

Sosyo-Ekonomik Politikalar Bağlamında

Diyanet İşleri Başkanlığı

Kamuoyunun Diyanet'e Bakışı

Tartışmalar ve Öneriler

Helsinki Yurttaşlar Derneği

Sosyo-Ekonomik Politikalar
Bağlamında
Diyanet İşleri Başkanlığı

*Kamuoyunun Diyanet'e Bakışı
Tartışmalar ve Öneriler*

Sosyo-ekonomik Politikalar Bağlamında Diyanet İşleri Başkanlığı Kamuoyunun Diyanet'e Bakışı, Tartışmalar ve Öneriler

- Yapısal, Sosyal ve Ekonomi – Politik Yönleri ile Diyanet İşleri Başkanlığı
Yrd. Doç. Dr. Nil Mutluer
- Diyanet İşleri Başkanlığı Araştırması: Algılar, Memnuniyet, Beklentiler
KONDA Araştırma

Yayına Hazırlayan: Sevgi Özçelik
Kapak & Grafik Tasarım: Yaşar Kanbur
Baskı: Mart Matbaacılık
Tel: (212) 321 23 00

Birinci Basım (1000 adet): İstanbul, Aralık 2014
ISBN (978-605-84715-0-4)
Copyright © 2014 Helsinki Yurttaşlar Derneği

Helsinki Yurttaşlar Derneği (HYD)
Refik Saydam Cad. 39/12 Şişhane – Beyoğlu, İstanbul
Tel: (212) 292 68 42 – 43
Faks: (212) 292 68 44
info@hyd.org.tr
www.hyd.org.tr

Bu kitap "Sosyo-Ekonomik Politikalar Bağlamında Diyanet İşleri Başkanlığı ve Din Hizmetleri" başlıklı proje kapsamında, Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu (Demokrasi ve İnsan Hakları İçin Avrupa Aracı – DİHAA) ve Heinrich Böll Stiftung Derneğinin desteğiyle yayınlanmıştır. Bu yayında yer alan görüşler destekleyici kurumların görüşünü yansıtmamaktadır.

HEINRICH BÖLL STIFTUNG
DERNEĞİ TÜRKİYE TEMSİLCİLİĞİ

Teşekkürler

Helsinki Yurttaşlar Derneği, katkı ve desteklerinden dolayı Cafer Solgun, Esra Güçlüer, Fatma Akdokur, Hasan Vural, Hidayet Şefkatli Tuksal, İştar Gözaydın, Nil Mutluer, Nükte Bouvard, Özlem Dalkıran, Emel Kurma, İdil Eser, Sema Kılıçer, Mine Yıldırım, Ali Kenanoğlu, Erhan Kurtarır, Murat Dinçer, Bülent Bilmez, Ramazan Aras, Adem Seleş, Mehmet Tirgil, İsmail Cavga, Elvan Şafak, Ahmet Hamdi Ayan, Hidayet Yıldırım, Ali Akkaya, Hakan Mertcan, Emine Uçak, Kadri Salaz, Erdinç Çekiç, Hümeıra Seleş, İmge Akaslan, Türkiye Küçük Millet Meclisleri (TKMM), Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mardin Artuklu Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Sivil Toplum Kuruluşları İçin Teknik Destek (TACSO), İstanbul, Konya, Dersim (Tunceli), Trabzon, Sakarya, İzmir, Mardin, Antakya, Sivas, Van, Edirne, Bursa ve Ankara toplantı katılımcılarına teşekkür eder.

SUNUŞ

Neden Diyanet İşleri Başkanlığı? [<i>Sevgi Özçelik</i>]	i
Diyanet İşleri Başkanlığı Tartışmasına Yeni Bir Bakış [<i>Prof. Dr. İftar Gözaydın</i>]	iii

BÖLÜM I

Yapısal, Sosyal ve Ekonomi Politik Yönleri ile Diyanet İşleri Başkanlığı [*Yrd. Doç. Dr.Nil Mutluer*]

I. Din-Devlet ilişkisi	4
II. Yapısı, Hizmetleri.....	6
II.a.Kuruluşundan bugüne	6
II.b.Hizmet ve Faaliyet Alanları	10
II.c.Ekonomi-Politiği	17
II.d.Siyasi ve Sosyolojik Rolü.....	32
III. Uluslararası Örnekler	52
IV. Bibliyografya	66

BÖLÜM II

Diyanet İşleri Başkanlığı Araştırması: Algılar, Memnuniyet, Beklentiler – KONDA

1. Yönetici Özeti	75
2. Diyanet Neyi Temsil Ediyor?	80
3. Diyanetin Varlığı ve Laiklik	82
4. Diyanet Hizmetlerini Değerlendirme	85
4.1.Yeterlilik ve Memnuniyet	85
4.2.Güven	88
4.3.Ayrımcılık.....	91
4.4.İbadethaneler Yeterli mi?	93
5. Diyanet Hizmetlerinden Yararlanma.....	95
5. 1. İbadet ve Diyanet Hizmetleri.....	95
5. 2. Diyanet Hizmetlerinden Yararlanma	100
6. Diyanet ve Kadınlar	104
7. Diyanet ve Aleviler	107
7.1.Diyanet'in Çoğulculuşması	107

7.2.Diyamet'ten Alevilere Hizmet	110
7.3.Cemevleri	113
8. Diyanet ve Kurumsal Algı	115
9. Diyanet ve Güncel Siyaset	118
10. Diyanet ve Vergilendirme	120
11. Araştırmanın Künyesi	122
11.1.Araştırmanın Genel Tanımı	122
11.2.Örneklem	122
12. Tüm Cevap Dağılımları	124
12.1.Deneklerin Profili	124
12.2.Diyamet Neyi Temsil Ediyor?	127
12.3.Diyamet'in Varlığı ve Laiklik	127
12.4.Diyamet Hizmetlerini Değerlendirme	128
12.5.Diyamet Hizmetlerinden Yararlanma.....	131
12.6.Diyamet ve Kadınlar	133
12.7.Diyamet ve Aleviler	134
12.8.Diyamet ve Kurumsal Algı	136
12.9.Diyamet ve Güncel Siyaset.....	138
12.10.Diyamet ve Vergilendirme	139

BÖLÜM III

Diyamet'i Tartışıyoruz Şehir Toplantılarından Notlar

Konya	143
Dersim (Tunceli)	147
Trabzon	152
Sakarya	157
İzmir	161
Mardin	165
Antakya	170
Sivas	174
Van	178
Edirne	182
Bursa	186

Ekler

Şehir Toplantıları İçin Kılavuz Sorular	191
Şehir Toplantıları Sunum Özetleri	194

Neden Diyanet İşleri Başkanlığı?

Sevgi Özçelik*

"Bütün mutlu ülkeler birbirlerine benzer; her mutsuz ülkenin mutsuzluğu kendine göredir." Tolstoy'un Anna Karenina romanının o ünlü girişi, mutsuz aileler üzerinedir ama mutsuz ülkeleri anlatmak için de hayli kullanışlı... Dünyanın en mutlu ülkeleri sıralamasında bu yıl da ilk beşte Danimarka, Norveç, İsviçre, Hollanda ve İsveç var; bunlar sadece kişi başına düşen yüksek gelir, sosyal devlet olmanın yurttaşlara sağladığı refah konusunda değil, demokrasi, adil seçim süreci, siyasal katılım, çoğulculuk, insan hakları, ifade, din ve vicdan özgürlüğü gibi konularda da belli bir noktaya gelmiş ülkeler...

Mutlu ülkelerin ortak özellikleri malum, gelelim o listelerin alt sıralarında yer alan Türkiye'nin kendine özgü mutsuzluk hikâyesine ve o hikâyede önemli bir yeri olan devlet-din-yurttaş ilişkilerine... Devletin yurttaşlarına eşit mesafede durmadığı, hizmet verdiği gruplardan çoğunlukta olanına tanınan imkânları ve özgürlüğü diğer gruplara sağlamayarak eşitsizliğe sebep olduğu alanlardan biri de din hizmetleri. Türkiye, 2013 yılı Uluslararası Dini Özgürlükler Raporunda, dini özgürlüklerin anayasal ve yasal güvence altında olmasına rağmen kısıtlamalar yaşanan bir ülke olarak kayıtlara geçti. Raporda camiler ve Diyanet İşleri Başkanlığı devlet desteği alırken, nüfusun önemli bir kısmını oluşturan diğer inanç gruplarının ibadethane açmak istediklerinde karşılaştıkları engellere ve bu grupların resmi statüye sahip olmadıkları için yaşadığı sıkıntılara dikkat çekildi. "İslam dininin inançları, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili işleri yürütmek..." amacıyla kurulsun da mevcut haliyle daha çok Sünni Müslümanlara hizmet veriyor oluşu, farklı mezhepte, farklı inançta ya da hiçbir inanca sahip olmayan yurttaşların da yaşadığı bir ülkede Diyanet İşleri Başkanlığını öteden beri tartışmalı bir konumda tutuyor.

Helsinki Yurttaşlar Derneği 1990'lı yılların başından beri din-devlet-yurttaş ilişkisi, devletin din-inanç-ibadet özgürlüğünü güvence altına alma sorumluluğu, öte yandan toplumsal yaşamda da bu özgürlükleri, azınlık hakları gibi temel demokratik ilkeleri koruyan bir laiklik tahayyülü üzerine kafa yoran ve toplumun farklı kesimleriyle bu meseleleri tartışmaya çalışan bir dernek... 1994'te *Birarada Yaşama - Türkiye'de Din-Devlet İlişkisi Sempozyumu*, 2010'da *Gündelik Hayatta Laiklik Pratikleri* çalışmalarına 2013'te *Sosyo-Ekonomik Politikalar Bağlamında Diyanet İşleri Başkanlığı*; kısa adıyla *Diyanet'i Tartışıyoruz* çalışması eklendi. 2010'da gerçekleştirilen ve tanımından ziyade sivil toplum, okul, yerel hizmetler, medya gibi alanlarda laikliğin nasıl yaşandığının konuşulduğu *Laiklik Pratikleri* toplantılarında Diyanet'in sıkça gündeme gelmesi, devletin verdiği din hizmetinin toplumun çeşitli kesimleri tarafından tartışılıyor olması, Diyanet İşleri Başkanlığı kurumunu ayrıca ele almayı amaçlayan bu çalışmaya ilham verdi.

Diyanet, bugüne kadar bütçesi, siyasi işlevi, verdiği hizmetler olmak üzere çeşitli yönleriyle tartışıldı. Bu kıymetli çalışmalardan yararlanmakla beraber bu çalışmada, Diyanet'in sosyal ve siyasi hayattaki rolüne, kendisine ayrılan bütçenin sosyo-ekonomik politikalar bağlamında ele alınmasına, son dönemde artan etkinliğine odaklanmak ve bu kurumun yapısına ilişkin alternatif senaryoları tartışmak hedeflendi. Bu çalışmayı yürütürken Diyanet'in merkezi konumu din, inanç, ibadet ve ifade özgürlüğü bağlamında da değerlendirilmeye çalışıldı. Ayrıca çalışmanın, Türkiye'de devletin dine

* Helsinki Yurttaşlar Derneği

bakışını tartışan taraflar arasında diyalog sağlaması, bir tartışma ve uzlaşma zemini oluşturması da amaçlar arasında yer aldı.

Proje kapsamında Konya, Dersim (Tunceli), Trabzon, Sakarya, İzmir, Mardin, Antakya, Sivas, Van, Edirne ve Bursa olmak üzere on bir şehirde *Diyanet’i Tartışıyoruz* başlıklı yuvarlak masa toplantıları düzenlendi. Toplantılara her şehirde, sivil toplum, il müftülükleri, din görevlileri sendikaları, inanç grupları, yerel medya temsilcileri davet edildi. Yaklaşık 25-30 kişilik, gün boyu süren toplantılarda katılımcılar Diyanet’e ilişkin görüşlerini, beklentilerini ve önerilerini paylaştılar. “Diyanet’in hizmetlerine nasıl bakıyorlar?” “Diyanet’le ilgili olumlu veya olumsuz görüşleri, talepleri neler?” gibi sorular etrafında yapılan yorumların notları tutuldu ve her toplantı sonrası hazırlanan basın bülteniyle kamuoyuyla paylaşıldı.

Diyanet’i Tartışıyoruz çalışması kapsamında şehir toplantılarının yanı sıra Yrd. Doç. Dr. Nil Mutluer tarafından Diyanet İşleri Başkanlığının yapısal, sosyal ve ekonomi-politik yönleri, kullandığı bütçenin diğer kamu kurumu bütçeleriyle karşılaştırılması ile farklı ülkelerdeki din hizmetlerine bakışın yer aldığı bir inceleme hazırlandı. Son olarak da KONDA, toplumun Diyanet İşleri Başkanlığına dair algıları, beklenti ve taleplerinin ortaya konulduğu Türkiye genelinde bir kamuoyu araştırması gerçekleştirdi.

Çalışmanın en başında, faaliyetleri planlamak üzere Diyanet, din-devlet-yurttaş ilişkisi, inanç, ibadet ve ifade özgürlüğü gibi alanlarda çalışmaları bulunan Prof. Dr. İstar Gözaydın, Dr. Hasan Vural, Cafer Solgun, Dr. Hidayet Şefkatli Tuksal, Yrd. Doç. Dr. Nil Mutluer, Nükte Bouvard ve Fatma Akdokur gibi değerli isimlerden bir Danışma ve Çalışma Grubu oluşturuldu. Bu isimlerin, Diyanet tartışmalarına farklı açılardan bakıyor oluşu, çalışmanın içeriğini zenginleştirdi. Böylelikle hem Diyanet İşleri Başkanlığına yönelik talepler, eleştiriler dile getirildi, hem de din hizmeti veren bir kurum olarak Diyanet’in önemi ifade edilmiş oldu.

Bu yayında geride bıraktığımız iki yıl boyunca Türkiye’nin hareketli, zaman zaman da zorlayıcı gündemi içinde yürütmeye çalıştığımız projenin bulguları yer alıyor. Meseleyi gündeme taşıyarak ve farklı görüşler katarak zenginleşeceğine inandığımız Diyanet’i Tartışıyoruz çalışmasının, Türkiye’de din, inanç ve ifade özgürlüğünü geliştirme ve demokratikleşme yolunda atılan adımlardan biri olmasını ümit ediyoruz.

Diyanet İşleri Başkanlığı tartışmasına yeni bir bakış...

Prof. Dr. İştar Gözaydın*

Helsinki Yurttaşlar Derneği (hYd), temel hak ve özgürlükler, barış, demokrasi, çoğulculuk alanlarında çalışmalar yapan bir sivil toplum kuruluşu olarak, Türkiye'nin özellikle Cumhuriyet tarihi boyunca en önemli meselelerinden biri olan din ve devlet ilişkileri çerçevesinde Diyanet İşleri Başkanlığı kurumunu toplumsal sivil aktörler arasında tartışmaya açan bir projeye öncülük etti. Helsinki Yurttaşlar Derneği, uluslararası sözleşmelerle belirlenen barış, insan hakları, çevreyi tahrip etmeyen bir ekonomi, demokrasi ve hukukun üstünlüğü gibi evrensel değerlerin hayata geçirilmesini ve sivil tabanda yaygınlaştırılmasını hedefler. Çoğulcu demokratik yapıların ve sivil toplum inisiyatiflerinin geliştirilmesini amaçlayan hYd'nin temel çalışma ilkesi, sorunların karşılıklı anlayış ve diyalog yoluyla çözümdür. Yaşamlarını biçimlendiren karar ve eylemlerde, yurttaşların bizzat söz sahibi olmaları ilkesinden hareket eden hYd, 11 farklı şehirde din ve devlet ilişkileriyle ilgili grupların bir araya gelmesini sağlayarak, Cumhuriyet Türkiye'si'nin en önemli kurumlarından biri olan Diyanet hakkında algıların, memnuniyetlerin, memnuniyetsizliklerin, beklentilerin tartışılmasına vesile oldu. Bu toplantıların en önemli sonuçlarından biri hYd'nin temel amaçlarıyla gayet uyumluydu; dile getirilen farklı taleplerin yüz yüze ortamlarda karşı taraftan daha fazla hüsnü kabul gördüğü gözlemlendi. Diğer bir ifadeyle, Proje katılımcıları olarak, sorunların karşılıklı anlayış ve diyalog yoluyla çözümlenmesi çok daha yapıcı bir süreç için ne denli önemli olduğunu bir kez daha gördük. Toplantılarda çok farklı görüşler ifade edildi; Diyanet'in mevcudiyetini sürdürmesinden lağvedilerek bu alanın devlet dışında ilgili sivil toplum yapılanmalarına bırakılmasına kadar farklı çözümler dile getirildi. Son tahlilde, ağırlıklı görünen ortak paydanın, Diyanet'in kamu hizmeti gören bir kurum olarak muhafaza edilmesi halinde, kendini hâkim inanç anlayışı dışında gören diğer inanç çevrelerinin de temsili sağlanacak şekilde yeniden düzenlenmesi gerektiği görüşüydü. Ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde temsil edilmek istemeyen inanç gruplarının da benzer kuruluşlar kurmasının önündeki yasal engellerin kaldırılması gerektiği sık sık ifade edildi.

Din ve devlet ilişkileri meselesinde ortaya çıkan en önemli kavramlardan biri, Cumhuriyet Türkiye'si'nin de üzerinde yapılandığı laiklik ilkesi. Sistem olarak laikliğin kaynağındaki düşünce olan sekülerizm, bilginin din, dogma ve inançlardan bağımsızlaşması yönündeki felsefi temellerini ağırlıklı olarak on yedinci yüzyıldan itibaren Avrupa'da buldu. Anılan ilkenin Fransa'da on dokuzuncu yüzyılda hukuk yoluyla uygulama alanına konulmasından sonra da, önce Avrupa ülkelerinde, daha sonra da Amerika Birleşik Devletleri'nde değişik nüanslarla uygulamaya koyulmuş değişik sistemler ortaya çıktı. Dolayısıyla, laiklik ve sekülerizm kavramlarının hep ve her yerde aynı şekilde anlaşılabilir bir tek tarifi, bir tek anlamı yoktur; içinde oluştukları yapıların siyasi ve sosyal kültürleriyle şekillenirler. Öyle ki, çoğunluğun Hıristiyan inancında olmasına karşın, bu dinin çok değişik mezheplerine mensup bir nüfusa sahip ABD örneğinde devlet, laikliği din ve inançlar karşısında tarafsızlık olarak yorumlamayı yeğlemiştir. Öte yandan, kilise-devlet arasında bir siyasi güç mücadelesinin verilmiş ve ayrışmanın sağlanması üzerinden asırlar geçmiş olmasına karşın bir bakıma hâlâ Katolik Kilise'nin gölgesini üzerinde hisseden Fransa örneğinde ise, laiklik hususunda ABD'ye nazaran daha katı bir yorum yeğlenmektedir.

* Doğuş Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı

Hıristiyan toplumların sosyal gelişimi içinde gelişen bu kavramlar, süreç içinde modernitenin evrensel bir yaygınlık kazanmasıyla Batı toplumları dışında da uygulamaya konuldu. Türkiye Cumhuriyeti'nde laikliğin oluşumunda, Osmanlı Devleti'nin kendine has bir idare hukuku sistemi deneyimi yaşamış olmasının büyük bir etkisi olsa gerek. Osmanlı Devleti bir İslam devletiydi, ama teokratik bir sistem değildi. Bir taraftan İslam hukuku, yani şeriat hükümleriyle diğer taraftan da Türk devlet geleneğinden alınmış ve çeşitli etnik-dini cemaatlerden oluşan toplulukları bir devlet çatısı altında tutma gereksinimine cevap veren örfi hükümlerle yönetiliyordu. Laikliğe geçiş, Cumhuriyet'in ilk kuruluşunda değil, bir kaç yıl sonra yapıldı, ancak kurucu siyasi kadronun laik bir siyasa gütmeye hususundaki niyetleri bu dönemde de gözlemlenebilir. İlk anayasa olan 1924 Anayasası din esaslarına dayanırken, 1928'de yapılan değişikliklerle 2. maddesindeki "Devlet resmi dini din-i İslam'dır" ibaresi ve 26. maddesindeki, meclisin görevleri arasında sayılan "ahkâm-ı şeriyenin tenfizi" ibaresi kaldırıldı. Aynı zamanda, meclis üyelerinin seçimlerden sonra meclise ilk girişlerinde yaptıkları yeminin dini şekli terk edilerek, "namusum üzerine söz veriyorum" ifadesi konuldu. Böylece devlet hukuken laik bir çerçeve içine sokuldu, devletin eğitim, kültür vesaire bütün sahalardaki politikaları buna göre belirlendi. Daha sonra 1937'de anayasada yapılan başka bir değişiklikle laiklik niteliği ilave edildi, bu, 1928'de yapılan değişikliği teyit edici mahiyettedir.

Bu çerçevede 3 Mart 1924'te oluşturulmuş olan Diyanet İşleri Başkanlığı kurumunu ve 2000'ler Türkiye koşullarındaki durumunu ilgilileriyle tartışmanın yanında, Proje kapsamında iki faaliyet daha gerçekleştirildi. Bunlardan biri, Yrd. Doç. Dr. Nil Mutluer tarafından hazırlanan "Yapısal, Sosyal ve Ekonomi Politik Yönleri ile Diyanet İşleri Başkanlığı" başlıklı çalışma ve diğeri de KONDA tarafından gerçekleştirilen "Diyanet İşleri Başkanlığı Araştırması: Algılar, Memnuniyet, Beklentiler" konulu kamuoyu araştırmasıydı. "Yapısal, Sosyal ve Ekonomi Politik Yönleri ile Diyanet İşleri Başkanlığı" çalışmasının, mevcut eleştirel literatürün yanı sıra güncel verilere ulaşmayı da hedeflediği görülüyor. Bu doğrultuda, kurumun bütçeleri uzmanların yer aldığı bir ekip tarafından değerlendirildi. Bu bağlamda, özellikle Diyanet Vakfı'ndan talep edilen bütçe gelir-gider verilerine ulaşamaması şeffaflık hususunda var olan sorunlardan birini vurgulaması açısından önemli. Diyanet bütçesinin devlet bütçesi içindeki payının 2003 yılından itibaren tekrar artış trendine girmiş ve 2011 yılından itibaren yeniden % 1'in üzerine çıkmış olmasını da göz önünde bulundurduğumuzda, kurumun faaliyet alanının genişlediği; diğer bir ifadeyle dini alanda kamu hizmeti sunmakta olan bu yapı dolayısıyla kamu politikalarındaki dönüşümün gözlemlenebildiği söylenebilir.

KONDA tarafından gerçekleştirilen "Diyanet İşleri Başkanlığı Araştırması: Algılar, Memnuniyet, Beklentiler" konulu kamuoyu araştırması 11-12 Ekim 2014 tarihlerinde, Türkiye'deki 18 yaş üstü yetişkin nüfusu temsil eden, 32 ilin merkez dâhil 112 ilçesine bağlı 150 mahalle ve köyünü içeren bir örneklem içinde, 2627 kişiyle hanelerinde yüz yüze görüşülerek gerçekleştirildi. Bu araştırmaya göre, toplumun dörtte üçü (yüzde 77) Diyanet İşleri Başkanlığı'nın varoluşunu, fonksiyonunu tanımlayan "İslam dininin inanç, ibadet ve ahlak esaslarına dair işleri yürüten bir kurum" olarak görerek içselleştirilmiş görünürken, toplumun dörtte birinin bu tanıma itirazı var ve Diyanet'in varlığını siyasi temelli değerlendiriyor. Toplumun yüzde 10'u Diyanet hizmetlerinden "kesinlikle memnunum", yüzde 56'sı "memnunum" diyor. Buna karşılık yüzde 18 oranındaki bir kesimin bu konuda bir kanaati yokken, yüzde 15 oranındaki bir kesim memnun değil. Sünni inanca mensup olanların memnuniyet ve yeterlilik açısından Diyanet konusundaki görüşleri olumluyken, Aleviler arasında olumsuz. "Çevrenizde sizin ihtiyacınız açısından cami/cemevi/kilise sayısı yeterli mi?" sorusuna yüzde 71 oranında "yeterli" cevabı alınırken, yüzde 17 oranında "yetersiz" cevabı alınmış. Alevilerin yarıya yakını ise ibadethaneleri yetersiz bulunduğunu belirtiyor. Diyanet'in yapısıyla ilgili olarak "yalnızca Sünni Müslümanlara hizmet vermeli" fikrinde olanlar yüzde 13, "Aleviler dâhil tüm Müslümanlara hizmet

vermeli” fikrinde olanlar yüzde 34 ve “Müslümanların yanı sıra diğer dinlere de hizmet vermeli” fikrinde olanlar yüzde 53 oranında. Bu bulgu da şehir toplantılarında ağırlık kazanmış olan Diyanet’in yeniden yapılanmasıyla ilgili talep ve önerilerle örtüşüyor. “Diyanet İşleri Başkanı gündemdeki siyasi meselelere dair yorumlar yapabilir” fikrine onay verenler yüzde 33 oranındayken (yüzde 4 “kesinlikle doğru”, yüzde 29 “doğru”), karşı çıkanlar yüzde 48 oranında (yüzde 19 “kesinlikle yanlış”, yüzde 30 “yanlış”).

Sonuç itibarıyla, Diyanet’in hizmetleriyle ilgili genel olarak bir memnuniyet ve yeterli görme hali bulunmakla beraber toplumun Diyanet’in yapısı ve hizmetlerinde çoğulculuğa talebi de gözleniyor. Toplum hem Diyanet’in kadınlara verdiği hizmetleri yetersiz buluyor, hem de kadınların hizmet verenler arasında daha fazla yer almasını talep ediyor. Diyanet İşleri Başkanlığı’nın organizasyonuna ve işleyişine dair sorulan sorularda toplumun kuruma sorgulayıcı biçimde baktığı gözleniyor. Diyanet’e dair kurumsal algı konusundaki dört soru özelinden bakıldığında toplum Diyanet konusunda, işleyişi merkezî olsa dahi, Başkan’ının seçimle gelmesi konusunda daha net, demokratik bir tutum gösteriyor. Buna karşılık Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Başbakan’a bağlı olması ve bütçesinin büyüklüğü konularında toplumun neredeyse ikiye bölündüğü ama var olan duruma kuvvetli bir desteğin de olmadığı görülüyor.

Kamuoyu araştırmasında toplumun dörtte üçünün Diyanet kurumunu laikliğe aykırı bulmamış olması, yukarıda belirttiğim “laiklik ve sekülerizm kavramlarının hep ve her yerde aynı şekilde anlaşılacak bir tek tarifi, bir tek anlamı yoktur; içinde oluştuğu yapıların siyasi ve sosyal kültürleriyle şekillenirler” ifadesini destekler nitelikte... Öte yandan, hem on bir şehirdeki tartışma toplantılarına, hem de kamuoyu araştırması sonuçlarına bakınca, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın daha çoğulcu bir yapıya dönüşmesi yolunda dikkate almaya değer bir talep olduğu da söylenebilir. Çalışmayı yürüten ekip olarak, iki yılın sonunda ortaya konulan bulguların, bu önemli konunun ve kurumun tartışılmaya devam etmesi için anlamlı bir katkı sağlamasını umuyoruz.

Yapısal, Sosyal ve Ekonomi Politik Yönleri ile Diyanet İşleri Başkanlığı

[Yrd. Doç. Dr. Nil Mutluer]

Yapısal, Sosyal ve Ekonomi Politik Yönleri ile Diyanet İşleri Başkanlığı¹

Yrd. Doç. Dr. Nil Mutluer²

Diyanet üzerine düşünmek, ister istemez Türkiye’de inanç, siyaset, devlet, yurttaş ve toplum ilişkisi üzerine düşünmeyi de beraberinde getiriyor. Zira Diyanet, Sünni İslam din işlerini yöneten ve bu inancın mensubu yurttaşlara hizmet veren tek yasal devlet kurumu. Cumhuriyetin kuruluş döneminde medrese, tekke, zaviye gibi kurumların yasaklanması, yaklaşık 90 yıldır Diyanet’in İslam inancı içerisinde egemen referans olmasına neden oldu. Ayrıca Türkiye’de dinsel özgürlüklerin Sünni İslam merkezinde ele alınması, hem İslam dini içerisindeki farklı mezhep ve inanç anlayışlarına sahip olanları hem de diğer din mensuplarını ve inanmayanları ötekileştirdi. Üstelik Diyanet sadece dini bilgiye kaynaklık eden bir kurum da değil. Toplumsal ahlakın ve “milli” değerlerin korunmasına yönelik çalışma ve müdahaleleri, siyasi açıklamaları, aile ve kadına yönelik kapsamlı faaliyetleri, uluslararası alandaki projeleriyle kurum Türkiye içinde ve dışındaki Türkiyelilerle ve Müslümanlarla aktif bir ilişki içerisinde. Bu yanı sıra Diyanet, toplumun büyük çoğunluğuna hitap eden siyasetle ilişki içerisindeki tek dini referans ve hizmet sağlayıcı olması nedeniyle homojenleştirici bir güce de sahip.

Hal böyle olunca, Diyanet ile ilgili bir araştırma kapsamlı olduğu kadar kısıtlı bir çalışmayı da beraberinde getiriyor. Türkiye’deki devlet kurumları üzerine gerçekleştirilen birçok çalışmada olabileceği gibi konu ile ilgili kaynaklar “resmi egemen söylem” ile şekilleniyor. Buna rağmen, bugün Diyanet ve/veya onun çeşitli alanlardaki çalışmaları üzerine eleştirel bir literatüre ulaşmak mümkün.

---

¹ Çalışmanın araştırması sırasında emek veren sosyolog İnanç Dünder’a teşekkür ederim.

² Yrd. Doç. Dr., Nişantaşı Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü

Yapısı, Sosyal ve Ekonomi Polisi ile Diyanet alışması mevcut eleştirel literatürün yanı sıra güncel verilere ulaşmayı da hedefledi. Bu doğrultuda, kurumun bütçe rakamlarına ulaşmaya çalışıldı ve kurumun bazı yöneticileri ile imam ve vaize olarak alışan Diyanet mensuplarıyla da görüşmeler yapıldı. Kurumun “Ekonomi Politik” profili uzmanların yer aldığı bir ekip tarafından değerlendirildi. Özellikle Diyanet Vakfı’ndan talep edilen bütçe gelir-gider verilerine ulaşılammaması oldukça faal ve organik bir şekilde Diyanet ile alışan Vakfın verilerinin araştırmaya yansıyamamasına neden oldu. şeffaflık bakımından sorunlu olan tutum bir yana, finansal verilerin tam olarak edinilememesi nedeniyle, eldeki verilerin kurumun fiilen kullandığı kaynakları yansıtmadığı da düşünülebilir. Kurum çalışanlarıyla yapılan derinlemesine görüşmelerde, bazı görüşmecilerin paylaştıklarının gizli kalması yönündeki ısrarlı ricalarından dolayı, metin kaleme alınırken bu görüşmeler çalışmaya anonim bir şekilde yansıtıldı. Bu minvalde, “Siyasi ve Sosyolojik Rolü” bölümü görüşmecilerin eleştirileri de göz önünde bulundurularak kaleme alındı. Ancak, mevcut hassasiyetten ötürü detaylı referans verilmedi. Ayrıca, diğer ülkelerdeki din-devlet ilişkilerindeki farklı yaklaşımlar da “Uluslararası Örnekler” bölümünde tartışıldı.

Dünyada din-devlet ilişkileri üzerine geliştirilmiş tek bir formül yok. Her toplumsal ve siyasi yapı kendi anlayışı doğrultusunda bir uygulama ve düzen benimliyor. Cumhuriyetin kuruluşu ve ulus-devlet inşa sürecinin Müslüman ve Türk yurttaşı temel alan tektipleştirici anlayışı Türkiye’de Diyanet’in varlığını etkin kıldı. Bugün Türkiye içinde ve dışındaki Türkiyelilere etkin ulaşma gücüne sahip bu gibi bir kurumdan siyasi iktidarların vazgeçebilmesi de pek olası görünmüyor.

I. Devlet Din İlişkisi:

Toplumsal ve siyasi güç ilişkileri inancın nasıl yönetileceği ve yaşanacağını da belirliyor. Devlet ve toplumdaki farklı inanç gruplarının mensupları arasındaki uzlaşma ve çekişmeler, bazı inanç gruplarının siyasi olarak devlete yakınlığı veya uzaklığı ve devletin inanca yaklaşımdaki özgürlük anlayışı ekonomik, siyasi ve sosyal alanlarda dinin toplumsal varlık sınırlarını da çiziyor. Türkiye devletinin inanca yaklaşımı Osmanlı dönemi ile ilişki içerisinde şekillendi.³ Osmanlı döneminde din ve devlet ilişkisi ve işlerinin ayrı ayrı⁴ veya birlikte⁵ yönetildiğine dair farklı argümanlar bulunmakla birlikte,

---

³ İştar Gözaydın (2014) “Management of Religion in Turkey: The Diyanet and Beyond” *Freedom of Religion and Belief in Turkey* Özgür Heval ınar, Mine Yıldırım (eds.), Cambridge Scholars Publishing, sf 10-35.

⁴ Halil İnalcık (1973) *Ottoman Empire: Classical Age, 1300-1600*, London: Weidenfeld and Nicholson and şerif Mardin (1998) “Some Notes on Normative Conflicts in Turkey” *The Limits of Social Cohesion: Conflict and Mediation in Pluralistic Societies* Peter L. Berger (ed), Boulder-Colorado and Oxford: Westview Press, sf 207-210 İştar Gözaydın (2014) “Management of Religion in Turkey: The Diyanet and Beyond” içinde.

⁵ Ahmet Akgündüz (1999) “Osmanlı Hukukunda şer’i Hukuk-Örfi Hukuk İkilemi ve Yasama Organı Yetkileri” *İslami Araştırmalar*, 12/2, sf 117-122, Ali Fuat Başgil ([1942] 2007) *Din ve Laiklik*, İstanbul: Kubbealtı ve İsmail Kara, (2008) *Cumhuriyet Türkiye’sinde Bir Mesele Olarak İslam*. İstanbul: Dergâh Yayınları İştar Gözaydın (2014) “Management of Religion in Turkey: The Diyanet and Beyond” içinde.

Osmanlı'nın son dönemi ve cumhuriyetin kuruluş döneminde dinin devletin kontrolünde olduğunu söylemek büyük bir iddia olmayacaktır.⁶

Kuruluş döneminde dinin ne şekilde ele alınacağı cumhuriyetin kurucu elitleri tarafından laiklik anlayışı çerçevesinde belirlendi. Laiklik toplumdaki farklı din gruplarının özgürlük sınırlarını çizerken Türk milliyetçiliği ile de iç içe örüldü. İdeal yurttaş Sünni ve Türk olarak konumlandırıldı. Lozan Antlaşması (1923) ile Müslüman olmayanlar azınlık olarak konumlandırılrsa da, devlet bürokrasisinde Osmanlı geleneğinin devamı olarak azınlık haklarından sadece Ermeni, Rum ve Yahudiler yararlanabildiler ve kendi okullarında dini eğitimlerine devam edebildiler. Süryani ve diğer Müslüman olmayan gruplar bunun dışında kaldı.⁷ Alevi, Ezidi gibi İslam'ın farklı inanış mensupları veya ateistler ise yok sayıldılar. Türk olmayan, Kürtler gibi çoğunluğu Sünni inancına sahip topluluklar ise yurttaşlık anlayışının Sünni-Türk etrafında şekillenmesiyle kültürel haklarından mahrum kaldılar. Kısaca, Müslüman olmayanlar azınlık olarak "ikinci sınıf" yurttaş olarak konumlandırıldılar. Sünni olmayan Müslüman gruplar ve Türk olmayan Sünniler ise dini ve/veya kültürel olarak asimilasyon anlayışı ile yok sayıldılar.

Cumhuriyet Türkiye'sinin laiklik anlayışı çerçevesinde din hizmetlerinin merkezileştirilmesi yolunda adımlar atıldı. 1924 yılında Sünni yurttaşlara hizmet veren Diyanet İşleri Reisliği kuruldu. Aynı dönemde, 1925 yılında kısaca Tekke ve Zaviyeler kanunu olarak adlandırılan 677 sayılı "Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Bir Takım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun" ile tekke, zaviye, medrese ve dergâh gibi kurumlar yasaklandı. Bu yolla, İslam inancının eğitimi ve ibadethaneleri devlet eliyle kontrol edilmeye başlandı. Bunun bir sonucu olarak cumhuriyet tarihi boyunca devletin siyasi anlayışı, dini faaliyetlerini de etkiledi.

Diyanet'in nasıl konumlandırılacağı Cumhuriyetin ilk yıllarından bu yana farklı kesimlerin ve hükümetlerin yorumlarına açık oldu. İnanç özgürlüğünü savunanlar Diyanet'in lağvedilmesi gerektiğini söylerken, merkezi devlet anlayışını benimseyenler için Diyanet laikliğin ve/veya iktidardaki hükümetin ideolojisinin taşıyıcısı olarak konumlandı. Güç ilişkilerindeki siyasal ve sosyolojik dengeler Diyanet'in siyasal ve sosyal etkinliğini de belirler hale geldi. Konjonktürel gelişmeler doğrultusunda bütçesi, faaliyet ve hizmet alanları bazı dönemlerde kısıtlandı, bazı dönemlerdeyse genişletildi.

Bugün faaliyet alanları camilerin dışına taşan, aileden eğitime çeşitli bakanlıklarla ortak projeler geliştiren ve faaliyetleriyle uluslararası alanda da etkinliği gittikçe artan Diyanet'i sadece hükümetin denetiminde bir devlet kurumu olarak konumlandırmak oldukça sınırlı bir yaklaşım olacaktır. Her ne kadar siyasi konjonktürden etkilense de bugün Diyanet'in siyasal ve sosyolojik bir aktör olduğu durumlar göz ardı edilemez. Çalışmanın bu bölümünün amacı, Diyanet'in faaliyet ve hizmet alanlarını aktarırken aynı zamanda sosyolojik ve ekonomi-politik olarak varlığını değerlendirmek.

---

⁶ Hakan Yavuz (2009) *Secularism and Muslim Democracy in Turkey*, Cambridge, UK and New York: Cambridge University Press Gözaydın, İftar (2014) "Management of Religion in Turkey: The Diyanet and Beyond" içinde.

⁷ Erol Dora, "Süryaniler Lozan'a göre Azınlıktır", <http://bianet.org/bianet/kultur/47334-suryaniler-lozana-gore-azinliktir>, 12 Ekim 2014 tarihinde erişildi.

II. Yapısı, Hizmetleri

II.a. Kuruluşundan bugüne

Osmanlı İmparatorluğu döneminde din işlerini düzenleyen yetkili kişiye işaret eden Şeyhülislamlık, cumhuriyetin ilanına kadar geçen 1920-1924 yılları arasındaki süreçte yerini Şer'îye ve Evkaf Vekâleti'ne bırakmıştır. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte din işlerini devlete bağlı olarak yürütmek üzere planlanmış bir kurum olarak Diyanet İşleri Reisliği kurulmuştur. 3 Mart 1924'te Şer'îye ve Evkaf Vekâleti'nin yerine kurulan Reislik, cumhuriyetin dini hizmetlerle ilgili yetkili kurumu olmuştur.⁸

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan döneme kadar devlet dinin üzerinde etkili bir yapı olmuştur.⁹ Reisliğin kurulduğu dönemde devlet içerisinde Türk milletinin yüceltilmesine ve ulus kimliğinin inşasına yönelik olarak gerçekleştirilen çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalar çerçevesinde gerçekleştirilen, Türk dilinin Arapça ve Farsça kelimelerden arındırılması çabaları doğrultusunda kuruma riyaset yerine reislik adı uygun görülmüştür. Bu o dönemde gerçekleştirilen Türkleştirme çalışmalarının Diyanet cephesine yansıyan yanı olmuştur.

Cumhuriyetin kuruluşundaki yeniden yapılanma sürecini etkileyen modernleşme çabaları doğrultusunda dinin ve ordunun devletle ilişkisi sorgulanmış ve bu kurumların devletle ilişkileri yeniden değerlendirilmiştir. Bu süreç çerçevesinde kurulan Reislik, dinin devlet işlerine müdahalesine karşı önlem niteliği taşıırken, aynı zamanda devletin de din üzerindeki kontrolünü sağlayan bir kurum olmuştur. Keza Şer'îye ve Evkaf Vekâlet'inden Reisliğe geçişi sağlayan kanunla birlikte Genel Kurmay Başkanlığı da yeni kurulan bir diğer kurumdur.¹⁰ Bu iki kurumun varlığı Türkiye'nin din ve militarizmle olan ilişkisini de belirlemiştir.

1950 yılında çıkarılan kanuna kadar Reislik olarak adlandırılan Diyanet'in (Diyanet İşleri Başkanlığı) görev ve yetkileri anayasayla birlikte yeniden belirlenmiş ya da değiştirilmiştir. Cumhuriyet öncesi Ankara Hükümeti'nin 1921'de çıkarılan anayasasında

---

⁸ İftar Gözaydın, *Diyanet: Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi*, 15;

<http://diyanet.gov.tr/tr/kategori/kurumsal/1>, 14 Temmuz 2014 tarihinde erişilmiştir.

⁹ Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devlet-din ilişkileri ile ilgili üç temel yaklaşım mevcuttur. Özetle ilki Osmanlı'da devlet ve din işlerinin ayrı birer yapı olduğu yönündeki görüş (Halil İnalcık, *Ottoman Empire: Classical Age, 1300-1600*; Şerif Mardin (1998) "Some Notes on Normative Conflicts in Turkey"). Diğeri, Osmanlı'da devlet ve din işlerinin bütüncül bir şekilde ele alındığı (Ahmet Akgündüz "Osmanlı Hukukunda Şer'i Hukuk-Örfi Hukuk İkilemi ve Yasama Organı Yetkileri", Ali Fuat Başgil *Din ve Laiklik*, İsmail Kara *Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslam*). Son olarak da, bu çalışmada da benimsenen yaklaşım, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan süreçte devletin din üzerinde etkili bir yapı olduğu (S Zubaida (2000) "Trajectories of Political Islam: Egypt, Iran and Turkey" David Marquand-Ronald L. Netler (eds.) *Religion and Democracy*. Oxford ve Madlen- Massachusetts: The Political Quarterly/Blackwell Publishers, 60-78) ve şeyhülislamın din ile ilgili meseleleri sultan adına yürüttüğü görüşüdür (M. Akgündüz (2002) , *Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık*, İstanbul: Beyan, Ali Bardakoğlu (2006) *Religion and Society: New Perspectives from Turkey* Ankara: Publications of Presidency of Religious Affairs, İftar Gözaydın, *Diyanet: Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi*). Detaylı bir tartışma için bakınız İftar Gözaydın, *Diyanet: Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi* sf 13- 16 ve İftar Gözaydın (2014) "Management of Religion in Turkey: The Diyanet and Beyond".

¹⁰ Kara, 2008; sf 57.

Diyanet'ten söz edilmezken din işlerinin düzenlenmesiyle ilgili bir ifadeye de yer verilmemiştir. 3 Mart 1924'te Başbakanlığa bağlı bir devlet kurumu olarak Diyanet İşleri Reisliği'nin kurulmasıyla çıkarılan kanunla ise (429 sayılı kanun) "din işleri ile ilgili yasama ve yürütme yetkisi hükümete bırakılmış, dinin sadece inanç ve ibadetlerine ait hususlar ile ibadet yerleri ve dini kuruluşların yönetim ve denetimi Diyanet İşleri Reisliği'ne verilmiştir."¹¹ Ancak, 1925'te Tekke ve Zaviyeler ile Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Birtakım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun ile birlikte tekke, zaviye ve türbelerin kapatılmasıyla başkanlığın bu alandaki hizmeti de kendiliğinden sona ermiştir.¹² Reisliğin 1924'deki kuruluş kanununda teşkilat yapısı, kadrolar, ödenekler gibi konularda ve kurumun hizmet ve teşkilat yapısını nasıl hayata geçireceği ile ilgili ayrıntılı bilgi verilmemiştir. Kurum ile ilgili açıklama 6. maddede "Müftilerin mercii Diyanet İşleri Reisliği'dir" şeklinde yer almıştır.

1931 yılında 1827 sayılı Evkaf Umum Müdürlüğü'nün 1931 Mali Senesi Bütçe Kanunu'yla tüm cami ve mescitlerin yönetim ve denetimi ve personel kadroları Evkaf Umum Müdürlüğü'ne devredilmiştir. Bu doğrultuda, Diyanet İşleri Merkez Örgütü'ndeki Dini Müesseseler Müdürlüğü ve Levazım Müdürlüğü personel Evkaf Umum Müdürlüğü'ne geçmiştir. Bu düzenlemeyle Diyanet'in görev alanı ve yetkileri sadece hutbe ve vaaz metinlerini kontrol etmek olarak daraltılmıştır. Bu yaklaşımla, Diyanet'in etkinliği sarsılmış ve pasif bir konuma düşmüştür¹³

Diyanet kuruluşundan 11 yıl sonra 1935'te 2800 sayılı Diyanet İşleri Reisliği Teşkilat ve Vazifeleri Hakkında Kanunu ile ilk teşkilat kanununa kavuşmuştur. Bu döneme kadar Diyanet'i yasal düzeyde belirleyen şey bütçe kanunları olmuş ve yapılanmasını belirleyen başka kanun çıkarılmamıştır¹⁴

1950 yılında 5634 sayılı kanunla yeni düzenlemeler getirilen kurumun adı Diyanet İşleri Başkanlığı olarak değiştirilmiş; teşkilat, kadro yapısı ve görev alanı da yeniden tanımlanmıştır. İlk kez anayasal bir kuruluş olarak tanındığı 1961 Anayasasının 154. Maddesine dayanılarak hazırlanan Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki 633 Sayılı Kanun 1965 yılında kabul edilmiş ve bu zamana kadar da 1950 yılındaki düzenlemeler geçerli olmuştur.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın görev ve yetkilerini, teşkilat yapısını geniş bir biçimde belirleyen ve bugün düzenlemelerle birlikte halen geçerli olan 633 sayılı kanunda, Diyanet İşleri'ne yeni birimler eklenmesi, merkez ve taşra teşkilat birimlerinin yeniden yapılandırılması gibi hususları içeren çok geniş düzenlemelere yer verilmiştir.

633 sayılı kanunun birinci maddesine göre Diyanet İşleri'nin görevleri şu şekilde açıklanmıştır:

---

¹¹ Hasan Yavuzer (2005), *Dini Otorite ve Teşkilatların Sosyolojik Analizi: Diyanet İşleri Örneği*, Erciyes Üniversitesi. Yayınlanmamış doktora tezi, sf 57.; Bkz. (1); İftar Gözaydın (2009), *Diyanet: Türkiye Cumhuriyetinde Dinin Tanzimi*, İstanbul: İletişim; sf 60-63.

¹² Gözaydın 2009, sf 58.

¹³ Gözaydın 2009, sf 65.

¹⁴ Hakan Mertcan (2013), *Bitmeyen Kavga Laiklik; Türkiye'de Din-Devlet-Diyanet*, Adana: Karahan Kitabevi; sf144.

*İslam dininin inançları, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek üzere; Başbakanlığa bağlı Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur.*¹⁵

1982 Anayasasıyla ise 136. Maddede belirtildiği üzere “laiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasi görüş ve düşüncülerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek, özel kanununda gösterilen görevleri yerine getireceği” hükmü getirilmiştir. Darbe sonrası dönemde de Diyanet’in konumunda büyük değişiklikler yapılmamakla birlikte, kurumun dini açıdan halkı aydınlatma misyonuna vurgu daha önceki dönemlerde olduğu gibi devam etmektedir. Bu durum 28 Şubat 1997’de gerçekleşen askeri müdahaleye kadar devam etmiştir. O dönemde Diyanet’in işlerliği kısıtlanmış ve bütçeleri azaltılmıştır.

3 Kasım 2002 tarihinde AK Parti’nin (Adalet ve Kalkınma Partisi) iktidara gelişiyle Diyanet’in kurum olarak konumunda, bütçelerinde, personelin istihdamı ve yetiştirilmesinde birçok iyileştirmeye gidilmiştir. AK Parti hükümetinin ilk yıllarından itibaren Diyanet’in bütçelerinde artışlar gerçekleştirilmiştir. Ne var ki bu artış, 28 Şubat döneminde gerçekleştirilen bütçe kısıtlamalarının telafisi olarak görülebileceğinden, olağanüstü artışlar değildir.¹⁶ Ancak, bütçe artışlarında 2010 yılında belirgin bir yükseliş gözlemlenmektedir. Bunun yanı sıra 2010 yılında çıkarılan bir kanunla Diyanet’in kurumsal yapısı ve görevleri 1980’den beri süregelen tartışmalı hukuki durumun ortadan kalktığı bir teşkilat kanununa kavuşmuştur.¹⁷ Kurum personelinin finansal durumu iyileştirilirken, Diyanet’in görev alanı da genişletilmiştir.¹⁸ Özellikle yurtdışındaki faaliyetlere ağırlık verilen bir döneme girilmiştir.

Diyanet’in AK Parti döneminde siyasi ve sosyal olarak aktif role sahip olacağı atanan başkanların ve çalışanların profil ve faaliyetlerinden de anlaşılabilir. Bu dönem, eski Diyanet çalışanlarının profilinin tersine, daha aktif rol alan çalışanların geldiği de bir dönemdir. AK Parti’nin iktidara gelişiyle Diyanet Başkanı olan Prof. Dr. Ali Bardakoğlu döneminde, özellikle Diyanet personelinin eğitimi, akademik çalışmalar ve yurtdışında görev almalar konusunda pek çok çalışma yürütülmüştür.¹⁹ Ayrıca, Bardakoğlu döneminde Diyanet’in kadın personel sayısı ve aile ve kadınlara yönelik faaliyetleri artmıştır. Bu yönüyle, eski başkanlara kıyasla Bardakoğlu aktif bir başkan profili çizmiştir.

Ali Bardakoğlu bir konuşmasında, Diyanet’in Cumhuriyet dönemindeki işlevlerini özetle şu şekilde sıralamıştır:

Birinci dönem: 1924-1965 yıllarını kapsayan dönem: Bu dönemdeki görevi sadece yürütme-yönetmedir. 1965-1982 yıllarını kapsayan ikinci

---

¹⁵ <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.633.pdf>, 14 Temmuz 2014 tarihinde erişilmiştir.

¹⁶ Muhammet Habib Saçmalı (2013), *Compliance and Negotiation: The Role of Turkish Diyanet in the Production of Friday Khutbas*, Boğaziçi Üniversitesi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, sf 57.

¹⁷ Gözaydın 2009, sf 97-101

¹⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Kanun no. 6002, 1 Temmuz 2010, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/07/20100713-2.htm>.

¹⁹ James Gibbon (2008), *God is Great, God is Good: Teaching God Concepts in Turkish Islamic Sermons*, *Poetics* 36, 389-403; sf 393.

dönem ki, bu dönemdeki görevi de halkı daha çok dini konularda bilgilendirmedir. 1982-2004 yıllarını kapsayan üçüncü dönemdeki görevi de, toplumsal dayanışmayı ve bütünleşmeyi sağlamadır.²⁰

Ali Bardakoğlu, bir yazısında ise Diyanet'in toplumun farklı katmanlarına ulaşmayı hedefleyen misyonundan da şöyle bahsetmektedir:

Diyanet İşleri Başkanlığı, her türlü siyasi görüş ve düşüncenin üstünde kalarak milli birlik ve dayanışmayı temin etmeyi, kardeşlik, yardımlaşma ve fedakârlık başta olmak üzere dinimizin yüce prensiplerini vatandaşlarımıza tanıtmayı, din konusunda halkımızı doğru bilinçlendirmeyi, manevi ve ahlaki değerlere bağlılıklarını amaç edinmektedir.²¹

Ali Bardakoğlu'nun görev süresinin dolmasının ardından Kasım 2010 itibariyle Diyanet İşleri Başkanı olarak Prof. Dr. Mehmet Görmez atanmıştır. Ali Bardakoğlu döneminde dile gelmeye başlayarak²² Mehmet Görmez'in döneminde de devam eden bir konu Diyanet'in özerkliğidir. Ali Bardakoğlu "100 bin personeli olan bir kurumun özerk olması gerektiğini vurgulamış olsa da döneminde bu yönde bir adım atılmamıştır. Özerklik talebi Mehmet Görmez tarafından da dile getirilmiştir. Mehmet Görmez anayasal kamu kurumu vasfını koruyarak Diyanet'in özerkleşmesi gerektiğini vurgulamış ve kurumun Vakıflar Genel Müdürlüğü ile ilişkisinin yeniden ele alınması gerektiğine değinmiştir. Mehmet Görmez'e göre Osmanlı'dan intikal eden din ve hizmet amaçlı kurulan vakıflar Diyanet ile ilişkilendirilmelidir, ayrıca, Yeşilay, Kızılay gibi dini boyutları olan kurumların Diyanet ile ilişkisi yeniden tesis edilmelidir.²³

Mehmet Görmez, başkanlığa seçildiği zaman itibariyle güncel olaylara yakınlığı ve politik konularda belirli bir duruş sergilemeyi seçmesi sebebiyle diğer başkanlardan ayrılmıştır. Mehmet Görmez'in başkanlığı döneminde özellikle Alevi ve Kürt meselelerinin gündemde olması kendisinin siyasi konularda da açıklamalarda ve çalışmalarda bulunmasına neden olmuştur. Diyanet'in her iki konudaki açıklamaları bir yandan geçmiş dönemlerin aksine meseleleri tanıyan ve çözüm arayışı sergileyen tutumlar içerse de, konjonktürel değişiklikler çelişik açıklama ve uygulamaları da beraberinde getirmiştir. Bu yaklaşım Diyanet'in Siyasi ve Sosyolojik Rolü bölümünde etraflıca tartışılmaktadır.

Diyanet AK Parti hükümeti boyunca cumhuriyet tarihinden farklı olarak sosyal olarak önem kazanmış ve başkanlarının kişisel deneyim ve duruşları etkinlik göstermiştir. Ancak, bu devlet kurumu ile siyasetteki gelişmeler arasındaki bağ devam etmiştir. Örneğin, Bülent Arınç 2006 yılında TBMM Başkanı olduğu dönemde laikliğin olduğu bir ülkede Diyanet'in olmaması gerektiğini, din hizmetlerinin vakıflar eliyle yürütülmesi gerektiğini vurgularken²⁴ bu görüşü zaman içinde tamamen değiştirmiştir. 2012 yılında Başbakan Yardımcısı ve Hükümet Sözcüsü olarak Arınç Diyanet'in hizmetlerinin önemini vurgulayarak protokoldeki yerinin ön sıralara yükseleceğine değinmiş, hatta bu

---

²⁰ Hasan Yavuzer (2005), sf 61.

²¹ Hasan Yavuzer (2005), sf 61

²² http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ahmet_insel/diyanet_ozerklik_istiyor-1025109, Ahmet Insel Ali Bardakoğlu röportajı, 14 Ekim 2014 tarihinde erişilmiştir.

²³ <http://www.diyanet.gov.tr/tr/icerik/diyanet-isleri-baskani-gormez%E2%80%99den-onemli-aciklamalar%E2%80%A6/22202>, 14 Ekim 2014 tarihinde erişilmiştir.

²⁴ <http://www.memurlar.net/haber/44726/>, 14 Ekim tarihinde erişilmiştir.

açıklamayla ilgili AK Parti tarafından zamanında eleştirilen Atatürk dönemine referans vermiştir.²⁵ Açıklamayı takip eden aylarda Diyanet'in protokolde 51. sırada olan yeri 10. sıraya yükseltilmiştir. Başbakan Ahmet Davutoğlu'nun göreve gelmesinin ardından Diyanet'in bizzat kendisine bağlanmasını tercih etmiştir.²⁶

Devlet nezdindeki önemine vurgunun arttığı sırada Diyanet güncel siyaset ile ilgili açıklamalarıyla da gündeme gelmiştir. Örneğin, son dönemde AK Parti-Gülen Cemaati arasındaki gerginlik üzerine doğrudan herhangi bir cemaatin adını zikretmese de dini yapıların hizmetlerinin din ve ahlaki boyutun dışına çıkmaması gerektiğini vurgulamış ve "Elbette hırsızlık kötü bir şeydir. Ancak milletin maneviyatını çalmak çok daha kötü bir şeydir" demiştir.²⁷ Görmez, başka bir açıklamasında da IŞİD'in Suriye'de yaptığı katliam ve köleleştirme politikalarını eleştirerek bu tür pratiklerin İslam ile bağdaştırılmaması gerektiğini belirtmiştir.²⁸

II. b. Hizmet ve Faaliyet Alanları²⁹

Diyanet 2010 yılında gerçekleştirilen hukuki değişikliklerle genel müdürlük seviyesinden müsteşarlık seviyesine yükseltilmiştir.³⁰ Diyanet başkanının görev süresi 5 yıldır ve bu görevi en fazla iki sefer yürütebilmektedir. 2010 yılından itibaren Diyanet'in hizmet ve faaliyet alanlarının cami dışına çıkmasının önu açılmış ve personelin özlük hakları iyileştirilerek, kariyer planlaması dâhilinde eğitimlerini alması ve çalışmalarına devam etmesi sağlanmıştır. Din İşleri Yüksek Kurulu'na üye seçimini yapacak heyetin kapsamı geliştirilirken aynı zamanda heyete teşkilatın her biriminden temsilcinin katılımı da sağlanmıştır. Kurumun uluslararası alandaki faaliyetleri de yasal bir çerçeveye yerleştirilmiştir. Ayrıca, Başkanlığa radyo ve televizyon kurarak hizmet ve faaliyetlerini medya kanalı ile topluma ulaştırması imkânı da sağlanmıştır.

Diyanet temel olarak merkez, taşra ve yurtdışı teşkilatları olmak üzere 3 ana birimden oluşmaktadır. Merkez teşkilatının temel hizmet ve faaliyet alanı toplumun dini hizmet, bilgi ve eğitime ulaşmasını sağlamaktır. Ayrıca kurumun geleceğinin stratejik açıdan planlayan ve iç işlerini düzenleyen birimler de merkezde yer almaktadır. Taşra teşkilatı, müftülükler ve eğitim merkezi müdürlüklerinden oluşurken; yurtdışı teşkilatı ise din hizmetleri müşavirlikleri ve ataşeliklerden oluşmaktadır. Uzmanların ve kaynakların da yer aldığı haliyle Diyanet'in sosyal, siyasi ve uluslararası alanlardaki çalışmaları aşağıdaki gibi özetlenebilir:

²⁵ <http://www.yenicaggazetesi.com.tr/arinc-diyante-ilk-5-mujdesi-verdi-70037h.htm>, 11 Ekim 2014 tarihinde erişilmiştir.

²⁶ <http://www.diken.com.tr/erdoganin-olaganustu-lider-fantezisinin-bedeli-cok-agir-olabilir/>, 4 Kasım 2014 tarihinde erişilmiştir. Elif Key'İN İhtar Gözaydın ile söyleşi: "‘Erdoğan'ın ‘olağanüstü lider’ fantezisinin bedeli çok ağır olabilir’

²⁷ <http://www.haber7.com/guncel/haber/1200038-mehmet-gormez-paralel-yapi-maneviyatı-caldi>, 11 Ekim 2014 tarihinde erişilmiştir.

²⁸ <http://www.diyane.gov.tr/tr/icerik/diyane-isleri-baskani-gormez%E2%80%99den-onemli-aciklamalar%E2%80%A6/22202>, 11 Ekim 2014 tarihinde erişilmiştir.

²⁹ Çalışmanın bu bölümünde Diyanet'in resmi web sitesinin yanı sıra Diyanet mensupları ile yapılan görüşmeler kaynak olarak kullanılmıştır. Görüşmeler: Strateji Geliştirme Başkanı Necdet Subaşı (13 Kasım 2013), Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü Başkanı Mehmet Paçacı (14 Kasım 2013), Aile ve Dini Rehberlik Bürosu Başkanı Huriye Martı (22 Kasım 2013).

³⁰ Diyanet'in bugünkü hizmet ve faaliyet alanları 2010 yılında 633 sayılı Kanun'da kapsamlı değişiklikler yapan 6002 sayılı kanun ile belirlenmiştir.

Temel Yaklaşım ve Hizmetler

Diyanet temel işlevi olarak toplumun dini ve ahlaki açıdan “aydınlatılması” amacını gütmektedir. Aydınlatılma vasıtasıyla üretilen devletin resmi din ideolojisidir. Diyanet’in belirlediği kurallar uyarınca vaaz ve hutbelerde siyasi ve şahsi konulara girilmesi yasaktır. Diyanet her ne kadar siyasi konulardan uzak durmayı hedeflese de kurumun çalışanlarına telkin ettiği yaklaşım “milli birlik, dini bütünlük, sosyal dayanışma, yardımlaşma, yıkıcı, bölücü propagandalara, zararlı akımlara karşı gerekli tedbirleri alma” gibi siyasi içerik taşıyabilecek konuları da kapsamaktadır.

İslam dininin temelleri doğrultusunda güncel konulardaki taleplere ve dini sorulara cevap vermek; dini konularda tercüme ve incelemeler yaparak, gerekirse yurt içi ve dışında uzmanlara başvurmak Diyanet’in temel hizmet alanları arasında yer almaktadır. Bu minvalde, cami ve mescitleri ibadete açmak, yönetmek, ibadet ve irşat hizmetlerini yürütmek, basılacak Kur’an-ı Kerimler, cüzler, Kur’an mealleri ve tefsirleri olduğu gibi korumak ve usulüne uygun olarak yayınlamak, toplumun inanç ile ilgili sorularını cevaplandırmak, bu doğrultuda eğitim, seminer gibi faaliyetler gerçekleştirmek kurumun çalışmaları kapsamındadır.

Cami Hizmetleri

Cami Hizmetleri Daire Başkanlığı, temel olarak cami ve mescitleri ibadete açıp yönetmek ve buralardaki ibadet hizmetlerini düzenlemekle yükümlüdür. Çeşitli kişi ya da dernekler tarafından yaptırılmak istenen camiler için müftülükten onay alınır ve onay çıktığı takdirde camiler kişi ya da dernekler tarafından yaptırılır. Sonrasında yine müftülükten caminin ibadete açılış izni verilir. Diyanet tarafından gerekli personel de atandığı takdirde ibadete açılan bu camilerin temizlik işlerini üstlenen belediyelerle iletişim kurmak Cami Hizmetleri Daire Başkanlığı’nın görevidir. Bu bağlamda bir cami içerisindeki ihtiyaçların takibi, camilerin daha kaliteli bir hale getirilmesi de bu birimin görev alanı içerisinde. Camilerde çalışacak görevlilerin yetiştirilmesi ve istihdamı meseleleri de Cami Hizmetlerinin görev alanına girer.

Aileye Yönelik Hizmetler

Diyanet özellikle 2000’li yıllardan itibaren aile ve kadına yönelik faaliyetlerinin kapsamını genişletmiştir. Diyanet tarafından toplumun temeli olarak ifade edilen ailenin ihtiyaç duyabileceği konulara dini görevlilerin etkin bir şekilde cevap verebilmesi amacıyla ilk olarak 2003 yılında il müftülükleri bünyesinde Aile Bürosu olarak hizmet vermeye başlayan kurumlar, faaliyetlerine 2007 yılı itibarıyla Aile İrşat ve Rehberlik Bürosu adı altında devam etmektedirler. Ayrıca, Diyanet çocuklara yönelik faaliyetleri yasaklayan kanunun değişmesinin ardından Ocak 2012 tarihinde “04-06 Yaş Grubuna Yönelik Olarak Din Eğitimi Projesi” başlatmıştır.³¹

Kurum aileye yönelik çalışmalarının amacını Türk aile yapısı geleneği çerçevesinde ailenin varlığını devam ettirebilmesi olarak belirlemiştir. Gerek devletin aile ve kadına yönelik çalışmalarına Diyanet’i entegre etmesi, gerekse Diyanet’in “Türk geleneksel aile

---

³¹ 633 sayılı kanunun ek 3. maddesi gereği, 04-06 yaş grubu çocuklar Kur’an kurslarına gönderilmemekteydi. Buna engel teşkil eden ifadenin 17.09.2011 tarih ve 652 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile kaldırılmıştır.

yapısı" vurgusu ile çalışmalarını gerçekleştireceğini açıklaması, aile kurumu ile dini faaliyetleri aktif bir şekilde yakınlaştırmaya yönelik bir girişim olarak değerlendirilebilir. Diyanet, bu doğrultuda, Aile İrsat ve Rehberlik Büroları aracılığıyla ve Aile ve Sosyal Politikalar, Adalet, Sağlık Bakanlığı gibi kurumlarla işbirliği içerisinde dini rehberlik hizmetleri sunmaktadır.

Aile İrsat ve Rehberlik Büroları çoğunlukla kadından, erkekten, çocuktan ve kayınpeder ya da kayınvalideden kaynaklanan sorulara cevap verdiklerini bildirmektedir. Boşanma, şiddet, cinsel sorunlar, kadının çalışması, evin bakımı, aile içindeki hastaların bakımı, miras, depresyon, kürtaj konu başlıkları arasında yer almaktadır. Bu faaliyetlerde hem kadın hem de erkek personel görevlendirilebilir. Gerekli durumlarda müracaat eden kişinin sağlık, hukuk ve güvenlik birimlerine yönlendirilmesi de mümkündür.

Diyanet Vakfı'nın birimlerinden Kadın Aile Gençlik Merkezi (TDV KAGEM), 1996 yılında "TDV Kadın Kolları" adıyla kurulmasıyla aktif olarak faaliyetlerine başlamıştır. 2011 yılında yeniden yapılandırılan KAGEM'de, ailenin güçlenmesine yönelik çalışmalar yapılmakta ve bu bağlamda konferanslar, seminerler, kurslar ve projeler gerçekleştirilmektedir. Bu faaliyetlerin hedefi şu şekilde özetlenmektedir:

...gençlerimizin anlam ve değer dünyasını besleyen, onların dini konularda doğru bilgi kaynaklarıyla tanışmaları, inanç ve kültür coğrafyamızı tanımaları için gerekli ortamı hazırlayan, merak, heyecan ve enerjilerine karşılık bulabilecekleri akademik, sosyal ve kültürel etkinlikler düzenlemektedir.³²

Aile ve kadına yönelik çalışmalarında Diyanet ve Diyanet Vakfı ilgili Bakanlıklarla da çeşitli protokoller imzalamıştır. Bu protokollerin bazıları şunlardır:

- 26 Ekim 2011 tarihinde Diyanet ile Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı arasında bir işbirliği protokolü imzalanmıştır. Protokolün ilk maddesinde işbirliğinin amacı "...aile yapısının ve değerlerinin korunması, gelecek nesillere sağlıklı bir biçimde aktarılmasını sağlamak üzere ailenin güçlendirilmesi, aileyi ve aile içinde bireyi tehdit eden problemler hakkında toplumun duyarlı kılınması..." şeklinde belirlenmiştir. Aile içerisindeki sorunların tespiti, Türk aile yapısının korunmasına yönelik çalışmalar, küçük yaşta evlilikler, göç, boşanma gibi durumların aile birliğine etkileri, aile içi şiddet, çocuk hakları gibi konular bu işbirliğinin kapsamına girmektedir. Bu amaçlar doğrultusunda radyo ve televizyon programları yapmak; konferans, panel, seminer düzenlemek yapılacak görevler arasındadır.
- Diyanet'in ulusal eylem planlarında yer alan kadın ve aileye yönelik çalışmalar içerisinde de birtakım görev ve sorumlulukları bulunmaktadır. 2008-2013 Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı'nda belirtildiği üzere Diyanet, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığıyla ortaklaşa olarak "aile rehberliği ve danışmanlığı eğitimlerinin standartlarının belirlenmesi", "erken evliliklerin ve akraba evliliklerinin kadın ve çocuk sağlığına olumsuz etkileri hakkında toplumun bilinçlendirilmesi" konularında çalışmaktadır.

³² <http://www.diyantevakfi.org.tr/9/birimlerimiz/kagem-kadin-aile-ve-genclik-merkezi>, 11 Temmuz 2014 tarihinde erişilmiştir.

- 2012-2015 Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Ulusal Eylem Planı çerçevesinde ise Diyanet toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadına yönelik şiddet konularında farkındalık yaratmak amacıyla erkeklere yönelik olarak düzenlenmesi planlanan eğitim, seminer, konferans gibi etkinliklerden de sorumludur. Bu doğrultuda “Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesinde Din Görevlilerinin Rolü ve Uygulanacak Prosedürler Eğitimi Projesi Protokolü” Nisan 2010’da imzalanmış ve bu protokol kapsamında 17.000 din görevlisine eğitim verilmiştir.
- 27.05.2013 tarihinde Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü ile Diyanet Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü arasında aile kurumunun devamına yönelik verilebilecek eğitimler hususunda bir işbirliği protokolü imzalanmıştır.
- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Türkiye Diyanet Vakfı’yla 2013’te işbirliği protokolü imzalamıştır. Ailenin psikolojik, ekonomik, kültürel, dini konularda bilgilendirilmesini amaçlayan bu protokole ilave olarak vakfın Kadın Aile ve Gençlik Merkezi bulunmaktadır. Bu merkezde de yine kadın ve aileye yönelik, dini değerler doğrultusunda çeşitli kurum ve kuruluşlarla toplantı, konferans, seminer gibi faaliyetler düzenlenmesi amaçlanmaktadır.
- 14.12.2009 tarihli Sağlık Bakanlığı ile Diyanet arasında İşbirliği Protokolü aracılığıyla Diyanet’in cami içinde ve dışında ulaşabildiği alanlarda anne-çocuk ve üreme sağlığı üzerine bilgilendirme yapması amaçlanmıştır. Örneğin “erken evliliklerin ve akraba evliliklerinin kadın ve çocuk sağlığına olumsuz etkileri hakkında toplumun bilinçlendirilmesi” konusu Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı’nda yer alan, Sağlık Bakanlığı ve Diyanet’i ortak olarak ilgilendiren bir konudur. Benzer şekillerde Diyanet, bu protokollere dayanarak gebeliği önleme, cinsel yolla bulaşan hastalıklar gibi konularda da özellikle Doğu bölgelerine yönelik olarak çalışmalar yapmaktadır.
- Milli Eğitim Bakanlığı’yla yapılan çalışmalar ise yurt içinde ve dışında bulunan imam hatip liseleri konusunda yoğunlaşmaktadır. Bunun dışında örneğin, 2008-2013 Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı 2011 raporunda belirtildiği üzere kız çocuklarının okullarının okullarına stratejisi dâhilinde Diyanet 105 vaaz, 3 radyo programı, 2 konferans ve 1 kampanya düzenlenmiştir.

Sosyal Alandaki Hizmetleri

Diyanet'in ibadet saatlerini hesaplamak, kurban ve Ramazan hizmetlerinin yanı sıra cezaevi, huzurevi gibi kurumlar ve engellilere, madde bağımlılarına, mevsimlik tarım işçilerine, mültecilere, Romanlara ve öğrenci ve üniversite personeline yönelik dini hizmet çalışmaları da bulunmaktadır. Diyanet bu hizmetlerini verirken ilgili grupların özelliklerine göre faaliyet alanlarını çeşitlendirmektedir. Bu doğrultuda, bazı Bakanlıklarla da protokoller imzalamıştır. Bu çeşitliliğe aşağıdaki bazı örnekler verilebilir:

- Mevsimlik tarım işçilerine yönelik çadır camiler kurularak din görevlileri atanmaktadır.
- Romanlara yönelik faaliyetlerin arasında özel gün ve gecelerde oluşturulan programlarda Romanlardan oluşan ilahi gruplarına yer verilip hafızlık yapan öğrenciler desteklenmektedir.
- Engellilere din eğitimi verilmesi amacıyla 2013'de tarihinde Türk İşaret Dili Dini Kavramlar Sözlüğü çalışmaları tamamlanmıştır.
- Diyanet hac ve umre ibadetlerini gerçekleştirmek isteyenler için gerekli koşulları hazırlayarak, sağlık ve güvenlik tedbirlerini almaktadır.
- Adalet Bakanlığı'yla 10.02.2011 tarihinde Tutuklu ve Hükümlülerin Dini ve Ahlaki Gelişimlerini Sağlamaya Yönelik Protokol imzalanmıştır. Bu bağlamda Diyanet İşleri ceza infaz kurumlarında bulunan tutuklu ve hükümlülere dini ve ahlaki bilgiler vermek; onlara vatan, millet, aile sevgisi aşımak gibi görevleri üstlenmiştir. Aynı zamanda bu kurumlarda Kur'an-ı Kerim kursları açmak ve dini ibadetlerin yerine getirilmesine yardımcı olmak da sorumlulukları arasındadır.
- Diyanet'in 13.01.2012 tarihinde Orman ve Su İşleri Bakanlığı ile Ağaçlandırma Seferberliği Kapsamında Yapılacak Ağaçlandırma Çalışmalarına ait, 30.04.2012 tarihinde ise Spor Genel Müdürlüğü ile Yaz Kurslarına Katılanlara İlişkin imzaladıkları işbirliği protokolleri bulunmaktadır.

Uluslararası Faaliyetler

Diyanet, uluslararası antlaşmalar ve ilişkilere dayanarak, yurt dışındaki Türk vatandaşlarına din hizmetleri sunmakta, onların din eğitimi ile ilgili işlerini yürütmekte ve İslam dinine mensup diğer topluluklara da bu konularda yardımcı olmaktadır. Ayrıca çalışmaları arasında hastane, hapisane gibi kurumlarda din hizmeti sağlanması; dini evlilik, cenaze gibi hizmetlerin gerçekleştirilmesi de yer almaktadır. Bunların dışında din değiştirmek isteyenlere din hakkında bilgi verilmekte ve ihtida işlemleri gerçekleştirilmektedir. Bulunulan ülkenin kanunları izin verdiği takdirde çocuklara din kültürü ve ahlak bilgisi derslerinin verilmesi de Diyanet'in Yurtdışı Teşkilatı'nın görevleri arasındadır. Almanya, ABD, Belçika, İngiltere, Hollanda, Fransa, İsviçre, İsveç, Danimarka, Avusturya, Rusya, Azerbaycan, Kırgızistan, Özbekistan, Kazakistan, Türkmenistan, Makedonya, KKTC, Bulgaristan, Gürcistan, Arnavutluk gibi ülkelerde

müşavirlikler; Almanya, Fransa, Hollanda, Avustralya, Avusturya, ABD, Suudi Arabistan, Romanya ve Azerbaycan'da ataşelikler bulunmaktadır.³³

Diyanet'in yurtdışı çalışmaları yalnızca İslami değildir; diğer dini topluluklarla ilgili çalışmalar da yapılmaktadır. Avrupa Birliği politikaları çerçevesinde birtakım faaliyetler de yürütülmektedir. Yurtdışında yaşayan ve İslam dininde olanlar için de farklı dillerde yayın yapmakta ve gerektiğinde ücretsiz dağıtmaktadırlar. Bu diller arasında İngilizce, Almanca, Fransızca, Azerice, Arnavutça, Gürcüce, Uygurca, Kırgızca, Romence, Rusça, Tatarca, Türkmençe, Çince, Moğolca, Kazakça ve Bulgarca bulunmaktadır.

Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfı işbirliği ile Romanya'da 1 Kolej, Azerbaycan ve Bulgaristan'da 4 İmam Hatip Okulu ve İlahiyat Lisesi açılmıştır. Strasburg'da Türkiye'deki İHL müfredatının uygulanacağı Strazburg Özel Yunus Emre Lisesi açma çalışmaları devam etmektedir.

Türkiye ile Afrika Kıtası Müslüman Ülke ve Toplulukları arasında tarihî ve kültürel bağları güçlendirmek, özellikle din hizmetleri ve din eğitimi alanında işbirliği imkânlarını geliştirmek amacıyla bu ülkelerin dinî liderlerinin katılımıyla 01-03 Kasım 2006 tarihlerinde İstanbul'da Afrika Kıtası Müslüman Ülke ve Toplulukları Dini Liderler Toplantısı düzenlenmiştir.

21-25 Kasım 2011 tarihlerinde İstanbul'da gerçekleşen II. Afrika Dini Liderler Zirvesi Sonuç Bildirgesi'nde Afrika'da yaşayan Müslüman toplumun din eğitimi ve öğretimi alanında desteklenmesi noktasında alınan kararların bir gereği olarak Somali'de Mesleki İmam Hatip Okulu açılması yönünde çalışmalar devam etmektedir.

Yayınlar ve Diyanet TV

Diyanet, dini konularda basılı, sesli ve görüntülü eserler hazırlayarak, süreli yayınlar yapmakta ve gerektiğinde ücretsiz olarak yayınlarını dağıtmaktadır. Aynı zamanda radyo ve televizyonlar için de programlar hazırlamaktadır. "Diyanet Aylık Dergi", "Diyanet Çocuk Dergisi", "Diyanet Aile Dergisi" ve "Diyanet Haber Bülteni" süreli yayınlar iken; bunlar dışında 1924 yılından itibaren basılmaya başlanmış 1000'in üzerinde kitap bulunmaktadır.

Diyanet TV ya da diğer adıyla TRT Diyanet, TRT ve Diyanet'in ortak çalışması olarak 2012 yılında kurulmuştur. 2013 yılında kanalın sürekli yayına geçmesiyle birlikte Diyanet Radyo istasyonu da açılmıştır. Kanalın çocuklar, gençler, kadınlar gibi toplumsal gruplara hitap eden dini içerikli programları bulunmaktadır. Bunlardan bazıları *Vav Çocuk*, *Diyanet'e Soralım*, *Cuma Hutbesi Canlı - Dinle Ey Nefsim*, *Ev Hali*, *Genç İlahiyat*, *Çocuk Atölyesi*, *Şehirlerin Ruhü*, *Engelsiz Hayat*, *İstanbul Medeniyeti*, *Gençlerle Başbaşa*, *Çocuklar Diyor ki* gibi programlardır. Çocuklara yönelik yapılan programlarla çocuklara din bilgisi ve sevgisi aşılanmaya çalışılırken; kadınlara yönelik programlar ise "kadına dair haberler, farklı hayat hikâyeleri, eğlenceli sorular, sanat, sağlık, psikoloji, moda"³⁴ gibi hususlarda yayın yapma hedefi gütmektedir. Batı'dan Doğan İslam Güneşi adlı belgesel programı ise Batı'da yaşayan ve İslam'ı seçen insanların hikâyelerine odaklanmaktadır.

---

³³ <http://www2.diyaret.gov.tr/DisliskilerGenelMudurlugu/Sayfalar/Musavirlikler.aspx>, 11 Temmuz 2014 tarihinde erişilmiştir.

³⁴ <http://www.diyaret.tv/programlar>, 11 Temmuz 2014 tarihinde erişilmiştir.

Diyanet Vakfı

Türkiye Diyanet Vakfı, 1975’de Diyanet İşleri Başkanlığı’na yardımcı ve destek olmak kurulmuş ve amaçları şu şekilde ifade edilmiştir:

İslam dininin gerçek hüviyetiyle tanıtılmasında, toplumun din konusunda aydınlatılmasında Diyanet İşleri Başkanlığı’na yardımcı ve destek olmak, gereken yerlerde cami yapıp donatmak, fakir hastalar için tedavi kurumları açıp işletmek, zekât, fitre gibi Müslüman vatandaşlarımız tarafından yapılacak yardımları şartlarına uygun olarak toplumdaki ihtiyaç sahiplerine intikal ettirerek sosyal yardım ve hizmeti geliştirmekdir.³⁵

20 birimi ve 978 şubesi bulunan³⁶ vakıf aynı zamanda Diyanet’in finansal açıdan olduğu gibi yurtdışı faaliyetlerinin de en önemli destekçisidir. Somali, Suriye, Arakan, Çad, Haiti, Mali, Filipinler, Bosna Hersek, Orta Afrika, Afganistan gibi yerlerde giysi, erzak gibi yardımlar kadar dini faaliyetlerde de bulunmaktadır. Aynı zamanda yurtdışından gelen gençlere eğitim ve burs desteği verilmektedir.

Ayrıca vakıf tarafından İslami araştırmaları desteklemek, konferans, seminer gibi faaliyetler gerçekleştirmek amacıyla İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), İlim, Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Başkanlığı (İLK SAY) kurulmuştur. Aynı zamanda 2010-2011 yılında eğitim öğretim hayatına başlayan İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi de Türkiye Diyanet Vakfı’nın bir kuruluşudur. Türkiye Diyanet Vakfı Yurtlar ve Sosyal Tesisler İktisadi İşletmesi de üniversitede okuyan öğrencilere yurt sağlamak amacıyla kurulmuş bir başka kurumdur.

Dini Danışma “Alo Fetva (190)” Hattı

2012 tarihinde Diyanet’in resmi internet sitesinden yapılan duyuruya göre eski dini danışma hattı, Alo 190 Dini Danışma olarak yenilenmiştir. Halkın dini konulardaki sorularını cevaplamak amacıyla kurulan bu hatta bağlı olunan şehrin müftülükleri tarafından cevap verilmektedir.³⁷ Aynı zamanda Diyanet’in çeşitli konularda verdiği fetvalar da 2012 yılında elektronik ortama aktarılmıştır.³⁸ “Dini Sorular” başlığı altında toplanan bu fetvalar için adak, yemin, kefare, aile hayatı, akait (inanç), dinler, dua, hac

---

³⁵ <http://www.diyantevakfi.org.tr/2/kurumsal/misyon-vizyon>, 14 Ağustos 2014 tarihinde erişilmiştir.

³⁶ http://www.diyantevakfi.org.tr/documents/TDV_2014_tanitim_brosuru.pdf, 11 Temmuz 2014 tarihinde erişilmiştir. Bu birimler Teftiş Kurulu Başkanlığı, Şubeler Koordinatörlüğü, Mütevelli Heyet Sekreteryası, KAGEM Kadın Aile ve Gençlik Merkezi, Kurumsal İletişim Koordinatörlüğü, Hukuk Müşavirliği, İç Denetim Birimi Başkanlığı, Projeler ve Dış Hizmetler Koordinatörlüğü, Basın-Yayın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü, Yönetim Destek Hizmetleri Müdürlüğü, İnsan Kaynakları Müdürlüğü, Hayri ve Sosyal Hizmetler Müdürlüğü, Eğitim ve Kültür Hizmetleri Müdürlüğü, Emlak Müdürlüğü, İnşaat ve Teknik Hizmetler Müdürlüğü, Mali İşler Müdürlüğü, Hac ve Umre Muhasebe Müdürlüğü, Bilgi ve İletişim Sistemleri Müdürlüğü, Bütçe ve Ön Mali Kontrol Müdürlüğü, Kaynak Üretimi Müdürlüğü olarak sıralanmaktadır.

³⁷ <http://diyanet.gov.tr/tr/icerik/%E2%80%99Calo-190-hizmete-girdi/7422>, 11 Temmuz 2014 tarihinde erişilmiştir.

³⁸ <http://diyanet.gov.tr/tr/icerik/din-isleri-yuksek-kurulu-fetvalari-artik-sanal-ortamda/7675>, 11 Temmuz 2014 tarihinde erişilmiştir.

ve umre, helaller ve haramlar, Hz. Peygamber'in hayatı, kurban, mezhepler, namaz, oruç, taharet (temizlik), ticari hayat, vakıf, zekât gibi ana konu başlıkları belirlenmiştir.

II.c. Ekonomi-Politiği

Yalnız dini değil giderek sosyal ve ekonomik alanda da faaliyetlerini genişleten Diyanet'in bütçesi hep tartışmalı bir konu oldu. Bu tartışmanın bir nedeni de bütçenin siyasi bir metin olmasından kaynaklanıyor. Bütçe, gelecek bir yıl içinde devletin hangi alanlara ne kadar kaynak tahsis edeceğini, hangi kesimlere ne kadar kamu kaynağı aktaracağını planıdır. Bütçe uygulama sonuçları da geçen bir yıl içinde devletin hangi alanlara ne kadar kaynak tahsis ettiğini, hangi kesimlere ne kadar kamu kaynağı aktardığını gösterir. Kamu kaynakları öncelikle vergi gelirleri ile finanse edilir. Vergi, devletin zor kullanmak suretiyle vatandaştan topladığı kaynağı ifade eder. Bu toplama yetkisi, sadece devlete ait olan ayrıcalıklı bir durumdur. Kamu harcamaları, vergi dışında kullanıcılardan alınan harçlarla da finanse edilebilir. Ancak harç gelirleri ile kamu harcamalarının finanse edilmesi, geçmiş yüzyıllara oranla bugünün gelişmiş modern toplumlarında yaygın olmadığı gibi toplam vergi gelirleri içinde bunun payı da düşüktür. Dolayısıyla vergi, kamu harcamalarının temel bir finansman aracıdır. Kamu harcamalarının vergilerle finanse ediliyor olması, iki yönlü bir hesap verebilirlik mekanizmasını zorunlu kılmaktadır.

Hesap verebilirlik bakımından birinci husus, kamu kaynaklarının tahsis edildiği alanlar ve kesimlerin kim olduğu sorusunu gündeme getirmektedir. Çünkü kamu kaynaklarının tahsis edildiği alanlar ve kesimlere devlet harcama yapmak suretiyle bir satın alma gücü transfer etmektedir. Devletin harcamalarını ekonomik etkileri bakımından ikiye ayırmak gerekir. Bunlardan ilki, bir mal ve hizmet karşılığı olarak yapılan harcamalardır. Çalışanlara yapılan maaş ödemeleri, müteahhide inşa etmiş olduğu okul binası karşılığı yapılan ödeme, buna örnek olarak verilebilir. İkincisi, transfer ödemeleridir. Farklı kesimlere iktisadi, sosyal ve mali amaçlarla kamu kaynağının transfer edilmesi, transfer ödemesi yapılmasıdır. Kamu iktisadi kuruluşlarına yapılan transferler, yaşlılara yapılan aylık ödemeleri, KOBİ'lere yapılan destekler, bu gruba girmektedir ve bu ödemeler karşılıksız olarak yapılmaktadır.

Devletin satın aldığı mal ve hizmetler karşılığı yapmış olduğu ödemeler ile belirli kesimlere yapılan karşılıksız transferler, refah ekonomisi bağlamında birbirinden farklılık arz etmemekte, yani diğer bir deyişle, her halükarda devlet hangi isim altında olursa olsun karşı tarafa bir şekilde kaynak transfer ederek belirli kesimlerin refahına katkıda bulunmaktadır.

Hesap verebilirlik bakımından ikinci husus ise, devlet, harcamalarını finanse etmek için vergi toplamaktadır. Vergi, kamu harcamalarını finanse etmek için vergi mükelleflerinden karşılıksız olarak ve zora dayanarak alınan bir kaynaktır. Bunun vergi mükellefleri açısından önemi ise kendilerinden alınan kaynakların nerelere ve hangi kesimlere aktarıldığını bilmek istemeleridir. Daha da önemlisi kendilerinden toplanan kaynakların, toplumsal refahı maksimize edecek şekilde birey tercihlerine uygun bir şekilde harcanmasını isterler.

Genellikle kaynakların toplandığı kesimler ve bu kaynakların aktarıldığı kesimler birbirinden farklılık göstermektedir. Günümüzde bütçe, devletin dengeleyici görevi bağlamında kesimler arası kaynak transferi için bir araç olarak kullanılmaktadır. Kamu

sektörünün üç fonksiyonu: (i) makroekonomik istikrar; (ii) gelirin yeniden dağılımı; (iii) kaynakların verimli kullanımınıdır.³⁹ Bu bölümdeki tartışmada bütçe özellikle ikinci ve üçüncü fonksiyonlar bağlamında ele alınacaktır.

Bu bölümde, Cumhuriyet tarihi boyunca Türkiye’de din hizmetlerini yürütmekle görevli Diyanet’in bütçe harcamaları karşılaştırmalı bir şekilde analiz edilecek, ayrıca bazı din istatistikleri belirli dönemler için yine göreceli olarak irdelenecektir.⁴⁰

Sosyal hayatın vazgeçilmez bir unsuru olan dine dair işlerin yürütülmesi için kurumsal bir hüviyet ihtiyacı Osmanlıdan beri söz konusu olmuştur. Ülkelerde din hizmetlerinin sunumunun, her ülkenin kendi gelenek ve kültüründen gelen özelliklere göre şekillendiği de bir gerçektir. Türkiye’de ise din hizmetleri geçmişten günümüze sürekli olarak bir kamu hizmeti olarak görülmüştür.

Bütçe Analizi

Diyanet’in bütçe gerçekleştirmelerine 1924 yılından itibaren ulaşılabilmektedir. Diyanet, devlet bütçesi içinde yer alan kurum bütçesi aracılığıyla dini hizmetleri yürütmekte, bunun yanında Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) aracılığıyla da dini hizmetleri desteklemekte ve buna yönelik faaliyetleri yürütmektedir. TDV, 13 Mart 1975 tarihinde Türk Medeni Kanunu’nda değişiklik yapan 903 sayılı yasaya göre kurulmuş bir özel hukuk tüzel kişisidir. Vakfın faaliyetlerinin son yıllarda çeşitlenerek yaygınlaştığı ve bütçesinin büyüdüğü görülmektedir. Faaliyetlerine bakıldığında; Yurtiçi ve Yurtdışı Yönelik Hizmetler (Diyanet hizmetlerine destek çalışmaları, eğitim-öğretim faaliyetleri, kültürel hizmetler, hayri ve sosyal hizmetler), İşletmeler (TDV yayın, matbaacılık ve ticaret işletmesi, TDV yurtlar ve sosyal tesisler iktisadi işletmesi), Araştırma Merkezleri (İslam Araştırmaları Merkezleri, İlim, Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Başkanlığı), Bağlı Kuruluşlar (KOMAŞ AŞ., Vakıf Fuarcılık, Reklamcılık, Yayıncılık, Tanıtım Organizasyon Tic. Ltd. Şti, KOMAŞ Sigorta Aracılık Hizmetleri Ltd. Şti.) görülmektedir.

Görüldüğü gibi TDV, aslında yürütmüş olduğu faaliyetlerinin kapsamı ve kurumsal yapısı itibarıyla bir holding görünümündedir. Bu çalışma sırasında TDV’nin bütçe ve personel büyüklüklerine ulaşmak mümkün olmamıştır. TDV internet sayfasında, TDV’ye yapılacak bağışlar için banka hesap numaraları verilmekte, vatandaşların TDV hizmetlerine bağışlarıyla destek olmaları teşvik edilmektedir. Ancak hesap verebilirliğin gereği olarak bu kaynakların nerelere ve ne kadar harcandığı ile ilgili bir bilgiye internet sitesi üzerinden ulaşmak mümkün olmamıştır. Ayrıca, bu bilgilerin tarafımıza verilmesi yönündeki yazılı talebimize cevap **verilmemiştir**. Hâlbuki Cumhuriyet tarihi boyunca ekonomik ve siyasi gelişmelere paralel olarak Diyanet bütçelerinde önemli değişimler olmuştur. Bu yöndeki gelişmeler bu çalışmada analiz edilmiştir. Bunun yanında TDV’ye ait bütçe ve personel kaynakları edilebilmiş olsaydı, yapılan analizde önemli bir eksiklik giderilmiş olacaktı.

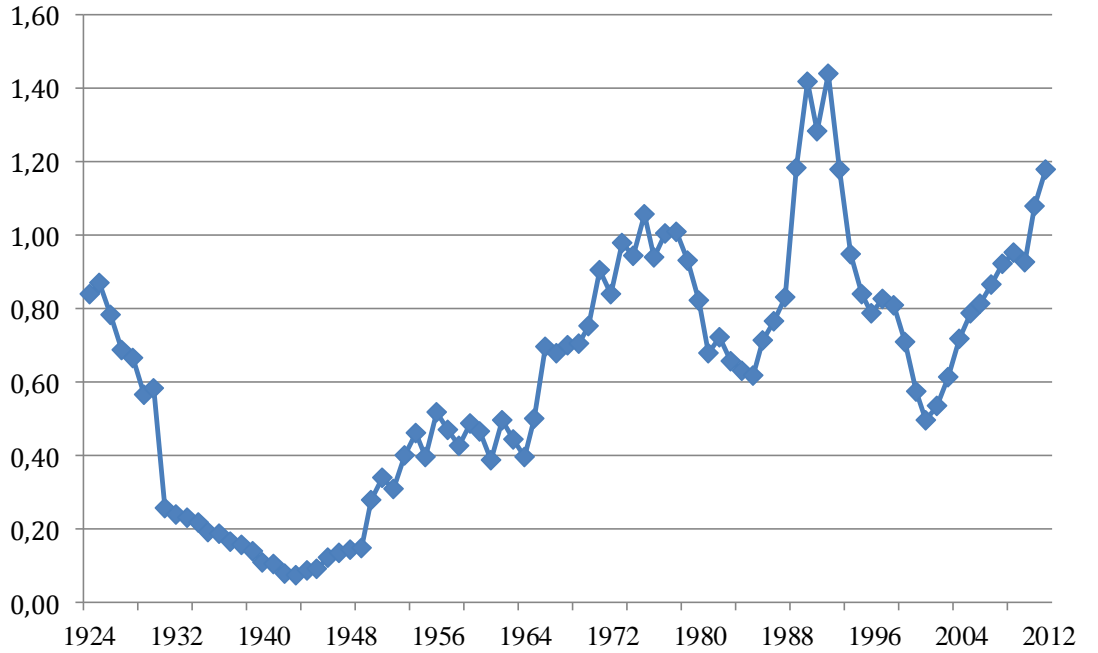
³⁹ Richard Musgrave (1959) *The Theory of Public Finance* (Kamu Finansmanı Teorisi) Tokyo: Mc Graw Hill Book Co Inc.

⁴⁰ Diyanet’in ekonomi-politik analizi için Yıllık Bütçe Kesin Hesap Kanunları, Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü Kamu Hesapları Bültenleri, Maliye Bakanlığı Bütçe Gereççeleri, Kalkınma Bakanlığı Yıllık Programlar, Diyanet İşleri Başkanlığı Basın Açıklamaları, TBMM Bütçe Görüşmeleri Tutanakları incelenmiştir.

Yıllar itibarıyla bütçe gerçekleştirmeleri ile ilgili olarak konuya üç farklı açıdan yaklaşımıştır. Bunlar, Diyanet'in bütçe harcamalarının devlet bütçesi içindeki payı, Diyanet'in bütçe harcamalarının Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYH) içindeki payı ve son olarak sabit fiyatlarla Diyanet harcamalarındaki değişimdir.

Kuruluşundan sonra Diyanet bütçe harcamalarının bütçe içindeki payı (Grafik 1) azalmaya başlamış, ancak asıl büyük azalma 1931 yılından itibaren olmuştur. Çünkü 1931 Yılı Bütçe Kanunu ile bütün cami ve mescitlerin idaresi ve bunların görevlileri Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne devredilmiştir.

Grafik 1: Diyanet İşleri Başkanlığının Devlet Bütçesi İçindeki Payı

Alt yapısı zaten oldukça zayıf ve yetersiz bulunan Diyanet, bu kanunla neredeyse işlevsiz hale gelmiştir. Söz konusu uygulama 1950 yılına kadar devam etmiştir. Zaten 1950 yılından itibaren Diyanet bütçe harcamalarının devlet bütçesi içindeki payında artış görülmektedir. 1950 yılında ani bir artıştan sonra sonraki yıllarda Diyanet bütçesinin toplam bütçe içindeki payı küçük oranlarda inişli-çıkışlı bir trend izlese de 1950'den sonraki ikinci büyük harcama artışı 1965 yılında olmuştur. Çünkü 5634 sayılı Kanunla oluşturulan Diyanet'in teşkilat ve kadro yapısı 1965 yılına kadar aynen devam etmiştir. 15.08.1965 tarihinde yürürlüğe giren 633 sayılı "Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun" Diyanet'in görevleri noktasında önemli bir açılım getirmiş, İslam dininin ahlak alanı ile işleri yürütmek de görevler arasında sayılmıştır. Kanun'da Başkanlığın görevi, 'İslâm dininin inançları, ibadet ve ahlâk esasları ile ilgili işleri

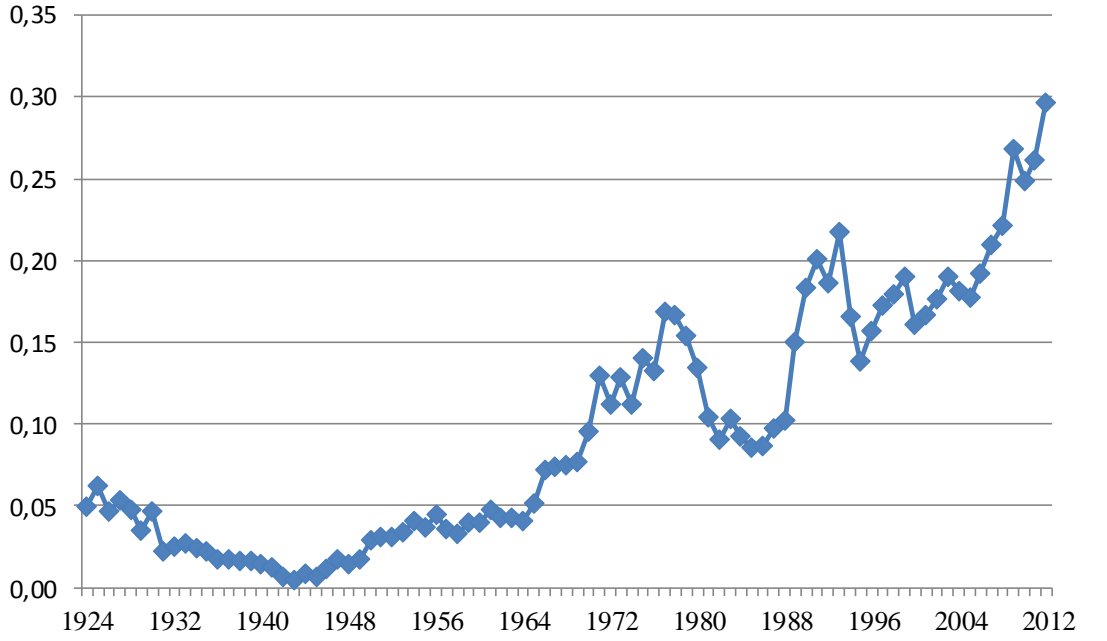

yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek' şeklinde ifade edilmiştir. Daha sonraki yıllarda da ihtiyaca binaen eğitim merkezi müdürlüğü, hac işleri müdürlüğü gibi yeni birimler Bakanlar Kurulu kararlarıyla teşkilata ilave olmuştur.

1975 yılında kurum bütçesi toplam bütçe içindeki pay bakımından söz konusu dönemin en yüksek noktasına ulaşmış (% 1,06), bu yılda kurum bütçesinin devlet bütçesi içindeki payı Cumhuriyet tarihinde ilk kez % 1'in üzerine çıkmıştır. Söz konusu yüksek oran, biraz düşüşle 1980'e kadar devam etmiş, bu durum, dönemin hükümetlerinin din hizmetlerine bakışının bütçe harcamalarına yansımalarının bir göstergesi olmuştur.

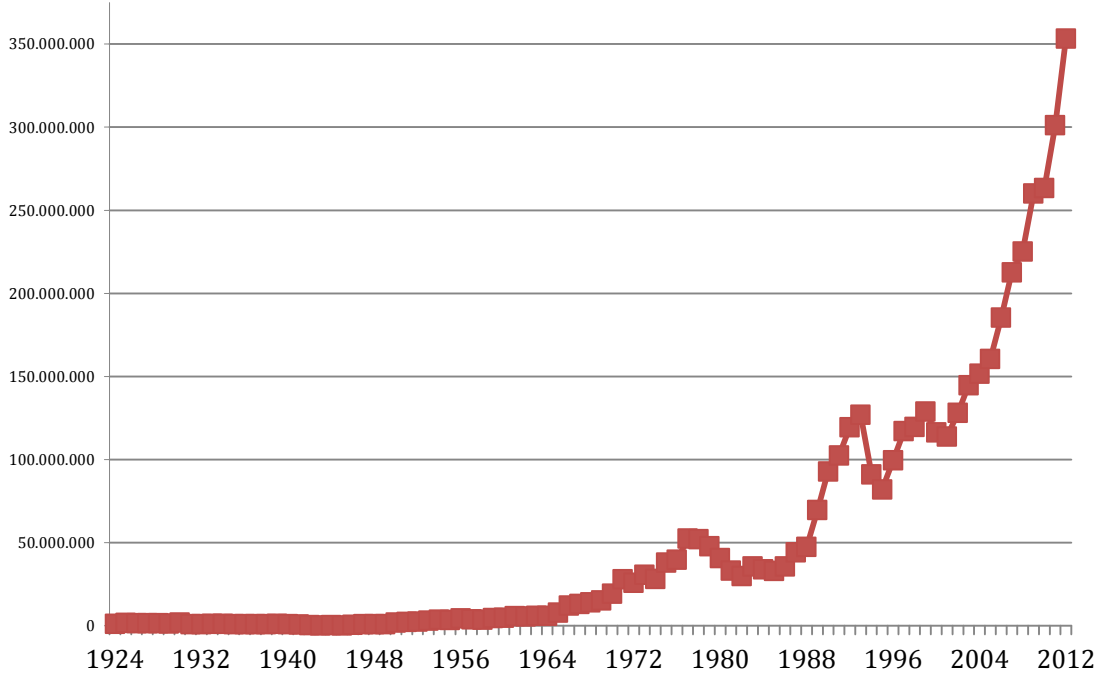
Dönemin ekonomik ve siyasal koşullarının bir sonucu olarak 1980 yılında Diyanet bütçesinin devlet bütçesi içindeki düşüş trendi 1985 yılına kadar devam etmiş ve 1986 yılı bütçesi ile birlikte tekrar artış trendine girmiş ve 1989 bütçesi ile birlikte yeniden % 1'in üzerine çıkmıştır. Bu artışta önemli etken, 1989 yılı Temmuz ayında Özal hükümetinin memur maaşlarında yaptığı % 100'e varan artıştır. Personel ödemelerinin önemli bir paya sahip olduğu Diyanet bütçesinin, devlet bütçesi içindeki payı böylece artmış, bu yılda Diyanet bütçesinin devlet bütçesi içindeki payının önemli bir orana ulaştığı 1975 yılındaki oranın da üstüne çıkmıştır. 1992 yılına gelindiğinde Diyanet bütçesinin önceki dört yıllık dönemde % 50 arttığı görülmektedir. Yeniden dönemin ekonomik ve siyasal koşullarının etkisiyle Diyanet bütçesinin devlet bütçesi içindeki payının 2001 yılına kadar düşüş gösterdiği izlenmektedir. Diyanet bütçesinin devlet bütçesi içindeki payı 2003 yılından itibaren tekrar artış trendine girmiş, 2011 yılından itibaren yeniden % 1'in üzerine çıkmıştır.

Grafik 2: Diyanet İşleri Başkanlığının GSYH içindeki Payı

Yukarıda yapılan analiz, Diyanet bütçesinin GSYH içindeki payındaki gelişim için de geçerlidir (Grafik 2). Bu da gösteriyor ki, din hizmetlerinin ekonomik refaktan aldığı pay ile devlet bütçesinden aldığı pay paralellik göstermektedir. Bu da din hizmetlerinin devlet bütçesi içindeki yerinin bazı ufak değişikliklere rağmen her dönem önemli olduğunu göstermektedir.

Grafik 3: Diyanet İşleri Başkanlığı Bütçesinin 1998 fiyatlarıyla Reel Gelişimi

“ Diyanet bütçesindeki yüksek reel artış yıllarını ve oranlarını şu şekilde sıralamak mümkündür: 1987 yılında % 25, 1989 yılında % 47, 1990 yılında % 33, 2012 yılında 2002 yılına göre ise % 176’dır. ”

Diyanet bütçesinin reel değişimlerine, diğer bir deyişle Diyanet bütçe harcamalarına enflasyondan arındırılmış olarak bakıldığında yukarıda altı çizilen analizlere benzer sonuçları burada da görmek mümkündür (Grafik 3). Diyanet bütçesinin reel gelişimi ile ilgili olarak; 1950 yılında, Diyanet bütçesinin bir önceki yıla göre reel olarak % 80, 1965 yılında ise % 55 oranında artış gösterdiği söylenilebilir. Bu reel artışlar yukarıda yapılan analizleri de teyit etmektedir. Diyanet bütçesinde 1975 yılında % 36’lık ve 1977 yılında % 17’lik reel artış görülmesi, dönemin hükümetlerinin politika tercihlerinin bir sonucu olduğu söylenilebilir. Diyanet

bütçesindeki yüksek reel artış yıllarını ve oranlarını şu şekilde sıralamak mümkündür: 1987 yılında % 25, 1989 yılında % 47, 1990 yılında % 33, 2012 yılında 2002 yılına göre ise % 176’dır.

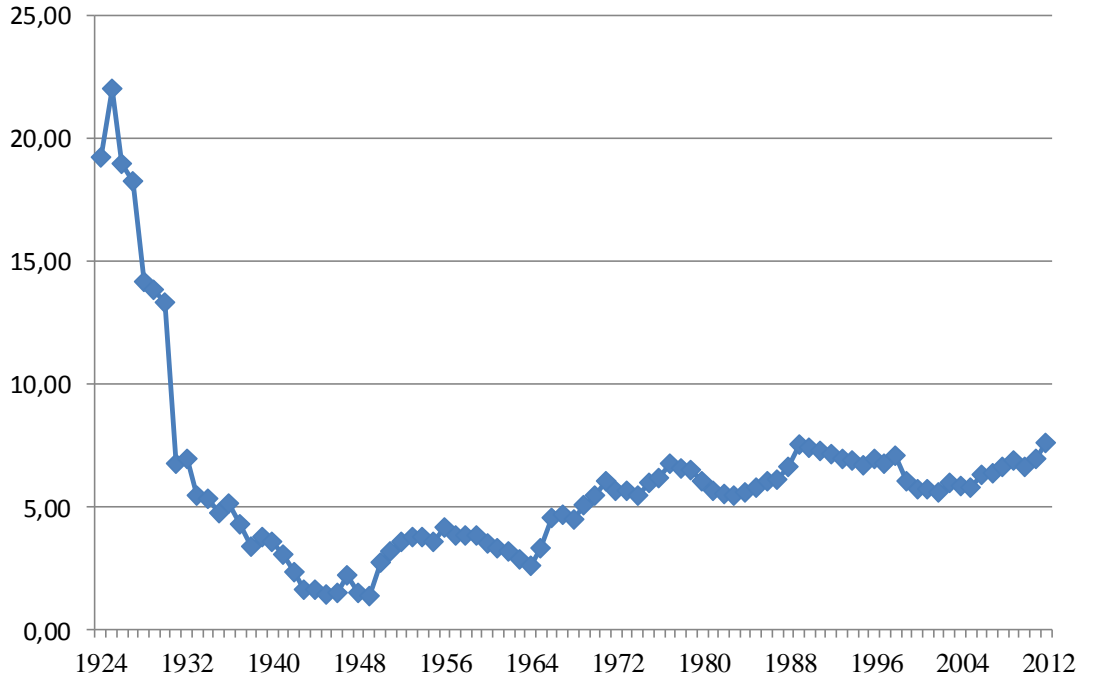
Sonuç olarak Cumhuriyet tarihi boyunca Diyanet bütçesinin, dönemin ekonomik ve siyasal koşullarından etkilendiği, hükümetlerin politika tercihlerinin Diyanet bütçesine doğrudan yansıdığı, Diyanet bütçesindeki en büyük reel artışların özellikle 2000’li yıllarda gerçekleştiği sonucuna varılabilir. TDV’ye ait verilerin de analize dâhil edilmesi halinde Türkiye’de devletin din hizmetlerine bakışı ve verdiği önem daha iyi anlaşılacaktır.

“ Diyanet bütçesindeki en büyük reel artışların özellikle 2000’li yıllarda gerçekleştiği sonucuna varılabilir. ”

Bütçe Harcamalarının Diğer Kurumların Harcamaları İçindeki Yeri

Diyanet bütçesi ile diğer kurumların bütçelerine karşılaştırmalı olarak da bakmakta fayda vardır. Bu analiz, yıllar itibariyle Diyanet’e tahsis edilen kamu kaynağının büyüklüğünü göreceli olarak değerlendirmek bakımından önemlidir. Aynı zamanda, siyasi bir belge olan bütçe yoluyla hükümetlerin farklı kurumlara bakış açısını da ortaya koymak yönüyle önemlidir.

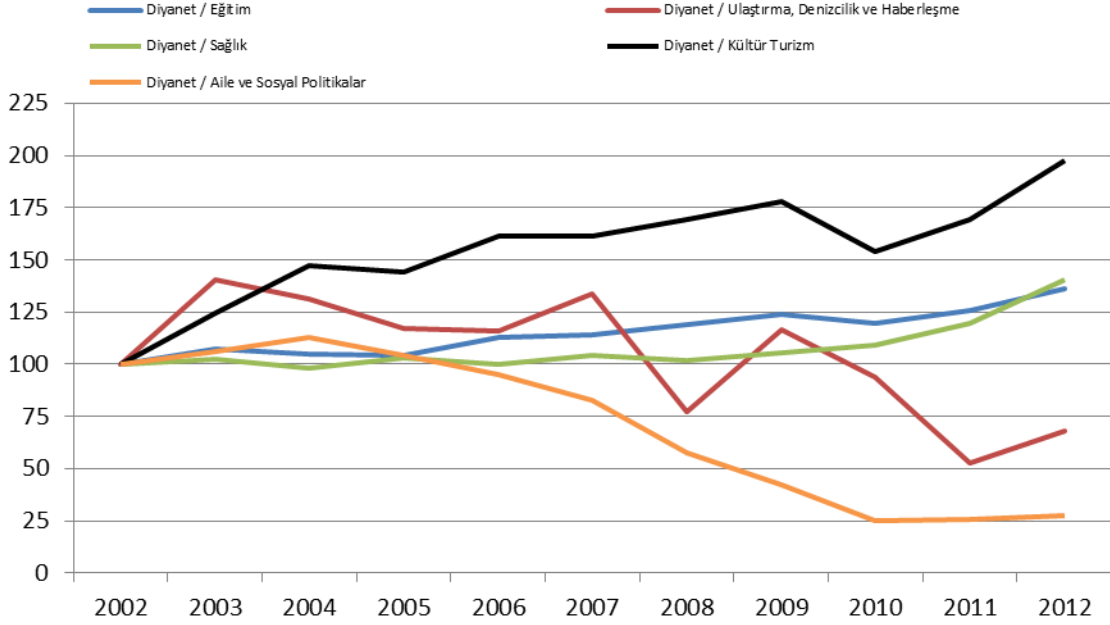
Grafik 4: Diyanet İşleri Başkanlığı Harcamalarının, Eğitim Harcamalarına Oranı

Diyanet bütçesinin eğitim bütçesi içindeki payına baktığımızda 1950’li yıllarda bu oranin artış trendine girdiği, bu artış hızının 1950’li yılların ikinci yarısında azalışa geçtiği, 1960 Askeri Darbesi ile birlikte bu azalışın devam ettiği, 1960’lı yılların ikinci yarısından itibaren sağ hükümetle birlikte tekrar artışa geçtiği görülmektedir (Grafik 4). Son 60 yıllık

dönemde bakıldığında, artan nüfus ve kentleşmeyle beraber eğitim bütçesindeki önemli artışlara rağmen Diyanet bütçe büyüklüğünün eğitim bütçesine oranı % 1,3'lerden % 7,56'ya kadar ulaşmıştır.

Grafik 5: Diyanet İşleri Başkanlığı Bütçe Harcamalarının Diğer Kurumların Bütçe Harcamalarına Oranlarının Yüzde Değişimi (2002-2012)

“ 2002 yılında Diyanet bütçesi, sağlık bütçesinin % 6,29'u iken 2012 yılında %40 artarak sağlık bütçesinin %8,82'sine yükselmiştir. ”

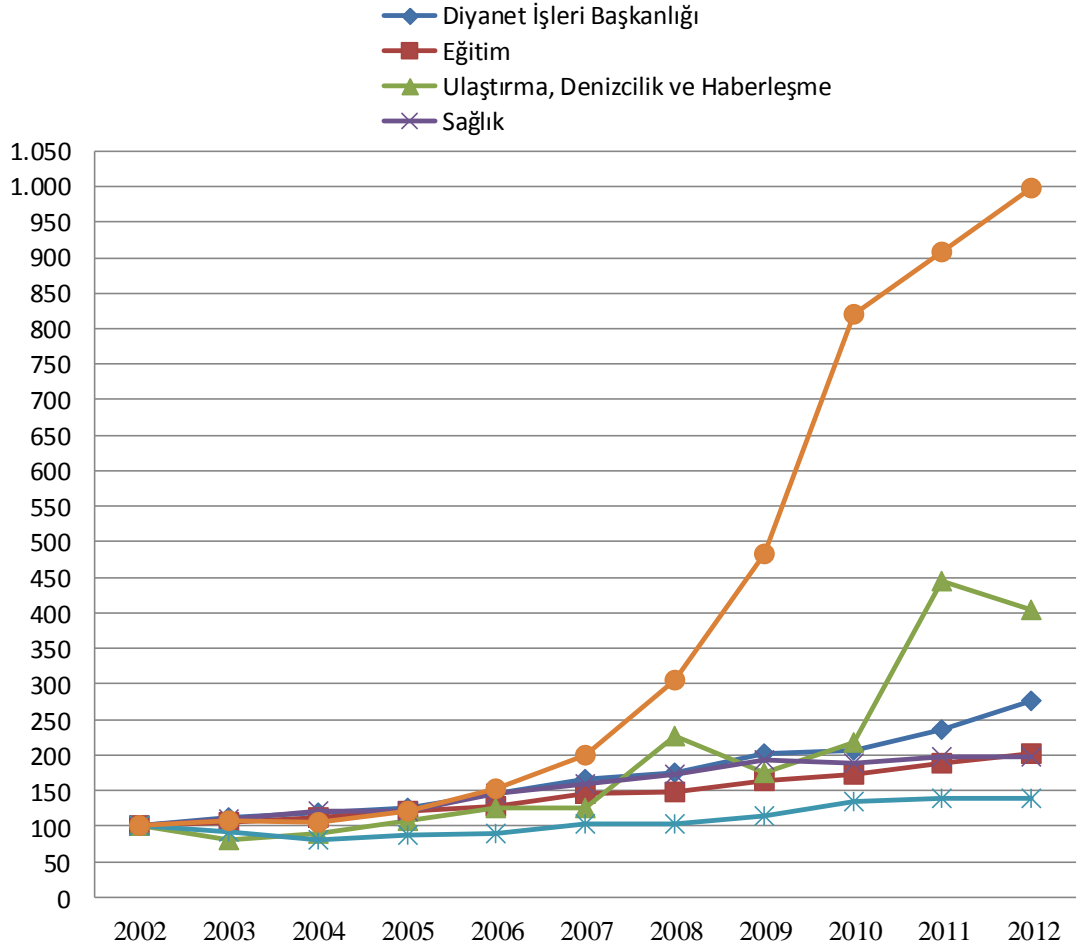
Son 10 yılda ise Diyanet bütçesinin diğer kurumların bütçelerine oranlarının yüzde değişimi incelendiğinde (Grafik 5); 2002 yılında Diyanet bütçesinin, eğitim bütçesinin % 5,5'i kadar olduğu görülmektedir. Bu dönemden itibaren Diyanet bütçesine ayrılan payın eğitim bütçesine ayrılan paya oranla daha yüksek olduğu ve bu artışla 2007 yılına gelindiğinde Diyanet bütçesinin, eğitim bütçesinin yüzde 6,34'üne yükseldiği

görülmektedir. Bu artış trendi 2007 sonrasında da devam etmiş ve 2012 yılında Diyanet bütçesi, eğitim bütçesinin % 7,56'sına ulaşmıştır. Bu dönemde diğer kurumlar incelendiğinde 2002 yılında Diyanet bütçesi, sağlık bütçesinin % 6,29'u iken 2012 yılında %40 artarak sağlık bütçesinin %8,82'sine yükselmiştir.

Kültür ve turizm bütçesindeki değişimle kıyaslandığında 2002 yılında Diyanet bütçesi Kültür ve Turizm bütçesinin %133,8'i kadarken 2012 yılında bu oran yüzde 98 artarak %264'e yükselmiştir. Buna göre, Diyanet bütçe harcamalarının oransal olarak eğitim, sağlık ve kültür turizm harcamalarına göre daha fazla artış gösterdiği görülmektedir.

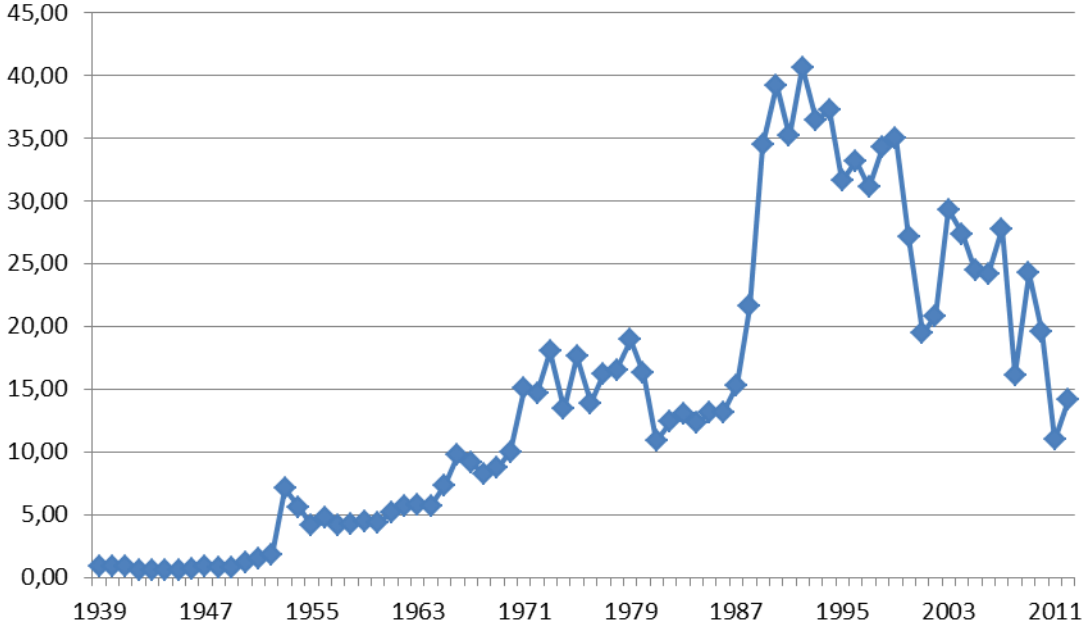
“ 2002 yılında Diyanet bütçesi Kültür ve Turizm bütçesinin %133,8'i kadarken 2012 yılında bu oran yüzde 98 artarak %264'e yükselmiştir. Buna göre, Diyanet bütçe harcamalarının oransal olarak eğitim, sağlık ve kültür turizm harcamalarına göre daha fazla artış gösterdiği görülmektedir. ”

Grafik 6: Kurumların 1998 Fiyatlarıyla Bütçe Harcamalarının Yüzde Değişimi (2002- 2012)

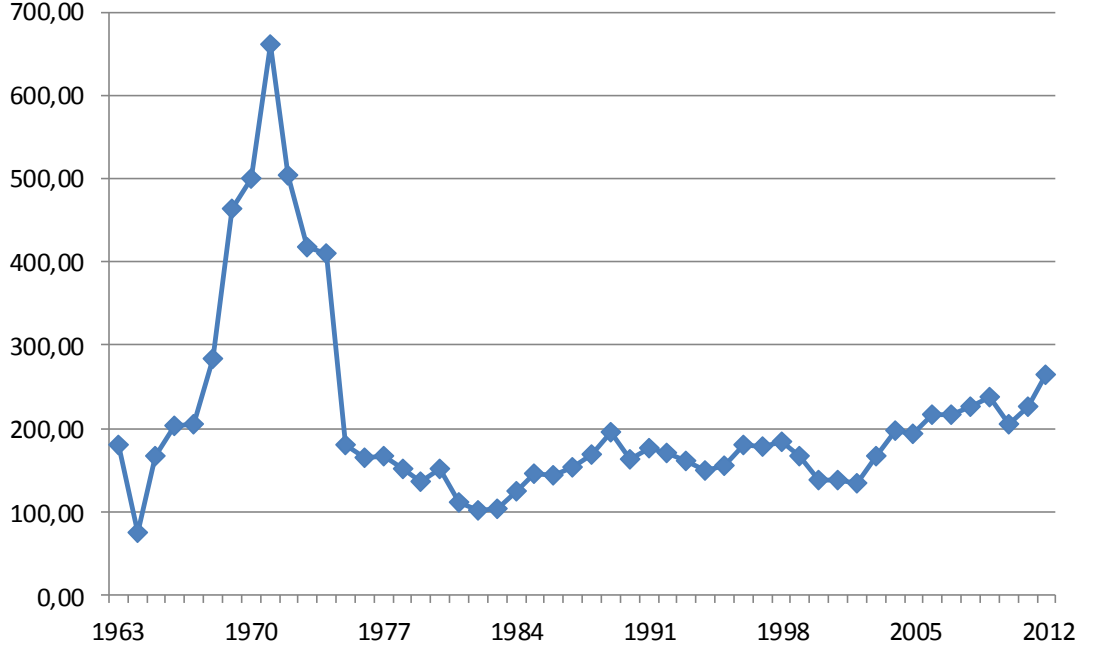
Diyanet ile eğitim bütçelerindeki reel artışlara bakıldığında (Ek:9-10), Diyanet bütçesindeki reel artışın 2000'li yıllarda, eğitim bütçesindeki reel artışın 1997 yılında başladığı ancak Diyanet bütçesindeki reel artışın eğitim bütçesine göre daha yüksek olduğu söylenilebilir. TDV'nin harcamaları da dâhil edildiğinde kuşkusuz din hizmetlerine ait harcamaların yüksekliğinin daha da dikkati çekmesi muhtemeldir.

Grafik 7: Diyanet İşleri Başkanlığı Harcamalarının, Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Harcamalarına Oranı (%)

Diyanet bütçesinin Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme (UDH) harcamalarına oranına bakıldığında, yıllar itibariyle paydaki değişim üzerinde UDH harcamalarındaki değişimler etkili olmuştur (Grafik 7). Diyanet bütçesinin UDH harcamalarına oranına bakıldığında yine 1950'den itibaren artmaya başlamış, hatta 1950'de ilk defa % 1 sınırının üzerine çıkmıştır. 1960 yılına gelindiğinde Diyanet bütçesinin UDH bütçesine oranı 10 yıl öncesine göre 6 kat artış göstermiştir. Sonraki yıllarda artış trendi devam etmiş, bu artış 1980 Askeri Darbesine kadar sürmüştür, oran % 18'e kadar çıkmıştır. Oran daha sonra düşüş gösterse de ANAP (Anavatan Partisi) hükümeti ile birlikte yeniden artış trendine girmiştir. Bu artış 1980 ve 1990'lı yıllarda da devam etmiştir. 2000'li yıllarda AK Parti hükümetinin altyapı yatırımlarına tahsis ettiği kaynaklardaki yüksek artışlar sayesinde oran daha düşük düzeyde gerçekleşmiştir. Son 10 yıllık gelişmeye daha yakından bakıldığında (Grafik 5), UDH harcamaları içinde Diyanet harcamalarının oranının dalgalı bir seyir izlediği, 2007 ve 2009 yıllarında artarken daha sonraki yıllarda azaldığı 2012 yılında ise tekrar artışa geçtiği görülmektedir.

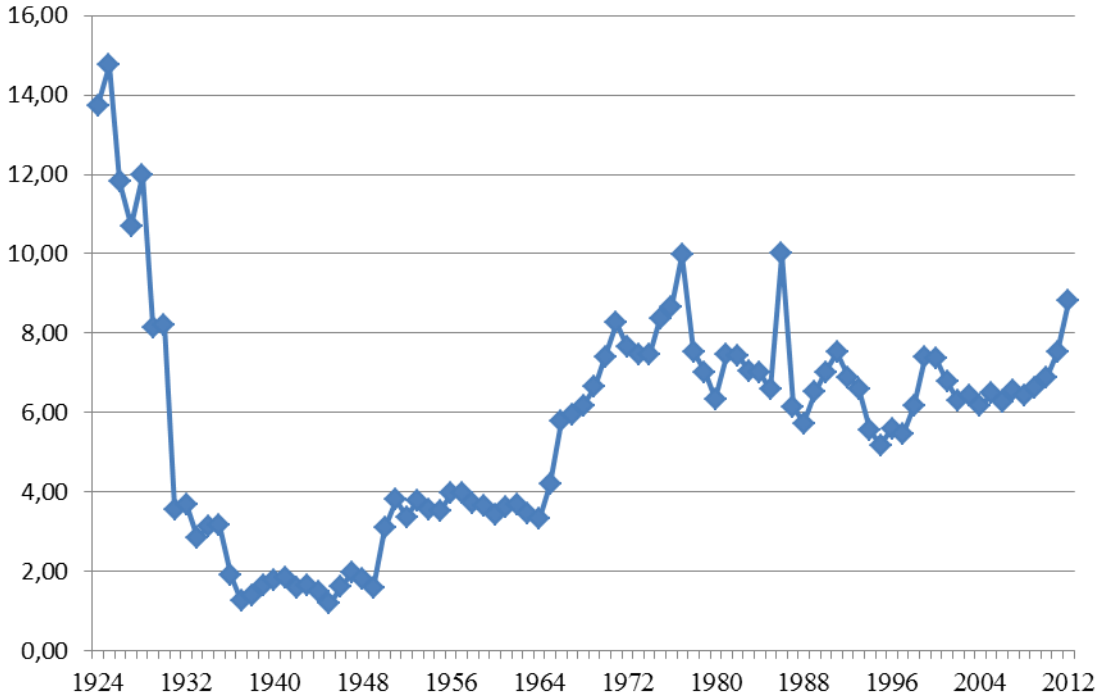
Grafik 8: Diyanet İşleri Başkanlığı Harcamalarının, Kültür ve Turizm Harcamalarına Oranı (%)

Diyanet bütçesinin kültür ve turizm (KT) harcamalarına oranındaki gelişime bakıldığında (Grafik 8), incelenen dönemin başlangıcı olan 1963 yılından itibaren Diyanet bütçesinin kültür ve turizm ödeneklerinin iki katı olduğu, 1975 yılına kadar dört katına çıktığı, kültür ve turizm amaçlı harcamalardaki artışla beraber o tarihten sonra aradaki farkın daraldığı ve bir buçuk katına kadar düştüğü görülmektedir. 2000'li yıllarda Diyanet bütçesindeki artışlarla Diyanet ile kültür ve turizm bütçe harcamaları arasındaki fark yeniden açılmaya başlamış ve 2,5 katını geçmiştir (Grafik 5). Diyanet ve kültür ve turizm harcamalarının reel artışına bakıldığında son 10 yılda Diyanet harcamalarının daha yüksek oranda arttığı gözlemlenmektedir (Grafik 6).

Grafik 9: Diyanet İşleri Başkanlığı Harcamalarının, Sağlık Harcamalarına Oranı (%)

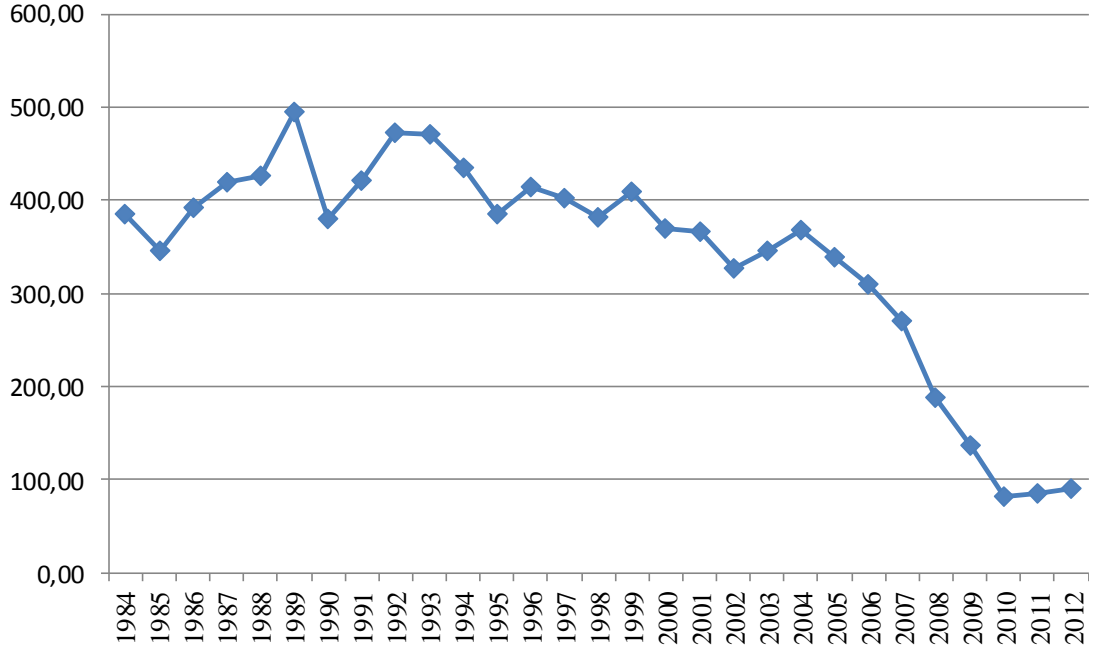

“ Diyanet bütçesinin sağlık harcamaları içindeki payının, özellikle 2000’li yılların ortalarından itibaren artmakta olduğu, hatta son birkaç yılda bu artış oranının daha da hızlandığı gözlemlenmektedir. ”

Diyanet harcamalarının sağlık harcamalarına oranına bakıldığında, cumhuriyetin ilk yıllarında sağlık harcamalarının düşük olması nedeniyle sağlık harcamalarının % 15’i kadar Diyanet harcamalarının gerçekleştiği, Diyanet bütçesinin sağlık bütçesi içindeki payının 1950’lere kadar düşüş gösterdiği görülmektedir (Grafik 9). Bu dönemde Diyanet bütçesinin sağlık harcamaları içindeki payı % 1,5-2’lerde iken 1950’lerde bu oran iki kat artarak % 4’lere kadar çıkmış, diğer bir deyişle Diyanet harcamalarının sağlık harcamaları içindeki payı % 100 artış göstermiştir. Sonraki yıllarda oran atmaya

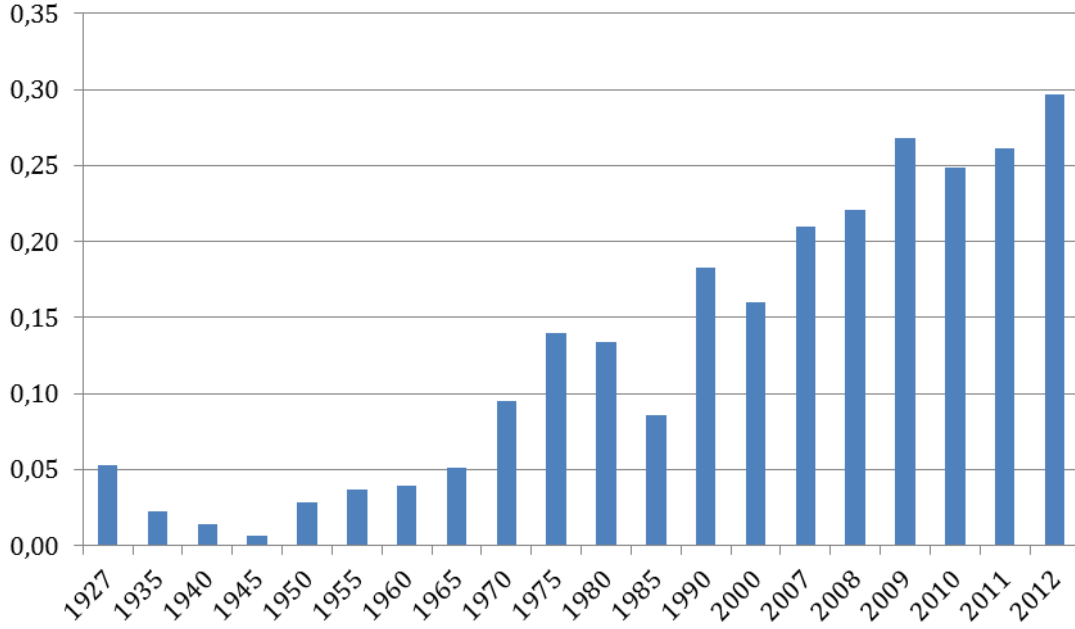
devam etmiş, 1977 yılında en yüksek oran olan % 10’a çıkmıştır. Sonraki yıllarda düşüş trendine girse de aynı oranı 1986 yılında tekrar yakalamıştır. Takip eden yıllarda inişli-çıkışlı seyirlerle oran düşmüş, ortalama % 7-8’lerde gerçekleşmiştir. [Ancak, Diyanet bütçesinin sağlık harcamaları içindeki payının, özellikle 2000’li yılların ortalarından itibaren artmakta olduğu, hatta son birkaç yılda bu artış oranının daha da hızlandığı gözlemlenmektedir (Grafik 5)]. Reel artışlar bakımından irdelendiğinde, Diyanet bütçesindeki reel artışın sağlık bütçesine oranla daha yüksek olduğu görülmektedir (Grafik 6).

Grafik 10: Diyanet İşleri Başkanlığı Harcamalarının, Aile ve Sosyal Politikalar Harcamalarına Oranı (%)

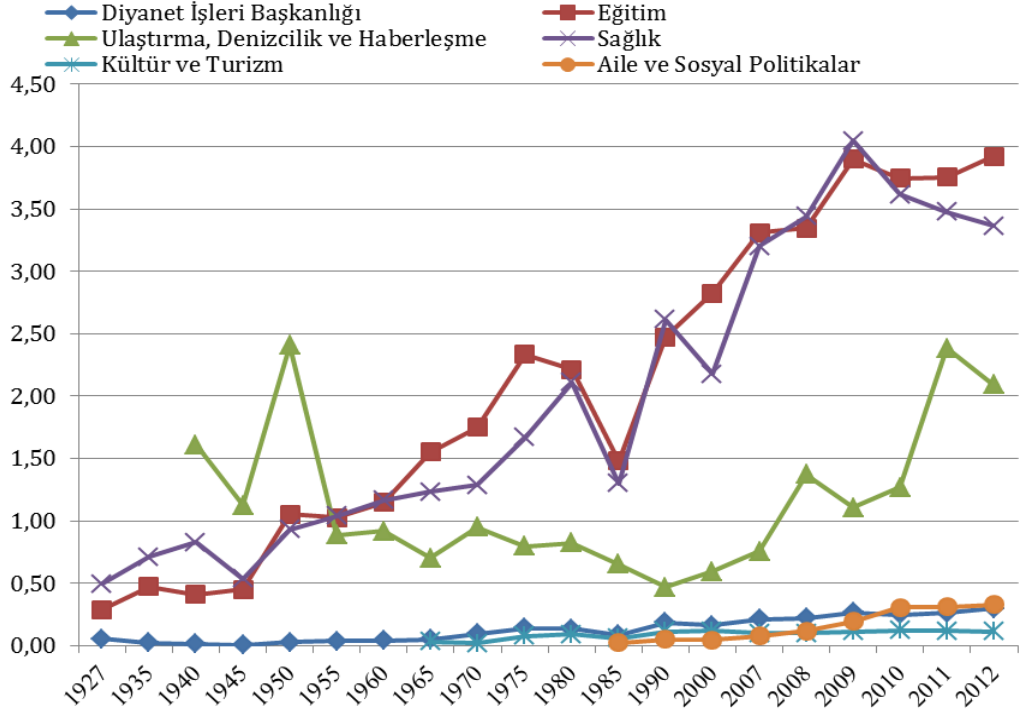

Diyanet harcamalarının aile ve sosyal amaçlı (AS) harcamalara oranına bakıldığında, incelenen dönemin başlangıcı olan 1984 yılından itibaren Diyanet harcamalarının aile ve sosyal amaçlı harcamalara göre yaklaşık 4 kat olduğu, 2006 yılından itibaren bu oranın 3 kat olduğu ve giderek azaldığı, diğer bir deyişle aile ve sosyal amaçlı harcamalardaki artışlar nedeniyle Diyanet harcamalarının aile ve sosyal amaçlı harcamalarına oranının % 80'lere kadar gerilediği görülmektedir (Grafik 10).

Grafik 11: Cari Fiyatlarla Kişi Başına Düşen Diyanet İşleri Başkanlığı Harcamalarının, Cari Fiyatlarla Kişi Başına Düşen GSYH İçindeki Payı (%)

Nüfus sayımı yapılan 1927 yılından itibaren kişi başına düşen Diyanet harcamalarının, kişi başına düşen Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYH) içindeki payı incelendiğinde (Grafik 11) Cumhuriyetin ilk yıllarında bu oranın % 0,05 olduğunu görmekteyiz. Yukarıda da bahsedilen sebeplerle bu oran 1960 yılına kadar % 0,05'i geçmemiş, 1965 yılında yürürlüğe giren "*Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun*" ile birlikte 1970 yılında kişi başına düşen Diyanet harcamalarının, kişi başına düşen GSYH içindeki payı %0,1'e yükselmiştir. 1975 yılında bu 50 yıllık dönem için en yüksek orana ulaşmış ve % 0,14 olarak gerçekleşmiştir. 2000 yılına gelindiğinde oran fazla değişmemiş ve % 0,16 olmuştur. Diğer analizlerden de görüldüğü üzere Diyanet bütçesindeki artış bu orana da yansımış ve 2007 yılında %21'e yükselmiştir. 2012 yılında en yüksek orana ulaşmış ve %30 olmuştur. Diğer analizlerden de görüldüğü üzere Diyanet bütçesindeki en büyük reel artışlar, özellikle 2000'li yıllarda gerçekleşmiş ve kişi başına düşen Diyanet harcamaları da bu dönemde en yüksek orana ulaşmıştır. 2012 yılında Türkiye nüfusu 75.627.384'tür ve kişi başına düşen Diyanet bütçesi 56,2 TL'dir. Kişi başına düşen GSYH ise 18.927 TL'dir.

Grafik 12: Cari Fiyatlarla Kişi Başına Düşen Kurum Harcamalarının Cari Fiyatlarla Kişi Başına Düşen GSYH içindeki Paylarının Karşılaştırılması

Söz konusu kurumların kişi başına düşen harcamalarının kişi başına düşen GSYH içindeki payları karşılaştırıldığında 1927 yılında kişi başına düşen Diyanet'in payının aynı yıl kişi başına düşen eğitim payının yaklaşık 6'ta biri olduğu görülmektedir. Kişi başına düşen sağlık payı ise Diyanet payının yaklaşık 16 katıdır. İlerleyen yıllarda dönemin gereği özellikle eğitim, sağlık, ulaştırma, denizcilik ve haberleşme bütçelerindeki artışın oransal olarak Diyanet'e göre fazla olmasından dolayı 1970 yılına gelindiğinde kişi başına düşen eğitim harcaması Diyanet harcamasının 17 katı olmuştur. 2000 yılında kişi başına düşen sağlık harcaması Diyanet harcamasının 14 katıdır. Aynı yıl kişi başına düşen aile ve sosyal politikalar harcamalarının Diyanet harcamalarının 4'te biri kadar olması da dikkat çekicidir. 2012 yılında kişi başına düşen harcama oranları; Diyanet %0,3, eğitim % 3,92, sağlık % 3,36, ulaştırma, denizcilik ve haberleşme %2,09, kültür ve turizm % 0,11, aile ve sosyal politikalar ise % 0,33 'tür.

Tablo 1: Bazı Verilerin Karşılaştırılması 2002-2012

Bazı Verilerin Karşılaştırılması	2002	2005	2012	2002-2012 Artış Oranları (%)	2005-2012 Artış Oranları (%)
Diyanet İşleri Başkanlığı Personel Sayısı	74114	80306	118600	60	48
Milli Eğitim Bakanlığı Personel Sayısı	635215		892936	41	
Sağlık Personeli Sayısı	256818	278000	408900	59	47
Cami Sayısı	75941	77777	84684	12	9
İlköğretim + Ortaöğretim Derslik Sayısı	286290	390488	466624	63	19
Kamu Hastaneleri Yatak Sayısı	133735	139123	157472	18	13
Toplam Nüfus /Cami Sayısı	920	926	905		
Toplam Nüfus / Derslik Sayısı	179	184	164		
Toplam Nüfus / Hastane Yatak Sayısı	522	518	487		

Bazı kurumlara ait verilerin karşılaştırılması devletin belirli kamu hizmetlerine yönelik bakışı hakkında bir fikir vermektedir. Tablo 1’de bu bağlamda bazı veriler karşılaştırmalı olarak verilmiştir. İlk kısımda, Diyanet, Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) ve sağlık personeli sayısı 2012 ve 2002 yılları itibarıyla karşılaştırılmaktadır. Buna göre, söz konusu dönemde Diyanet personel sayısındaki artış % 60’tır. Bu artış dikkati çekicidir. Yine aynı dönemde, MEB personel sayısındaki artış % 40 ve sağlık personeli sayısındaki artış % 59’dur. Diğer karşılaştırma cami, derslik ve hasta yatak sayısındaki artışlardır. TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) verilerine göre elde edilebilen derslik sayısı, 2005 yılı için mevcuttur. 2005 yılı MEB personel sayısı için sağlıklı bilgiye ulaşılamadığından tabloda yer verilmemiştir. Buna göre cami ve hasta yatak sayısına 2005-2012 yılları için bakıldığında cami sayısındaki artış % 9, derslik sayısındaki artış % 19 ve hasta yatak sayısındaki artış ise % 13’tür. 2012-2002 yılları için cami sayısı ve hasta yatak sayısını karşılaştırdığımızda artış oranı sırasıyla % 11 ve 17’dir. Bir de cami, derslik ve hasta yatak sayısı başına düşen nüfus hesaplanmıştır. Buna göre, cami, derslik ve hasta yatak başına düşen nüfus sayısının yıllar itibarıyla düştüğü görülmektedir.

II.d. Siyasi ve Sosyolojik Rolü⁴¹

Diyanet kuruluşundan günümüze kadar geçen süreçte devletin ve hükümetlerin toplumu şekillendirmek üzere kullandıkları araçsal bir kurum olmuştur. Kuruluş amaçları arasında yer alan, toplumu dini açıdan aydınlatma hedefi, esasında yeni inşa edilmeye başlanan ulus kimliğini seküler ve Batılı bir yolda şekillendirmeye çalışan devletin, dini ve din üzerinden bu inşa sürecini kontrol altında tutma çabasından kaynaklanmaktadır. Bu

⁴¹ Çalışmanın bu bölümü Diyanet üzerine mevcut literatürün yanı sıra Diyanet mensupları ile yapılan görüşmeler göz önünde bulunarak kaleme alınmıştır.

başlamda yeni ulus kimliği inşa edilirken ihtiyaç duyulacak olgular üzerinden Diyanet'in çalışma alanları da belirlenmiştir. Kurum gerek hutbeler, vaazlar gibi öğretici hizmetler aracılığıyla gerekse de gerçekleştirdikleri diğer faaliyetlerle toplumu iktidarların arzu ettiği biçimlerde şekillendirmek üzere çalışmalarda bulunmuştur.⁴²

Diyanet'in bu şekillendirme görevini nasıl yerine getirdiğini anlamak amacıyla bu bölümde sosyolojik ve siyasal yönü milliyetçilik, aile ve kadın, eğitim ile genel ahlak başlıkları altında incelenecektir.

Milliyetçilik

On dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda ivme kazanan ulus hareketlerinin bir etkisi olarak devletler kendi sınırlarını ulus kimlikleri üzerinden inşa etmeye başladılar. Bu süreçte, Türkiye Cumhuriyeti de kendi ulus kimliğini inşa etmeye çalıştı. İslami kökenden gelen bir devletin mirası üzerine kurulan cumhuriyet, o mirası tamamıyla reddetmedi. Milliyetçi bir saikle yola çıkmakla birlikte, seküler ve Batılı olması hedeflenen yeni devlet için seküler bir milliyetçiliğin meşruiyetini sağlamak oldukça zordu. Bu durum inşa edilen ulus kimliğin bütün yapısını belirleyen ana etken oldu. Çünkü kontrol edilmek istenen halk için Müslüman kimliği oldukça önemliydi. Bu sebeple cumhuriyetin kanun koyucu modern elitleri, halkın Müslüman kimliğini araçsal olarak kullanıp Türk ve İslam kimliklerini kaynaştırarak meşru bir zemin yarattılar.⁴³

İlk meclis kurulup ilk anayasa olan 1924 Anayasası çıkarıldığında modernleşme çabaları içerisindeki devlet, varlığını tamamen millete dayandırıp dinden bahsetmezken; öte yandan koşullar gereği saltanatı ve hilafeti kaldırmadı.⁴⁴ Müslümanlar için sembolik anlamı oldukça önemli olan halifeliliğin kaldırılması, devletin dinle harmanlandığı kaynaklandığı bir imparatorluğun mirasçısı olan bir ülke için halk gücünü karşısına almak anlamına gelirdi. O nedenle tam da halifeliliğin cumhuriyet rejiminin bekası için tehlike haline gelebileceği görüldüğünde hilafet kaldırıldı.⁴⁵ Ancak öncesinde ilk meclisin kuruluşunda devlet yapılanması içerisindeki yerini alan Şer'îye ve Evkaf Vekâleti, köklü bir geçmişe sahip olan hilafet geleneğinin yerine din işlerini kontrol altına tutabilecek bir kurum olarak oluşturuldu.

1924 yılında Şer'îye ve Evkaf Vekâleti'nin ilga edilmesine yönelik verilen önergede böyle bir kurumun medeni milletler seviyesine ulaşmak isteyen yeni bir devlet oluşumu içerisinde olamayacağı ifade edilmektedir.⁴⁶ Ancak bu devletin din işlerinden elini çekmesi anlamına da gelmez. Zira yöneticiliğine soyundukları halk kitlesi güçlü bir İslami geçmişe sahip olduğundan, yeni cumhuriyetin kanun koyucuları halkın İslami eğilimlerinden doğabilecek itirazları önleyebilmek ve hatta bunları istenilen yolda yürütebilmek için Diyanet'i devletin bir yan kurumu olarak tesis ettiler.

Bahsedildiği üzere cumhuriyet, kuruluşundan itibaren varlığını ulus kimliğine dayandırdı. Ancak ülke toprakları üzerinde çoğunluğunun ortak noktası Müslümanlık olsa da Türk

---

⁴² Hutbelerle ilgili bazı detaylı çalışmalar için bkz. Ceren Kenar (2011) *Bargaining Between Islam and Kemalism: An Investigation on Official Islam Through Friday Sermons* (MA Thesis, Boğaziçi University), Saçmal 2013.

⁴³ Saçmal 2013, 25.

⁴⁴ Gözaydın 2009, sf 17.

⁴⁵ Mertcan 2013, sf 104.

⁴⁶ Gözaydın 2009, sf 59.

olmayan büyük ya da küçük başka topluluklar bulunuyordu. Bu nedenle Türk ulus kimliği köklerini bir çeşit Türk-İslam birliği içerisinde aradı. Ancak bu birlik kendisini dünya üzerindeki diğer Müslüman topluluklardan ayırtıran ve bir bakıma üstün tutan bir sembolizmle sunuldu. Türk ulus tarihi yeniden yazılırken, İslam'la kesiştiği noktalar yüceltildi. Yani Türk kimliğini güçlendirmek için İslami unsurlar bu kimliğe eklemelendi. Bu da kendisini dünyadaki Müslüman ümmetinden ayırsa da bir çeşit "milli ümmet"⁴⁷ yaratan bir durumu ortaya koydu.

Cumhuriyetin modernleşme hareketlerinin arasında demokratik toplum yapısı ile ilgili çalışmalar da yer almaktadır. Bu bağlamda seküler bir yapıda kurulmaya çalışılan devlet içinde herhangi bir dini kayıran bir bakanlığa yer olmayacaktır. Bu sebeple bakanlığın yerine Diyanet meclis dışında bir kurum olarak yapılandırılmıştır. Ancak Diyanet yine yalnızca Sünni Müslüman ve Türk kimliklerini meşru kılan ve kontrol altında tutan bir kurum olmuştur. Diyanet bir taraftan tek ve doğru İslamiyet'in temsilcisi olarak sunulurken, diğer taraftan bu temsilcilik aracılığıyla devletin ihtiyaç duyduğu konularda dini açıdan meşruiyetini sağlayan kurum hizmeti vermiştir. Böyle yaparak devlet, sekülerleşme ve millileşme politikaları açısından sahip olamadığı meşruiyeti kazandı.⁴⁸

Devlet, Diyanet aracılığıyla İslam'ı ulusal dayanışmanın bir aracı olarak kullandı. Yeni kurulan cumhuriyetin ihtiyaçları doğrultusunda Diyanet millileştirilmiş bir devlet İslam'ı yaratılmasına yardım etti. Bu bağlamda hutbelerde devlet sevgisinden, yapılan reformlara uyulması gerektiğine kadar çok çeşitli konular ele alındı. 1920'li yıllardan itibaren başlayan modernleşme hareketleri çerçevesinde devlet, halk nezdinde meşruluğunu sağlamak için Diyanet'i bu meşruluğun aracı olarak tayin etti. Örneğin 1925 yılında Şapka Kanunu çıkarıldığında Diyanet bu konuda bir hutbe yayınlarak yurttaşlara şu şekilde seslendi:

*Müslümanlık, Türklük iddiasında bulunan her fert yaşamak ister, Allah'a, Peygamber'e karşı vazife-i ubudiyetini (kulluk vazifesini) yapmak isterse, hükümet-i hazıramızın (bugünkü hükümetimizin) emirlerine ifada zerre kadar eser-i te'allül (bahane) göstermemeli, can ü yürekten itaat ve riayet etmeli. Onun bu itaat ve riayeti nezd-i Halik'da (Allah katında) bir cihad-ı mukaddes ve nezd-i mahlûkta (insanlar katında) bais-i şeref ve haysiyettir.*⁴⁹

Şapka Hutbesi örneğinde de görüldüğü gibi Diyanet bir kutsal alanı kullanarak diğerini kutsallaştırmakta ve meşrulaştırmaktadır. Devletin kuralları, Allah'ın emirleriyle eşdeğer gösterilmekte ve bu kurallara riayet adeta ibadet gibi yansıtılmaktadır. Bu bir yandan devlet işleri için dinin kullanılması olarak değerlendirilebilecekken, öte yandan aynı zamanda dinin de devletleştirilmesi, millileştirilmesi anlamına gelmektedir.⁵⁰

İslam'ın Türk kimliğine büründürülmesi ve sekülerleşme çabaları doğrultusunda 1920'li, 30'lu yıllarda din, devlet tarafından bir hayli baskılandı. Diyanet'in yetkileri sınırlı ve bütçesi nispeten düşük tutuldu. Aynı zamanda ezan Türkçe okunmaya ve hutbeler de

---

⁴⁷ Saçmalı 2013, sf 26.

⁴⁸ Saçmalı 2013 , sf 32.

⁴⁹ Kara 2008, sf 125.

⁵⁰ Saçmalı 2013, sf 44.

Türkçe yazılmaya başlandı.⁵¹ Tek partili dönem boyunca sürdürülen bu prensip, Sünni Türk kimliği altında, Diyanet aracılığıyla devlet kontrolünde homojen bir toplum yaratmayı hedefledi.

1950'li yıllarda DP'nin (Demokrat Parti) Meclis'e girişiyle ve takip eden yıllardaki iktidarında Diyanet'in üzerindeki kısıtlamalar nispeten azaltılarak bütçesi arttırıldı. Ezan yine Arapça okunmaya başlandı, radyoda Kur'an okumaları ve dini sohbetler yapıldı, müfredata din dersleri girdi, İmam Hatip okulları açıldı ve camilerin yapımında artış oldu.⁵² Ancak burada DP'nin Diyanet'le ve dolayısıyla dinle ilişkisini analiz ederken vurgulanması gereken nokta DP'nin de Diyanet'i araçsal olarak kullanmış olduğudur.⁵³ Çünkü tek partili dönemde dinin baskılanması sonucunda halkın tepkileriyle karşılaşmış ve DP daha ılımlı bir yol izleyerek iktidarını ve meşruiyetini daha farklı bir yoldan, ancak yine Diyanet'i de kullanarak sağlamıştır.

27 Mayıs 1960 askeri darbesinden sonra DP'nin kapatılmasıyla anayasa değiştirildi ve 1961 anayasası ilk kez Diyanet'e yer verilen anayasa oldu.⁵⁴ 1965'te Diyanet'le ilgili kanun düzenlendi ve Diyanet'in ahlak esaslarıyla ilgili işleri yürütebileceği maddesi yazıldı.⁵⁵ Diyanet'in cumhuriyetin kuruluşundan beri ve DP döneminde ulus inşası için sahip olduğu araçsal görev darbe döneminde ve sonrasında CHP (Cumhuriyet Halk Partisi) iktidarında da korundu. Hatta 12 Eylül 1980 darbesinden sonra da bu devam etti.

1980'lerde ise darbe sonrasında Türk-İslam Sentezi fikri ortaya atıldı. Darbeyi yapanlara göre birlik ve beraberliğin sağlanması için gerekli olan şey, eksik kalmış dini yöndü. Bu da iktidar karşıtı, 'sol'⁵⁶ eğilimli grupların varlığına sebep oldu. Oysaki İslam'ın Türklerle özel bir bağı vardı ve "Türkler İslam'ın askerleriydi".⁵⁷ 80 sonrasında bir yandan Türk-İslam sentezi fikri ortaya atıldı, diğer yandan bütün siyasi İslam hareketleri yasaklandı. İmam hatip liselilerin orduya alınmaması ve ordudaki din görevlilerinin kovulması buna bir örnektir.⁵⁸

12 Eylül darbesinden sonra İslami faaliyetler sınırlandırılmış olsa da, bu tavır tamamen ötekileştirici olmadı. Ancak tarihe "postmodern darbe" olarak geçen 28 Şubat 1997 darbesinde yönetimin tavrı daha sert oldu. O dönemde, Diyanet tarafından hazırlanan hutbeler Milli Güvenlik Kurulu tarafından kontrol edildi. Diyanet tarafından çıkarılan aylık yayınlara bakıldığında ise İslami bir tehdide karşı geliştirilmiş militarist ve milliyetçi bir dil dikkat çekti. Vatanın korunması ve sevilmesi, Türk uygarlığı, askerliğin kutsallığı üzerine 1990'lı yıllarda birçok sayı yayınlandı.⁵⁹ Militarist vurgular 1990'larda oldukça aktif olan PKK'nin faaliyetleri ve devletle arasındaki savaş düşünüldüğünde daha da manidardır. Esasında Diyanet'in hutbelerine genel olarak bakıldığında Türk kimliği

---

⁵¹ Saçmal, sf 39.

⁵² Saçmal 2013, sf 44.

⁵³ Saçmal 2013, sf 45. Gözaydın 2009, sf 252.

⁵⁴ İrfan Bozan (2007), *Devlet ile Toplum Arasında "Bir Okul: İmam Hatip Liseleri... Bir Kurum: Diyanet İşleri Başkanlığı..."*. İstanbul: TESEV Yayınları, sf 56.

⁵⁵ Gözaydın 2009, sf 252.

⁵⁶ Mertcan 2013, sf 230.

⁵⁷ Saçmal 2013, sf 90.

⁵⁸ Saçmal 2013, sf 51.

⁵⁹ Ceren Coşkun, *The Directorate of Religious Affairs: State, Nation and Religion in Turkey in the 1990s*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, sf 15.

dışındaki kimlikler yok sayılmaktadırlar. Örneğin, Kürtler doğrudan Türk milletinin parçası olarak görülmekte, bu yolla asimilatif bir tavır sergilenmektedir.⁶⁰

Diyanet'in fikirlerini ve görüşlerini yaymak ve halkı aydınlatma görevini ifa etmek için kullandığı en yaygın yol hutbelerdir. Bu bağlamda Diyanet'in resmi internet sitesinde yayınladığı hutbe arşivine bakıldığında milliyetçilik temasını çok çeşitli biçimlerde takip etmek mümkündür. Örneğin Ekim 1998'de yazılan "Milletimiz Parçalanmak İsteniyor" başlıklı hutbede bir yandan PKK'nin faaliyetleri lanetlenirken, diğer yandan Türk milletinin doğuştan geldiği farz edilen özellikleri, erdemleri övülüyor:

Asırlarca üç kıtada hâkimiyet kuran, en önemli denizlerle adalara ulaşan ve İslam Dini'ne yıllar boyunca hizmet eden yüce milletimiz, dün olduğu gibi bugün de parçalanmak istenmektedir. Dünya milletlerine insanlık anlayışıyla örnek olmuş olan milletimiz, dünya üzerinde insan için verilmesi gereken en güzel yaşayış ve davranış biçimini İslam adına sergilemiş bir millettir. (...) Bundan sonra da bu birlik ve beraberliğin sürdürülmesi Devlet-Millet kaynaşması, Bayrak, Sancak ve Vatan sevgisinin toplu bir şekilde yüreklerde hissedilmesiyle sürdürülecektir. (...) Gerçek böyle iken ne hazindir ki; ülkemizin milli bütünlüğü ve güvenliğine karşı eylemlerde bulunan bölücü terör örgütü, İslami inanç ve itikat esaslarıyla bağdaşmayan eylemleriyle; yolları kesmekte, köyleri basmakta, çocuk, ihtiyar, kadın demeden masum insanlarımızı acımasızca öldürmekte ve her türlü zararı vermektedir. Gerçek huzurumuz; bu konuda uyanık olmamıza ve dayanışma içerisinde bulunmamıza bağlı bulunmaktadır.⁶¹

AK Parti dönemine bakıldığında, Milli Görüş geleneğinden politikacıların kurduğu bu parti iktidarında da Diyanet'in yine araçsal rolünün oldukça aktif bir biçimde sürdürüldüğü görülmektedir. 28 Şubat döneminden sonra darbe almış bulunan İslami faaliyetler ve Diyanet'in bütçesinde ve hareket alanında yapılan kısıtlamalar AK Parti döneminde iyileştirildi. Bu dönemde milliyetçilik anlayışı İslam'a daha da fazla dayandırıldı. Dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından dindar bir nesil yetiştirme hedefi kondu. Erdoğan birçok konuşmasında yalnızca Müslüman toplulukları kapsayacak şekilde yeni bir Türk milleti anlayışını vurguladı. Bu bağlamda, İslam bu milleti belirleyen temel ortak alan olarak konumlandırıldı.⁶² "Milli irade" ifadesi ön plana çıkarılırken Türklüğe vurgu azaldı. Muhammed Habib Saçmalının çalışmasında belirttiği üzere Diyanet'in müftülükleri de dönemin Başbakanı Erdoğan'ın tavsiyesine uyarak Türk milleti yerine "milletimiz" ya da "millet" ifadelerini kullanmayı tartışmaktadır.⁶³ Örneğin Temmuz 2011'de yazılan "Birlik ve Beraberlik" başlıklı hutbede Türk kelimesi geçmemekte ve şu ifadeler yer almaktadır:

Tarihe baktığımız zaman görürüz ki, birlik ve beraberliğini koruyan milletler yücelmiş ve yükselmişlerdir. Bölünüp parçalanan ve bölücülüğün peşnesine düşen milletler ise tarih sahnesinden silinip

⁶⁰ Saçmal 2013, sf 83.

⁶¹ "Milletimiz Parçalanmak İsteniyor", Diyanet İşleri Başkanlığı Hutbe Arşivi, (02.10.1998), 02 Ekim 2014 tarihinde erişilmiştir.

⁶² Saçmal 2013, sf 62-63.

⁶³ Saçmal 2013, sf 64.

*gitmişlerdir. (...) Şu halde, Allah'ın varlığına ve birliğine iman eden, kitaplara, peygamberlere, meleklerle inanan Müslümanlar, İslam esasları etrafında birleşmeli ve asla bölünüp parçalanmamalıdır.*⁶⁴

Hutbelerde sıkça tekrarlanan konulardan biri de İstanbul'un fethidir. Bu konu Mayıs 2003'teki bir hutbede aşağıdaki gibi yer almaktadır:

*Sultan Mehmet komutasındaki Türk Ordusu 29 Mayıs 1453 Salı günü İstanbul'u fethetti. Böylece bu şeref aziz milletimize nasip oldu. (...) Şehrin içinde saklanan halkın, hiçbir şeyden çekinmeksizin ve cesaretle ortaya çıkmaları istendi. Canlarının, mallarının, ırzlarının, korunacağı, din ve mezhep hürriyetleri ile milli örf ve adetlerinin tamamen Türk kanunlarının teminatı altında bulunduğu ilan edildi. Dini liderlerini seçmelerine izin verildi.*⁶⁵

Aynı konuda Mayıs 2013'teki hutbede ise Türk vurgusuna yer verilmedi. Fatih Sultan Mehmet'in yanındaki ilim insanlarından bahsedildi ve şu ifadeler yer aldı:

*Fetih, bir işgal olayı değildir. Allah'ın mülkünde Allah'ın adının yüceltilmesi, kalplerin Allah'ın rahmetine ve adaletine açılması çabasıdır. Asıl olan kalplerin fethidir. Bu sebeple tarih boyunca fetihlerin kalıcı olduğunu, zulüm aracı olan işgallerin ise gönüllere baskı uyguladıkları için uzun sürmediğini görürüz. 29 Mayıs günü şehre giren Sultan Fatih ulvî bir gayenin gereği olarak geldiğini İstanbul halkına ve dünyaya göstermek için şehir halkına şöyle hitap ederek yüreklerine su serpti: "Bugünden itibaren artık hayatınız ve hürriyetiniz için endişe etmeyiniz". Böylece onların dinlerine, örflerine, âdetlerine, geleneklerine müdahale edilmeyeceğini ve inançlarının gereğini yaşayabileceklerini açıkça ilan etmiş oluyordu.*⁶⁶

AK Parti iktidarı döneminde Kürtlük, Kürt dili ile ilgili atılan adımlar siyasi konjonktürün çelişkileriyle şekillendi. Ali Bardakoğlu döneminde Kürtçe vaaz ve hutbe okunması ile ilgili ortaya atılan tartışmaları sonuçlanmaması bazı çevrelerce hükümet ve Başkan arasında üzerinde uzlaşılmayan konular arasında sıralansa da⁶⁷, Ali Bardakoğlu talep gelmesi halinde konunun gündeme alınacağına da değinmiştir.⁶⁸

Mehmet Görmez döneminde Haziran 2012'de ağırlıklı Kürtlerin yaşadığı Diyarbakır, Urfa, Mardin gibi şehirlere Kürtçede imam anlamına gelen ve dini eğitimlerini yerel medreselerde almış 1000 mele atandı.⁶⁹ Aynı dönemde Müslümanlar arasındaki barışın

---

⁶⁴ "Birlik ve Beraberlik," İstanbul Müftülüğü Hutbe Arşivi, (01.07.2011) 11 Temmuz 2014 tarihinde erişilmiştir.

⁶⁵ "İstanbul'un Fethi," İstanbul Müftülüğü Hutbe Arşivi, (23.05.2003), 02 Ekim 2014 tarihinde erişilmiştir.

⁶⁶ "İstanbul'un Fethi," İstanbul Müftülüğü Hutbe Arşivi, (24.05.2013), 02 Ekim 2014 tarihinde erişilmiştir.

⁶⁷ <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/16286069.asp> 14 Ekim tarihinde erişilmiştir.

⁶⁸ <http://www.cnnturk.com/2009/turkiye/09/03/diyanetten.kurtce.vaaz.ve.hutbeye.yesil.isik/542022.0/> 14 Ekim tarihinde erişilmiştir.

⁶⁹ http://www.radikal.com.tr/turkiye/diyanetten_mele_atamasi-1091805, 14 Ağustos 2014 tarihinde erişilmiştir.

önemine vurgu yapan hutbelere rastlamak da mümkün.⁷⁰ Öte yandan, Kürtçe, Arapça, Zazaca gibi dillerde vaaz verilmesi konusundaki çalışmalar sürerken⁷¹ Şubat 2014'te Diyanet Vakfınca hazırlanan 44 ciltlik İslam Ansiklopedisi'nde ise Arap, Fars ve Türklerle toplum ve kültür olarak yer verilirken Kürtler, Kürdistan, Kürtçeden bahsedilmeyerek varlıklarının yok sayılması tepkilere neden oldu.⁷² Tepkiler sürerken ise TBMM'de demokratikleşme paketinin kabul edilmesiyle 8 Mart 2014 tarihinde Şırnak'ın Cizre'de ilçesindeki çeşitli camilerde ilk Kürtçe hutbe okundu.⁷³

Militarizm / Şehitlik

Diyanet tarafından en sık tekrarlanan konulardan biri de şehitlik temasıdır ve doğal olarak militarist bir bakış açısıyla kullanılır. Özellikle Çanakkale Savaşı'nın yıl dönümlerinde askerlik hizmetini öven ve şehitlik mertebesini yücelten hutbeler hazırlanmaktadır. Askeri hizmetin bir yurttaşın yapabileceği en yüce görev olduğu, vatani korumanın erdemi ve şehitlik mertebesine erişmenin mutluluğu bu hutbelerde sıklıkla tekrarlanan fikirlerdir. Şubat 1990'daki hutbede şehitlik milletin bekasıyla eş tutulmakta ve yüceltilmektedir:

Milletimiz, "gazilik ve şehitlik" rütbelerine o kadar aşına, o kadar meftundur ki, onlarsız bu milleti, bu milletin hayatını, bu milletin tarihini düşünmek kabil değildir. Savaşlarda Mehmetçiğin "Allah Allah" sedasında, ölümü "vuslat" gibi gösteren kara sevdasına, buram buram kokladığı "cennet" rayihasında hep "şehitlik" arzusu vardır. Bu "arzu"dan mahrum olan milletlerin mahkûm olmaktan başka çareleri yoktur. Bu arzudan yoksun olan milletlerin tarih rüzgârı önünde er geç yok olmaları mukadderdir.⁷⁴

Aynı tema her sene genellikle birden fazla kez işlenmiştir. Ancak özellikle 1990'larda devletin iç savaşla ilgili 'terörle mücadele' olarak adlandırdığı politikalar göz önünde bulundurulduğunda o yıllardaki şehitlik vurgusu daha farklı bir anlam taşımaktadır. Ulus devlet sınırlarının korunması için gerekli olan asker gücüne ve halkın geneline yönelik motive edici ifadeler kullanılmakta, vatani korumak için şehit olmanın anlamı yeniden ve yeniden üretilmektedir:

Bu kuvvet sayesinde vatan topraklarını düşmanın saldırısından korumak nasıl dini bir görev ise; nöbet tutmak da dini bir vazifedir. (...) Görüldüğü gibi, dinimiz askerliğe oldukça değer vermektedir. Diğer taraftan icabettiği zamanlarda dinimizin ve vatanımızın muhafazası için mallarımızla, canlarımızla harbetmeyi de biz Müslümanlara farz kılmıştır. Din için, vatan için cihat edenlere Cenneti, cihat meydanına

⁷⁰ <http://www.milatgazetesi.com/islam-baris-dinidir/41997/>, 30 Temmuz 2014 tarihinde erişilmiştir.

⁷¹ http://www.radikal.com.tr/turkiye/camide_anadilde_vaaz_acilimi-1082914, 14 Temmuz 2014 tarihinde erişilmiştir.

⁷² <http://www.milatgazetesi.com/islam-baris-dinidir/41997>, 14 Ağustos 2014 tarihinde erişilmiştir.

⁷³ <http://www.aksam.com.tr/yasam/diyanetten-ilk-kurtce-hutbe/haber-290390>, 29 Temmuz 2014 tarihinde erişilmiştir.

⁷⁴ "Gazilik ve Şehitlik", Diyanet İşleri Başkanlığı Hutbe Arşivi, (02.02.1990) 02 Ekim 2014 tarihinde erişilmiştir.

gitmeyen, harp meydanından geri kaçanlara da akıbetlerinin kötü olacağı haberini vermiştir. (Askerlik ve İslam, Eylül 1996).⁷⁵

Şehitlik temasının işlendiği tarihler için dikkat çekici olan hususlardan biri, toplumu etkileyen olayların olduğu dönemlerde kullanılan bir tema oluşudur. Bunlar, toplumu dini kavramlar çerçevesinde telkin etme ve aslında bu tip olaylarda ölüm yerine şehitlik mertebesine erişildiğini belirterek kitlesel bir karşı duruşu önleme çabası olarak görülebilir. Ekim 2011’de gerçekleşen Çukurca çatışması sırasında şehitlik teması işlenmiştir:

Biz her bir şehidimizin acısını ayrı ayrı duyarız. Her şehid haberiyle yüreğimizden bir parçanın daha koptuğunu hissederiz. Biliriz ki; “Toprak, eğer uğrunda ölen varsa vatandır” inancı acımızı hafifleten teselli kaynağımızdır. Bu yüzden feryat etmeyiz, bağırıp çağırmayız, taşkınlık yapmayız, alkışlarla, tezahüratlarla cenazelerimizi gösteriye çevirmeyiz. Acımız ve öfkemiz, bizi vakarımızdan, ağırbaşlılığımızdan uzaklaşturmaz. Öteden beri biz, şehitlerimizi, bir büyük milletin uğurlayışıyla uğurlarız: Tıpkı Resulullah (s.a.s.)’ın ve onun sahâbilerinin yaptığı gibi. Onlar nice şehitlerini toprağın bağrına verdiler de mü'mine yakışan vakar ve olgunluktan asla taviz vermediler. (Aziz Şehitlerimize, Ekim 2011)⁷⁶

Mayıs 2014’te gerçekleşen Soma maden faciası ardından da şehitlik teması yeniden gündeme gelmiştir:

Hayatını kaybeden kardeşlerimize Cenab-ı Hak’tan sonsuz rahmet diliyoruz. Mekânları cennet olsun! Rabbim, onları şehitler zümresine dâhil eylesin! (...) Müminler, bir musibetle karşı karşıya kaldıklarında “İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râciûn/Biz Allah’a aidiz ve O’na döneceğiz.” derler. Bunu da Rabbimiz öğretiyor bize. Dönüşümüz Allah’adır. İnsanın ebediyet yurdu orasıdır. Oraya çoluk çocuğunun rızkını ararken gidenler, toza toprağa bulansalar bile yüzleri ak giderler. Soma’da, Zonguldak’ta ya da başka bir yerde yerin yüzlerce metre altına inerek rızkını arayan madenci kardeşlerimizi, oralarda sahur ve iftar yaparken görmüşüzdür. Onlar ne mübarek kardeşlerimizdir. Onlar bize emeğin, alın terinin ve helal rızık peşinde koşmanın ne mübarek bir şey olduğunu öğretirler. Onlar şimdi Rabbimizin misafiridirler. Onlar şimdi Sevgili Peygamberimiz (s.a.s)’e komşuluk yapacaklardır. (Müminler Tek Vücut Gibidir, Mayıs 2014).⁷⁷

---

⁷⁵ “Askerlik ve İslam”, Diyanet İşleri Başkanlığı Hutbe Arşivi, okunma tarihi (06.09.1996) 02 Ekim 2014 tarihinde erişilmiştir.

⁷⁶ "Aziz Şehitlerimize," İstanbul Müftülüğü Hutbe Arşivi, okunma tarihi (21.10.2011)

02 Ekim 2014 tarihinde erişilmiştir.

⁷⁷ "Müminler Tek Vücut Gibidir," İstanbul Müftülüğü Arşivi, (16.05.2014), 02 Ekim 2014 tarihinde erişilmiştir.

Diyanet 2012 yılında vicdani reddin “dinen caiz olmadığı” yönündeki açıklamasıyla farklı görüşteki ilahiyatçıların, uzmanların ve antimilitarist çevrelerin de tepkisini çekmiştir.⁷⁸

Farklı İnançlara Yaklaşım

Temelde devletin şekillendirdiği haliyle Sünni Müslüman cemaate hizmet vermek amacıyla kurulan Diyanet’in diğer inançlara, inanmayanlara ve ateistlere genel tutumunun özellikle AK Parti dönemine kadar söylem bazında dahi eleştirel hatta zaman zaman ötekileştirici olduğunu söylemek mümkün. Örneğin, Diyanet 1998’de yayınlanan hutbede dinsizliği eleştirerek fikir özgürlüğüne kısıtlı bir tanım getirmektedir.

Asıl olan bunca nimetlere sahip olduktan sonra Allah'ı tanımak, Resulünü sevmektir. Dini muhafaza ettikten sonra, aklı ve fikri insanlık yararına çalıştırmaktır. Fikir özgürlüğü içine dinsizliğin sokulması, insanlık için bir ayıptır. İnsan kendi aklıyla istediği gibi yaşayabilecektir. Ancak, fikir özgürlüğünü müspet manada anlayıp; fikrini Allah'ın kullarına yararlı olacak şekilde kullanmalıdır. İnsanoğlunun fikrine iman, ilim hâkim olmalı ve Allah'ın yarattığı aklı, Allah'a olan iman kontrol etmelidir.⁷⁹

AK Parti döneminde önceki dönemlerden farklı olarak Diyanet farklı İslam anlayışı mensuplarının, inanmayanların ve ateistlerin varlığını kabul eden ve ötekileştirmeyen açıklamalarda bulunmuşlardır. Ali Bardakoğlu insanların dininin nüfus cüzdanında yazılarak belirlenemeyeceğine değinerek, cüzdanlardaki din hanesinin kaldırılması gerektiğini vurgulamıştır.⁸⁰ Dönemlerinde hem Ali Bardakoğlu hem de Mehmet Görmez ateistlerin de kendi değerleri doğrultusunda açıkça var olmaları yönünde açıklamalarda bulunmuşlardır. Ali Bardakoğlu 2010 yılındaki aşağıdaki açıklamayı yapmıştır:

Ateist de bu toplumda özgürce yaşasın. Kiliseler kilise, camiler cami olarak kalsın. İnsanlar özgürce dinlerini ve dinsizliklerini ifade etsinler.⁸¹

Alevilerin varlığını kabul etmek Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana sıkıntılı olmuştur. Farklı bir İslam anlayışı olması inancın azınlık statüsünde değerlendirilmemesine neden olmuş, Alevilerin inanca yönelik talepleri devletin Sünni yaklaşımıyla karşılanmaya çalışılmış, çoğu zaman da bu talepler duyulmamıştır. Alevilere yönelik önyargılara Ali Bardakoğlu, döneminde karşı çıkmıştır. Alevilerin bazılarının inançları gereği namaz kılmaması, oruç tutmaması ve içki yasağına uymaması konusunda da aşağıdaki açıklamayı yapmıştır:

---

⁷⁸ www.milligazete.com.tr/haber/Diyanetin_vicdani_red_fetvasina_ilahiyatcilerden_tepki/232752, <http://www.bianet.org/bianet/ifade-ozgurlugu/137669-ihsan-eliacik-diyanet-in-gorevi-devletin-icraatlarina-dini-kilif-bulmak2> Ekim 2014 tarihinde erişilmiştir.

⁷⁹ “Düşünce ve Fikir Özgürlüğü”, Diyanet İşleri Başkanlığı Hutbe Arşivi, (03.07.1998), 02 Ekim 2014 tarihinde erişilmiştir.

⁸⁰ http://www.posta.com.tr/turkiye/HaberDetay/Nufus_cuzdanindan_din_hanesi_kaldirilmali_.htm?ArticleID=47837 11 Haziran 2014 tarihinde erişildi.

⁸¹ <http://www.ntvmsnbc.com/id/25044563> 11 Temmuz 2014 tarihinde erişilmiştir; <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/24356846.asp> 10 Eylül 2014 tarihinde erişilmiştir.

Hayat namaz, içki ve oruçtan ibaret değil. Tarihi beraber yazdık. Anlaşma noktalarını bu üç şeyle sınırlı tutarsak, aile içinde ortak payda yok demektir. Dindarlık, Müslümanlık birkaç noktaya indirgenemez... İlke şu olmalı: Yapan yapar, yapmayan yapmaz. Birbirimize engel olmadan ve birbirimizi zorlamadan özgürlük ortamı yaratmalıyız.⁸²

Mehmet Görmez 2011'de İstanbul Zeytinburnu'ndaki Erikli Baba Kültür Derneği'ni ziyaret etmiş ve "canlarla, lokma yemeye geldim. Bu bir nezaket ziyaretidir" demiştir.⁸³ "Can", "lokma" gibi Alevi inancının sembol kelimelerini kullanarak gerçekleştirdiği bu ziyaret kurum açısından bir ilk olarak nitelendirilebilir. Mehmet Görmez, 2012 yılında katıldığı bir televizyon programında ise cemevi ile ilgili şu açıklamayı yapmıştır:

Alevilik, İslâm irfan geleneğinin içinde doğmuş kendine özgü bir yoldur. Bu yolun da niyazı vardır, erkânı vardır ve bunların icra edildiği mekân cemevidir. Cemevi yapmanın önünde yasal engel olmamalı ve özgürce yapılmalıdır.⁸⁴

Yine 2012 yılında Türkiye'nin çeşitli yerlerinde gerçekleşen Alevi evlerinin işaretlenmesi olayı karşısında Mehmet Görmez "Gerekirse gelir o üzerine çarpı atılan evlerin önünde beklerim" açıklamasında bulunmuştur.⁸⁵ Yine aynı açıklama içerisinde Alevilik inancının ibadetlerini savunur nitelikte cümleler de sarf etmiştir.

Alevilere yönelik olumlu açıklamaların yapıldığı bu dönem hükümetin Alevi Açılımı kapsamında çalıştaylar gerçekleştirdiği döneme denk geliyordu. Çalıştaylar oldukça önemli olsa da, anayasal olarak inanç özgürlüğü güvencesi önünde somut adım atılmaması konjonktürel değişikliklerle inançlara yönelik farklı yaklaşımların sergilenmesini de beraberinde getirdi. Hükümetin Alevi Açılımı çalışmalarının ardından Alevi meselesi ile ilgili siyasi yaklaşımın değişmesi Diyanet'in açıklamalarına ve yaklaşımına da yansımıştır. Örneğin, açılım boyunca dedelerle görüşen ve varlıklarını kabul eden Diyanet, F tipi cezaevindeki bir siyasi tutuklunun Alevi dedesi ile görüşme isteğini Aleviliğin ayrı bir inanç olmadığı gerekçesiyle reddetmiştir.⁸⁶ Bu açıklama ilk bakışta, doğrudan Aleviliğe yönelik bir cevap gibi dursa da anayasal olarak dedelerin hukuki bir statüsünün olmaması kilit noktadır. Bu bağlamda, Alevilere yönelik gerçekleştirilecek çalışmaların anayasal hakların değişimi ile birlikte sürdürülmesi gerektiğini söylemek büyük bir iddia olmayacaktır.

Mehmet Görmez 7 Temmuz 2014 tarihinde Al Jazeera'ye verdiği röportajda ise cemevleriyle ilgili olarak söyledikleri ve halen ibadethane olarak ifade edilmemesi sebebiyle tepki toplamıştır:

---

⁸² http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ahmet_insel/diyanet_ozerklik_istiyor-1025109 14 Ekim 2014 tarihinde erişilmiştir.

⁸³ <http://diyanet.gov.tr/tr/icerik/baskan-gormez-erikli-baba-kultur-dernegi%E2%80%99ni-ziyaret-etti-%E2%80%9Ccanlara-lokma-yemeye-geldim%E2%80%A6/6812>, 11 Temmuz 2014 tarihinde erişilmiştir.

⁸⁴ <http://t24.com.tr/haber/prof-gormez-cemevi-yapmanin-onunde-engel-olmamali,215116>, 11 Temmuz 2014 tarihinde erişilmiştir.

⁸⁵ http://www.radikal.com.tr/turkiye/alevilerin_evinin_onunde_beklerim-1095863, 11 Temmuz 2014 tarihinde erişilmiştir.

⁸⁶ http://alevifederasyonu.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=948%3Adiyanet-yine-alevilik-kart-tutum-ald&Itemid=1 14 Ekim tarihinde erişilmiştir.

Biz tanımlayıcı değil anlayıcıyız. Cemevi cemevidir. Ben bir akademisyen olarak cemevini bir Mevlevihane gibi, Bektaşî dergâhları gibi birer niyaz evi, içinde Allah'ın zikredildiği, anıldığı mekânlar olarak biliyorum. Cemevlerini caminin karşısında camiye alternatif farklı bir dinin mabedi gibi görmek mümkün değildir. Aleviliği farklı bir din gibi göstermenin bir çabası olarak ortaya çıkmıştır. Alevilik bin yıllık geçmiş var. Bunu yok sayarak yapılan tanımlar yanlış olur.⁸⁷

Farklı dini gruplar Cumhuriyet'le birlikte azınlık olarak konumlandırıldılar. Bu yönüyle, varlıkları kabul edilmiş olsa da, devletin Sünnî İslam anlayışı mensubu yurttaşlara sağladığı kaynak ve olanaklara ulaşamadılar. Sünnî- Türk anlayış etrafında da ötekileştirildiler. AK Parti döneminde Diyanet farklı dinlere söylem olarak hoşgörölü yaklaşmak gibi bir tutum benimsemiş, Ortodoks cemaatinin Ruhban Okulu'nun açılmasıyla ilgili talebine olumlu yönde görüş bildirmişlerdir.⁸⁸ Hatta Mehmet Görmez Eylül 2014 tarihindeki açıklamasında Ermeni cemaatinin de bu özgürlüğünden yararlanması gerektiğine değinmiş ve siyasi olan ile dini olan yaklaşım arasındaki farklılıklara dikkat çekmiştir:

Doğrusu, Türkiye için Ruhban Okulu'nu açmak, bizim herhangi bir ilçede bir Kur'an Kursu'nu açmamızdan çok daha basit bir hadisedir. Ben her zaman söylerim; bilhassa Türkiye'de yaşayan dini azınlıklar tarih boyunca inanç özgürlüğü açısından, din eğitimi ve kendi din adamlarını yetiştirmeleri açısından nasıl özgür oldularsa, biz Diyanet İşleri Başkanlığı olarak, o özgürlüğü sonuna kadar hep savunageldik. Yani her zaman ifade ediyorum; bu ülkede yaşayan bir Ortodoks cemaatinin kendi din adamını yetiştirmek için Selanik'e, Yunanistan'a muhtaç olmaması gerekir. Yahut Ermeni cemaatinin, kendi din adamını yetiştirmek için Ermenistan'a göndermesi doğru değildir. Ancak siyasette mütekabiliyet vardır. Fakat dinlerde ve ahlak sistemlerinde, bilhassa din özgürlüğü konularında ben mütekabiliyete inanan birisi değilim, yani bunun doğru olduğunu kabul eden birisi değilim. Tabii ki siyasetin kendi kuralları vardır, bunu düşünecektir. Yani hâlâ Yunanistan'da bir tek Bayram Namazını kılmak için, oradaki bütün Müslümanların gidip bir kapalı spor salonu kiralamak zorunda kalması hakikaten son derece üzücüdür. Batı Trakya'da Müslümanların halen kendi müftülerini seçme hakkına sahip olmaması üzücüdür.⁸⁹

Farklı dini grupların taleplerine hoşgörölü olan Diyanet Ayasofya ile ilgili farklı bir yaklaşım sergilemektedir. Mehmet Görmez şu anda müze olarak kullanılan yapının cami olduğu yönünde açıklamada bulunmuştur.

---

⁸⁷ <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/diyanet-sii-ve-sunni-alimleri-topluyor>, 11 Temmuz 2014 tarihinde erişilmiştir.

⁸⁸ <http://www.cnnturk.com/2009/turkiye/07/06/patrik.kirill.ruhban.okulu.acilabilir/533894.0/index.html> 14 Eylül 2014 tarihinde erişilmiştir; <http://www.diyanet.gov.tr/tr/icerik/diyanet-isleri-baskani-gormez%E2%80%99den-onemli-aciklamalar%E2%80%A6/22202> 14 Eylül 2014 tarihinde erişilmiştir.

⁸⁹ <http://www.diyanet.gov.tr/tr/icerik/diyanet-isleri-baskani-gormez%E2%80%99den-onemli-aciklamalar%E2%80%A6/22202> 14 Eylül 2014 tarihinde erişilmiştir.

Ayasofya, bu milletin, bu tarihin, bu medeniyetin, aslında bütün dünyada önemli olan, sembolik değeri çok yüksek olan bir İslam mabedidir, müze değildir, Ayasofya müze değildir. Ayasofya kilise değildir. Ayasofya, tarihimizin, Fatih Sultan Mehmet'in ve hatta bütün Müslümanların ortak bir mabedidir.⁹⁰

Ayasofya üzerinden gelişen bu tartışma diğer din gruplarına olan yaklaşımdan öte yapının müze olarak kullanılmasını savunan laik anlayış ile siyasi İslami anlayış arasındaki çekişmenin yansıması olarak değerlendirilebilir.

Misyonerlik

Milliyetçilikle paralel konulardan biri de Diyanet'in farklı dini topluluklara yaklaşımı ve Diyanet'in belirlediği Türk İslam anlayışının en doğru ve güzel olduğu fikrini yayma çerçevesinde gelişmiş faaliyetlerdir. Özellikle Türk Diyanet Vakfı'nın çıkardığı yayınlarda farklı dini gruplara ilişkin ve bunların İslam'ı yıkmaya çalışan gruplar olduğuna dair ayrımcı söylemlere sahip metinler bulunmaktadır.⁹¹ Laik olduğunu iddia eden bir devletin dinle ilgili bir kurumunun çıkardığı bu yayınlar, dini özgürlük ilkesine uymamaktadır. Bu grupların misyoner faaliyetler içerisinde olduğunu savunan Diyanet Vakfı yazarları Bahailik, Yehova Şahitliği, Hıristiyanlık gibi inançları yıkıcı ve tehlikeli olarak nitelendirmiştir.⁹² Örneğin Hıristiyanlık Propagandası ve Misyonerlik Faaliyetleri isimli kitapta şu ifadeler yer almaktadır:

Misyonerliğin maddi amacı milletleri sömürmek, manevi gayesi de Hıristiyan nüfusunu arttırmaktır. Bir bakıma misyonerler için 'sömürgeci devletlerin silahsız fedailerini' deyimini kullanılması aşırı bir ifade değildir. Misyonerler, gayelerine ulaşabilmek için gittikleri memleketlerde sadece din propagandisti olarak faaliyet göstermezler; değişik adlarla çalışırlar. Bu bakımdan, girdikleri ülkenin mahalli kültürünü yıkmadıkça hiçbir yerlinin Hıristiyan olmayacağını gayet iyi bildikleri için işe oradan girerler. Böylece milletleri ayakta tutan dini ve milli değerlerin itibarını sarsarak meydana gelecek boşlukta kendi inançlarını yayacaklarını umarlar.⁹³

Hutbelerde de tekrarlanan bir konu olan misyonerlikten bahseden "Misyonerlik Faaliyetleri" (Mayıs 1999), "Misyonerlik Faaliyetlerine Dikkat Edelim" (Ağustos 2002), "Gençlik" (Mayıs 2008) gibi metinler bulunmaktadır. Misyonerlik Faaliyetleri başlıklı hutbede ise şu ifadeler yer alır:

Hıristiyanlığı yayabilmek için misyonerler, özel okullar, hastaneler, kütüphaneler, yabancı dil öğretim merkezleri, sığınma evleri, öksüz yurtları ve pansiyonlar kurarak fakir ailelere, kimsesiz çocuklara maddi yardımlar yaparak kitap, broşür, dergi basıp dağıtarak ve çeşitli sanat etkinlikleri göstererek amaçlarını gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar. Bu

---

⁹⁰ <http://www.diyamet.gov.tr/tr/icerik/diyamet-isleri-baskani-gormez%E2%80%99den-onemli-aciklamalar%E2%80%A6/22202> 14 Eylül 2014 tarihinde erişilmiştir.

⁹¹ Mertcan 2013

⁹² Saçmal 2013, sf 153.

⁹³ Saçmal 2013., 166.

yüzden Hıristiyan inancını yaymakla görevli olan misyoneri bazen bir doktor, bazen bir hemşire, bazen bir öğretmen, bazen bir barış gönüllüsü, bazen bir asker, bazen herkesin yardımına koşan bir eleman olarak görebilirsiniz.⁹⁴

Diyanet Din İşleri Yüksek Kurulu yurt içi ve dışındaki yayınları izleyerek, gerekli gördüğünde bu yayınlara karşı bilimsel yayınlar üretmiştir. Bu yayınlara örnek Yehova Şahitleri'ne yönelik "Dinler Tarihi Bakımından Tenkidi Bir İnceleme" başlığıyla yayınlanmıştır. Kitapta şu ifadeler yer almaktadır:

Türkiye'de ortamın zaaflarından, bilgi eksikliğinden ve manevi milli eğitimin açıklarından faydalanan Yehova Şahitleri de yayılma, gelişme imkânları bulmuşlardır. Bir taraftan da Emniyet Teşkilatı'nın uyanık ve başarılı elemanlarının takibi sonunda belgeler ele geçirilerek mesele yer yer dava konusu haline gelmiştir.⁹⁵

Burada dikkat çekici olan ise Diyanet tarafından sıralanmış olan bu özelliklerin kurumun kendisi için de geçerli olduğudur. Bu bağlamda düşünüldüğünde Diyanet'in de İslam'ın misyonerliğini yaptığını söylemek çok yanlış olmayacaktır. Diyanet ve onunla birlikte Türk Diyanet Vakfı özellikle yoksulluğun yoğun olduğu Müslüman ülkelerde ve bunun dışında Avrupa'nın birçok yerinde faaliyet göstermektedir. Örneğin Türkiye Diyanet Vakfı'nın tanıtım broşüründe şöyle bir tablo yer almaktadır:

VAKFİMİZCA YURT DIŞINDA AÇILAN EĞİTİM KURUMLARI ⁹⁶		
ÜLKESİ	ENSTİTÜ, KOLEJ VE FAKÜLTE	LİSE
AZERBAJYAN	Bakü İlahiyat Fakültesi	Bakü Türk Lisesi
KIRGIZİSTAN	Osh İlahiyat Fakültesi	Osh İmam Hatip Lisesi
KAZAKİSTAN	İlahiyat Fakültesi	
ROMANYA		Kemal Atatürk Ulusal Koleji
BULGARİSTAN	Sofya Yüksek İslam Enstitüsü	Ruşçuk İlahiyat Lisesi
		Şumnu İlahiyat Lisesi
		Mestanlı İlahiyat Lisesi
SOMALİ		Mogadişu İmam Hatip Lisesi
HAİTİ		Cape Haitien (Umudun Çocukları) Okulu

Somali, Suriye, Arakan, Çad, Haiti, Mali, Filipinler, Bosna Hersek, Orta Afrika, Afganistan gibi yerlerde sürdürülen mali yardımlar dışında buralarda açılan camiler, Kur'an kursları, eğitim merkezleri gibi yerler de bulunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Diyanet'in tam da kendi tanımladığı misyonerlik faaliyetlerini yürüttüğünü söylemek mümkündür. Elbette

⁹⁴ "Misyonerlik Faaliyetleri", Diyanet İşleri Başkanlığı Hutbe Arşivi, (07.05.1999) 11 Temmuz 2014 tarihinde erişilmiştir.

⁹⁵ Gözaydın 2009, sf166-167.

⁹⁶ http://www.diyaetvakfi.org.tr/documents/TDV_2014_tanitim_brosuru.pdf, 14 Temmuz 2014 tarihinde erişilmiştir.

bu durum cumhuriyetin kuruluşundan itibaren süregelen olan Türk Müslüman anlayışının en doğru İslam yaşayışı olduğu savunusundan ileri gelmektedir. Bu bağlamda özellikle Avrupa ve Avrasya bölgelerinde yaşayan Müslümanlara yönelik hizmetler yürütülmektedir. Örneğin Türk göçmen nüfusunun yüksek olduğu Almanya’da Diyanet 1985 senesinden beri faaliyet yürütmektedir. İbadet mekânları düzenlenmesi, Kur’an kursları açılması gibi faaliyetlerin yanısıra, bunların yapılması için de din görevlileri gönderilmektedir. Buradaki temel kaygılardan birinin yurtdışında yaşayan Türklerin farklı cemaatlara ya da dini oluşumlara katılması olduğunu ve Diyanet’in o insanlar üzerindeki etkisini korumak istediğini söylemek mümkündür.⁹⁷ Başka bir örnek olan ve 2001’de kurulan İngiltere Diyanet Vakfı’nın kuruluş amacı “Kamuya yararlılık ve hayır amacıyla Birleşik Krallık bünyesinde yaşayan tüm Türklere dini, kültürel, sosyal ve eğitim hizmetleri vermek, dini, milli, ahlaki ve kültürel kimliklerini koruyarak İngiltere toplumu ile uyum yaşamalarını temin etmektir” şeklinde ifade edilmiştir.⁹⁸

Özellikle 11 Eylül olaylarından sonra yükselen İslamofobi karşısında Diyanet’in sunduğu yapılanma ve ılımlı duruş, Sovyetler’in çöküşünden sonra doğan Avrasya ülkelerine örnek gösterilmiştir.⁹⁹ 1970’lerden itibaren yurtdışında teşkilatlanmaya başlayan Diyanet İşleri’nin yurtdışı faaliyetleri AK Parti döneminden sonra daha da hız kazanmıştır. 1990’larda başlayıp 2000’lerde ivme kazanan bu faaliyetler arasında camilerin yapılması ve onarımı, yurtdışına din görevlilerinin gönderilmesi, yabancı dillerdeki yayınlar, kardeş şehir programı gibi faaliyetler bulunmaktadır.

Aile ve Kadın

Aile kurumu tarih boyunca toplumun çekirdeği; düzenlenmesi ve kontrol altında tutulması gereken bir alan olarak görülmüştür. Bir devletin ve ulus kimliğinin inşa edilmesi sürecinde yeni değerlerin sembollerle anlatılmasında kadın ve aile etkin bir yere sahiptir. Bu bağlamda Diyanet de, aile yapısının inşası için İslam dini temelleri ve Türkiye Cumhuriyeti devletinin beklentileri doğrultusunda aile ve ailenin özel alandaki koruyucusu ve hizmetlisi olarak görülen kadının sorumluluklarını tespit etme görevini üstlendi. Bugün kurum eğitimden, gündelik hayata birçok alanda aile ve kadın ile ilgili gerçekleştirdiği çalışmalarının yanı sıra hutbelerde ailenin korunması, çocukların yetiştirilmesi, gençlerin geleceği, evlilik, boşanma gibi konular sıklıkla işlenmektedir. Aynı zamanda Diyanet’in dini sorulara verdiği yanıtlar aracılığıyla da bu konulardaki beyanları mevcuttur.

Diyanet kuruluşundan itibaren aile ve kadın ile ilgili meseleleri İslami temeller çerçevesinde, dini kurallara göre düzenlenme eğilimindedir. Ne var ki, Cumhuriyet döneminin cinsiyetçi anlayışı kadını aile içine konumlandırırken aynı zamanda ayrı bir birey olarak görünmez hâle de getirmiştir. Geçmişten beri yapılagelen aile tanımı şu şekildedir:

---

⁹⁷ Ruşen Çakır-İrfan Bozan (2005), *Sivil, Şeffaf ve Demokratik Bir Diyanet İşleri Başkanlığı Mümkün mü?* İstanbul: TESEV Yayınları, sf 89.

⁹⁸ Yakup Coştu (2009), “Londra’da Türklere Ait Dini Organizasyonlar” *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 8, sayı: 15, 77-100, sf 96.

⁹⁹ Şenol Korkut (2010), “The Diyanet of Turkey and Its Activities in Eurasia after the Cold War” *Acta Slavica Iaponica*, Vol. 28, 117–139, sf 121.

Aile; aynı zamanda insanı yücelten, geliştiren, babadan oğula, dededen-toruna kültür aktarımının yapıldığı bir kurumdur. Anne-baba, dede-nine evde konuşurken onları dinleyen çocuklar, milli kahramanları, insani değerleri, dini inançları, haram, helal, günah, sevap telakkilerini bu kurumda ilk olarak öğrenirler. Bu yönüyle aile bir okul fonksiyonu da icra eder. (...) Ailede erkek, aile şerefini, ailenin maddi, manevi sorumluluğunu üstlenirken; evin hanımı da, israftan, fanteziden uzak, çocuklarının ilk terbiyecisi olma yükümlülüğü içinde olmalıdır. (İslam'da Aile, Ocak 1998)¹⁰⁰

Bu hutbede de açıkça görüldüğü üzere aileye topluma yararlı bireyler yetiştirilmesi yönünden bir önem atfedilmektedir. Zira dini, milli ve ahlaki esasların ailede şekillendiği düşünüldüğünde aile yapısının da erkek ve kadının rollerinin önceden belirlendiği geleneksel biçimlerde olması gerektiği düşünülmektedir. Cumhuriyetin geleneksel laiklik anlayışı, bir yandan batılılaşmayı özendirirken, bir yandan da Batı'yı yoz öteki olarak konumlandırılan Türk-İslam sentezi anlayışı ile paralellikler taşır. Bu roller 1990'daki Batı tarzı aile yaşamını yeren bir hutbede şu şekilde tarif edilir:

Yüce dinimizin bizlere öğrettiği, Resulullah (S.A.S.)'in, Sahabe-i kiramının ve ecdadımızın yaşadığı aile hayatı günümüzde artık yaşanılmaz olmuş, her şeyiyle Batı'yı taklide özenen Müslümanlar, cemiyetin temeli olan aile modelini de oradan almaya yönelmişlerdir. O kadar ki bugün, Müslüman olanlarla olmayanların aile hayatları arasında pek fark kalmamıştır. Hayat mücadelesinde adeta kadınlaşan erkekler ve erkekleşen kadınlar; kıyafet ve görünümünde, şekil ve davranışlarında karşı cinsten ayırt edilemeyen gençler, bugünün modern ailesinin özlediği tiplerdir. Evde, çocuklarının ruhi ve bedeni mimarı eşinin de en yakın hizmetkârı olması gereken anne, bugün evden çok dışarıda yaşamakta, evine, ailesine ve çocuklarına gerekli zamanı ayıramamaktadır. Aynı şekilde, işinden geriye kalan vaktini kahvehane, lokal ve benzeri yerlerde geçiren, yatmaktan yatmaya evine gidebilen babanın da yuvasına karşı ilgisi meydandadır. Ana baba şefkatinden ve ilgisinden mahrum büyüyen çocuklar ise, günümüz ailesinin doğurduğu, yarının asi gençlerinin birer elemanıdır. Şöhret olabilmek için ailelerini terk eden genç kızlar, evinden ayrılıp zararlı faaliyetlere karışan delikanlılar, zamanımızdaki hep bu ruhsuz aile düzeninin eseri olmaktadır. (İslam'da Aile, Ocak 1990).¹⁰¹

Kadınların Diyanet'te aktif bir şekilde yer alması ve kadına yönelik hizmetler ancak 2000'li yılların başlarında, özellikle Ali Bardakoğlu'nun başkan olduğu dönemde başlamıştır. 2003 yılında kurulan Aile Büroları, 2007 itibarıyla Aile ve İrşat Rehberlik Büroları olarak hizmet vermeye başladı. Bu bürolar genellikle kadınlara yönelik olarak aile-toplum-din ilişkisini irdeleyen çalışmalar yürütmektedir. AK Parti hükümetinin kadına yönelik politikaları aile çerçevesinde ele alınmaya başlandı. Kadın hareketinin

¹⁰⁰ "İslam'da Aile", Diyanet İşleri Başkanlığı Hutbe Arşivi, (04.09.1998) 11 Temmuz 2014 tarihinde erişilmiştir.

¹⁰¹ "İslam'da Aile", Diyanet İşleri Başkanlığı Hutbe Arşivi, (05.01.1990) 11 Temmuz 2014 tarihinde erişilmiştir.

eleştirilerine rağmen Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanlığı'nın yerini Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı aldı. Bu doğrultuda, hükümet Diyanet'in aile politikalarını desteklemiş ve kurum daha önceki bölümlerde değinildiği gibi başta Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı olmak üzere diğer birçok Bakanlıkla iş birliği protokolleri imzalamıştır.

Diyanetin Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ile 2011 yılında imzaladığı işbirliği protokolü ile ailenin yapısı ve değerlerinin korunması, ailenin güçlendirilmesi ve sosyal hizmetlerle ilgili çalışmalar yapılması amaçlandı. Protokolün amaçlar kısmında Türk aile yapısının korunması özellikle vurgulandı.¹⁰² İki önemli devlet kurumu arasında gerçekleştirilen protokoldeki bu vurgunun kuruluş dönemindeki Cumhuriyet anlayışından farklı olarak kadına yüklenen yeni görevler üzerinden İslami motiflerle bezenmiş yeni aile değerlerini ifade ettiğini söylenebilir.

Her ne AK Parti hükümetinin yaklaşımında kadının varlığı esas olarak aile ile ilişkisine indirgeniyor olsa da, özellikle Ali Bardakoğlu dönemindeki çalışmalarda kadın hareketinin gündemleri ve özgürlükçü bir laiklik anlayışı çerçevesinde çalışma konularının ele alındığı da görülmektedir. Örneğin, başörtüsü gibi kadınların giyim kuşam özgürlüğünü ilgilendiren bir konu hakkında hükümetçe sorulan soruya, Ali Bardakoğlu başörtüsünün "Müslümanlığa giriş beyannamesi veya Müslüman olmanın yegâne ve ön şartı" olmadığı yönünde bir cevap verdi. Ayrıca, böyle bir sorunun laiklik ilkesine aykırı olduğunu da ileri sürdü.¹⁰³

Ayrıca Diyanet'in çalışmalarında aktif olan bazı kadınların referansları arasında feminist literatürün de yer alması, kurumun toplumsal cinsiyet eşitliği, kız çocukların eğitimi, aile içi şiddet gibi konuları gündeme almasında etken olduğu da söylenebilir.¹⁰⁴ 2013 yılına ait bir hutbede aile içi şiddetle ilgili şu ifadeler yer aldı:

Ne hazindir ki günümüzde hemen her coğrafyada kadın baskı, şiddet ve zorbalıklara maruz kalmaktadır. Kadın onuru ve saygınlığını hiçe sayan bu çirkin davranışlar cehalet, merhametsizlik, vicdanî değerlerden yoksunluk, dahası insan oluştan uzaklaşma gibi etkenlerden kaynaklanmaktadır. Söz konusu yanlış tutum ve davranışların İslam ile bağdaştırılması ise daha da vahimdir. Çünkü zulüm ve şiddeti hoş gören hiçbir yaklaşımın, düşüncenin, geleneğin ve inanın, kendisine Kuran ve Sünnette yer bulması mümkün değildir. Unutmayalım ki yüce dinimiz İslam ve onun peygamberi Efendimiz eşimize, evladımıza güzel davranmayı imanın kemali için gerekli görmüştür.¹⁰⁵

Kadın konusunu aileyle birlikte ele almanın önemi ise kadının devamlı olarak bu kurum içerisinde konumlandırılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Hutbelerde en sık ele alınan

---

¹⁰² <http://www2.diyamet.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/Sayfalar/IsbirligiProtokolleri.aspx> 14 Temmuz 2014 tarihinde erişilmiştir.

¹⁰³ http://www.sabah.com.tr/gundem/2010/10/18/basortusu_musulmanligin_on_sarti_degil# 14 Temmuz 2014 tarihinde erişilmiştir.

¹⁰⁴ Aile ve Dini Rehberlik Daire Başkanlığı eski Başkanı Huriye Martı ile 22 Kasım 2013 tarihli görüşme notlarından

¹⁰⁵ "Bir Kul Olarak Kadın", Diyanet İşleri Başkanlığı Hutbe Arşivi, (08.03.2013), 11 Temmuz 2014 tarihinde erişilmiştir.

konulardan biri olan ailenin kutsallığı, korunması ve devamlılığı hususunda en temel görev kadına atfedilmektedir:

Evlilikte küfüv (denklik) konusuna dikkat çeken dinimiz mutlu ve huzurlu ailenin korunmasında, dinine ve ülkesine faydalı nesillerin yetişmesinde ilk mürebbi olan kadının ahlaklı ve dindar olmasını şu Hadisi şerifle tavsiye ediyor: "Kadın birtakım hasletlerinden biri için nikâh edilir. Güzelliği için, malı için, ahlakı için ve dini için. Sen bunlardan dindar ve ahlaklıyı tercih et. Varlığın artsın".¹⁰⁶

Kadınlarla ilgili meselelerde siyasetten etkilenmeye en açık konular arasında üreme sağlığı, kürtaj, çalışma hayatı gibi başlıklar sıralanabilir. Özellikle AK Parti iktidarından sonra kadının bedenini ilgilendiren konulara çok fazla ilgi gösterildi. Kürtaj konusunda çok ciddi tartışmalar yaşandı ve kürtajın yasal olmasına karşın fiilen yasaklandığı iddia edildi.¹⁰⁷ Diyanet'in bu konudaki görüşü ise 2012'den beri var olan Dini Sorular bölümünde hükümetin siyasi yaklaşımı ile benzerlik göstermektedir:

İnsan hayatının korunması, İslam dininin beş temel ilke ve amacından biri olduğu gibi insanın en şerefli varlık olduğu, insanın saygınlığı ve dokunulmazlığı da İslam'ın ısrarla üzerinde durduğu ana fikirlerden biridir. İnsanın yaşama hakkı, erkek spermi ile kadın yumurtasının birleştiği ve döllenmenin başladığı andan itibaren Allah tarafından verilmiş temel bir hak olup artık bu safhadan itibaren anne baba da dâhil hiçbir kimsenin bu hakka müdahale etmesine izin verilmemiştir. (...) Sonuç olarak denilebilir ki, gebeliği önleyici tedbirlere başvurarak doğumu kontrol altında bulundurmak, istenmeyen durumlarda gebeliğe engel olmak caiz ve mümkündür. Ancak gebelikten sonra, annenin hayati tehlikesi gibi haklı ve kesin bir zaruret olmaksızın, düşürmek veya kürtaj yolu ile aldırma caiz değildir.¹⁰⁸

Bunun dışında Diyanet tüp bebek yapmanın evli çiftler arasında, zina şüphesi doğurmayacak şekilde caiz olduğunu da açıkladı. Diyanet'in, kadınların çalışma hayatına erkekler gibi katılabileceğini ve onlarla aynı haklara eşit derecede sahip olmaları gerektiğini belirten bir açıklaması da var:

İslâm'a göre, kural olarak kadın, ev içinde ve dışında çalışabilir; ailesinin ihtiyaçlarını sağlamada kocasına yardımcı olabilir. Şartlara ve ihtiyaçlara göre, aile hayatında eşlerin rollerinin değişmesi de mümkündür.¹⁰⁹

Diyanet AK Parti döneminde kadın personelin istihdamı yönünde olumlu adımlar attı. 2007 yılında İrfan Bozan tarafından yapılan bir araştırmaya göre Diyanet teşkilatında

¹⁰⁶ Evlilikte denklik, Diyanet İşleri Başkanlığı Hutbe Arşivi, (Mayıs 2013), 11 Temmuz 2014 tarihinde erişilmiştir.

¹⁰⁷ <http://www.bianet.org/bianet/kadin/146346-kurtaj-yasada-hak-hastanelerde-yasak>, 14 Temmuz 2014 tarihinde erişilmiştir.

¹⁰⁸ https://kurul.diyamet.gov.tr/SoruSor/Cevap.aspx?ID=38741&q=kurtaj-yapmanin-ve-yaptirmanin-dini-hukmu-nedir-#.U8UP1fl_v_E, 14 Temmuz 2014 tarihinde erişilmiştir.

¹⁰⁹ <http://www2.diyamet.gov.tr/dinisleriyuksekkurulu/Sayfalar/KadinlarinIsHayati.aspx>, 14 Temmuz 2014 tarihinde erişilmiştir.

görevli kadınlar 1980’li yıllar sonrasında kısmen de olsa feminist hareketten etkilendiler¹¹⁰ ve erkek egemen yapıdaki Diyanet’ten eşit bir istihdam ve haklar talep ettiler. İmam Hatip Liseleri ve İlahiyat Fakültelerinden mezun olan kadınlar için Diyanet önemli bir istihdam alanıdır. Eski Diyanet İşleri Başkanı Ali Bardakoğlu 2005 yılında verdiği bir röportajda kadın çalışanların teşkilat içerisinde eskiye oranla daha fazla görev aldığını ve kadınlara “pozitif ayrımcılık” yapıldığını belirtmiştir.¹¹¹ Diyanet’in resmi internet sitesinde yer alan istatistiklerde cinsiyet belirtilmediğinden, röportajda verilen 2005 yılı verilerine göre 2400’ü Kur’an kursu öğreticisi, 200 kadarı vaize olmak üzere 2700 civarında kadın çalışan bulunmaktadır. 2005 yılında toplamda ise 80.299 kişi Diyanet bünyesinde çalışmaktadır.¹¹²

Heteroseksist yaklaşımın temel olduğu bir devlet anlayışında Diyanet de cinsel yönelim farklılığını kabul etmediği yönünde görüş bildirmiştir:

*Kamuoyunda tedirginlik meydana getirecek bir şekilde yayılma istidadı gösteren cinsel davranış bozuklukları karşısında İslam’ın bilinen tavır ve cevabı bütün açıklığıyla belirtilmelidir. Diyanet İşleri Başkanlığı, insan doğasına aykırı, Müslüman tabiatının hiçbir şekilde kabul edilemez bulunduğu her türden cinsel davranış bozukluğu karşısında, toplumun yeterli düzeyde bilgilendirilmesine öncülük etmeli, kişiler hedef gösterilmeden ve rencide edilmeden, sorunların sağlıklı bir şekilde giderilmesi konusundaki girişimlere destek verilmelidir.*¹¹³

Diyanet’in bu açıklaması sadece özgürlükçü çevrelerde değil, aynı zamanda İslami çevrelerde de tartışmalara neden olmuştur.¹¹⁴

Eğitim

Diyanet’in eğitim konusundaki yaklaşımı milli birlik ve bütünlüğe hizmet etme amacını taşımaktadır:

İslam dininde eğitim öğretim Sevgili Peygamberimizin (S.A.S.) tabiri ile beşikten mezara kadardır. Yani, maddi ve manevi ilimleri kabiliyetimiz ölçüsünde her yaşta öğrenme durumundayız. Toplumun refah ve mutluluğunu artırmak, milli birlik ve bütünlük içinde iktisadi sosyal ve

---

¹¹⁰ Bozan 2007, sf 85.

¹¹¹ <http://www.nuriyeakman.com/node/1586>, 14 Temmuz 2014 tarihinde erişilmiştir.

¹¹² Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Fatma Tütüncü (2010) “The Women Preachers of the Secular State: The Politics of Preaching at the Intersection of Gender, Ethnicity and Sovereignty in Turkey”, Middle Eastern Studies Vol. 46, No. 4, 595–614, July; Mona Hassan (2011) “Women Preaching for the Secular State: Official Female Preachers in Contemporary Turkey”, *Int. J. Middle East Stud.*, 43, 451–473; Chiara Maritato (2014) “Reassessing Turkish social assistance in the light of religious female engagement. Female preachers (vaizeler) between spiritual and social support.” Contemporary Turkey at a Glance II Turkey Transformed? Power, History, Culture Seminer notları, 18-19 Ekim, İstanbul Bilgi University.

¹¹³ <http://www.kaosgl.com/sayfa.php?id=3673> 14 Ekim 2014 tarihinde erişilmiştir.

¹¹⁴ <http://t24.com.tr/haber/muhammed-doneminde-de-escinseller-vardi,161067> 14 Ekim 2014 tarihinde erişilmiştir.

kültürel kalkınmayı sağlamak ancak kaliteli çağdaş bir eğitim öğretimle mümkün olur. (Eğitim ve Öğretimin Önemi, Eylül 1990)¹¹⁵

Eğitim konusunda Kur'an kursları, kız çocuklarının eğitimi, imam hatipler, örgün eğitimdeki din dersleri özellikle öne çıkan konular arasındadır. Din eğitimi konusunda güncel olarak örgün eğitimde 4. sınıftan itibaren Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, 5. sınıftan itibaren seçmeli Kur'an-ı Kerim, Hz. Muhammed'in Hayatı ve Temel Dini Bilgiler derslerinde verilmektedir. Yaygın din eğitimi ise Diyanet tarafından Kur'an kursları ve camilerde yürütülmektedir. 2013-2014 eğitim yılı itibarıyla 04-06 yaş çocuklara yönelik olarak yaz Kur'an kursları açılmıştır. Bu hususla ilgili olarak Diyanet'in resmi internet sitesinde yer alan bir yazıda bu kursların varlığıyla ilgili şu sözlere yer verilmiştir:

Peygamberimizin "çocuklarınız yedi yaşına geldiklerinde onlara namaz kılmayı emredin... (Ebu Davud, Salât, 26, 495.)" hadis-i şerifi de bu anlayışı desteklemektedir. Çünkü yedi yaşında namazı emredebilmemiz için daha erken yaşlardan itibaren öğretmeye başlamamız gerekmektedir. Aynı şekilde medrese geleneğimizde bu uygulama hep olagelmıştır ki, çocuklar için bu tedrisatın yapıldığı müesseselere "sıbyan mektebi" ismi verilmiştir. Çocuklar 4 yıl 4 ay 4 günlük olduklarında sıbyan mektebine alınır ve Kur'an öğretilmeye başlanırdı. Yani 4 + 4 + 4 formülü medeniyetimizde asırlarca yukarıdaki şekliyle uygulanmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı olarak 4-6 yaş grubu çocuklara hem Kur'an kurslarında hem de yaz kurslarında Kur'an öğretmeye çalışmamız bu geleneğin bir tür ihyası anlamını taşımaktadır.¹¹⁶

Bunun dışında Diyanet'in hutbeleri incelendiğinde 2006 yılından itibaren her Haziran ayında yaz Kur'an kurslarıyla ilgili hutbe verildiği görülmektedir. Son olarak 2014 yılında yayınlanmış hutbede şu ifadeler yer almaktadır:

Bir hafta önce bir eğitim ve öğretim dönemi daha sona erdi. Çocuklarımızın Kur'an ile Peygamber Efendimiz (s.a.s)'in örnek hayatı ile cami, mihrap ve minber ile ibadetlerle tanışmaları ve buluşmaları için çok güzel bir fırsat mevsimi başlıyor... 23 Haziran'da başlayıp 22 Ağustos'a kadar devam edecek olan Yaz Kur'an Kurslarımız açılıyor. Bu yaz, "Camiye koşalım, Kur'an'la buluşalım" şiarıyla camilerimiz göz aydınlığı çocuklarımızla şenlenecek... Yavrularımızın yaz Kur'an kurslarına katılmasına anne-babalar olarak rehberlik ve öncülük edelim! Çocuklarımızı, hocalarımıza emanet edelim! İki ay içerisinde cami ile tanışıp, caminin manevi atmosferi içerisinde koşuştursunlar! Kelime-i şehadetî, kelime-i tevhidî öğrensinler! Rabbimizi tanıyıp bilsinler! İncancımızı, abdesti, namazı, zekâtı, haccı, orucu öğrensinler! İnsanî ve ahlâkî erdemleri, sevgiyi, saygıyı, doğruluğu, dürüstlüğü öğrensinler!¹¹⁷

¹¹⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı'nın resmi internet sitesinden erişilmiştir.

<http://www2.diyaret.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/Sayfalar/GoruntuluHutbeler.aspx>

¹¹⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı Hutbe Arşivi,

<http://www2.diyaret.gov.tr/EgitimHizmetleriGenelMudurlugu/Sayfalar/DergidenSecmelerDetay.aspx?rid=20>

¹¹⁷ "Camiye Koşalım, Kur'an'la Buluşalım", Diyanet İşleri Başkanlığı Hutbe Arşivi, (20.06.2014) 14 Temmuz 2014 tarihinde erişilmiştir.

Milli Eğitim Bakanlığı'yla yapılan çalışmalar ise yurt içinde ve dışında bulunan imam hatip liseleri konusunda yoğunlaşmaktadır. Daha önce de belirtildiği üzere Diyanet Vakfı aracılığıyla yurtdışında açılan birçok imam hatip lisesi ve ilahiyat fakültesi bulunmaktadır. Son olarak 2008-2013 Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı 2011 raporunda belirtildiği üzere kız çocuklarının okullaştırılması stratejisi dâhilinde Diyanet 105 vaaz, 3 radyo programı, 2 konferans ve 1 kampanya düzenlenmiştir. Son düzenlemeler ile Diyanet'in eğitim vasıtasıyla toplumun farklı yaş gruplarından kadın erkek birçok kesime ulaştığı söylenebilir.

Genel Ahlak

Diyanet, toplum hayatını düzenlemek amacıyla da çeşitli açıklamalarda bulunmaktadır. Hutbelerde sıklıkla işlenen konulardan birisi içki içmektir. Bu bağlamda İslam'ın emrettiklerinin yanı sıra içki içmenin toplumsal etkileri konusunda da fikirler beyan edilmektedir:

Anarşi afetinin kökünü kazımaya uğraşan toplumumuz yakasını bu defa bir başka yıkıcıya kaptırmaktan korunmalıdır. Anarşi yolu ile maksatlarına ulaşamayacağını anlayan bazı "kirli eller" namluyu bu defa başka yönle çevirme yolunu tuttular. Müslüman Türk milletinin dinamik gücü ve geleceğinin teminatı olan gençliği, içki, kumar ve uyuşturucu maddelere alıştırarak, onları ruhen ve bedenen çökertmek için çalışmalarına hız vermişlerdir.¹¹⁸

Bunun dışında yalnızca konu başlıklarına bakıldığında toplumsal hayatı düzenlemeye yönelik olarak sunulmuş şu başlıklara rastlanmaktadır: Çevre Sağlığı ve Önemi (Ekim 1990 / Mart 1996 / Haziran 1997), Dengeli Beslenme ve Gıda İsrafı (Nisan 1997), Akrabayı Gözetmek (Ocak 2011), Engellilere Karşı Görev ve Sorumluluklarımız, İş Hayatında Sevgi ve Güvenin Önemi (Eylül 2001), Kan Bağışının İslam'daki Yeri, Kumar ve Şans Oyunları, Riyakârlığın Topluma Zararları (Haziran 1995)

1997 Haziran ayında ise kaçakçılıkla ilgili yazılan hutbe, PKK ile ilişkilendirilen kaçakçılık olaylarına dair bir izlenim yaratmaktadır:

Toplumları, içinden yıkan, kişilerin hayatını kemiren uyuşturucu maddelerin, beyaz zehirlerin kaçakçılığını yapan bir insanın, Allah'a karşı büyük bir suç işlediği bilinmelidir. Çünkü temin ederek sattığı bu zehirli maddelerle birçok insanın, özellikle gençlerin, bedenlen, ruhen, ahlaken çökmelerine işsiz, güçsüz dolaşmalarına, çeşitli fenalıklar istemelerine sebep olur. Bu nedenle toplumun yararına değil, zararına çalışır. Bu yollarla elde edilen kazanç, şüphesiz haramdır. Dinimizce, alımı, satımı ve imali şiddetle yasaklanan esrar, eroin, afyon, baz morfin, LSD gibi maddelerin, ilaç imali dışında kullanılması da haramdır ve büyük günahdır. Kazancını, kesesini diğer insanların hayatından daha üstün tutan kimselere. Allah da acımaz ve rahmet etmez. (...) Millet in huzurunu bozan birçok vatandaşın ölümüne ve aile ocaklarının sönmesine sebep olan, yıkıcı olaylara zemin hazırlayan silah ve mermi

---

¹¹⁸ "İçki, Kumar ve Uyuşturucu Maddeler", Diyanet İşleri Başkanlığı Hutbe Arşivi, (09.02.1990), 12 Temmuz 2014 tarihinde erişilmiştir.

kaçakçılığı da çirkin bir hareket olduğu kadar, birçok cinayetlere yol açan, kan döktüren bir rezalettir. Başkalarının canına kıymak, kanını dökmek, cinayet ise, bunu yapanlara silah temin etmek de vahşettir ve büyük günahdır. Üzerinde yaşadığımız şu güzel yurdumuzu, namus ve milli çıkarımızı koruyan Devlet ve Ordumuzu ayakta tutan, güçlendiren memleket ekonomisinin çökmesine sebep olan vergi kaçakçılığından şiddetle kaçınalım. Vergi kaçırmanın, diğer düşman ülkeler karşısında, Türkiye'mizi güçsüz ve zayıf bırakmak olduğunu bilelim. Bir miktar vergi kaçırmanın, milletin güvenliğini sağlayan Devlet binasından bir tuğlanın düşürülmesi olduğunu unutmayalım.(Dinimiz Kaçakçılığın Her Çeşidini Yasaklamıştır)¹¹⁹

III. Uluslararası Örnekler

Din-devlet ilişkileri düşünüldüğünde farklı ülke deneyimleri gösteriyor ki, her devlet kendi toplumsal ve siyasi güç ilişkileriyle kendisine uygun bir yöntem geliştiriyor. Bu yöntemler siyasi ve toplumsal ilişkiler çerçevesinde din üzerindeki özgürlük ve yasakları belirliyor. Bu bağlamda, din-devlet ilişkilerine uluslararası düzeyde bakıldığında belirli kalıp ve formüllerle meselenin tartışılmadığı gözlenebilir. Bu yaklaşımla bu bölümde, farklı ülkelerdeki din-devlet deneyimleri karşılaştırmalı bir analiz yerine farklı deneyimlerin birlikte okunmasıyla ele alınmıştır. Bu yaklaşımla, farklı ülkelerdeki din-devlet ilişkilerini anlamak için bazı konu başlıkları belirlemek kolaylaştırıcı olacağından anayasal bağlam, eğitim, finansman ve inanç özgürlüğü başlıkları doğrultusunda çeşitli ülke deneyimlerindeki benzerlik ve farklılıklar değerlendirilecektir.

Eğitim

Farklı ülke deneyimlerinde din-eğitim ilişkisini iki ana konu başlığı üzerinden ele almak mümkün: Dini eğitim veren özel okullar ve dinin devlet okullarındaki eğitim sistemi üzerindeki etkisi. Bu durum pratikte üyelerini kendi ahlaki normları çerçevesinde yetiştirmek isteyen din eğitimi temelli özel okullar ile devlet okullarındaki din eğitiminin nasıl düzenleneceği ve eğer böyle bir eğitim verilecekse yapılacak düzenlemelerin mezheplere göre olup olmayacağı çerçevesinde tartışılmaktadır. Eğitimde devlet din ilişkisi din eğitimi toplumun mu, yoksa devletin mi vereceği sorusu çevresinde şekillenmektedir. Bu noktada, iki konu öne çıkmaktadır: “Dinin toplum içindeki ve devletteki rolüne karşı devletin takındığı tavır” ve “gençliğin eğitiminden kimin sorumlu olduğu meselesi”.¹²⁰

Bu bağlamda uluslararası örnekler genel olarak incelendiğinde konunun özel okullar ve devlet okulları arasında şekillendiği görülmektedir. Ancak tüm örnekler devlet-özel ayrımını bu kadar net sunmadığından ya da halkın eğilimleri farklı yönlerde olabildiğinden ülke örneklerini tek tek incelemek gerekmektedir.

---

¹¹⁹ “Dinimiz Kaçakçılığın Her Çeşidini Yasaklamıştır”, Diyanet İşleri Başkanlığı Hutbe Arşivi, (06.06.1997) 18 Temmuz 2014 tarihinde erişilmiştir.

¹²⁰ Javier Matinez-Torron – W. Cole Durham, Jr. (2010), *Religion and the Secular State: “Interim National Reports – General Report”*, The International Central for Law and Religion Studies, Utah: Brigham Young University, sf 39.

Dini kurumlar tarafından idare edilen okulların bulunduğu ülkeler arasında en dikkat çekici örneklerden birisi İrlanda'dır.¹²¹ İrlanda, karmaşık ve gelişmiş bir eğitim sistemine sahip olmasına karşın okulların ezici çoğunluğu Katolik'tir. İlköğretim düzeyindeki okullar büyük oranda ulusal olmasına karşın bunlar devlet okulu değil, çoğunlukla mezhep kuruluşlarına ait okullardır. Devletin bu okullara kaynak ya da bağış aktarması yasal değildir. Ancak sosyal ihtiyaçlar için dini kurumlara yapılacak yardımlar konusunda yasalarda boşluklar bulunmaktadır. Belirli koşulların sağlanması halinde devletin dini eğitime fon sağlaması mümkündür.

İrlanda'daki okulların finansmanı belirtilen yasal boşluklardan kamu bütçesinden karşılanmaktadır, ancak buna karşın kiliseler okulların idaresinde büyük bir yetkiye sahiptir. Öğrenci kabulü ve öğretmenlerin işe alınması konusunda takip edilen geleneksel Katolik politikalar, ayrımcılığa sebep olduğu gerekçesiyle tartışılmaktadır. Birçok okulun Katolik kurumların elinde olduğu İrlanda'da öğrenciler dini eğitim almayı reddedebilmektedir, fakat pratikte bu hakkın kullanımını zor olabilmektedir.

Finlandiya ve İsviçre gibi ülkelerde ise okullar çoğunlukla devletin kontrolü altındadır. Finlandiya'da¹²² 2003'te dinle ilgili yeni bir kanun kabul edilmiş ve bu kanunla bütün Hıristiyan kiliseleri ve dini grupların daha eşit bir konuma gelebilmesi amaçlanmıştır. Yasalarda ayrıcalıklı bir yere sahip olan Evanjelik Lutheryen Kilisesi'nin konumundan da bu kanunla birlikte tavizler verilmiştir. Böylece öğrencilerin velileri katılım için başvurmadıkları takdirde Lutheryen içerikli verilen din derslerinden otomatik olarak muaf sayılmaya başlamışlardır. Ayrıca kanunun hedeflediği eşitlik ilkesi doğrultusunda, bir kiliseden ya da dini topluluktan ayrılmak da kolaylaştırılmış durumdadır.

Güncel yasaya göre okul yaşının altındaki her çocuk kreşe gitme hakkına sahiptir ve kreşlerde dini ve ahlaki eğitim meşrudur. Toplumun dini profili dikkate alınarak maksimum katılım hedeflendiğinden bu dersler Hıristiyan temelli bir anlayışla şekillendirilmiştir. Ancak göç gibi sosyal olguların doğal bir sonucu olarak toplum içerisindeki çocukların dini orijinleri farklılık gösterdiğinden kreşlerdeki eğitim konusunda yeni sorunlar ortaya çıkmaktadır. Okul çağındaki çocuklar ise kendi dinlerine göre eğitim alma hakkına sahip olduğundan organizasyonundan ve finansmanından müşterek okul sisteminin sorumlu olduğu bir düzenleme geliştirilmiştir. Hiçbir dine ya da inancıya sahip olmayan çocuklarsa etik dersi almakta serbesttir. Ülkedeki Müslümanların sayısı arttıkça, bu alanda eğitim verecek insanlar da yetiştirilmeye başlanmıştır.

İsviçre'de¹²³ ise eğitim kanton sistemine bağlıdır. Genel olarak okullar devlet okuludur ve kantonlar ya da topluluklar tarafından yönetilmekle birlikte dini inancı ne olursa olsun bütün çocuklara açıktır. Burada en önemli ilke dini eğitimde okul ve öğretmenlerin tarafsız olması ve din propagandası yapmamasıdır.

Birçok kantonda kiliselerin temsilcileri tarafından mezhepsel dini eğitim verilmektedir, ancak bu dersler seçmelidir. Dersleri almak istemeyen öğrencilerin velileri tarafından

---

¹²¹ Carmen Garcimartin (2010), *Religion and the Secular State in Ireland*, The International Central for Law and Religion Studies, Utah: Brigham Young University, sf 415-419.

¹²² Matti Kotiranta (2010), *Religion and the Secular State in Finland*, The International Central for Law and Religion Studies, Utah: Brigham Young University, sf 289-291.

¹²³ Rene Pahud De Mortanges (2010), *Religion and the Secular State in Switzerland*, The International Central for Law and Religion Studies, Utah: Brigham Young University, sf 692-695.

talep edildiği takdirde öğrenciler bu derslerden muaf sayılır. Devlet okullarında din dersi vermek ise yalnızca yasa tarafından tanınan dini topluluklara verilmiş bir ayrıcalıktır. Son yıllarda mezhepsel eğitime giderek daha az önem verilmekte ve bazı okullar bunun yerine din çalışmaları dersi getirmektedir. Bu amaçla birçok okul öğrencilerine din olgusunun ve büyük dini toplulukların anlatıldığı bir din çalışmaları dersi sunmaktadır. Bunun yanı sıra İsviçre’de devlet gözetiminde bulunan bazı özel okullar bulunmaktadır. 1970’lere kadar özel okulların çoğu kiliseye aitti. Ancak -özellikle Katolik inancındakilerde- üye sayılarındaki düşüş nedeniyle büyük çoğunluğu kapandı.

İsveç’te ise okul eğitiminin düzenlenmesinden ülkenin belediyeleri sorumludur.¹²⁴ 1990’da yapılan yasa reformuyla birlikte bağımsız kişiler ile dini topluluklar da “serbest” okullar kurabilmekte ve vergi sistemine göre bu okullar devlet tarafından finanse edilmektedir. Bu okullar tüm öğrencilere açıktır ve öğrencinin ikamet ettiği yerdeki belediyeden her öğrenci için belli bir okul ödeneği alabilmektedir. Öğrencilerden hiçbir ücret talep edilemez.

İsveç’teki devlet okulları ise müfredatına belirli dinleri ele alan ve mezhepsel olmayan objektif ve kapsamlı bir ders programını dâhil etmelidir. Bu eğitim -dini yönelimli serbest okullar da dâhil olmak üzere- açıklık ve hoşgörü ilkesini esas almalı ve öğrencilere inançları konusunda kişisel fikirlerini açıklayabilme imkânı vermelidir.

Almanya, federatif yapıya sahip bir ülke olduğundan eğitim konusu da eyaletler özelinde tartışılabilir bir meseledir.¹²⁵ Anayasaya göre din eğitimi müfredatın doğal bir parçasıdır, ancak devlet dersler üzerinde gözetim hakkına sahiptir. Bu eğitim yalnızca farklı dini mezheplerin neye inandığını öğretmekle kalmamakta, aynı zamanda din kavramının kendisini de öğretmektedir. Dini özgürlüğün korunması devletin temel endişesi olduğundan hiçbir öğrenci din derslerini almaya zorlanmamaktadır. Bunun için öğrencilere alternatif olarak etik dersleri sunulmaktadır. Ancak böyle bir sistem beraberinde tartışmaları da getirmektedir. Bu nedenle Almanya’da etik derslerinin zorunlu ve din derslerinin seçmeli hale getirilmesi üzerine eyaletler arası bir tartışma sürdürülmektedir. Bunun yanı sıra Müslümanlar gibi farklı dini kökenli toplulukların din dersi meselesi de tartışılan sorunlardandır.

İspanya’da ise halen Katolik mezhebi eğitim sisteminde önemli bir rol oynamaya devam etmektedir.¹²⁶ Üç çeşit eğitim merkezi vardır: Kamusal finansmana ve mülkiyete sahip devlet okulları; özel finansmana ve mülkiyete sahip özel okullar; kamusal finansmana ve özel mülkiyete sahip özel destekli okullar. Okulların kategorisinin etkilediği temel şey ise bir ideoloji yansıtılabilme imkânlarıdır. Vicdan özgürlüğü ilkesi gereği devlet okullarında öğrenciler hiçbir ideolojiyi benimsemeye zorlanamaz ve eğitim de bunu destekler nitelikte olmalıdır. Özel okullar ise belli bir din ya da ideoloji doğrultusunda eğitim verme iznine sahiptirler. Kamusal merkezlerde din eğitimi verilmek istendiğinde ise bu,

---

¹²⁴ Maarit Jantera –Jareborg (2010), *Religion and the Secular State in Sweden*, The International Central for Law and Religion Studies, Utah: Brigham Young University, sf 683-684.

¹²⁵ Ino Ausberg – Stefan Korioto (2010), *Religion and the Secular State in Germany*, The International Central for Law and Religion Studies, Utah: Brigham Young University, sf 328-329.

¹²⁶ Zoila Combalia – Maria Roca (2010), *Religion and the Secular State of Spain*, The International Central for Law and Religion Studies, Utah: Brigham Young University, sf 640-642.

devletin seküler yapısına ya da devlet okullarının tarafsızlığına ters düşmemelidir. Katolik, Müslüman, Yahudi ve Protestan inançlarına uygun olarak tasarlanan dersleri ise öğrenciler seçip seçmemekte serbesttir.

İlkokullarda öğrenciler din dersinden muaf olabilirler, ancak alabilecekleri alternatif bir ders bulunmamaktadır. Ortaokullarda ise yine seçme özgürlüğü bulunurken, seçmeyen öğrenciler mezhepsel olmayan din kültürü ve tarihi dersini seçebilmektedir.

İtalya'da ise ne anayasada ne de diğer yasalarda dini eğitime ayrılmış bir düzenleme bulunmaktadır.¹²⁷ Devlet okullarında hem Katolik inancını hem de diğer mezhepleri görmek mümkündür. Anaokullarında ve ilkokullarda haftada iki saat, daha üstünde ise haftada bir saat dini eğitimi mecburidir. Devlet Katolik din eğitiminin tüm giderlerini karşılamaktadır. Her yıl öğrenciler ya da velileri Katolik din eğitim dersine katılıp katılmayacaklarını bildirip, öğrencilerin başka bir dersle ilgilenmesini seçebilmektedirler.

Katolik eğitim veren öğretmenler ise piskoposlar tarafından teoloji ya da kilise disiplini eğitimi almış insanlardan arasından seçilmektedir. Ders programı ise okulun hedeflerini göz önünde bulundurmalı ve her türlü din propagandası ve ayrımcılıktan uzak olmalıdır. İtalyan devletiyle anlaşmaya varan mezhepler ise öğrenciler ve velileri talep ettiği takdirde okullara kendi dinlerini anlatmak ya da genel olarak din olgusu ve onun içeriğini çalışmak için öğretmen gönderebilmektedir.

Birleşik Krallık'ta ise dini gruplar kendi okullarını kurmakta serbesttir ve istisnai durumlarda devletten finansal destek alabilmektedirler.¹²⁸ İngiltere ve Galler'de devlet okullarında dini eğitim müfredatın temel bir parçasıdır. Bu eğitim Büyük Britanya'nın Hıristiyanlık temelli dini geleneğini esas alırken, var olan diğer dinleri de dikkate almak zorundadır.

Hollanda'da eğitim meselesi ise devlet okulları ve dini okullar üzerinden işliyor. Katolik ve Protestan mezheplerine ait özel okullar bulunuyor ve halk bu okulları eğitim kaliteleri sebebiyle daha fazla tercih etme eğilimine sahip. Ayrıca ülkede bulunan Müslüman grupların da kendi okulları bulunmaktadır.¹²⁹

Belçika'da bulunan devlet okullarında dini içerikli olmayan ahlak dersleri bulunmaktadır. Ancak verilen din derslerinde Katolik Kilisesi'nin etkisi bulunmaktadır ve bu derslerin finansmanı devlet tarafından karşılanmaktadır.¹³⁰

Yunanistan'da ilkokul ve ortaokullardaki dini eğitim, Doğu Ortodoks Kilisesi'nin doktrinlerine göre düzenlenmiştir.¹³¹ Din dersleri ilkokullarda öğretmenler tarafından, ortaokullarda ise teoloji fakültesinden mezun kişiler tarafından verilmektedir. Bu

---

¹²⁷ Silvio Ferrari - Alessandro Ferrari (2010), *Religion and the Secular State: The Italian Case*, The International Central for Law and Religion Studies, Utah: Brigham Young University, sf 445-447.

¹²⁸ Anthony Bradney, *Religion and the Secular State in the United Kingdom*, The International Central for Law and Religion Studies, Utah: Brigham Young University, sf 745-746.

¹²⁹ Çakır-Bozan 2005, sf 353.

¹³⁰ Mertcan 2013, sf 49.

¹³¹ Charalambos K. Papastathis (2010), *Greece: A Faithful Orthodox Christian State "The Orthodox Church in the Hellenic Republic"*, The International Central for Law and Religion Studies, Utah: Brigham Young University, sf 351.

eğitimciler devlet memuru olarak kabul edilip devletten maaş alırlar. Din ve inanç özgürlüğü prensibine göre Ortodoks olmayan öğrenciler din derslerine katılmak zorunda değildir.

Rusya'da devlet okullarında eğitim, özgürlük ve çoğulculuk ilkesi gereğince seküler olmalıdır.¹³² Okullarda Rus Ortodoks kültürü egemendir vardır ve birçoğu bu konuda seçmeli ders önermektedir. Okul çağındaki çocukların %70'i Ortodoks temelli bir eğitim almaktadır. Ek olarak Rus Ortodoks Kilisesi, ders saatlerinden sonra okul binalarında dini eğitim verme iznine sahiptir. Müslüman nüfusun baskın olduğu bölgelerde ise benzer dersler İslami içerikli ve seçmeli olarak önerilmektedir.

Amerika Birleşik Devletleri'nde ise tartışmalar Avrupa ülkelerinden biraz farklılaşmaktadır.¹³³ 1791'de onaylanan Amerikan Anayasası "Kongre, dini referanslar nezdinde yasa yapmaz." şeklinde başlar ve buna Establishment Clause denmektedir. Bu maddeyle amaçlanan, dinin seküler alana ya da bir dinin başka dinlere baskı yapmasını engellemektir. Establishment Clause'a dayanarak açılan sayısız dava arasında, okullarda öğretilen, insanın yaratılması ve dünyanın yaşı gibi konularda evrim teorisinin dini referanslarla çelişmesi gibi dini temelli tepkiler yer almaktadır. Örneğin 1968'deki bir davada Arkansas eyaletinde devlet okullarında biyolojik evrimin öğretilmesinin bir yönetmelikle engellenmek istenmesini mahkeme, anayasaya aykırı bulmuştur.

Yaratılışçılar, bu davaya "Bilimsel evrim öğretilabilir, ama yaratılışçılık da eşit derecede öğretilmelidir." şeklindeki yasa önerileriyle karşılık vermişlerdir. "Dengeli yaklaşım" dedikleri bu öneriyi mahkeme 1987'de bir kez daha anayasaya aykırı bulmuştur. Yaratılışçılar bu duruma geliştirdikleri "Akıllı Tasarım" teorisini okul müfredatına sokmaya çalışarak karşılık vermişlerdir. Bu teori yaratılışçıların tezlerinden hareket etse de, özellikle İncil'e ya da kutsallığa referans vermekten kaçınan bir görüntü çizmiştir. Ancak bu konu halen tartışmalı olup mahkemeler tarafından verilmiş bir karar henüz bulunmamaktadır.

Son olarak Meksika'daki eğitim sistemine bakıldığında yasal olarak seküler bir yapıda olduğu görülmektedir.¹³⁴ Ancak Katolik Kilisesi eğitim alanı üzerinde inkâr edilemez bir etkiye sahiptir. Yakın bir tarihte Ulusal İnsan Hakları Komisyonu devlet yöneticilerine yönelik olarak 'ülkenin her yerindeki eğitim merkezlerinde yapılan sivil törenlerde dini inançları nedeniyle bayrağı onurlandırmayı ve Meksika ulusal marşını söylemeyi reddeden öğrencilerin disipline edilmesinden kaçınılması' hususunda bir tavsiye yayınlamıştır.

İsrail'de din eğitimi devlet tarafından düzenlenmekte ve dinin korunması için hayati bir yol olarak görülmektedir. Okullardaki eğitim dini ve seküler olmak üzere ikiye ayrılmış durumdadır. Daha eski dönemlerde dini eğitim farklı Müslüman grupların ihtiyaçlarına

---

¹³² Elena Miroshnikova (2010), *National Report on the Political Aspects of Religion: Russia*, The International Central for Law and Religion Studies, Utah: Brigham Young University, sf 586-587.

¹³³ Gene Shreve, *Religion, Science and the Secular State: Creationism in American Public Schools*, The International Central for Law and Religion Studies, Utah: Brigham Young University, sf 761-765

¹³⁴ Alberto Patino Reyes (2010), *Religion and the Secular State in Mexico*, The International Central for Law and Religion Studies, Utah: Brigham Young University, sf 506-517.

göre düzenlenirken, Filistinlilerin ayaklanmasının ardından bu okullara devam eden öğrencilerin durumunda da değişimler olmuştur.¹³⁵

Cumhuriyetle yönetilen, nüfusunun çoğunluğu Müslüman Mısır'da ise yasalarda devletin dini İslam olarak belirlenmiştir. Farklı dini gruplar yasaklanmış olmasa da dini özgürlüğün sınırları ateizmde sona ermektedir. Şeriata aykırı olan ibadetlerin gerçekleştirilmesi devletin resmi dini İslam olduğundan pek mümkün değildir. Ayrıca camilerin kontrolü ve finansmanı da devletin elindedir.¹³⁶

Tunus'ta İslami eğitim seküler bir yapı içerisinde yönetilmeye çalışılmaktadır. Dini okullar ve medreseler bulunmamaktadır. Eğitim sistemi karma, kamusal ve zorunludur.¹³⁷

Sonuç olarak bakıldığında birçok Avrupa ülkesindeki devlet okullarında mezhebe bağlı dini yapılanma söz konusudur. Bu durum devletin kiliselerle doğal bir işbirliği, daha da önemlisi ebeveynlerin kendi çocuklarının dini ve ahlaki eğitimini belirleme haklarının bir garantisi olarak görülmektedir. Bu sebeple devlet bu tip bir eğitimi verebilecek kalifiye öğretmenlerin seçilmesinde özerkliği kiliselere bırakmakta ve yalnızca masrafları ödemektedir.

Mezhepsel dini öğrenim genel olarak gönüllülük esasına dayalı olarak görülmektedir ve öğrenciler ya da veliler tarafından talep edilmelidir. Bazı ülkeler ise tek tanrılı/semavi dini öğrenimi müfredatlarına katmakla kalmayıp, aynı zamanda bütün okulların bir çeşit dini öğrenim programı sunmalarını zorunlu kılmaktadırlar. Öğrenciler bazı ülkelerde etik ya da dinler tarihi gibi seçmeli dersleri alabilmektedirler. Son yıllarda ise farklı bir dini eğitim tarzı önem kazanmaktadır. Bu eğitim tarzıyla amaçlanan dini çoğulculuğu anlamak ve ona saygı duymaktır. Bu nedenle mezhepsel olmayan bir şekilde tasarlanan dini eğitimin temel problemi yüksek akademik ve ahlaki niteliklere sahip, nesnellik ve tarafsızlık gibi ilkeleri benimsemiş eğitimciler bulmanın zorluğudur.

Bir başka problemlili konu ise dini azınlıklara eşit haklar tanınması gerekliliğidir. Azınlıktaki dinlere mensup olanlar genellikle geleneksel ya da baskın dinin eğitimine mecbur kalmaktadır. Baskın dine sağlanan finansal ayrıcalıklardan azınlıktakilerin faydalanamaması, seküler devletin yüzleşmesi gereken çıkmazlardan biridir.

Finansman

Örneklerde yer alan ülkelerin büyük çoğunluğunda devlet, dini kurumlara farklı şekillerde de olsa finansal destek sağlamaktadır. Geçmişinde din adamları sınıfına ciddi şekilde muhalif olan ve dine finansman sağlanmasını yasaklayan ülkeler bile vergi geliri, dini okulların desteklenmesi ya da ibadet yerlerinin restorasyonu gibi doğrudan olmayan yollarla dine ekonomik anlamda destek olmaktadır.

Finansal destek sıklıkla tarihi koşullara, toplumsal baskıya ya da siyasi müzakerelere göre belirlenir. Fransa ya da Amerika gibi teoride din-devlet ayrılığını savunan devletler, dinle işbirliği halinde olan İspanya gibi devletlerden daha cömert bir şekilde finansman

---

¹³⁵ Çakır-Bozan 2005, sf 373.

¹³⁶ A.g.m., sf 364.

¹³⁷ Nil Mutluer (2014), "Din devlet ilişkisine uluslararası bir yaklaşım", Diyanet'i Tartışıyoruz: Din ve İnanç Özgürlüğü Bağlamında Diyanet İşleri Başkanlığı toplantısı sunumu, Sivas, 24 Mayıs.

sağlayabilmektedir. Bu bağlamda bakıldığında teoride din-devlet işlerini ayıran ülkelerden biri olan Türkiye’de de diğer dinlerin temsilcilerine değil ama Sünni Müslüman imamlara maaş ödenmektedir.¹³⁸ Dine yönelik evrensel olarak var olan bu destek gösteriyor ki din-devlet ayrımını vazgeçilmez bir anayasal unsur olarak gören devletler bile, seküler devlet yapısıyla dine kamusal olarak finansman sağlama arasında bir çelişki görmüyor.

Ülke tarihi içinde kiliseyle yakından bağlantılı olan ülkeler, dine finansman sağlama konusunda bir gerekçe öne sürmeyi çoğu zaman gerekli bulmuyor. Genel devlet bütçesinden kaynak ayrılrsa dahi bu finanse etme durumu “doğal” bir şey olarak görülüyor.

Anayasal ve yasal bakış açıları dine karşı tarafsızlık ya da dinle işbirliği prensibinde olan devletlerin dine finansal destek sağlama gerekçeleri dinin pozitif bir sosyal faktör olarak görülmesi ve kültür, eğitim, sağlık girişimleri ya da faaliyetleri gibi konularda kamusal finansmanı hak etmesi fikriyle desteklenmektedir. Aynı zamanda normalde devletin sosyal hizmet kurumları tarafından yerine getirilecek birtakım hizmetler, dini topluluklar tarafından verildiği için de bu konuda finansman sağlama devleti bazı yükümlülüklerden kurtarmaktadır.

Örneğin İsveç’te devlet, dini toplulukları doğrudan finanse etmektedir.¹³⁹ Dini topluluklar toplumun yararına olan kurumlar olarak görüldüğü için doğrudan devlet desteğini alırlar. Devlet desteğinin temel amacı ibadet hizmeti, tinsel rehberlik, eğitim ve bakım gibi dini aktivitelerin uzun vadede sürdürülebilmesini sağlamaktır.

İsveç’te yalnızca toplumun demokrasi, insan hakları, cinsiyet eşitliği ve temel özgürlükler gibi temel değerlerinin yüceltilmesi ve desteklenmesine katkı sağlayan dini topluluklar devlet desteğine uygun görülmektedir. Bu devlet desteği dini hizmet sunan ve eğitim veren papazlara örgütsel hibe; devletin belirli alanlardaki faaliyetleri desteklemek üzere dağıttığı çalışma hibesi ve yeni faaliyet ve işbirliği şekillerini desteklemek amacıyla yapılan projelere verilen hibe olmak üzere üç alanda özetlenebilir.

2000’de devlet ve kilise ayrıldıktan sonra, Kiliseye ait olan İsveç’in kültürel ve tarihi mirası sayılan mülklerin bakımı ve devamlılığı için bir destek sistemi oluşturulmuştur. İsveç’teki diğer dini topluluklar bu sisteme dâhil edilmemiştir. Yalnızca kayıtlı dini topluluklar devlet desteğine layık görülmektedir. Din insanlarının ve diğer personelin maaşlarının ödenmesi ise dini toplulukların iç meselesidir.

Finlandiya örneğinde ise Evanjelik Lutheryen Kilisesi’nin ve Ortodoks Kilisesi’nin gelirlerinin önemli bir kısmı kilise cemaatinin gelir vergileridir.¹⁴⁰ Vergilerin toplanması devlet vergi otoriteleri tarafından gerçekleştirilirken, masrafların bir kısmı cemaat tarafından karşılanır. Bunun dışında Ortodoks Kilisesi’nin giderleri devlet tarafından karşılanmaktadır.

---

¹³⁸ Emre Öktem – Mehmet C. Uzun (2010), *IACL National Report: The Republic of Turkey*, The International Central for Law and Religion Studies, Utah: Brigham Young University, sf 707.

¹³⁹ Jantera- Jareborg 2010, sf 681-682.

¹⁴⁰ Kotiranta 2010, sf 281-283.

Almanya’da dini topluluklar için en önemli gelir kaynağı vergilerdir.¹⁴¹ Bunun dışında dini topluluklar için sayısız kamusal para yardımı bulunmaktadır. Bu yardımların yolu 19. yüzyıldaki sekülerleşme hareketleri sırasında açılmıştır.

Devletin herhangi bir dine gelir sağlamayacağını garanti edildiği İrlanda’da ise devlet bir dini sürekli gelirle desteklemeyi yasaklamıştır. Ancak devlet, ayrımcılık karşıtlığı temelinde, belli fonların dini kuruluşlara aktarılmasını desteklemektedir. Anayasa devletin herhangi bir dine gelir sağlamayacağını söylemektedir, fakat devletin bir din ile ilişkide olamayacağına dair bir hüküm bulunmamaktadır.

Yunanistan’da ise kiliseler taşınabilir ve taşınmaz mallardan ve üyelerinden gelen gelirlere sahiptirler.¹⁴² Ancak diğer taraftan devlet, çeşitli yollarla Ortodoks kilisesinin bütün bütçesini üstlenmiş durumdadır. Ayrıca devlet başrahibin, papazların, yardımcı papazların, vaizlerin ve rahip olmayan Ortodoks Kilisesi çalışanlarının maaşlarını ödemektedir. Aynı kişiler emekli olduklarında da devletten emekli maaşı alırlar.

Ortodoks Kilisesi gayrimenkul vergisi, gayrimenkul transferinden kaynaklanan vergiler, bağışlar ve miras vergisi gibi vergilerden muaftırlar. Hukuka göre Ortodoks kilisesinin lehine olan bütün vergi muafiyetleri, anayasanın eşitlik prensibi uyarınca Yunanistan’da var olan bütün dinler ve Hristiyan mezhepleri için de yürürlüktedir.

Bir dine mensup kişilerden elde edilen gönüllü ekonomik yardımlar İspanya’da var olan bütün dini mezhepler için serbesttir.¹⁴³ Bunun dışında mezheplerin yararlandığı vergi muafiyetleri bulunmaktadır. Ayrıca, devlet dini kurumlar tarafından yürütülen bazı eğitici hizmetleri de doğrudan finanse etmektedir.

Birleşik Krallık’ta belirli bir dinin finansal olarak desteklenmesine dair bir yasaklama sözü konusu değildir. Ancak burada var olan yerleşik kiliseler, bu finansal destekten öncelikli olarak yararlanmaktadır.¹⁴⁴ Hayır kurumu olarak kayıtlı olan dinler ise belli ayrıcalıklara sahiptir ve aynı zamanda belli vergilerden muafıdır. Dinler, okulları için de finansal destek alabilirler. Kendi okullarını kurup, bunları hayır kurumu olarak gösterebilmektedirler. Ancak devlet bazı dini okullara doğrudan yardım da sağlayabilmektedir.

Hollanda’da ise devlet dini gruplara doğrudan bir para yardımı yapmayı tercih etmemektedir. Ayrıca vergi yardımları bulunmamakla birlikte, dinlerin cemaatleri tarafından bağış yapılabilir. Devlet de doğrudan yardım yapmasa dahi birtakım maddi getirilerin desteklenmesi doğrultusunda sistem işlemektedir.¹⁴⁵

Meksika’da yasaya göre dini kurumlar kâr amacı gütmeyen oluşumlar olarak değerlendirilir.¹⁴⁶ Bu nedenle dini kurumlar gelir vergilerinin belirli bir kısmını ödemezler. Ayrıca üyelerden, cemaatten, ziyaretçilerden ve destekçilerden gelen ve faaliyet geliştirilmesi amacı taşıyan hediyeler, adaklar, bağışlar dini amaçlı gelir olarak

---

¹⁴¹ Augberg – Koriath 2010, sf 327.

¹⁴² Papastathis 2010, sf 358-360.

¹⁴³ Combalia – Roca, sf 637-639.

¹⁴⁴ Bradney 2010, sf 742-744.

¹⁴⁵ Çakır-Bozan 2005, sf 353.

¹⁴⁶ Reyes 2010, sf 515-516.

nitelendirilir. Dini kurumların kâr amacı gütmeyen kitap ya da dini obje satışından elde ettikleri de gelir olarak sayılır.

Son olarak Rusya örneğinde ise devletin dine finansman sağlaması hapisane, yetimhane, askeriye ve cüzzamhanelerde çalışan papazların istisnai durumu dışında kesinlikle yasaktır.¹⁴⁷

İslami yapıya sahip ülkelerden Endonezya'da kısmen laik bir sistem hedeflendiğinden devlet dine belirli alanlarda maddi yardımda bulunmaktadır. Mescit yapılması, eğitim kurumlarının desteklenmesi gibi konularda devlet aktiftir. Ayrıca birçok dinin ibadet yerlerinin yapımı gerçekleştirilmiş; dinlere ait basılı materyaller devlet tarafından sağlanmıştır.¹⁴⁸

Anayasal Bağlam ve Dini/Dinden Özerklik

Din ve inanç özgürlüğü yirminci yüzyılın ortasında temel insan hakkı olarak tanınmış ve İkinci Dünya Savaşı'nın akabinde pratikte olmasa da teoride sistematik hale getirilmiştir. Bu sistematikleştirme çoğu modern anayasada din ve inanç özgürlüğünü tanıyan düzenlemeler sayesinde gerçekleştirilmektedir.

Fransız laiklik anlayışına göre din hoşgörüsüzlüğün, batıl inancın, sosyal gerilimin ve şiddetin kaynağıdır; bu sebeple karşısına seküler devlet konmalıdır. Laikliğin bu şekli dine karşı bir isyan olarak Fransız Devrimi'yle de bağlantılıdır. Fransız laiklik anlayışının çelişkisi özgürlüğe yüklediği anlamla ilgilidir. Bu anlayışa göre, hoşgörüsüzlük dine özgü bir zaaf olarak görülürken laikliğin kendisi dine karşı aynı hoşgörüsüzlükle yaklaşmaktadır. Dinin kamusal alandaki herhangi bir tezahürü aydınlanma projesine topyekûn bir tehdit olarak görülür.

Finlandiya örneğinde 2002'de çıkarılan Yeni Din Özgürlüğü Yasası'na göre gelirlerini ve maddi desteklerini devletten alan; kamu yasasına göre farklı statülere sahip üç farklı dini topluluk bulunmaktadır: Evanjelik Lutheryen Kilisesi, Ortodoks Kilisesi ve kayıtlı diğer dini topluluklar.¹⁴⁹ Finlandiya tarihinde önemli bir yere sahip olan Lutheryenizm ve genel olarak tarihsel İskandinav mirası olarak görüldüğünden Lutheryen ve Ortodoks kiliselerinin devletle özel bir ilişkisi var. 1995'te Avrupa Birliğine girdikten sonra devlet-kilise ilişkisi farklı bir boyut kazanmıştır. Kuzey Avrupa ülkelerinde politik ve sosyal gelişme, kiliselerin pozisyonlarında ani değişimler olmadan yaşanmıştır ve Finlandiya, geleneksel kilise-devlet ilişkilerinin tam bir ayrılık olmadan tasfiye edildiği iyi bir örnek sayılabilir. Bugün Evanjelik Lutheryen kilise kendi yasal statüsüne sahip, devletten açıkça ayrılmış bir kurumdur. Ama ilişkileri sürmektedir ve hala devlet kilisesi olarak görülme eğilimi vardır.

Almanya'da ise anayasayla bir taraftan bireyin dini inancına saygı ve devletle olan ilişkisi düzenlenirken; diğer taraftan devlet ve çeşitli dini gruplar arasındaki ilişki de belirlenmektedir.¹⁵⁰ Bu bağlamda yalnızca dinini açıklama değil, aynı zamanda ibadet

¹⁴⁷ Miroshnikova 2010, sf 584-585.

¹⁴⁸ Çakır-Bozan 2005, sf 368.

¹⁴⁹ Kotiranta 2010, sf 281-283.

¹⁵⁰ Augsberg – Koriath 2010, sf 321-323.

özgürlüğü de garanti altına alınır. Bu durum Almanya sınırları içerisinde bulunan herkes için geçerlidir. Sadece bireyleri değil, dini grupları ve felsefi öğretileri de kapsamaktadır.

İtalya'nın 1948 Cumhuriyet Anayasası, Katolik Kilisesiyle özel bir anlaşmaya varmış ve bu anlaşmayla özgürlük ve eşitlik ilkesiyle daha uyumlu bir dini özgürlük sisteminin temelini oluşturmuştur.¹⁵¹ Bireysel özgürlüğe de vurgu yapan anayasa, yalnızca din özgürlüğünü değil, -kamu ahlakına karşıtlık ve ceza kanunu tarafından belirlenen cinsel ahlak limitleri dışında- dinden özgürlüğü de garanti etmektedir. Sonuç olarak ateist ve agnostik olanlar da dâhil bütün vicdani durumları koruma altına alan anayasa maddeleri mevcuttur. Örneğin dini dernekler, dini karakterleri sebebiyle maruz kalabilecekleri her türlü ayrımcı müdahaleden korunmaktadır.

İspanya, devletin resmi dini olarak Katoliklikle –istisnalar dışında- önemli bir geçmişe sahiptir.¹⁵² Franco döneminde Katolik mezhebi resmi korumaya sahip iken 1978'de demokrasinin ilanıyla dini özgürlük, eşitlik ve dinlerle işbirliği ekseninde seküler bir devlet sistemine geçilmiştir. Bu bağlamda kamu düzenini korumak gerekeceği sürece bireyin ve toplulukların ideoloji, din ve ibadet özgürlüğü hiçbir şekilde kısıtlanamaz ilkesi doğrultusunda anayasayla garanti altına alınmıştır. Yasa, devleti sadece pasif bir izleyici olarak değil, özgürlük ve eşitliğin teşvik edilmesinde sosyal bir unsur olarak tanımlar. İspanyol devleti bireyler ve topluluklar için gerçek ve etkili dini özgürlüğün koşullarını teşvik etmekle yükümlüdür. Anayasaya göre dini özgürlük temel hak; İspanya vatandaşları yasa önünde eşittir ve dinleri sebebiyle ayrımcılığa uğratılamazlar.

İsveç'in anayasasında bireylerin devlet müdahalesi olmadan inancının gereklerini yerine getirmesi garanti altına alınmıştır.¹⁵³ Anayasal olarak korunan din özgürlüğü sınırlandırılmaz, bireyin mutlak hakkıdır. Ancak din özgürlüğü adına bireylerin anayasal hakları da çiğnenemez. İfade özgürlüğü ve din özgürlüğü karşı karşıya geldiğinde, demokratik değerlerin karşıtı bir durum karşısında birtakım sınırlandırmalar olabilir.

Ocak 2000'de devlet ve İsveç Kilisesi ayrılmıştır. İsveç kilisesi, demokratik olarak yönetilen, Evanjelik Lutheryen inancına bağlı ama herkese açık olarak İsveç Halk Kilisesine dönüşmüştür. Kilise ve devletin ayrılığı ile İsveç'teki dini topluluklar resmi olarak yasal eşitliğe kavuşmuş ve devlet dine karşı resmi olarak tarafsız olmuştur. İsveç Kilisesi kamu idaresinin parçası olmaktan çıkmış, ancak kilise tarihsel önemi sebebiyle diğer dinlerin sahip olmadığı özel bir yasal statüye sahip olmuştur.

Birleşik Krallık'ta ise iki temel kilise bulunmaktadır: İngiltere Kilisesi ve İskoçya Kilisesi.¹⁵⁴ Bu konuda temel anayasal bir prensip mevcut değildir. Bu iki kilise resmi kiliseler olarak görülürler. Resmîyet Birleşik Krallıkta bulunan diğer dinlerden farklı bir pozisyona sahip olma anlamını taşır. Devletin İngiltere Kilisesi üzerinde, diğer kiliselerde olmayan bir rolü vardır. Ayrıca Birleşik Krallık parlamentosunun kilisenin yasal anlaşmalarını, tedbirlerini yasaya koyma geçirme gücü bulunur. Parlamento bu yetkiyi iptal edebilir ve kilise tarafından geçirilen bütün bireysel tedbirler parlamento onayı almalıdır. Resmîyet İskoçya Kilisesi için aynı şeyleri ifade etmez. Örneğin kral, İngiltere Kilisesinin başı olmasına karşın, İskoçya Kilisesinin değildir.

---

¹⁵¹ Ferrari 2010, sf 434-439.

¹⁵² Combalia – Roca 2010, sf 630-632.

¹⁵³ Jantera – Jareborg 2010, sf 675-677.

¹⁵⁴ Bradney 2010, sf 738-741.

Belçika'da devlet dinlere karşı tarafsız bir statüdedir ve devletin resmi bir dini yoktur. Bireylerin din ve vicdan özgürlüğü yasalar tarafından garanti altına alınmıştır. Ancak tarihsel önemi nedeniyle ülkede Katolik dini önemli bir yer tutmaktadır. Devletin resmi dini olmasa da 'tanınmış din modeli' uygulandığından bazı dinlere ayrıcalıklar tanınmaktadır.¹⁵⁵

Hollanda din eşitliğini tanıyan ilk anayasalardan birine sahiptir. Yasalarda bireylerin dini inanışlarını özgürce ifade edebilmeleri garanti altına alınmıştır. Bu prensibe ters düşecek bütün ayrımcılıklar yasaktır.¹⁵⁶

Yunanistan ise devlet-din ilişkileri bakımından daha geleneksel bir yapıya sahiptir.¹⁵⁷ Ortodoksluk ayrıcalıklı din ya da devlet dini olarak tanınmıştır. Ancak yasalarda devletin kilise işlerine karşıp karışmayacağına değinilmemiştir. Anayasada Ortodoks kilisesinin öncelikli bir konumu vardır. Ortodoksluk, ayrıcalıklı bir dindir ve Kilise, kendi kendini yönetir. Ayrıcalıklı ifadesi şunlara işaret etmektedir: Ortodoks inancı, Yunanistan'ın resmi dinidir. Bu inancı ifa eden kilise, kendi yasal varoluşuna sahiptir.

Bilinen diğer dinler ve öğretiler de birtakım ayrıcalıklara sahiptir. Örneğin, inançlarına bakılmaksızın bütün din adamları askerlik hizmetinden muafır. Ortodoks kilisesinin ve diğer öğreti ve dinlerin ibadet yerleri, yasal bir varlık olarak gelir vergisinden ve emlak vergisinden muafır. Ayrıca Yunanistan'da dinle ilgilenen belirli resmi kurumlar bulunmaktadır. Bunlar Ulusal Eğitim ve Tarikatlar Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı ve Ayrıcalıklı Dinin Öz Yönetiminin Kamusal Denetim Kurumu'dur.

Rusya'da ise devlet kiliseden refah ve tam başarı için duacı olmasını, genel teşvik ve destek politikasını beklerken; kilise de devletten finansal destek kadar vatandaşları için barış ve refah bekler.¹⁵⁸ Dini özgürlük meselesi daha çok modern Rusya'yla ilgilidir. Rusya'da kurulmuş bir kilise yoktur; kurumsal ayrışma, devletin sekülerliği, inançların eşitliği esastır. Anayasa çerçevesinde tercih edilen ya da ayrıcalık tanınan bir din yoktur. Devlet hukukunda temel ya da kaynak olarak dine referans yoktur.

Meksika'da seküler devlet, dini özgürlüğün tanınması ile 1857 anayasasıyla kurulmuştur.¹⁵⁹ O dönemde aşırı ekonomik güce sahip olan Katolik kilisesinden bağımsızlık ve politik egemenlik temel amaçlardır. Meksika'da seküler devlet, Avrupa'daki gibi dinlerin özgürlüğünü ve bir arada yaşamasını sağlamak için değil; devlet ve kilise arasındaki ilişkinin kurallarını tanımlamak için gerekliydi. Sonuç olarak Meksika devleti, Katolik kilisesinin ekonomik gücünü sahip olduğu mülklerin kamulaştırılması ve ulusallaştırılması ile devre dışı bırakmıştır. Nüfusun çoğunluğu Katolik olduğundan seküler devlet kendini dinlere saygı duyan devlet olmaktan çok, bağımsız devlet olarak ön plana çıkarmıştır.

İsrail'de devlet Yahudi inancını resmi olarak benimsemiştir. Devletin anayasasının tam anlamıyla yerleşmiş olmaması din ve inanç özgürlüğü konusunda birtakım boşluklar yaratmaktadır. Dolayısıyla bu yapı sosyal hakların da din çerçevesinde belirlenmesine

---

¹⁵⁵ Mertcan 2013, sf 49.

¹⁵⁶ Çakır-Bozan 2005, sf 353.

¹⁵⁷ Papastathis 2010, sf 342-356.

¹⁵⁸ Miroshnikova 2010, sf 576-581.

¹⁵⁹ Reyes 2010, sf 508-515.

neden olur. Aynı zamanda devlet birey yaşamını kapsayan bütün dini hizmetlerin yerine getirilmesinden de sorumludur.¹⁶⁰

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın raporuna göre Arnavutluk'un % 73'ü Müslüman, (%60 Sünni, % 13 Bektaşî), % 27'si Hıristiyan'dır (% 19 Ortodoks ve %8 Katolik). Ülkede Dinler Komitesi Başkanlığı adında bütün dinlerin bağlı bulunduğu bir devlet kurumu bulunmaktadır.¹⁶¹ Arnavutluk Anayasası'nın 10. maddesine göre devletin resmi bir dini yoktur ve seküler bir yapıdadır. Devlet dini grupların eşitliği ilkesini esas alır ve din ve vicdan özgürlüğüne olanak tanır.¹⁶²

Tunus örneğinde ise yasal ve kamusal alandaki düzenlemeleriyle Arap ülkelerinin çoğundan daha seküler bir yapı bulmak mümkündür. Poligami ve resmi olmayan evlilikler yasaklanmış ve resmi nikâh zorunluluğu getirilmiştir. Kadın ve erkek yasa önünde eşit konuma getirilmiştir. Gündelik hayatta köktenci grupların uygulamalarını engellemek mümkün olmasa da yasal olarak durum iyileştirilmiştir. Örneğin içki içmek yasak değildir, ancak uygulamada problemler yaşanmaktadır.

Endonezya'da devlet kısmen dini kısmen laik bir yapı sahiplenmiştir ve yasalar da nispeten demokratik bir tavra dayanmaktadır. Ancak anayasada devletin tek tanrılı bir dini inanç doğrultusunda şekillendirildiğine dair maddeler bulunmaktadır. Bununla beraber devlet inanç ve ibadet özgürlüğünü tanımaktadır. Resmi olarak kabul edilmiş dinler dışındakiler ise devlete kendi inançlarını kaydettirebilmektedir.¹⁶³

Özerklik

Uluslararası insan hakları belgeleri ve birçok anayasa genellikle bireysel din ve inanç özgürlüğünü başlangıç olarak ele almaktadır. Ama birçok gelenekte din daha çok komünal bir mesele, paylaşılan inanç ve ortak ritüellerin olduğu bir yaşamdır. Bunu akılda tutarak, birey hakkı "özgürlük, bireysel ya da toplumdaki diğer insanlarla; kamusal ya da özel alanda, din ya da inancını (...) açıklamaktır" ilkesini içerir. Bireyin inanç özgürlüğü, topluluğun inanç özgürlüğünün önceliği olmadan anlaşılabilir. Bu nedenle dini toplulukların özerkliğinin ya da bağımsızlıklarının korunması din ve inanç özgürlüğü için hayati bir unsurdur.

Ülkelerin çoğunun yasaları, dini ve kurumsal özerklik fikrine güçlü bir desteğin olduğunu göstermektedir. Buradaki fikir bireysel ya da kişisel özerklik değil, "devletin kurumları olmadan dini toplulukların kendi iç dini meselelerine kendileri karar vermesi ve yönetmesi hakkı"dır.¹⁶⁴ Bazı anayasalarda dini özerkliğe doğrudan işaret edilirken; diğerlerinde anayasal düzenlemeler yalnızca bireysel hakları ön plana çıkartmaktadır. Ama özerklik ve özgür irade konusunda kolektif haklar, medeni kanun ya da diğer tüzükler seviyesinde belirtilmektedir.

---

¹⁶⁰ Çakır-Bozan 2005, sf 373.

¹⁶¹ Kemal Hakkı Kılıç (2010), "Arnavutluk", Diyanet Avrupa Aylık Dergi, Mart,131,sf 5-9.

¹⁶² <http://berkleycenter.georgetown.edu/resources/quotes/constitution-of-albania-article-10-state-and-religion>, 14 Temmuz 2014 tarihinde erişilmiştir.

¹⁶³ Çakır-Bozan 2005, sf 368.

¹⁶⁴ Javier Martinez-Torron – W. Cole Durham Jr. (2010), *Religion and the Secular State / La religion et l'Etat laïque: General Report*, sf 20.

Daha hassas ve tartışmalı başka bir konu ise din personelinin işe alınması konusunda dini özerklik haklarıdır. Bu alandaki genel kural dini toplulukların dini personelin işe alınması, ücretli olarak tutulması gibi konularda kuralların belirlenmesinde geniş bir takdir gücüne sahip olmasıdır. Bu bağlamda bakıldığında dini işverenler, din temelli ayrımcılıkları yasaklayan kurallardan muaftır.

Almanya'da devletin tarafsızlığı ilkesi geçerlidir. Buna göre devlet hiçbir inanç söyleminin lehinde olamaz ya da ayrımcılık yapamaz. Bu ilkeye göre devlet, neyin din ya da dini davranış olduğunu belirleyemez. Dinin ne olduğu sorusunu cevaplama sorumluluğu, Alman hukukuna göre dinlerin kendisine aittir. Ancak devlet, kendini dini olarak niteleyen oluşumların makullüğünü (örneğin, maddi çıkarlar için din oluşturma gibi durumları engellemek için) kontrol etmektedir. Bu ilkeye göre "bugüne kadar kamu hukuku altında tanınan dini gruplar geçmişteki statülerine sahip olmaya devam edecektir. Yeni dini kurumlar için ise eğer kurumları ve üye sayıları kalıcılıklarını garanti ediyorsa aynı statü geçerli olacaktır."¹⁶⁵ Dini topluluklara verilen bu yasal statü, devlet otoritesine katılımı ve devletin bütünüleyici bir parçası olmayı da beraberinde getirmektedir. Ancak anayasadaki geçerli durumlarına karşın, saygın dini kurumlar devletten ayrı kalmıştır. Sıradan kurumların aksine, dini kurumların iç işleri üzerinde devlet gözetimi bulunmamaktadır.

İrlanda'da ise anayasa dini otonomiye şöyle değinir: "Her dini mezhebin kendi taşınır ya da taşınmaz mallarını yönetme, kazanma, idare etme ayrıca dini ve hayır işleri için kurumları organize etme hakkı vardır."¹⁶⁶ Ancak anayasa "mezhep" kavramını tam olarak tanımlamamaktadır. Yargıtay'a göre bu, kiliseleri, inançları, cemaatleri kapsayan genel bir terimdir. Yargıtay'ın kararına göre, herhangi bir dinin öğretileri sonucu ortaya çıkan iç farklılıklar ya da yetersizlikler devletin yetkilerinin konusu değildir.

Sonsöz...

Kuruluşundan bu yana yapısal, sosyal ve ekonomi-politik yönleriyle Diyanet incelendiğinde kurumun genel anlamda iki temel işlevi olduğu gözlemlenebilir: Sünni İslam inancını benimseyen yurttaşların tek resmi inanç referansı olarak din hizmetlerini sağlamak ve toplumun Türklük ve Sünni İslam etrafında ahlaki ve milli değerlerinin şekillenmesini desteklemek. Diyanet'in ekonomi-politik açıdan özellikle 2010'dan itibaren bütçe içerisindeki payı ve devlet hiyerarşisindeki statüsünün yükseldiği bir gerçek. Bu özellikleriyle, Diyanet sadece inanç hizmeti veren bir kurum değil, aynı zamanda siyasi ve sosyolojik ilişkiler ağında yeri olan güçlü bir devlet kurumu. Üstelik Diyanet ve onu desteklemek amacıyla kurulan Türkiye Diyanet Vakfı bugün diğer devlet kurumları, bakanlıklar ve uluslararası kurumlarla gerçekleştirdiği projeler ile Türkiye içindeki ve dışındaki Müslüman topluluklarıyla dinamik bir ilişkiye sahip. Toplumda böylesine etkin bir devlet kurumu üzerine araştırma yapmak beraberinde bazı kısıtları da barındırıyor. Öncelikle, kurumun açıklamaları diğer devlet kurumlarında olduğu gibi resmi söylem ve hükümet politikalarıyla şekilleniyor. Ayrıca, Türkiye Diyanet Vakfı'nın çalışma sırasında talep edilmesine rağmen paylaşılmayan bütçe bilgileri düşünüldüğünde Diyanet'in fiilen kullandığı kaynakların net bir şekilde ortaya çıktığını söylemek ne yazık ki mümkün değil. Bu noktada, Diyanet üzerine yapılan bir araştırmanın gerçeğin bir

¹⁶⁵ Ausberg –Korioth 2010, sf 323-325.

¹⁶⁶ Garcimartin 2010, sf 411-412.

kısmını yansıtırken, birçok başka gerçeği de gizlice içinde barındırması, deyim yerindeyse Ay'ın sadece görünen yüzünü aktarması, aslında Diyanet'e ilişkin de bir hakikat.

IV. Bibliyografya

Adiong, Nassef Manabilang. 2001. *Islam and International Relations: Diverse Perspectives*. Cambridge Scholars Publishing.

Akçam, Taner. 2004. "Türk Ulusal Kimliği Üzerine Bazı Tezler" *Milliyetçilik, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*. İstanbul: İletişim.

Akgündüz Ahmet. 1999. "Osmanlı Hukukunda Şer'i Hukuk-Örfi Hukuk İkilemi ve Yasama Organı Yetkileri" *İslami Araştırmalar*.12/2, sf 117-122.

Akgündüz, Murat. 2002. *Osmanlı Devletinde Şeyhülislamlık*. İstanbul: Beyan.

Akpınar, Hakan. 2001. *Postmodern Darbenin Öyküsü 28 Şubat*. İstanbul, Ümit Yayıncılık.

Akyüz, Niyazi – Gürsoy, Şahin – Çapcıoğlu, İhsan. 2006. "Din İşlerinde Özgün Türk Deneyimi: Diyanet'in Kurumsal Kimliği ve Güncel Değerlendirmeler" *Dini Araştırmalar*, Cilt: 9, s. 25. 31-42.

Aktay, Yasin. 2004. *İslamcılık*. Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, İstanbul: İletişim.

Augsberg, Ino - Koriotoh, Stefan. "Religion and the Secular State in Germany".

Religion and the Secular State: "Interim National Reports - General Report";

The International Central for Law and Religion Studies, Utah: Brigham Young University. sf 320-330.

Ayata, Sencer. 1996. "Patronage, Party and the State: The Politicisation of Islam Turkey". *Middle East Journal*, Vol.50, No.1.

Aydemir, Hasan Hüseyin. 2004. *Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Yurtdışı Din Hizmetleri ve Din Eğitimi Faaliyetleri*. Dokuz Eylül Üniversitesi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi.

Bardakoğlu, Ali. 2004. "The Evasive Crescent: The Role of Religion in Politics". *Turkish Policy Quarterly*. İstanbul: ARI Movement.

Religion and Society: New Perspectives from Turkey. 2006. Ankara: Publications of Presidency of Religious Affairs.

Başgil, Ali Fuat ([1942] 2007) *Din ve Laiklik*, İstanbul: Kubbealti

Bayramoğlu, Ali. 2001. *28 Şubat/Bir Müdahalenin Güncesi*. İstanbul: Birey Yayınları.

Bora, Tanıl - Can, Kemal. 1990. "12 Eylül'ün Resmi İdeolojisi, Faşist Entelejensiya ve Türk-İslam Sentezi", *Birikim* No.18.

Bora, Tanıl. 1996. "İslamcılıktaki Milliyetçilik ve Refah Partisi". *Birikim*, No.91.

Boyacıoğlu, Ramazan. 1992. *Hilafetten Diyanet İşleri Başkanlığı'na Geçiş*. Yayınlanmamış doktora tezi.

Bozan, İrfan. 2007. *Devlet ile Toplum Arasında “Bir Okul: İmam Hatip Liseleri... Bir Kurum: Diyanet İşleri Başkanlığı...”*. İstanbul: TESEV Yayınları.

Bradney, Anthony. “Religion and the Secular State in the United Kingdom”. *Religion and the Secular State: “Interim National Reports - General Report”*; The

International Central for Law and Religion Studies, Utah: Brigham Young University. sf 737-747.

Bulut, Mehmet. 1997. *Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Yaygın Din Eğitimindeki Yeri*. Ankara Üniversitesi. Yayınlanmamış doktora tezi.

Cesur, Kerime (ed.). 2010. *Fetva Sorularında Aile Konuları*. Ankara: TDV Yayınları.

Cizre, Ümit - Çınar, Menderes. 2003. “Turkey 2002: Kemalism, Islamism and Politics in the Light of the February 28 Proces”. *The South Atlantic Quarterly*, 102:2/3, Duke University Press.

Combalia, Zoila - Roca, Maria. “Religion and the Secular State of Spain”. *Religion and the Secular State: “Interim National Reports - General Report”*; The International Central for Law and Religion Studies, Utah: Brigham Young University. sf 629-644.

Coşkun, Ceren. 2006. *The Directorate of Religious Affairs: State, Nation and Religion in Turkey in the 1990s*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi.

Coştu, Yakup. 2009. “Londra’da Türklere Ait Dini Organizasyonlar” *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 8, sayı: 15. 77-100.

Çakır, Ruşen. 1993. “Devlet İslam’ı İstiyor”, *Birikim*, No.55.

Çakır, Ruşen – Bozan, İrfan. 2005. *Sivil, Şeffaf ve Demokratik Bir Diyanet İşleri Başkanlığı Mümkün mü?* İstanbul: TESEV Yayınları.

Çarkoğlu, Ali – Toprak, Binnaz. 2006. *Değişen Türkiye’de Din, Toplum ve Siyaset*. İstanbul: TESEV Yayınları.

Çınar, Menderes. 2004. “Kemalist Cumhuriyetçilik ve İslamci Kemalizm” *İslamcılık, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*. İstanbul: İletişim.

Çiğdem, Ahmet. 2004. “İslamcılık ve Türkiye Üzerine Bazı Notlar”. *İslamcılık, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*. İstanbul: İletişim.

De Mortanges, Rene Pahud. “Religion and the Secular State in Switzerland”. *Religion and the Secular State: “Interim National Reports - General Report”*; The International Central for Law and Religion Studies, Utah: Brigham Young University. sf 687-699.

Ferrari, Silvio - Ferrari, Alessandro. “Religion and the Secular State: The Italian Case”. *Religion and the Secular State: “Interim National Reports - General Report”*; The International Central for Law and Religion Studies, Utah: Brigham Young University. sf 431-448.

Garciamartin, Carmen. "Religion and the Secular State in Ireland". *Religion and the Secular State: "Interim National Reports - General Report"*; The International Central for Law and Religion Studies, Utah: Brigham Young University. sf 403-420.

Gibbon, James. 2008. "God is Great, God is Good: Teaching God Concepts in Turkish Islamic Sermons." *Poetics* 36, 389-403.

Göle, Nilüfer. 1997. "Secularism and Islamism in Turkey: The Making of Elites and Counter Elites in Turkey". *Middle East Journal*, Vol.51, No.1.

Gözaydın, İhtar. 2009. *Diyanet: Türkiye Cumhuriyet'inde Dinin Tanzimi*. İstanbul: İletişim.

_____. 2014. "Management of Religion in Turkey: The Diyanet and Beyond" *Freedom of Religion and Belief in Turkey* Özgür Heval Çınar, Mine Yıldırım (eds.), Cambridge Scholars Publishing, sf 10-35.

Gültekin Murat- Bora, Tanıl. 2004. *Milliyetçilik*. Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce. İstanbul: İletişim.

Güvenç Bozkurt - Şaylan Gencay. 1994. *Türk- İslam Sentezi*. İstanbul: Sarmal.

Hassan, Mona. 2011. "Women Preaching fort he Secular State: Official Female Preachers (Bayan Vaizeler) in Contemporary" *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 43 No. 3. 451 – 473.

İnalçık, Halil (1973) *Ottoman Empire: Classical Age, 1300-1600*, London: Weidenfeld and Nicholson

Jänterä-Jareborg, Maarit. "Religion and the Secular State in Sweden". *Religion and the Secular State: "Interim National Reports - General Report"*; The International Central for Law and Religion Studies, Utah: Brigham Young University. sf 669-686.

Kadioğlu, Ayşe. 1996. "The Paradox of Turkish Nationalism and the Construction of Official Identity". *Middle East Studies* Vol.32, No.2.

Kara, İsmail. 2004. "Diyanet İşleri Başkanlığı". *İslamcılık, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*. İstanbul: İletişim.

Kara, İsmail. 2008. *Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslam*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Kaya, Kamil. 1994. *Sosyolojik Açıdan Türkiye'de Din-Devlet İlişkileri ve Diyanet İşleri Başkanlığı*. İstanbul Üniversitesi. Yayınlanmamış doktora tezi.

Kenar, Ceren. 2011. *Bargaining Between Islam and Kemalism: An Investigation on Official Islam Through Friday Sermons*. MA Thesis, Boğaziçi University.

Kılıç, Kemal Hakkı 2010. "Arnavutluk", *Diyanet Avrupa Aylık Dergi*, Mart,131, sf 5-9.

Kırımlı, Mehmet. 1997. *Almanya'da Diyanet İşleri Türk İslam Birliği'ne (D.İ.T.İ.B) Bağlı Camilerde Çalışan Din Görevlilerinin Sorunları: Kuzey Westfalen Örneği*. Selçuk Üniversitesi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi.

Korkut, Şenol. 2010. “The Diyanet of Turkey and Its Activities in Eurasia after the Cold War” *Acta Slavica Iaponica*, Vol. 28, 117–139.

Kotiranta, Matti. “Religion and the Secular State in Finland”. *Religion and the Secular State: “Interim National Reports - General Report”*; The International Central for Law and Religion Studies, Utah: Brigham Young University. sf 273-298.

Kurtoğlu, Zerrin. 2004. “Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi ve Siyaset”. *İslamcılık, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*. İstanbul: İletişim.

Landman, Nico. 1997. “Sustaining Turkish-Islamic Loyalties: The Diyanet in Western Europe”. *Muslim Identity and the Balkan State*. London: Hurst.

Musgrave, Richard. 1959 *The Theory of Public Finance* (Kamu Finansmanı Teorisi). Tokyo: Mc Graw Hill Book Co Inc.

Mardin, Şerif. 1971. “Ideology and Religion in the Turkish Revolution”. *International Journal of Middle East Studies*, 2.

_____. “Some Notes on Normative Conflicts in Turkey” *The Limits of Social Cohesion: Conflict and Mediation in Pluralistic Societies* Peter L. Berger (ed), Boulder-Colorado and Oxford: Westview Press, sf 207-210

Mardin Şerif. 1983. “Religion and Politics in Modern Turkey”. *Islam in the Political Process*. Cambridge: Cambridge University Press.

Maritato Chiara. 2014. “Reassessing Turkish social assistance in the light of religious female engagement. Female preachers (vaizeler) between spiritual and social support.” Contemporary Turkey at a Glance II Turkey Transformed? Power, History, Culture Seminer notları, 18-19 Ekim, İstanbul Bilgi University

Martinez-Torron, Javier - Durham, Jr, W. Cole. 2010. *Religion and the Secular State: “Interim National Reports - General Report”*; The International Central for Law and Religion Studies, Utah: Brigham Young University.

Mertcan, Hakan. 2013. *Bitmeyen Kavga Laiklik: Türkiye’de Din-Devlet-Diyanet*. Adana: Karahan Kitabevi.

Miroshnikova, Elena. “National Report on the Political Aspects of Religion: Russia”. *Religion and the Secular State: “Interim National Reports - General Report”*;

The International Central for Law and Religion Studies, Utah: Brigham Young University. sf 573-591.

Onay, Ahmet. 2009. “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Camilerin Finansmanı” Değerler Eğitimi Dergisi. Cilt 7, No. 18. 43-80.

Öktem, Emre - Uzun, Mehmet C. “IACL National Report: The Republic of Turkey”. *Religion and the Secular State: “Interim National Reports - General Report”*; The International Central for Law and Religion Studies, Utah: Brigham Young University. Sf 701-718.

Papastathis, Charalambos K. “Greece: A Faithful Orthodox Christian State “The Orthodox Church in the Hellenic Republic”. *Religion and the Secular State: “Interim*

National Reports - General Report"; The International Central for Law and Religion Studies, Utah: Brigham Young University. sf 339-375.

Reyes, Alberto Patino. "Religion and the Secular State in Mexico". *Religion and the Secular State: "Interim National Reports - General Report"*; The International Central for Law and Religion Studies, Utah: Brigham Young University. sf 506-517.

Saçmalı, Muhammet Habib. 2013. *Compliance and Negotiation: The Role of Turkish Diyanet in the Production of Friday Khutbas*. Boğaziçi Üniversitesi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi.

Shreve, Gene. "Religion, Science and the Secular State: Creationism in American Public Schools". *Religion and the Secular State: "Interim National Reports - General Report"*; The International Central for Law and Religion Studies, Utah: Brigham Young University. sf 761-765.

Toprak, Binnaz. 1990. "Religion as State Ideology in a Secular Setting: The Turkish-Islamic Synthesis". *Aspects of Religion in Secular Turkey*.

Türk Diyanet Vakfı. *İslam'ın Işığında Kadın: TDV Kadın Kolları Konferans ve Panelleri 1996-97*. 2008. Ankara: TDV Yayınları.

Tütüncü, Fatma. 2010. "The Women Preachers of the Secular State: The Politics of Preaching at the Intersection of Gender, Ethnicity and Sovereignty in Turkey" *Middle Eastern Studies*, 46: 4, 595 – 614.

Yavuz, Hakan. 2009. *Secularism and Muslim Democracy in Turkey*. Cambridge, UK and New York: Cambridge University Press.

Yavuzer, Hasan. 2005. *Dini Otorite ve Teşkilatların Sosyolojik Analizi (Diyanet İşleri Başkanlığı Örneği)*. Erciyes Üniversitesi. Yayınlanmamış doktora tezi.

Yılmaz, İhsan. 2005. "State, Law, Civil Society and Islam in Contemporary Turkey." *Muslim World* 95, 385-411.

Yılmaz, Hüseyin. 2007. "Hz. Peygamber Döneminden Günümüze Kadınlar ve Cami Eğitimi" *Değerler Eğitimi Dergisi*, 5(14), 107-130.

Zubaida, Sami. 2000. "Trajectories of Political Islam: Egypt, Iran and Turkey" Dvaid Marquand-Ronald L. Netler (eds.) *Religion and Democracy* Oxford ve Madlen-Massachusetts: The Political Quarterly/Blakwell Publishers, 60-78

İnternet kaynakları

Dora, Erol. 2004. “Süryaniler Lozan’a göre Azınlıktır”, <http://bianet.org/bianet/kultur/47334-suryaniler-lozana-gore-azinliktir>, 12 Ekim 2014 tarihinde erişildi.

<http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/diyanet-sii-ve-sunni-alimleri-topluyor>, 11 Temmuz 2014 tarihinde erişilmiştir.

<http://berkleycenter.georgetown.edu/resources/quotes/constitution-of-albania-article-10-state-and-religion>, 14 Temmuz 2014 tarihinde erişilmiştir.

<http://www.bianet.org/bianet/kadin/146346-kurtaj-yasada-hak-hastanelerde-yasak>, 14 temmuz 2014 tarihinde erişilmiştir.

<http://diyanet.gov.tr/tr/icerik/baskan-gormez-erikli-baba-kultur-dernegi%E2%80%99ni-ziyaret-etti-%E2%80%9Ccanlara-lokma-yemeye-geldim%E2%80%A6/6812>, 11 Temmuz 2014 tarihinde erişilmiştir.

<http://www2.diyanet.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/Sayfalar/RomanlaraYonelik.aspx>, 14 Temmuz 2014 tarihinde erişilmiştir.

<http://www.diyanet.gov.tr/tr/kategori/merkez-teskilati/69>, 14 Temmuz 2014 tarihinde erişilmiştir.

<http://www2.diyanet.gov.tr/DisIliskilerGenelMudurlugu/Sayfalar/Musavirlikler.aspx>, 11 Temmuz 2014 tarihinde erişilmiştir.

http://www.diyanetvakfi.org.tr/documents/TDV_2014_tanitim_brosuru.pdf, 11 Temmuz 2014 tarihinde erişilmiştir.

<http://www.diyanetvakfi.org.tr/9/birimlerimiz/kagem-kadin-aile-ve-genclik-merkezi>, 11 Temmuz 2014 tarihinde erişilmiştir.

<http://diyanet.gov.tr/tr/icerik/%E2%80%9Calo-190-hizmete-girdi/7422>, 11 Temmuz 2014 tarihinde erişilmiştir.

<http://diyanet.gov.tr/tr/icerik/din-isleri-yuksekkurulu-fetvalari-artik-sanal-ortamda/7675>, 11 Temmuz 2014 tarihinde erişilmiştir.

<http://www2.diyanet.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/Sayfalar/IsbirligiProtokolleri.aspx>14 Temmuz 2014 tarihinde erişilmiştir.

<http://www2.diyanet.gov.tr/dinisleriyuksekkurulu/Sayfalar/KadinlarinIsHayati.aspx>, 14 Temmuz 2014 tarihinde erişilmiştir.

<http://diyanet.gov.tr/tr/kategori/istatistikler/136>, 14 Temmuz 2014 tarihinde erişilmiştir.

<http://www2.diyanet.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/Sayfalar/GoruntuluHutbeler.aspx>

<http://www2.diyamet.gov.tr/EgitimHizmetleriGenelMudurlugu/Sayfalar/DergidenSecmelerDetay.aspx?rid=20>

<http://www.diyamet.tv/programlar>, 11 Temmuz 2014 tarihinde erişilmiştir.

<http://www.cnnturk.com/2009/turkiye/09/03/diyanetten.kurtce.vaaz.ve.hutbeye.yes.il.isik/542022.0/> 14 Ekim tarihinde erişilmiştir.

http://www.radikal.com.tr/turkiye/diyanetten_mele_atamasi-1091805, 14 Ağustos 2014 tarihinde erişilmiştir.

http://www.radikal.com.tr/turkiye/camide_anadilde_vaaz_acilimi-1082914, 14 Temmuz 2014 tarihinde erişilmiştir.

<http://www.milatgazetesi.com/islam-baris-dinidir/41997>, 14 Ağustos 2014 tarihinde erişilmiştir.

https://kurul.diyamet.gov.tr/SoruSor/Cevap.aspx?ID=38741&q=kurtaj-yapmanin-ve-yaptirmanin-dini-hukmu-nedir-#.U8UP1fl_v_E, 14 Temmuz 2014 tarihinde erişilmiştir.

<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.633.pdf>, 14 Temmuz 2014 tarihinde erişilmiştir.

<http://www.milliyet.com.tr/diyamet-tv-yayina-basladi/gundem/gundemdetay/17.06.2012/1554933/default.htm>, 11 Temmuz 2014 tarihinde erişilmiştir.

<http://www.nuriyeakman.com/node/1586>, 14 Temmuz 2014 tarihinde erişilmiştir.

http://www.radikal.com.tr/turkiye/camide_anadilde_vaaz_acilimi-1082914, 14 Temmuz 2014 tarihinde erişilmiştir.

http://www.radikal.com.tr/turkiye/alevilerin_evinin_onunde_beklerim-1095863, 11 Temmuz 2014 tarihinde erişilmiştir.

<http://t24.com.tr/haber/prof-gormez-cemevi-yapmanin-onunde-engel-olmamali,215116>, 11 Temmuz 2014 tarihinde erişilmiştir.

Diyanet İşleri Başkanlığı Araştırması

Algılar, Memnuniyet, Beklentiler

KONDA Araştırma ve Danışmanlık

Kasım 2014

Çalışmanın bu bölümü, Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu (Demokrasi ve İnsan Hakları İçin Avrupa Aracı – DİHAA) ve Friedrich Naumann Vakfının desteği ile yapılmıştır. Burada yer alan görüşler destekleyici kurumların görüşlerini yansıtmamaktadır.

Friedrich Naumann
STIFTUNG **FÜR DIE FREIHEIT**

1. Yönetici Özeti

Bu araştırma, Helsinki Yurttaşlar Derneği için, KONDA Araştırma ve Danışmanlık A.Ş. tarafından, 11-12 Ekim 2014 tarihlerinde, Türkiye'deki 18 yaş üstü yetişkin nüfusu temsil eden, 32 ilin merkez dâhil 112 ilçesine bağlı 150 mahalle ve köyünü içeren bir örneklem içinde, 2627 kişiyle hanelerinde yüz yüze görüşülerek gerçekleştirilmiştir.

Diyabet İşleri Başkanlığı (DİB) nasıl tanımlanıyor?

Toplumun dörtte üçü (yüzde 77) Diyanet'i "İslam dininin inanç, ibadet ve ahlak esaslarına dair işleri yürüten bir kurum" olarak görmektedir. Dörtte bire yakın (yüzde 23) bir kesim ise Diyanet'i "devletin dini hayatı kontrol etmek ve yönlendirmek için kurduğu siyasi bir kurum" olarak değerlendirmektedir.

Diyabet İşleri Başkanlığı'nın varoluşunu, fonksiyonunu tanımlayan yasal tanım toplumun dörtte üçü tarafından içselleştirilmiş görünürken, toplumun dörtte birinin bu tanıma itirazı vardır ve Diyanet'in varlığını siyasi temelli görmektedir.

DİB ve laiklik

"Diyanetin varlığı laikliğe aykırıdır" cümlesini yüzde 3 "kesinlikle doğru" cevabı vererek ve yüzde 11 "doğru" cevabı vererek onaylamaktadır. Buna karşılık Diyanet'in varlığı yüzde 72 oranındaki bir küme (yüzde 26 "kesinlikle yanlış" ve yüzde 47 "yanlış") tarafından laikliğe aykırı bulunmamaktadır.

Diyabet'in varlığının din ve vicdan hürriyetine aykırı olup olmadığı sorulduğunda, yine benzer oranlar görülmektedir. Diyanet'in varlığını din ve vicdan hürriyetine aykırı bulanlar yüzde 11'ken, aykırı bulmayanlar yüzde 77 oranındadır. Her iki soruda da net bir fikri olmayanların oranı yüzde 12-14 dolayındadır.

Diyabet'in varlığının laikliğe aykırı olup olmadığı konusundaki kanaat yaş ve eğitim kümelerine ve hatta hayat tarzı farklılıklarına göre radikal bir değişiklik göstermemekte ve esas itibarıyla tüm kümeler "laikliğe aykırı değildir" noktasında dolaşmaktadır.

Radikal farklılaşmalar din/mezhep aidiyeti, dindarlık seviyesi ve siyasi tercihe göre oluşmaktadır. Aleviler ise daha nötr bir noktada durmaktadırlar.

DİB Hizmetlerinde Yeterlilik ve Memnuniyet

Toplumun yüzde 10'u Diyanet hizmetlerinden "kesinlikle memnunum", yüzde 56'sı "memnunum" demektedir. Buna karşılık yüzde 18 oranındaki bir kesimin bu konuda bir kanaati yokken, yüzde 15 oranındaki bir kesim memnun değildir.

Yine toplumun yüzde 7'si "kesinlikle doğru", yüzde 50'si "doğru" cevabı vererek "Diyanet'in hizmetlerini yeterli" görmektedir. Yüzde 18'lik bir kesimin yeterlilik konusunda bir fikri yokken, dörtte birlik (yüzde 24) bir kesim "kesinlikle yanlış" ve "yanlış" diyerek Diyanet hizmetlerini yeterli bulmamaktadır.

Sünni inanca mensup olanların memnuniyet ve yeterlilik açısından Diyanet konusundaki görüşleri olumluyken, Aleviler arasında olumsuzdur.

Diyanet'e güven, yeterlilik ve memnuniyetten bir nebze daha yüksektir. Diyanet'in fetva ve açıklamalarına güvenenler yüzde 72 (yüzde 14 "kesinlikle doğru" ve yüzde 59 "doğru") oranındayken, kanaati belli olmayanlar yüzde 16 ve olumsuz olanlar yüzde 12 oranındadır.

Diyanet hizmetlerinde tarafsızlık ya da ayrımcılık konusu sorgulandığında toplumun yarısı olumlu kanaate sahiptir. Diyanet'in tarafsız davrandığını düşünenler yüzde 50 oranındayken (yüzde 8 "kesinlikle doğru", yüzde 42 "doğru"), nötr düşünenler yüzde 28 ve olumsuz düşünenler ya da taraflı davrandığı algısına sahip olanlar yüzde 22 oranındadır.

Alevilerin Diyanet'in tarafsız olup olmadığı, hizmetlerinde ayrımcılık yapıp yapılmadığına dair algıları olumsuzdur. Ak Parti seçmenleri arasında daha kuvvetli olmak üzere, Ak Parti ve MHP seçmenlerinde bu algı pozitif, CHP ve HDP seçmenlerinde negatiftir.

"Çevrenizde sizin ihtiyacınız açısından **cami/cemevi/kilise sayısı yeterli mi?**" sorusuna yüzde 71 oranında "yeterli" cevabı alınırken, yüzde 17 oranında "yetersiz" cevabı alınmaktadır. Alevilerin yarıya yakını ise ibadethaneleri yetersiz bulduğunu belirtmektedirler.

DİB Hizmetlerinden Yararlanma

Toplumun yüzde 15'i Diyanet'in Kuran kurslarından sürekli olarak yararlanmakta, ya kendisi gitmekte ya da çocuğunu göndermektedir. Diyanet'in Kuran kursundan "sık sık" yararlandığını belirtenler yüzde 22, "bazen" yararlandığını belirtenler yine yüzde 21,7 oranındadır. Toplumun üçte ikisinin Kuran kurslarından bir biçimde yararlandığı görülmektedir.

Camilere namaz ya da mevlit, kandil günü programları için gidenler toplumun yarısından fazlasını oluşturmaktadır. Diyanet'in düzenlediği dini sohbetlere katılanlar, Kuran kursuna ve mevlit, kandil gibi programlara katılanlara nazaran daha düşüktür. Dini sohbetlere "her zaman" katılanlar yüzde 8 oranındayken, "sık sık" katılanlar yüzde 16 ve "bazen" katılanlar yüzde 23 oranındadır. Diyanet'in kurban bağıışı organizasyonlarına katılım yalnızca onda bir dolayındadır.

DİB'in hiçbir hizmetinden yararlanma, yaşa veya eğitime göre genel ortalamanın çok dışında bir oran göstermemektedir. Bununla birlikte, görüşülen kişilerin eğitim seviyesi düştükçe ve yaş arttıkça, Diyanet'in hizmetlerinden daha fazla yararlandıkları görülmektedir.

İnsanların Diyanet'in hizmet olarak sağladığı faaliyetler arasından Kuran kursu, hac/umre organizasyonları ve Diyanet yayınlarından haberdar olup olmadıkları ve yararlanıp yararlanmadıkları sorgulandığında görülmektedir ki toplumun üçte biri dolayında bir kitle Diyanet'in bu faaliyetlerinden haberdardır ve yararlanmaktadır. Yine üçte biri ile üçte ikisi arasındaki faaliyet türüne göre değişen oranlardaki bir kitle de haberdar ama yararlanmamaktadır.

Toplumun yüzde 43'ü çocukken Kuran kursuna birden fazla kez, yüzde 25'i bir kez gittiğini söylemektedir.

Toplumda insanların en az yararlandığı Diyanet hizmeti "Alo Fetva" uygulamasıdır. Bu hizmetten birden çok kez yararlananlar yalnızca yüzde 3 oranındayken, bir kez yararlananlar yüzde 4 oranındadır.

DİB ve Kadınlar

Genel ilke olarak Diyanet'in hizmetlerinde çok özel ayrımcılık yapıldığı kanaati bulunmasa da, Diyanet'e dair değerlendirme, konu kadınlar olduğunda değişmektedir.

"Diyanet vatandaşlık temelinde, kadın-erkek eşitliğini destekleyen hizmetler veriyor" cümlesine katılanlar yüzde 53 oranıyla toplumun ancak yarısından biraz fazladır. Toplumun beşte biri bu değerlendirmeye katılmazken, dörtte birinden fazlasının bu konuda bir kanaati yoktur.

"Diyanet'in kadın görevlilerinin sayısı artırılmalıdır" cümlesine katılanlar 71 oranındadır. Bu fikre itiraz edenler toplumun yalnızca yüzde 12'si seviyesindeyken, bu konuda kesin bir kanaati olmayanlar yüzde 18 oranındadır.

"Camilerde kadınlara ayrılan yerler yetersizdir" cümlesini doğru bulanlar yüzde 56 oranındayken, karşı çıkanlar yüzde 25 oranındadır.

"Cuma namazında camilerde kadınlara yer ayrılmalıdır" cümlesini doğru bulanlar yüzde 48 oranındayken, yanlış bulanlar yüzde 34 oranındadır.

DİB ve Aleviler

Diyanet'in yapısıyla ilgili olarak "yalnızca Sünni Müslümanlara hizmet vermeli" fikrinde olanlar yüzde 13, "Aleviler dahil tüm Müslümanlara hizmet vermeli" fikrinde olanlar yüzde 34 ve "Müslümanların yanı sıra diğer dinlere de hizmet vermeli" fikrinde olanlar yüzde 53 oranındadır.

Aleviler arasında Diyanet "yalnızca Sünni Müslümanlara hizmet vermeli" fikrinde olanlar yüzde 12 oranında ve "Aleviler dahil tüm Müslümanlara hizmet vermeli" fikrinde olanlar yüzde 46 oranındayken, "Müslümanların yanı sıra diğer dinlere de hizmet vermeli" fikrinde olanlar yüzde 43 oranındadır. Bu oranlar daha çoğulcu bir Diyanet fikrine Alevilerin Sünni Müslümanlara kıyasla daha fazla destek verdiklerini göstermektedir.

Toplumun yüzde 41'i "Diyanet Alevilere de hizmet sunmalıdır" fikrine, yüzde 32'si "Diyanet'in Alevilere yalnızca hizmet sunması yetmez, yapısı değiştirilerek Alevilerin temsilcileri de yer almalıdır" fikrine, yüzde 27'si de "Aleviler için Diyanet benzeri ayrı bir kurum oluşturulmalıdır" fikrine destek vermektedir. Toplumun üçte ikiye (yüzde 73) yakın kesimi Diyanet'in çoğulculuşmasını desteklediği söylenebilir.

Alevilerin yüzde 45'i Diyanet benzeri ayrı bir kurum talep ederken, yüzde 48'i Diyanet'in hem hizmetlerinde Alevileri de kapsamasını, hem de Diyanet'te Alevi temsilcilerin yer almasını talep etmektedirler.

Toplumun yarısı Cemevlerinin devlet tarafından ibadethane olarak tanınmasından yanadır (yüzde 52). Bu fikre karşı çıkanlar yüzde 25 oranındadır.

"Farklı din ya da mezhep mensupları için Diyanet gibi ayrı kurumlar kurulmalıdır" fikrini onaylayanlar yüzde 41 iken, karşı çıkanlar da yüzde 35 oranındadır.

DİB'e Dair Kurumsal Algı

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın organizasyonuna ve işleyişine dair sorulan sorularda toplumun Diyanet'e sorgulayıcı biçimde baktığı gözlenmektedir.

Diyanet İşleri Başkanı'nın atama yoluyla değil, seçimle gelmesi fikri yüksek oranda destek görmektedir. Diyanet İşleri Başkanı'nın seçimle gelmesine onay verenler yüzde 61 oranındayken (yüzde 11 "kesinlikle doğru", yüzde 50 "doğru"), karşı çıkanlar yüzde 17 oranındadır.

Diyanet İşleri Başkanı'nın doğrudan Başbakan'a bağlanmasına onay verenler yüzde 37, karşı çıkanlar 41 oranındadır.

2014 yılında devlet bütçesinden Diyanet'e ayrılan miktar, İçişleri ve Sağlık Bakanlıklarına ayrılan miktardan fazladır. Daha fazla olmasını doğal bulanlar yüzde 37 oranındayken, yanlış bulanlar yüzde 42 oranındadır.

Diyanet'in diğer ülkelerde faaliyette bulunmasına destek verenler yüzde 79 oranında iken, karşı çıkanlar yalnızca yüzde 7 oranındadır. Diğer din mensuplarının Türkiye'de temsilcilik açmalarına, faaliyette bulunmalarına destek yüzde 45 oranındayken, karşı çıkanlar da yüzde 35 oranındadır.

DİB ve Güncel Siyaset

"Diyanet İşleri Başkanı gündemdeki siyasi meselelere dair yorumlar yapabilir" fikrine onay verenler yüzde 33 oranındayken (yüzde 4 "kesinlikle doğru", yüzde 29 "doğru"), karşı çıkanlar yüzde 48 oranındadır (yüzde 19 "kesinlikle yanlış", yüzde 30 "yanlış").

"Diyanet'in açıklamalarıyla Kürt meselesinin çözüm sürecine katkısı olduğunu düşünüyorum" önermesine katılanlar, onaylayanlar yüzde 36 oranında, karşı çıkanlar yüzde 39 oranındadır.

Değerlendirme

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın varoluşu, fonksiyonu, varoluşunun laikliğe aykırı olup olmadığı konusunda toplum kabaca dörtte üçü bir tarafta dörtte bir karşı tarafta ayrılmış görünmektedir. Dörtte üçlük kesime göre Diyanet din ve ibadet işlerini yürüten bir kurumdur ve varlığı laikliğe aykırı değildir. Dörtte birlik bir kesim için ise Diyanet siyasi bir kurumdur ve laikliğe aykırıdır.

DİB'in hizmetlerinden genel olarak bir memnuniyet ve yeterli görme hali olmakla beraber toplumun DİB'in yapısı ve hizmetlerinde çoğulculuşma talebi de gözlenmektedir. Toplum hem Diyanet'in kadınlara verdiği hizmetleri yetersiz bulmakta, hem de kadınların hizmet verenler arasında daha fazla yer almasını talep etmektedir.

Yine DİB'in Alevilere de hizmet verir hale gemesi ve hatta Alevi temsilcilerinde içinde olması konusunda da toplumda bir duyarlılığın ve çoğulculuşma talebinin (çok güçlü olmasa da) olduğu da görülmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın organizasyonuna ve işleyişine dair sorulan sorularda toplumun Diyanet'e sorgulayıcı biçimde baktığı gözlenmektedir.

Diyanet'e dair kurumsal algı konusundaki dört soru özelinden bakıldığında toplum Diyanet konusunda, işleyişi merkezî olsa dahi, Başkan'ının seçimle gelmesi konusunda daha net, demokratik bir tutum göstermektedir. Buna karşılık Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Başbakan'a bağlı olması ve bütçesinin büyüklüğü konularında toplumun neredeyse ikiye bölündüğü ama varolan duruma kuvvetli bir destek de olmadığı görülmektedir.

Bulgular da gözlemlendiği gibi Diyanet'te çoğulculuşmaya ve demokratikleşmeye dair destek toplumun tüm kümelerinde kayda değer seviyelerdedir. Buna karşılık toplumun Diyanet'i güncel siyasi meselelerin içinde görmek istemediği söylenebilir.

Tüm bulgular bir arada bir kümeleme analizi yapıldığında da (clustering analysis) yüzde 74 ve yüzde 26 büyüklüklerindeki iki küme istatistiki olarak da tanımlanabilir durumdadır. Yüzde 74 büyüklüğündeki küme diğerine kıyasla bir nebze daha yaşlı, eğitimi düşük, daha muhafazakar hayat tarzları içinde, daha dindar görünmektedir. Bu iki kümenin demografik özellikleri farklılıklar gösterse de, Diyanet'in varlığına dair algı ve tanımlamaları farklı olsa da Diyanet'in çoğulculuşması konusundaki talepler benzer oranlardadır.

Diyanet'in sizin gözünüzde neyi temsil ettiğiyle ilgili olarak, iki cümleden hangisi sizce daha doğrudur?	1.Küme (%74)	2.Küme (%26)	Türkiye
Devletin dini hayatı kontrol etmek ve yönlendirmek için kurduğu siyasi bir kurumdur.	8	63	23
İslam dininin inanç, ibadet ve ahlak esaslarına dair işleri yürüten vs. bir kurumdur.	92	37	77
Toplam	100	100	100

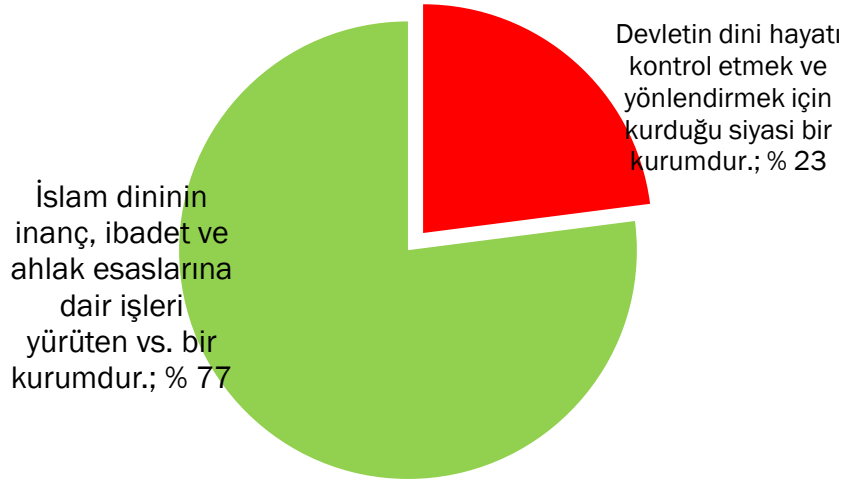
Diyanet'in yapısına dair sizce hangisi doğrudur?	1.Küme (%74)	2.Küme (%26)	Türkiye
Yalnızca Sünni Müslümanlara hizmet vermeli.	15	11	13
Aleviler dahil tüm Müslümanlara hizmet vermeli.	34	32	34
Müslümanların yanı sıra diğer dinlere de hizmet vermeli.	52	57	53
Toplam	100	100	100

Diyanetin Alevilere hizmet vermesiyle ilgili, hangisine katılırsınız?	1.Küme (%74)	2.Küme (%26)	Türkiye
Diyanet Alevilere de hizmet sunmalıdır.	44	35	41
Diyanet'in Alevilere yalnızca hizmet sunması yetmez, yapısı değiştirilerek Alevilerin temsilcileri de yer almalı	29	38	32
Aleviler için Diyanet benzeri ayrı bir kurum oluşturulmalıdır.	26	27	27
Toplam	100	100	100

2. Diyanet Neyi Temsil Ediyor?

Toplumun dörtte üçü (yüzde 77) Diyanet'i "İslam dininin inanç, ibadet ve ahlak esaslarına dair işleri yürüten bir kurum" olarak görmektedir. Dörtte bire yakın (yüzde 23) bir kesim ise Diyanet'i "devletin dini hayatı kontrol etmek ve yönlendirmek için kurduğu siyasi bir kurum" olarak değerlendirmektedir.

Diyanet'in sizin gözünüzde neyi temsil ettiğiyle ilgili olarak, şimdi okuyacağım iki cümleden hangisi sizce daha doğrudur?

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın varoluşunu, fonksiyonunu tanımlayan yasal tanım toplumun dörtte üçü tarafından içselleştirilmiş görünürken, toplumun dörtte birinin bu tanıma itirazı vardır ve Diyanet'in varlığını siyasi temelli görmektedir.

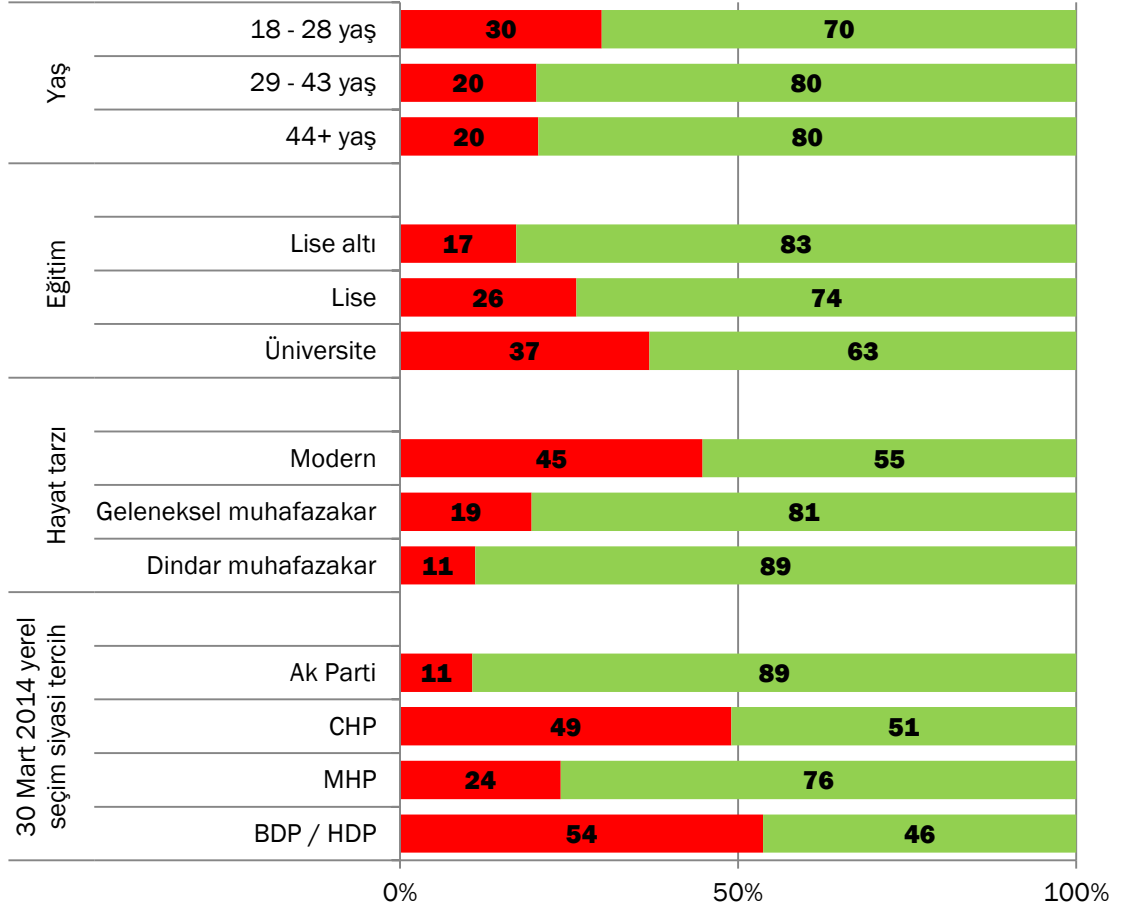
Modernlerin yarıya yakını (yüzde 45), üniversite eğitimine sahip olanların onda dördü (yüzde 37) Diyanet'i siyasi bir kurum olarak tanımlamaktadır. Eğitim düştükçe, hayat tarzı modernlerden dindar muhafazakarlara doğru dönüştükçe Diyanet'i dini işleri yürüten kurum olarak görenlerin oranı radikal oranda artmaktadır.

Diyanet'i dini işleri yürüten kurum olarak değerlendirenler Ak Parti seçmeni içinde yüzde 90'a ulaşırken, MHP seçmenleri arasında dörtte bir (yüzde 24) oranındadır. CHP seçmeninin yüzde

49'u ve HDP seçmeninin yüzde 54'ü Diyanet'i devletin dini hayatı kontrol ettiği kurum olarak değerlendirmektedir.

Diyanet neyi temsil ediyor?

- Devletin dini hayatı kontrol etmek ve yönlendirmek için kurduğu siyasi bir kurumdur.
- İslam dininin inanç, ibadet ve ahlak esaslarına dair işleri yürüten vs. bir kurumdur.

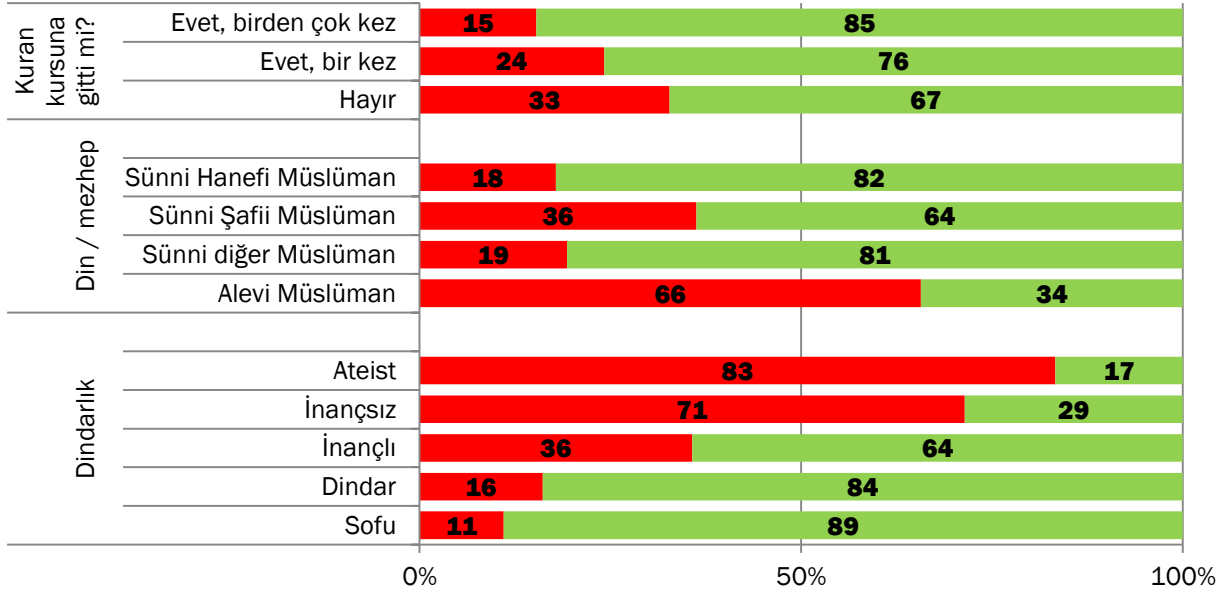

Alevilerin üçte ikisi (yüzde 66) ve dini inancı olmayanların onda dokuzu (yüzde 92) Diyanet'i siyasi kurum olarak görmektedir.

Dini inanç yoğunluğu açısından ateistlikten sofuluğa doğru geçildikçe Diyanet'i dini işleri yürüten kurum olarak görenler radikal biçimde yükselmektedir.

Diyanet neyi temsil ediyor?

- Devletin dini hayatı kontrol etmek ve yönlendirmek için kurduğu siyasi bir kurumdur.
- İslam dininin inanç, ibadet ve ahlak esaslarına dair işleri yürüten vs. bir kurumdur.

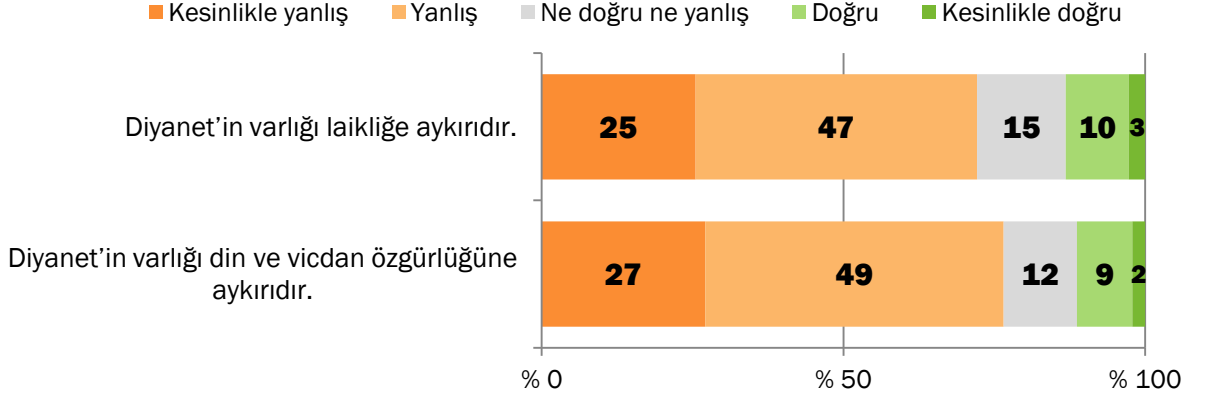

3. Diyanetin Varlığı ve Laiklik

Diyanet'in varlığı toplum içinde onda birini aşkın bir küme tarafından laikliğe aykırı olarak değerlendirilmektedir: "Diyanetin varlığı laikliğe aykırıdır" cümlesini yüzde 3 "kesinlikle doğru" cevabı vererek ve yüzde 11 "doğru" cevabı vererek onaylamaktadır. Buna karşılık Diyanet'in varlığı yüzde 72 oranındaki bir küme (yüzde 26 "kesinlikle yanlış" ve yüzde 47 "doğru") tarafından laikliğe aykırı bulunmamaktadır.

Diyanet'in varlığının din ve vicdan hürriyetine aykırı olup olmadığı sorulduğunda, yine benzer oranlar görülmektedir. Diyanet'in varlığını din ve vicdan hürriyetine aykırı bulanlar yüzde 11'ken, aykırı bulmayanlar yüzde 77 oranındadır. Her iki soruda da net bir fikri olmayanlar oranı yüzde 12-14 dolayındadır.

Diyanet ve laiklik

Diyanet'in varlığının laikliğe aykırı olup olmadığı konusundaki kanaat yaş ve eğitim kümelerine ve hatta hayat tarzı farklılıklarına göre radikal bir değişiklik göstermemekte ve esas itibariyle tüm kümeler "laikliğe aykırı değildir" noktasında dolaşmaktadır.

Radikal farklılaşmalar din/mezhep aidiyeti, dindarlık seviyesi ve siyasi tercihe göre oluşmaktadır. Görüşülen kişi sayısı çok düşük olmakla birlikte bir inanç grubuna aidiyeti olmayanların ve ateistlerin Diyanet'in varlığını laikliğe aykırı buldukları net olarak görünmektedir. Aleviler ise daha nötr bir noktada durmaktadırlar.

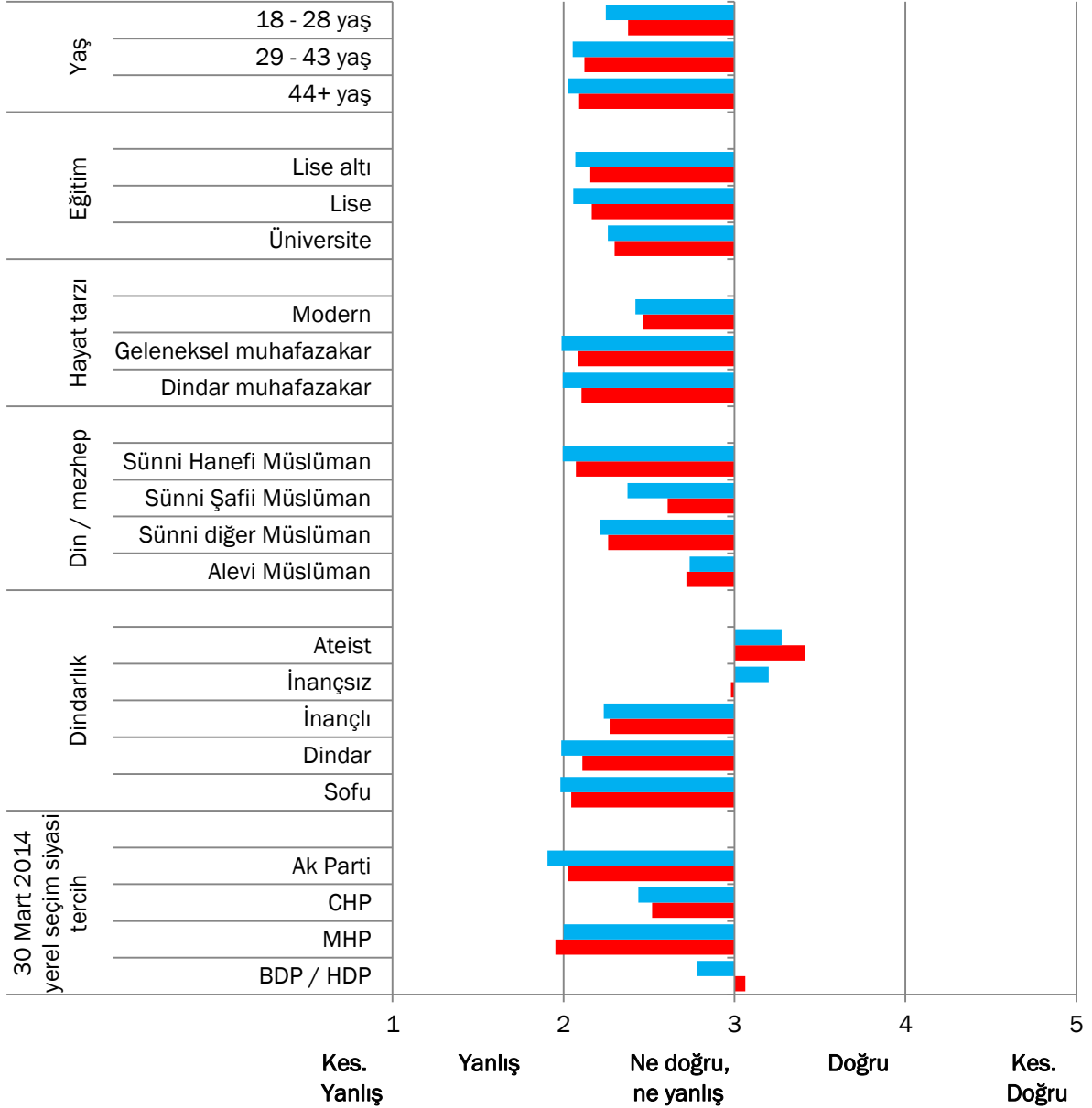
Ak Parti ve MHP seçmenleri Diyanet'i laikliğe aykırı görmeme konusunda daha kesin kanaate sahipken, CHP ve HDP seçmenleri daha nötr bir noktada durmaktadırlar.

Diyanetin varlığının anlamı

■ Diyanet'in varlığı din ve vicdan özgürlüğüne aykırıdır.

■ Diyanet'in varlığı laikliğe aykırıdır.

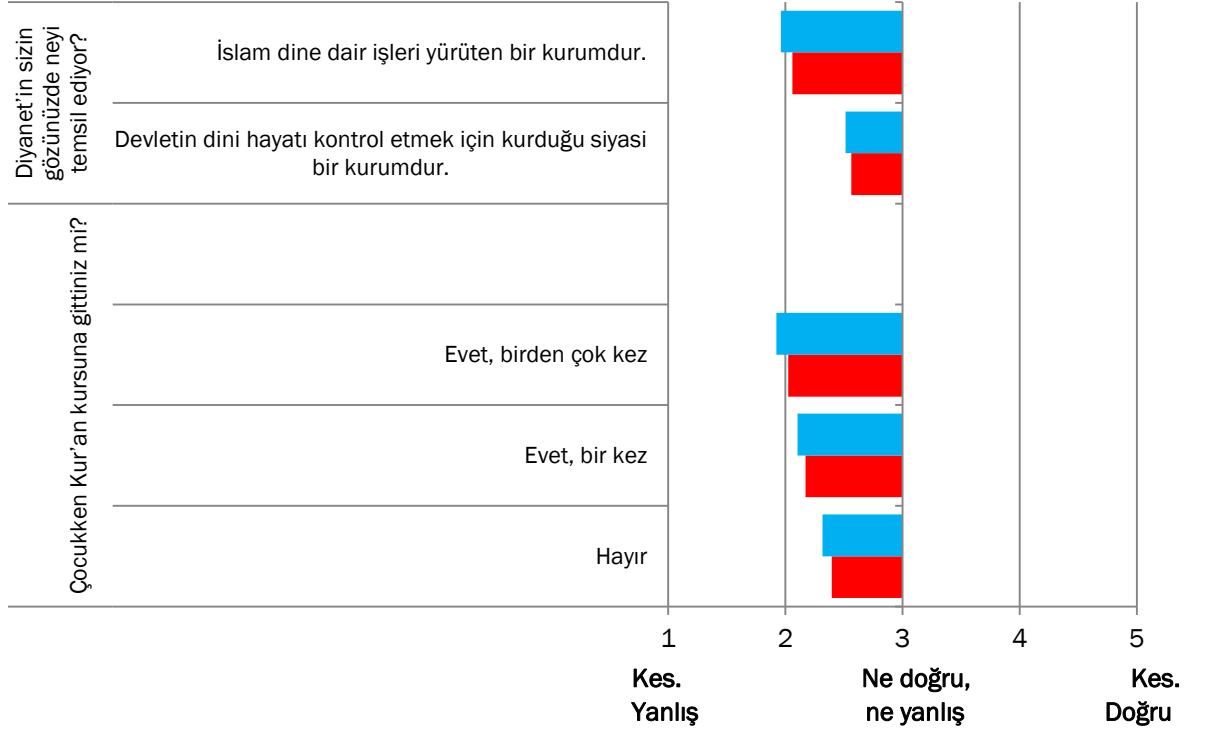

Diyanet'i "devletin dini kontrol ettiği siyasi bir kurum" olarak görenlere göre bile Diyanet'in varlığı laikliğe, din ve vicdan hürriyetine aykırı değildir. Ama bu kanaatin dozu Diyanet'i dini hayata dair işleri yöneten kurum olarak görenlere kıyasla biraz daha düşüktür.

Yine benzer şekilde çocukken Kuran kursuna gitmeyenlerin Diyanet’i laikliğe aykırı görme olasılığı daha yüksek olsa da, gidenlerin ve gitmeyenler arasında asıl tutum değişmemektedir.

Diyanetin varlığının anlamı

- Diyanet’in varlığı din ve vicdan özgürlüğüne aykırıdır.
- Diyanet’in varlığı laikliğe aykırıdır.

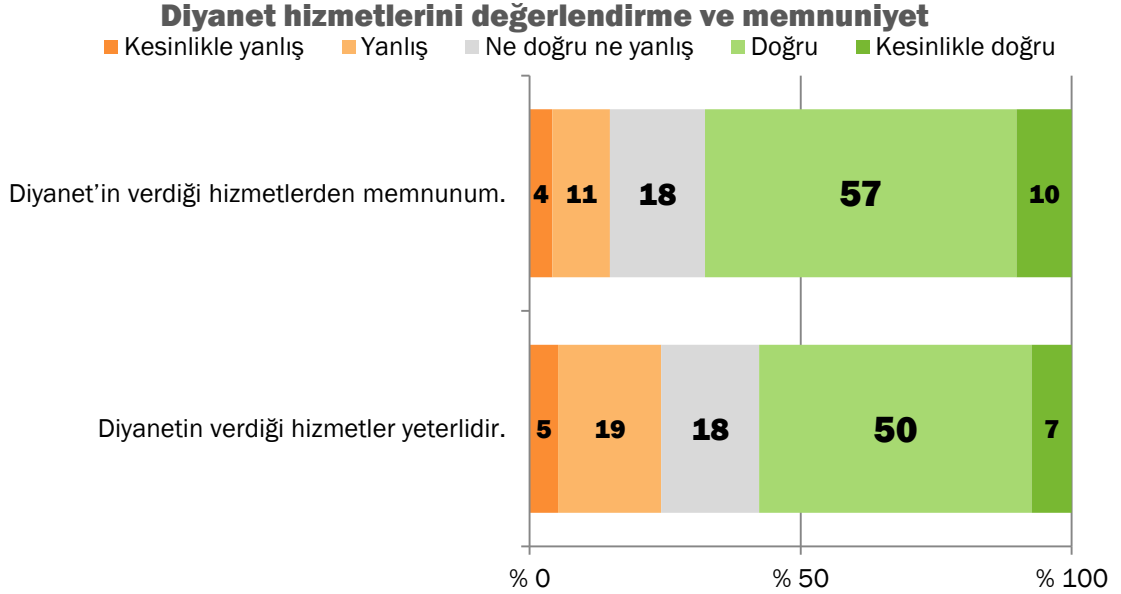
4. Diyanet Hizmetlerini Değerlendirme

4.1.Yeterlilik ve Memnuniyet

Toplumun yarıdan biraz fazlası Diyanet’in verdiği hizmetleri yeterli görmektedir ve üçte ikisi de bu hizmetlerden memnun olduğu belirtmektedir.

Toplumun yüzde 10’u Diyanet hizmetlerinden “kesinlikle memnunum”, yüzde 56’sı “memnunum” demektedir. Buna karşılık yüzde 18 oranındaki bir kesimin bu konuda bir kanaati yokken, yüzde 15 oranındaki bir kesim memnun değildir.

Yine toplumun yüzde 7'si "kesinlikle doğru", yüzde 50'si "doğru" cevabı vererek Diyanet'in hizmetlerini yeterli görmektedir. Yüzde 18'lik bir kesimin yeterlilik konusunda bir fikri yokken, dörtte birlik (yüzde 24) bir kesim "kesinlikle yanlış" ve "yanlış" diyerek Diyanet hizmetlerini yeterli bulmamaktadır.

Diyanet hizmetlerinden memnuniyet ve yeterli görme, yaş arttıkça yavaşça da olsa yükselmektedir. Buna karşılık eğitim seviyesi yükseldikçe, daha kayda değer oranda azalmaktadır.

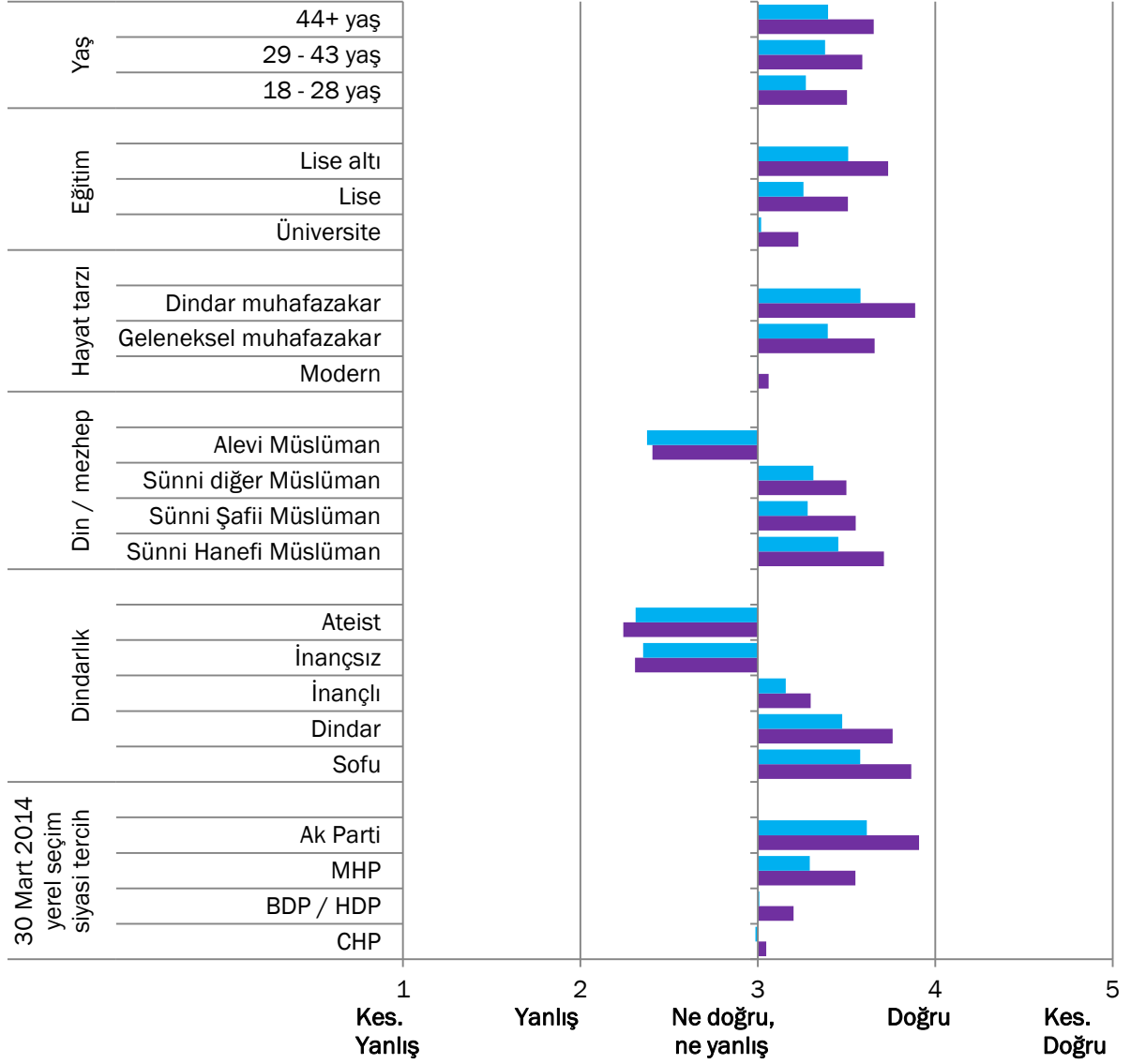
Bu konudaki kanaatlerde farklılaşma esas olarak din/mezhep, hayat tarzı, siyasi tercih farklarında gözlenmektedir. Sünni inanca mensup olanların memnuniyet ve yeterlilik açısından Diyanet konusundaki görüşleri olumluyken, Aleviler arasında olumsuzdur.

Dindarlar ve sofular arasında memnuniyet ve yeterlilik konusundaki değerlendirme olumluyken, inançsız ve ateistler arasında olumsuzdur. Benzer biçimde dindar muhafazakarlarda daha kuvvetli biçimde olmak üzere dindar ve geleneksel muhafazakarların kanaati olumlu, modern hayat tarzı kümesindekiler arasında kanaat nötrdür.

Siyasi tercihi Ak Parti ve MHP olan seçmenler Diyanet'in yeterliliği ve memnuniyetleri açısından olumlu değerlendirme yapmaktadır. Öte yandan HDP ve CHP seçmenlerinin değerlendirmeleri nötrdür.

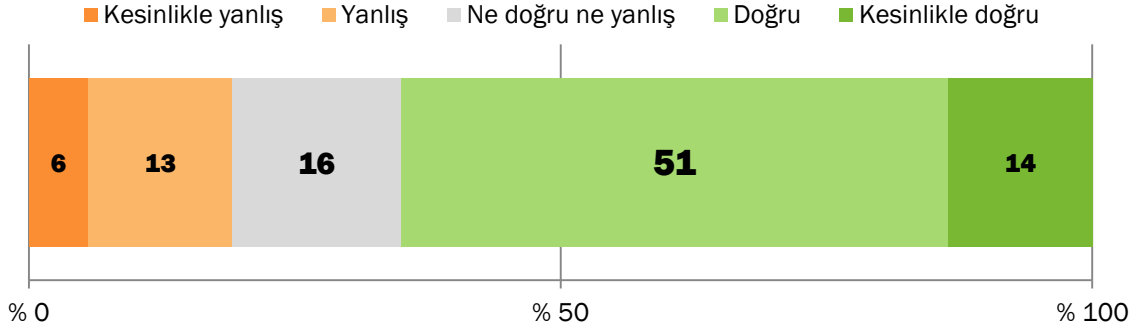
Diyaret hizmetlerinden memnuniyet

- Diyanetin verdiği hizmetler yeterlidir.
- Diyanet'in verdiği hizmetlerden memnunum.

Diyanet'in hizmetlerine dair görüşleri toplamak için görüşülen kişilere bir de şu cümle okunmuş ve tepkileri istenmiştir: "Ailemizle ya da çevremizle yaşadığımız sosyal sorunların çözümü için de Diyanet hizmet vermelidir." Cevaplara göre, toplumun üçte ikisi güven ve memnuniyete de paralel olarak Diyanet'in sosyal sorunlar konusunda da hizmet vermesini beklemektedir.

Ailemizle ya da çevremizle yaşadığımız sosyal sorunların çözümü için de Diyanet hizmet vermelidir.

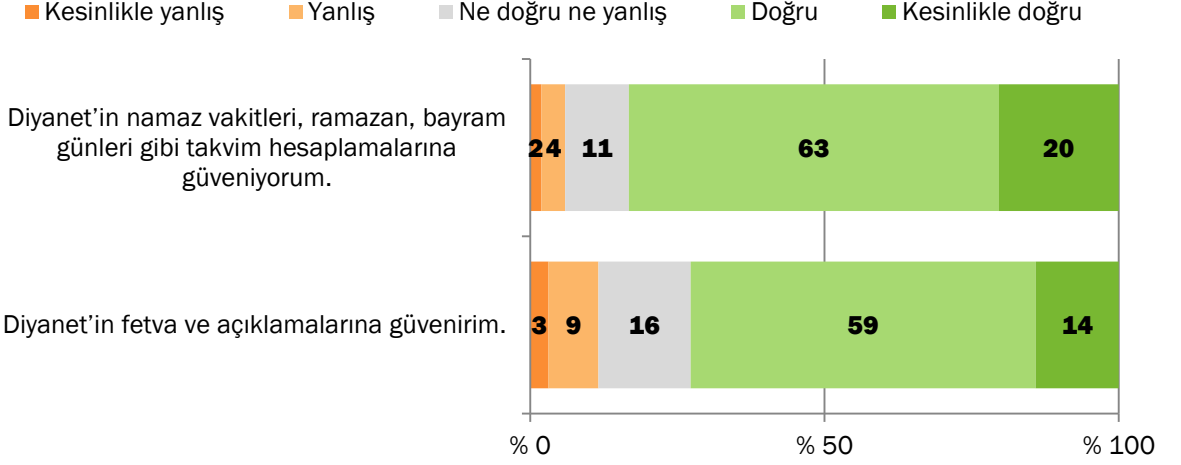
4.2. Güven

Diyanet'e güven, yeterlilik ve memnuniyetten bir nebze daha yüksektir. Diyanet'e güven fetva ve açıklamalara güven ve takvim hesaplamalarına güven şeklinde iki farklı alan üzerinden ölçülmüştür.

Diyanet'in fetva ve açıklamalarına güvenenler yüzde 72 (yüzde 14 "kesinlikle doğru" ve yüzde 59 "doğru") oranındayken, kanaati belli olmayanlar yüzde 16 ve olumsuz olanlar yüzde 12 oranındadır.

Zaman zaman kamuoyunda haberlere konu olan namaz vakitleri, ramazan, bayram günleri gibi takvim hesaplamalarına güven daha yüksektir. Diyanet'in takvim hesaplamalarına yüzde 83 oranında (yüzde 20 "kesinlikle doğru" ve yüzde 63 "doğru") güvenilmektedir.

Diyanet hizmetlerini değerlendirme ve güven

Diyanet'e güven konusunda da hizmetlerden memnuniyete benzer bir değerlendirme örüntüsü gözlenmektedir. Yaş ilerledikçe ve eğitim seviyesi düştükçe güvenenlerin oranı artmaktadır.

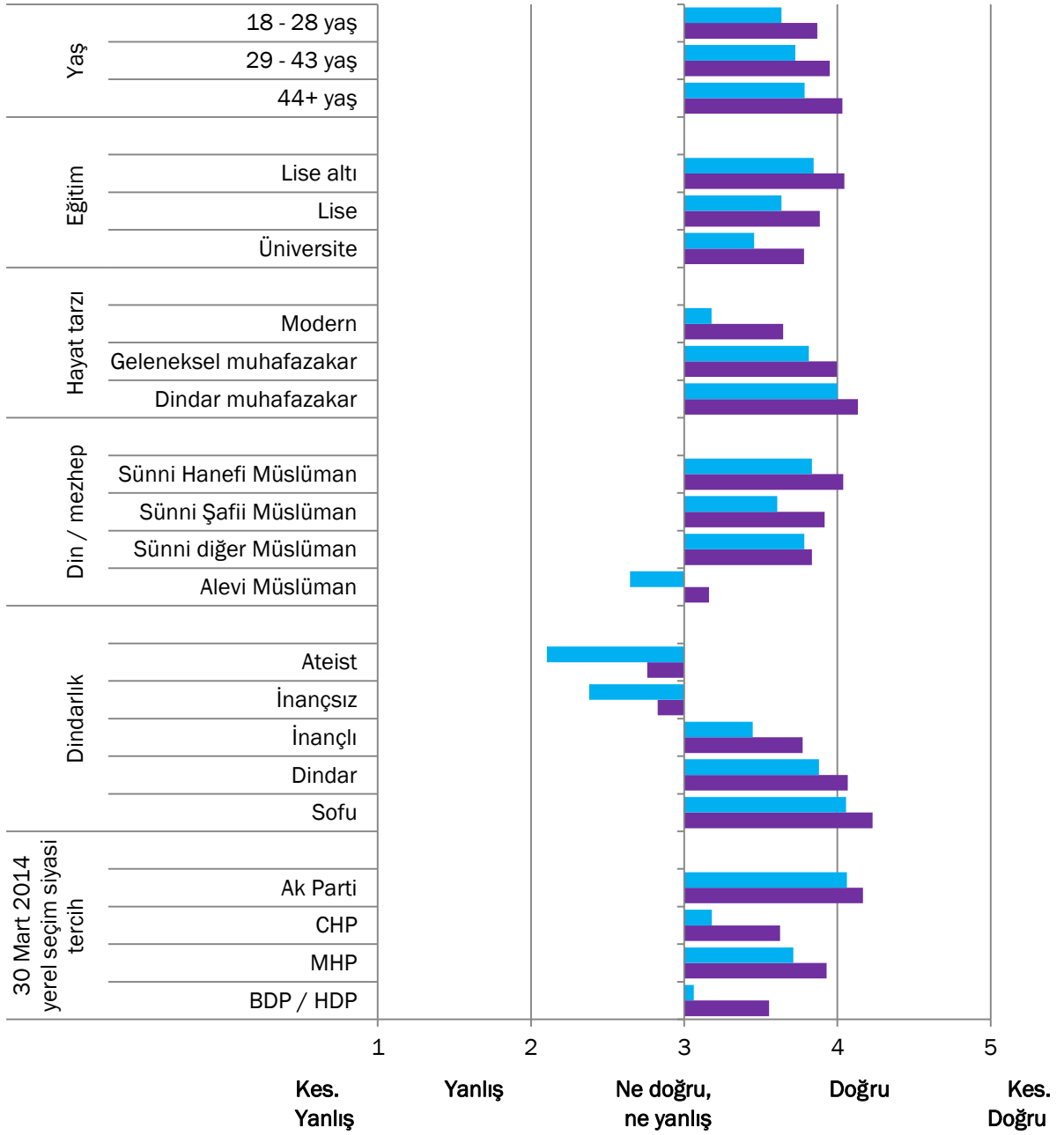
İnanç gruplarına göre bakıldığında Aleviler arasında, dindarlık seviyesi kümelerine göre bakıldığında inançsızlar arasında güven olumsuz yani güvenmemeye dönmektedir.

Buna karşılık güven seviyesi dindar muhafazakârlar arasında, modernlere kıyasla daha yüksektir. Benzer biçimde Ak Parti ve MHP seçmenleri de diğer parti seçmenlerine kıyasla Diyanet'e daha fazla güvenmektedir.

Diyanet hizmetlerine güven

■ Diyanet'in fetva ve açıklamalarına güvenirim.

■ Diyanet'in namaz vakitleri, ramazan, bayram günleri gibi takvim hesaplamalarına...

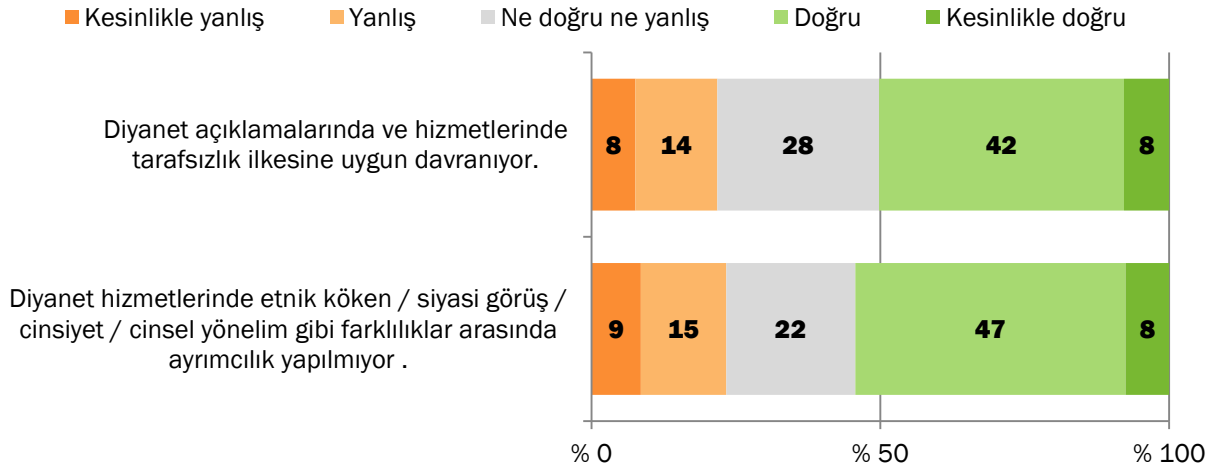

4.3. Ayrımcılık

Diyanet hizmetlerinde tarafsızlık ya da ayrımcılık konusu sorgulandığında toplumun yarısı olumlu kanaate sahiptir. Diyanet hizmetlerinden memnuniyet ve yeterli görme seviyesiyle kıyaslandığında, ayrımcılık ve tarafsızlık konusunda olumlu algının biraz daha düşük olduğu görülmektedir.

Diyanet'in tarafsız davrandığını düşünenler yüzde 50 oranındayken (yüzde 8 "kesinlikle doğru", yüzde 42 "doğru"), nötr düşünenler yüzde 28 ve olumsuz düşünenler ya da taraflı davrandığı algısına sahip olanlar yüzde 22 oranındadır.

Diyanet hizmetlerinde tarafsızlık ve ayrımcılık

Diyanet hizmetlerinde ayrımcılık yapılıp, yapılmadığı sorgulandığında olumlu algıya sahip olan ve "ayrımcılık yapılmıyor" diyenler yüzde 55 oranındadır. Yüzde 23 oranındaki kitle ise ayrımcılık yapıldığı yönünde bir kanaate sahiptir.

Diyanet'in tarafsızlığı ve ayrımcılık yapılıp yapılmadığı konusundaki algıda yaş kümelerine göre özel bir farklılık gözlenmemekle beraber, eğitim seviyesi üniversite olan kesimde algı olumsuz taraftadır. Benzer biçimde modern hayat tarzına sahip olanların tarafsızlık algısı da negatif taraftadır. Buna karşılık geleneksel ve dindar muhafazakarların algısı olumludur.

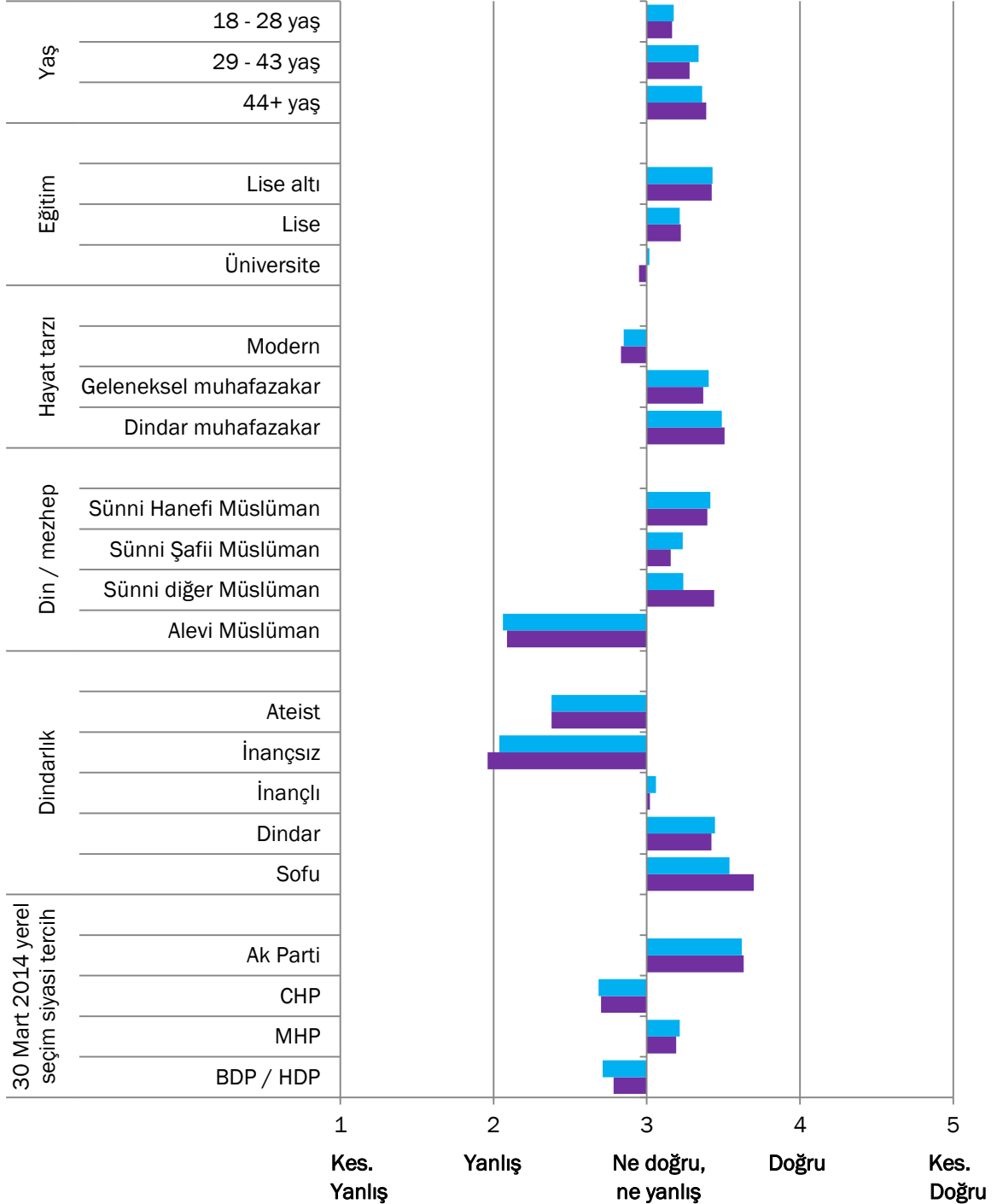
Alevilerin ve dindarlık kümeleri arasında inançsızların algıları da olumsuzdur. Dindarlık arttıkça algı daha olumlu hale gelmektedir.

Ak Parti seçmenleri arasında daha kuvvetli olmak üzere, Ak Parti ve MHP seçmenlerinde algı pozitif, CHP ve HDP seçmenlerinde negatiftir.

Diyamet hizmetlerinde tarafsızlık ve ayrımcılık

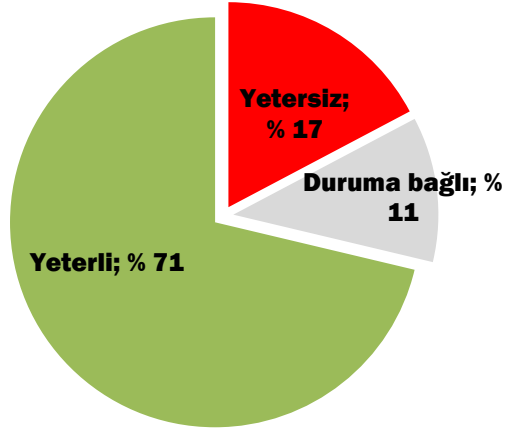
- Diyanet hizmetlerinde etnik köken / siyasi görüş / cinsiyet / cinsel yönelim gibi farklılıklar arasında ayrımcılık yapılmıyor .
- Diyanet açıklamalarında ve hizmetlerinde tarafsızlık ilkesine uygun davranıyor.

4.4. İbadethaneler Yeterli mi?

“Çevrenizde sizin ihtiyacınız açısından cami/cemevi/kilise sayısı yeterli mi?” sorusuna yüzde 71 oranında “yeterli” cevabı alınırken, yüzde 17 oranında “yetersiz” cevabı alınmaktadır.

Sizce çevrenizde sizin ihtiyacınız açısından cami/cemevi/kilise sayısı yeterli mi? İhtiyacı karşılıyor mu?

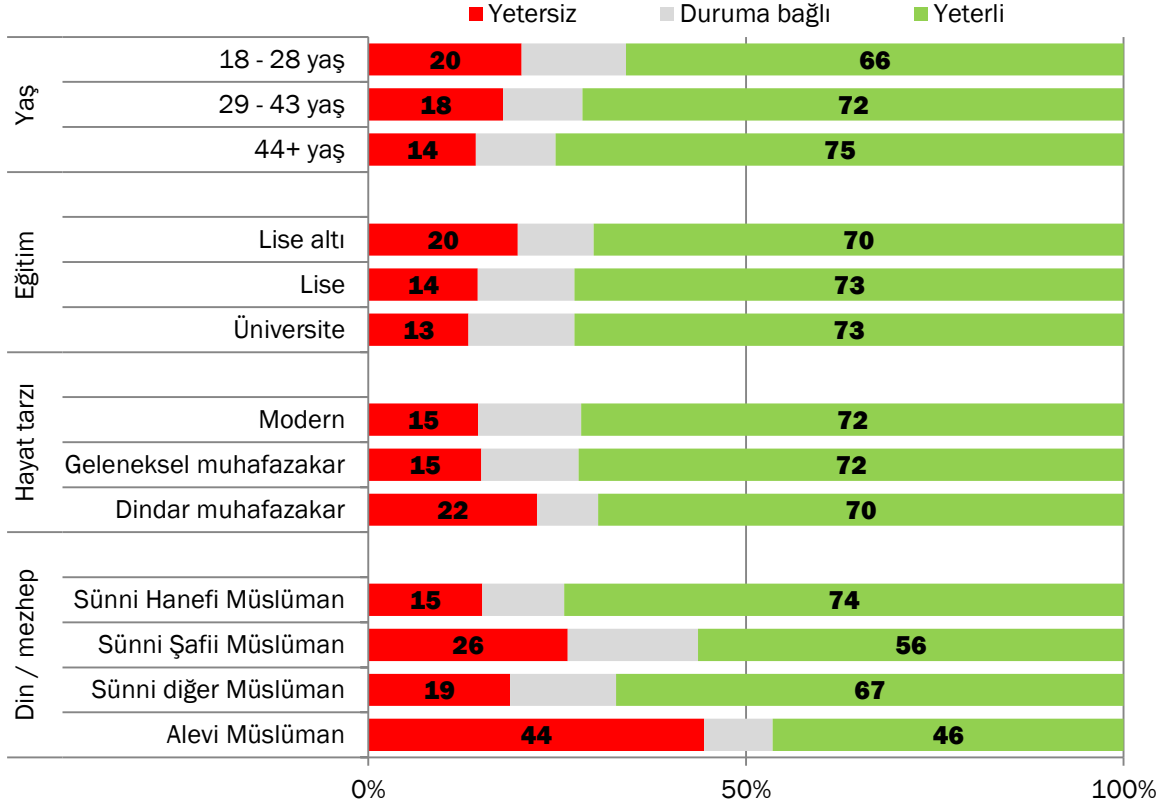

İbadethane sayılarını yetersiz bulma hali gençler, eğitim seviyesi lise ve lise altı olanlar, hayat tarzını dindar muhafazakâr olarak tanımlayanlar ve dindarlık seviyesi inançsız olanlar arasında ortalamadan daha yüksektir.

Soruya gençlerin ve inançsızların diğer din ve inanç grupları açısından, daha eğitimsiz ve daha dindar olan kesimlerince kendi ihtiyaçları açısından cevap verdikleri ve ibadethane sayılarını yetersiz buldukları tahmin edilebilir. Diğer bir deyişle gençler ve inançsızlar, Sünni Müslüman olmayanların ibadethane ihtiyaçlarını düşünerek; daha eğitimsiz ve daha dindar olanlar da bu araştırmaya katılanların yüzde 92'sini oluşturan Sünni Müslümanların ibadethane ihtiyacını düşünerek cevap vermiş olabilirler.

Alevilerin yarıya yakını ise net biçimde ibadethaneleri yetersiz bulunduğunu belirtmektedir ve böylelikle en yetersiz bulan demografik kümeyi oluşturmaktadırlar.

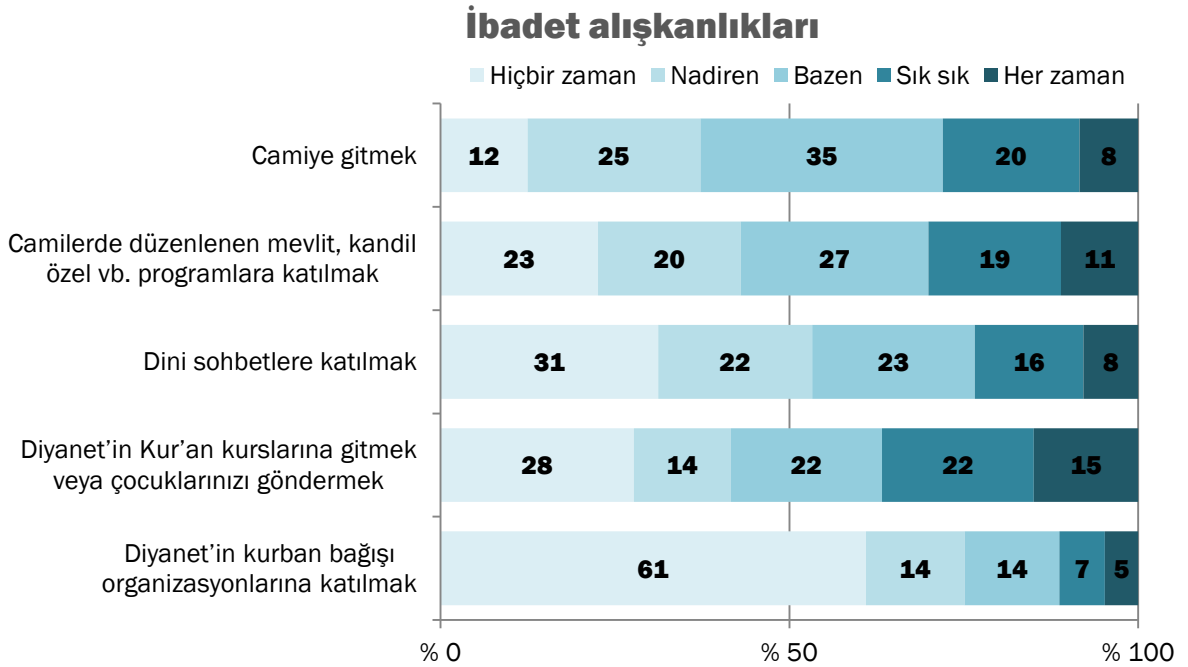
İbadethaneler yeterli mi? İhtiyacı karşılıyor mu?

5. Diyanet Hizmetlerinden Yararlanma

5. 1. İbadet ve Diyanet Hizmetleri

Toplumun yüzde 15'i Diyanet'in Kuran kurslarından sürekli olarak yararlanmakta, ya kendisi gitmekte, ya da çocuğunu göndermektedir. Diyanet'in Kuran kursundan "sık sık" yararlandığını belirtenler yüzde 22, "bazen" yararlandığını belirtenler yine yüzde 21,7 oranındadır. Toplumun üçte ikisininin Kuran kurslarından bir biçimde yararlandığı görülmektedir.

Camilere namaz veya mevlit, kandil günü özel programlarına katılmak ibadetler için gidenler toplumun yarısından fazlasını oluşturmaktadır. Camilerdeki mevlit, kandil gibi özel programlara "her zaman" katılanlar yüzde 11, "sık sık" katılanlar yüzde 19, "bazen" katılanlar yüzde 26,9 oranındadır.

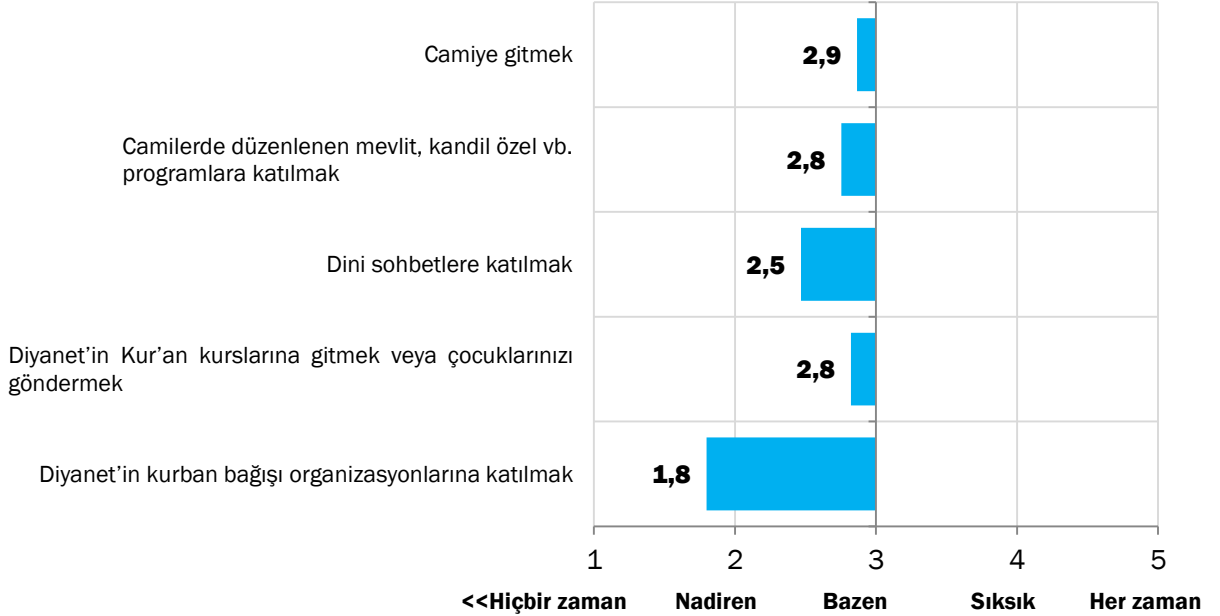
Diyanet'in düzenlediği dini sohbetlere katılanlar, Kuran kursuna ve mevlit, kandil gibi programlara katılanlara nazaran daha düşüktür. Dini sohbetlere "her zaman" katılanlar yüzde 8 oranındayken, "sık sık" katılanlar yüzde 16 ve "bazen" katılanlar yüzde 23 oranındadır.

Diyanet'in kurban bağışi organizasyonlarına katılım yalnızca onda bir dolayındadır. Kurban bağışına "her zaman" katılanlar yüzde 5 ve "sık sık" katılanlar yüzde 7 oranında kalmaktadır.

Yukarıda yer alan grafikte gösterilen cevap dağılımlarını daha kolay anlayabilmek için ortalama üzerinden de bakılabilir. "Hiçbir zaman" cevabına 1 puan, "bazen" cevabına 3 puan ve "her

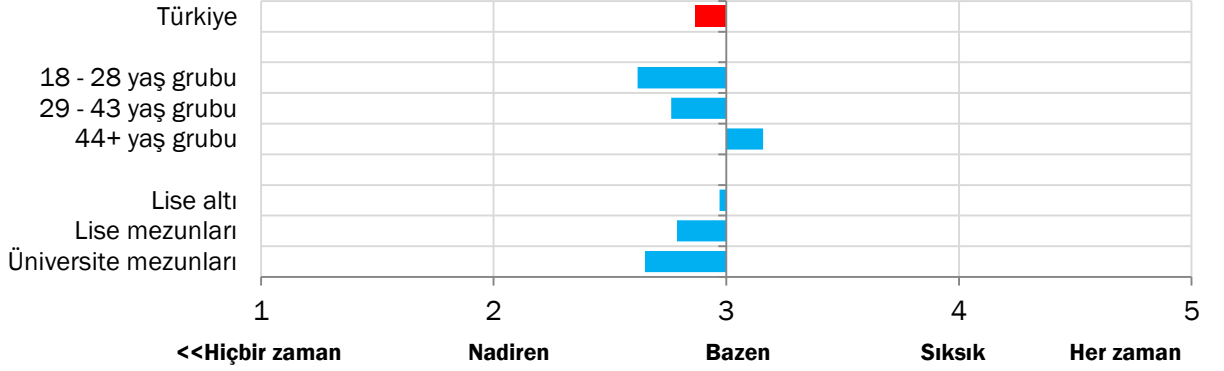
zaman" cevabına 5 puan verilecek olursa, görüşülen tüm kişilerin verdiği cevap ortalamasından herhangi bir soruya cevaben 1 ve 5 puan arasında Türkiye’de ortalama görüş anlaşılabilir. Örneğin “camiye gitme” sıklığı ortalama 2,9 puandır ve bundan Türkiye’de insanların ortalama “bazen” camiye gittiği anlaşılmaktadır. Aşağıdaki grafik, bu bölümde ele alınan ve yukarıdaki grafikte cevap dağılımları gösterilen beş sorunun cevaplarını ortalama olarak göstermektedir. Raporda bundan sonraki bölümlerde cevap dağılımlarının ardından, demografik gruplar arasındaki farklar, ortalamalar üzerinden incelenecektir.

İbadet / Diyanet hizmetlerinden yararlanma sıklığı (ortalamalar)

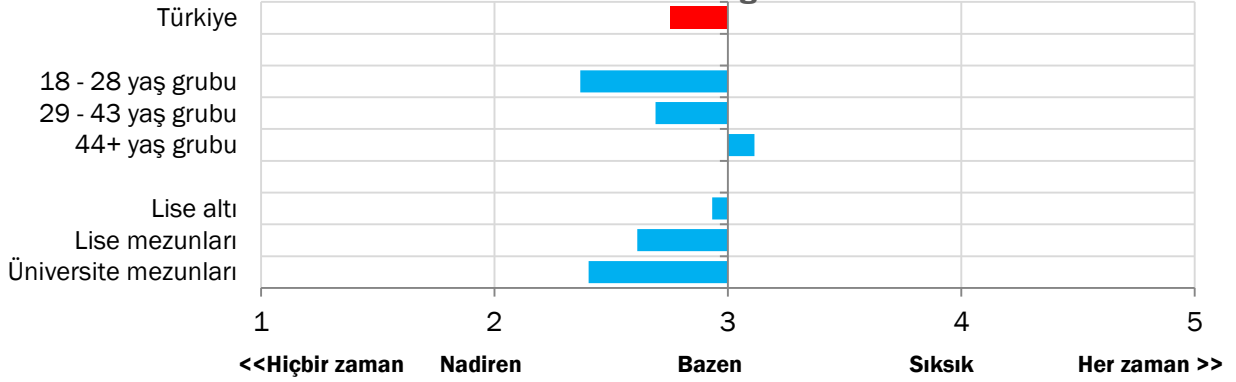

Diyanetin burada ele alınan hizmetlerinden yararlanma oranlarına, görüşülen kişilerin eğitim seviyelerine ve yaş kümelerine göre bakıldığında genel ortalamalara paralel bir örüntü bulunmaktadır. Yani hiçbir hizmet veya ibadet yaşa veya eğitime göre genel ortalamadan çok dışında bir oran göstermemektedir. Bununla birlikte, görüşülen kişilerin eğitim seviyesi düştükçe ve yaşı arttıkça, Diyanet’in hizmetlerinden daha fazla yararlandıkları görülmektedir. Örneğin 44 yaşında veya üzerinde olanlar ortalama 3,2 puanla, “bazen”den biraz daha sık camiye giderken, 18 ila 28 yaşında olanlar ortalama 2,6 puanla camiye “bazen”den biraz daha nadir olarak nitelendirilebilecek bir sıklıkta gitmektedir.

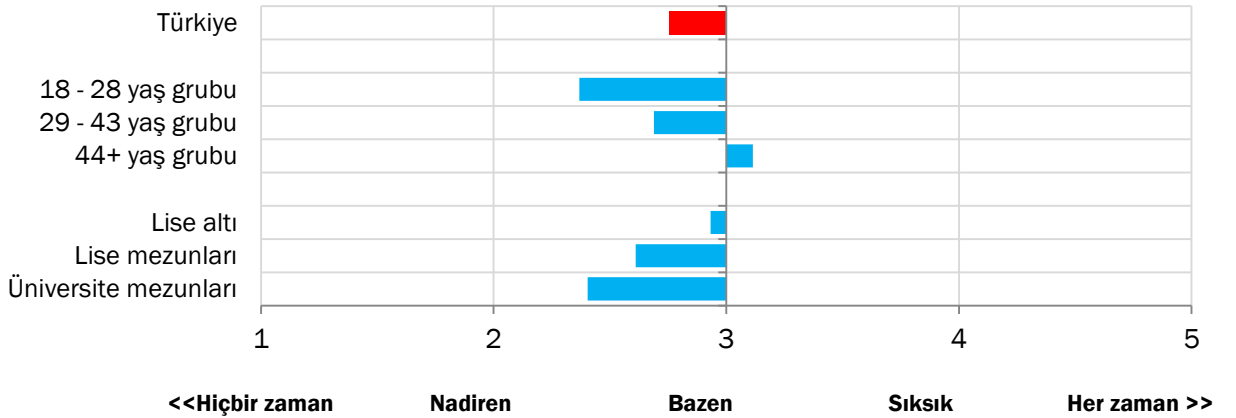
Camiye gitme sıklığı

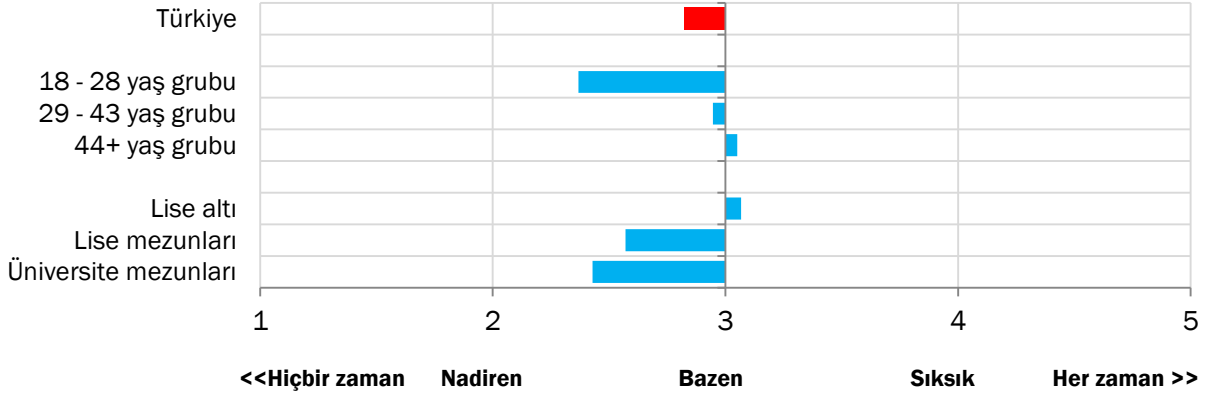
Camilerde düzenlenen mevlit, kandil özel vb. programlara katılma sıklığı

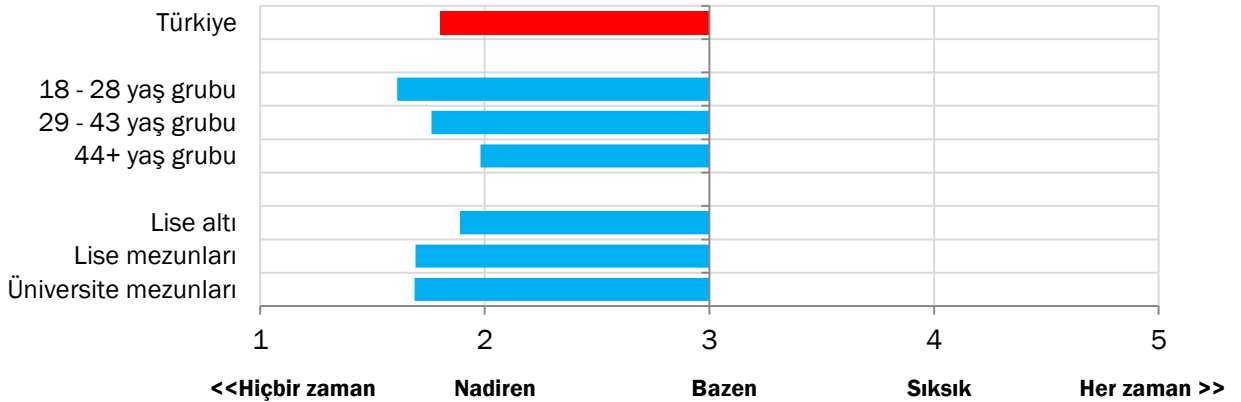
Camilerde düzenlenen mevlit, kandil özel vb. programlara katılma sıklığı

Diyanet'in Kuran kurslarına gitme veya çocuklarını gönderme sıklığı

Diyanet'in kurban bağıışı organizasyonlarına katılma sıklığı

Demografik gruplar arasında benzer farklılıklar, dindarlık seviyesi ve hayat tarzı kümesi ayrımında da gözlenmektedir. Araştırmada görüşülen kişilere dindarlık açısından kendilerini nasıl tarif ettikleri sorularak, farklı dindarlık seviyelerine işaret eden cevap seçenekleri sunulmuştur.¹ Verilen cevaplar kolaylık açısından Konda tarafından "ateist", "inançsız", "inançlı", "dindar" ve "sofu" olarak kodlanmıştır. Hayat tarzı ile ilgili ise, görüşülen kişilere kendilerini "modern", "geleneksel muhafazakâr" ve "dindar muhafazakâr" şeklinde adlandırdığımız üç gruptan hangisinde saydıkları sorulmuştur.²

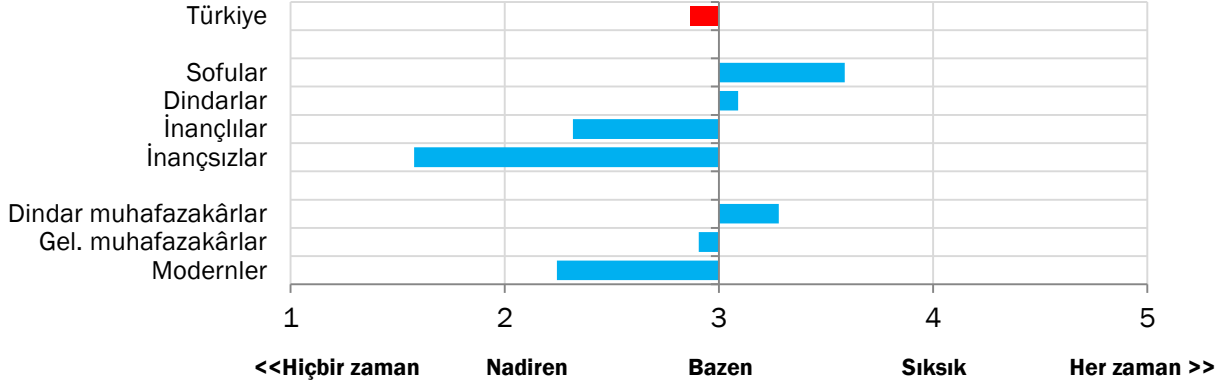
Bu dindarlık ve hayat tarzı kümelerinde Diyanet hizmetlerinden yararlanma sıklığında hizmetlerin sıralaması değişmese de, sıklıklar kümeler arasında farklılık göstermektedir. Görüşülen kişilerin dindarlık seviyeleri arttıkça, Diyanet'in ibadete yönelik hizmetlerinden daha

¹ Dindarlıkla ilgili soru, sunulan cevap seçenekleri ve cevap dağılımları için, raporun sonunda yer alan Tüm Cevap Dağılımları bölümüne bakınız.

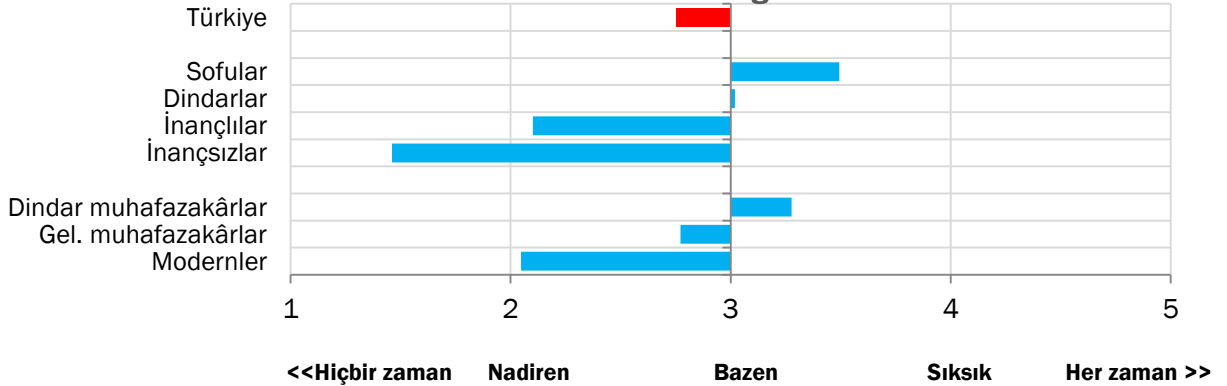
² Kendi hayat tarzını farklı şekilde ifade etmek isteyenler olsa dahi, toplumun ancak yüzde 3'ü bu soruya cevap vermemiştir.

sık yararlandıkları görülmektedir. Hayat tarzı açısından dindar muhafazakârlar geleneksel muhafazakârlara göre, geleneksel muhafazakarlar modernlere göre bu hizmetlerden daha fazla yararlanmaktadır.

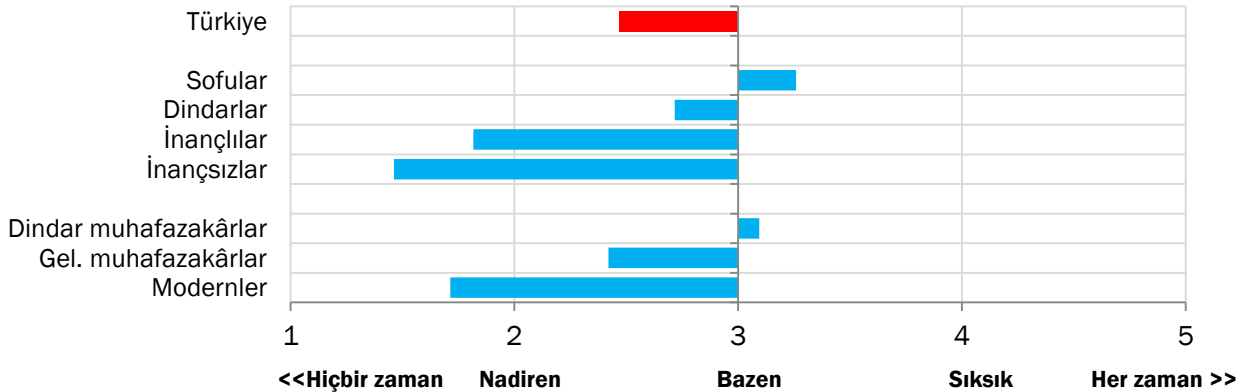
Camiye gitme sıklığı

Camilerde düzenlenen mevlit, kandil özel vb. programlara katılma sıklığı

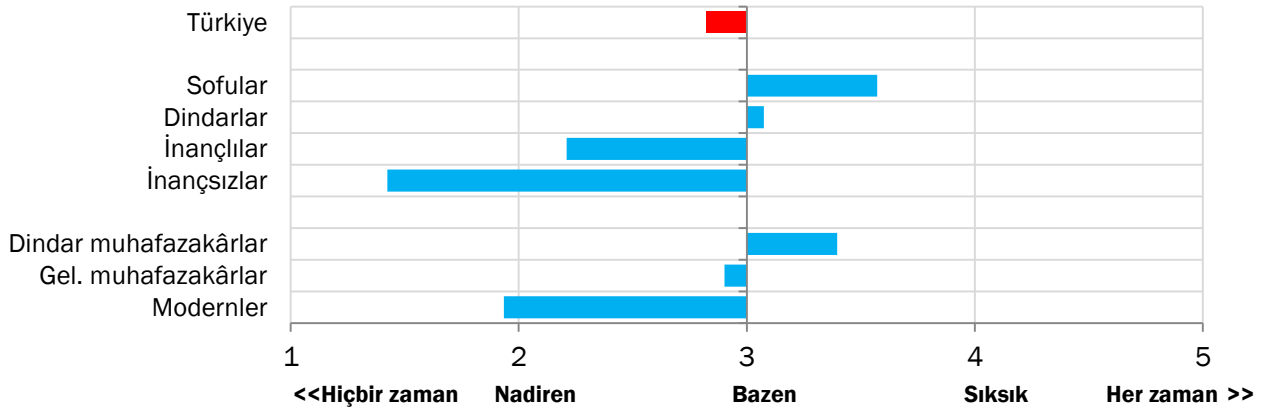

Dini sohbetlere katılma sıklığı

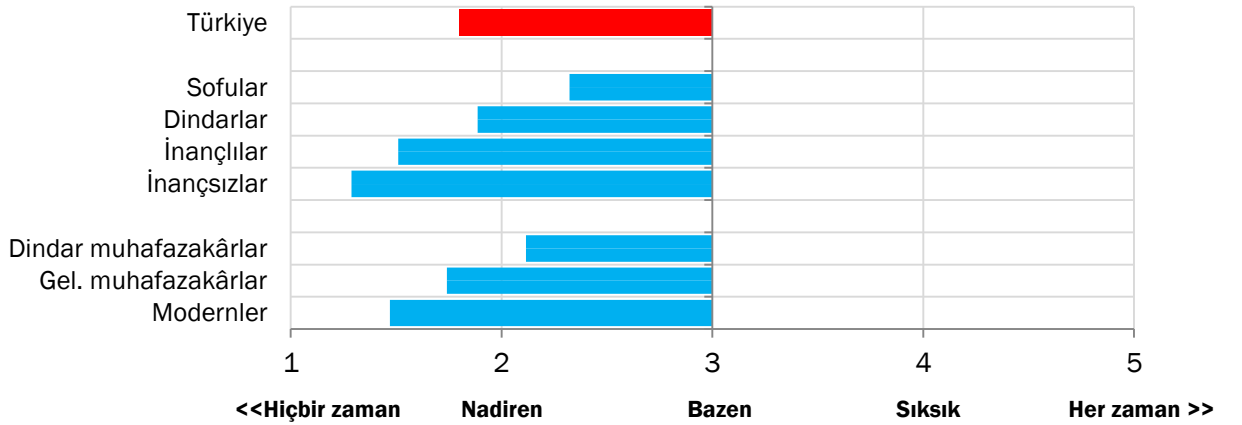

Diyanet'in Kuran kurslarına gitme veya çocuklarını gönderme sıklığı

Diyanet'in kurban bağışi organizasyonlarına katılma sıklığı

5.2. Diyanet Hizmetlerinden Yararlanma

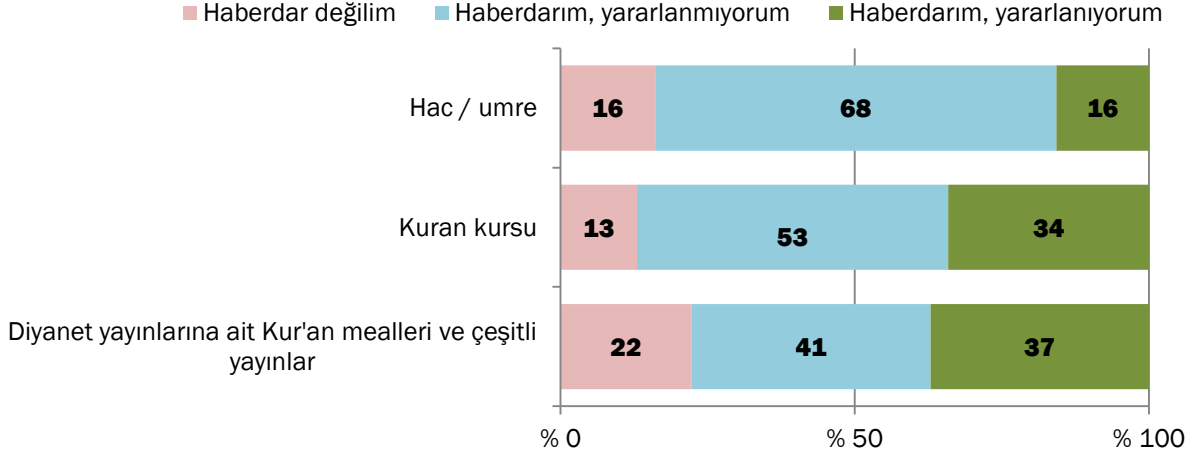
İnsanların Diyanet'in hizmet olarak sağladığı faaliyetler arasından Kuran kursu, hac/umre organizasyonları ve yayınlardan haberdar olup olmadıkları ve yararlanıp yararlanmadıkları sorgulandığında görülmektedir ki toplumun üçte biri dolayında bir kitle Diyanet'in bu faaliyetlerinden haberdardır ve yararlanmaktadır.

Hac/umre organizasyonlarından yararlananlar yüzde 16 oranındayken, yüzde 68 oranındaki kitle haberdar olmakla beraber bu hizmetten yararlanmamıştır.

Kuran kurslarından yararlananlar yüzde 34 oranındayken, yüzde 53'ü haberdar olmakla beraber yararlanmamaktadır.

Diyaret yayınlarından yararlandığını söyleyenler yüzde 37,1 oranındayken yüzde 40,6 oranındaki kitle haberdar olmakla beraber yararlanmamaktadır.

Diyaret hizmetlerinden yararlanma

Her üç kişiden biri çocukken Kuran kursuna gitmiş

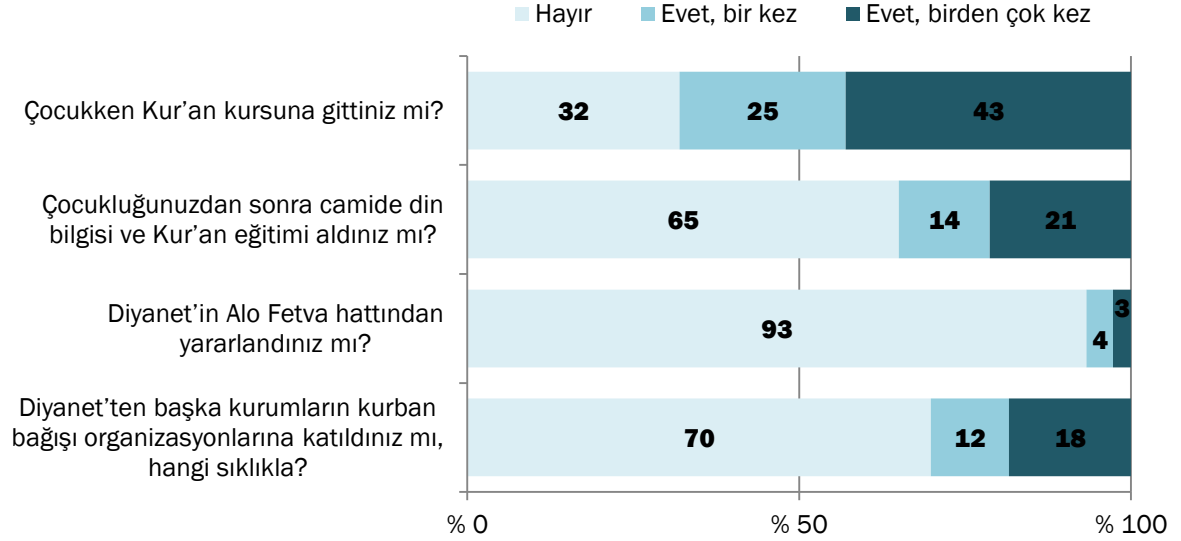
Toplumun yüzde 43'ü çocukken Kuran kursuna birden fazla kez, yüzde 25'i bir kez gittiğini söylemektedir.

Çocukluktan sonra camilerde din eğitimi ve Kuran eğitimi alanlara bakıldığında ise, bir kez yararlananlar yüzde 14, birden çok kez yararlananlar yüzde 21 oranındadır.

Diyaret'ten başka kurumların kurban başışına organizasyonlarına toplumun yüzde 18'i oranındaki bir kitle birden çok kez katıldığını, yüzde 12 oranındaki bir kitle ise bir kez katıldığını söylemektedir.

Toplumda insanların en az yararlandığı Diyanet hizmeti "Alo Fetva" uygulamasıdır. Bu hizmetten birden çok kez yararlananlar yalnızca yüzde 3 oranındayken, bir kez yararlananlar yüzde 4 oranındadır. Türkiye'de yetişkin nüfusta Alo Fetva uygulamasından en az bir kez yararlananların, oran olarak az olmakla birlikte yaklaşık olarak 3,5 milyon kişiye denk geldiğini not etmek gerekiyor.

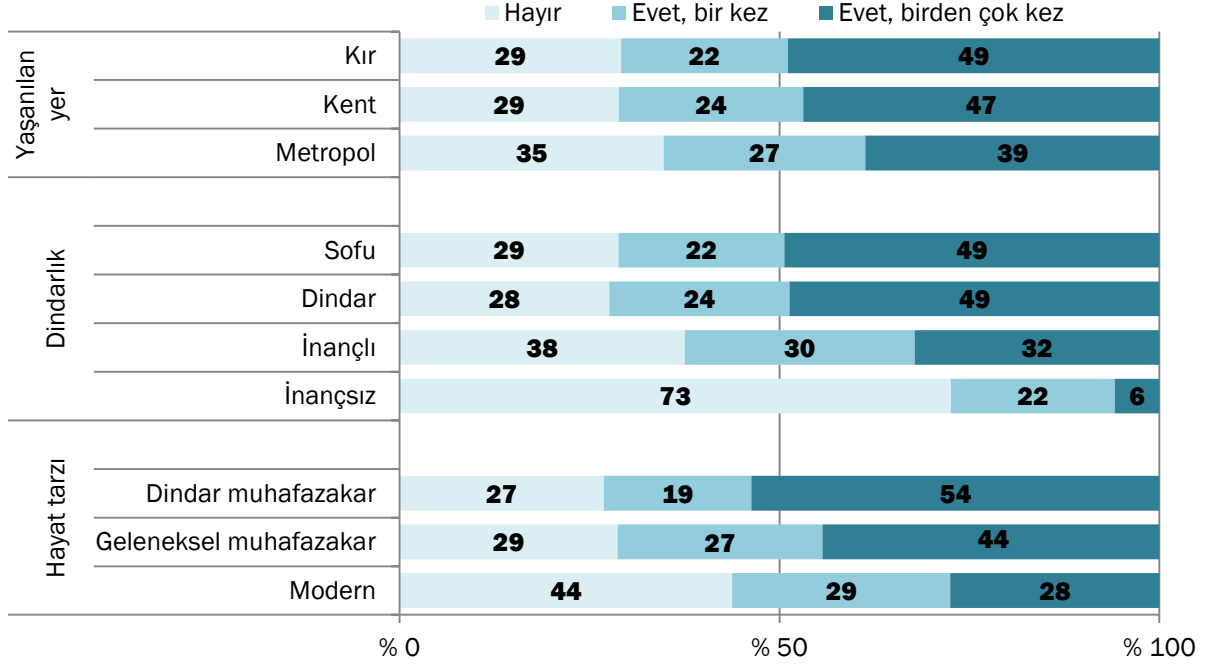
Diyaret hizmetlerinden yararlanma

Yaşanılan yer olarak kırsal kesimden kentlere ve metropollere doğru geçilirken, çocukken Kuran kursuna gitmiş olanların oranı azalmaktadır. Kırsal kesimlerde çocukken Kuran kursuna birden çok gidenler yüzde 49 oranıyla yarıya yakınken, bu oran metropollerde yüzde 39'a düşmektedir.

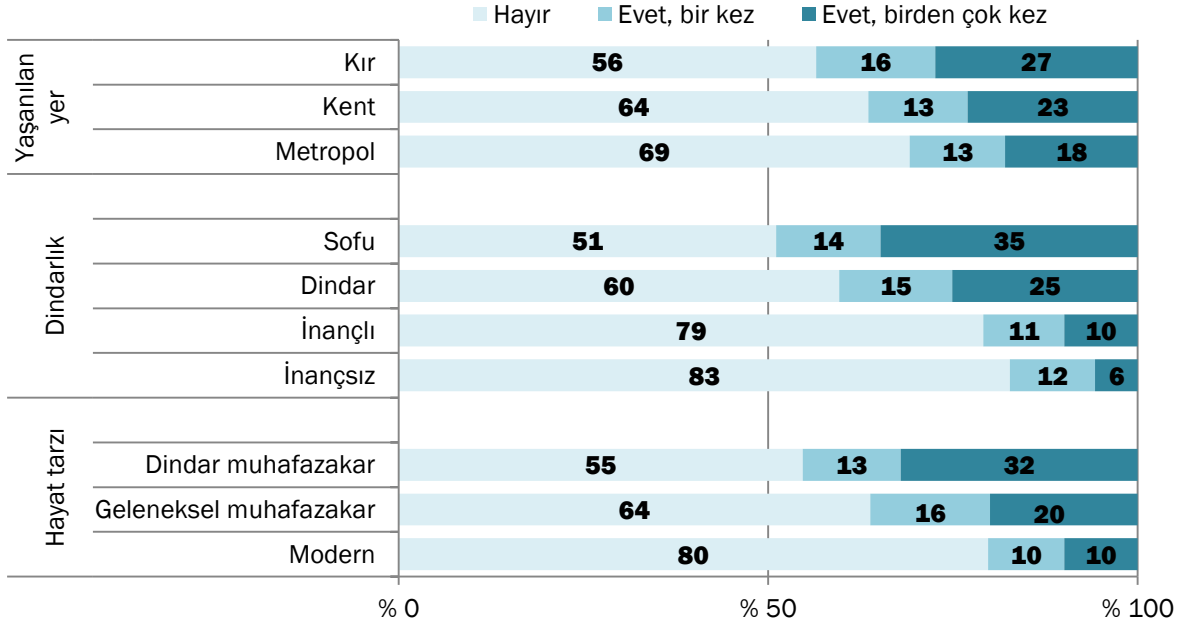
Dindarlık arttıkça ve hayat tarzı modernlerden geleneksel ve dindar muhafazakarlara doğru geçildikçe çocukken Kuran kursuna gitmiş olanların oranı kayda değer biçimde artmaktadır. Kendini dindarlık seviyesi bakımından "sofu" ve "dindar" olarak tanımlayan kümelerde çocukken Kuran kursuna birden fazla kez gidenlerin oranı yüzde 49'ken, bu oran "inançlı"larda yüzde 32, "inançsız"larda yüzde 6 oranına düşmektedir. Birden çok kez Kuran kursuna gidenler hayat tarzı bakımından dindar muhafazakâr olanlar arasında yüzde 54 oranındayken, modernler arasında yüzde 28 oranındadır.

Çocukken Kuran Kursuna gitti mi?

Çocukluktan sonra Kuran eğitimi alanların farklı kümelerdeki oranlarına, çocukken Kuran kursuna gitmeye benzer bir örüntü gözlenmektedir. Kırsal kesimde metropollere kıyasla, dindarlık açısından sofulara kıyasla ve dindar muhafazakârlarda modern hayat tarzına sahip olanlara kıyasla çocukluktan sonra da Kuran kursuna gidenlerin oranı radikal biçimde daha yüksektir.

Çocukluktan sonra Kuran eğitimi aldı mı?

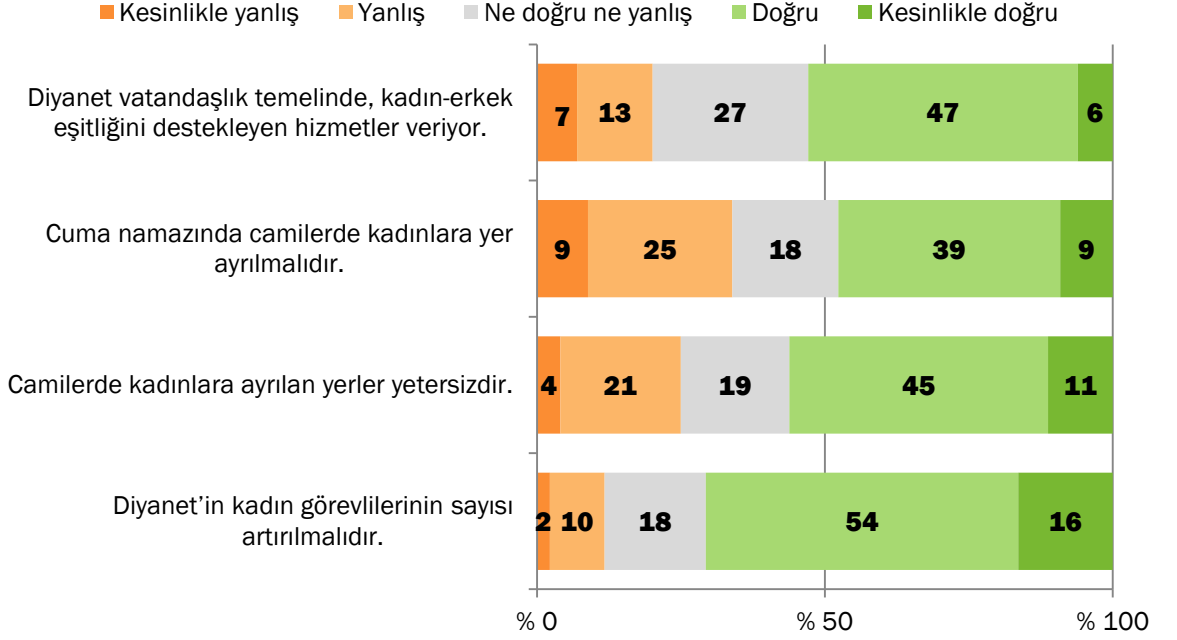
6. Diyanet ve Kadınlar

Genel ilke olarak Diyanet'in hizmetlerinde çok özel ayrımcılık yapıldığı kanaati bulunmasa da, Diyanet'e dair değerlendirme, konu kadınlar olduğunda değişmektedir.

"Diyanet vatandaşlık temelinde, kadın-erkek eşitliğini destekleyen hizmetler veriyor" cümlesine katılanlar yüzde 53 oranıyla toplumun ancak yarısından biraz fazladır (yüzde 6 "kesinlikle doğru", yüzde 47 "doğru"). Toplumun beşte biri bu değerlendirmeye katılmazken, dörtte birinden fazlasının bu konuda bir kanaati yoktur.

"Diyanet'in kadın görevlilerinin sayısı artırılmalıdır" cümlesine katılanlar 71 oranındadır. Bu fikre itiraz edenler toplumun yalnızca yüzde 12'si seviyesindeyken, bu konuda kesin bir kanaati olmayanlar yüzde 18 oranındadır.

Diyanet ve kadınlar

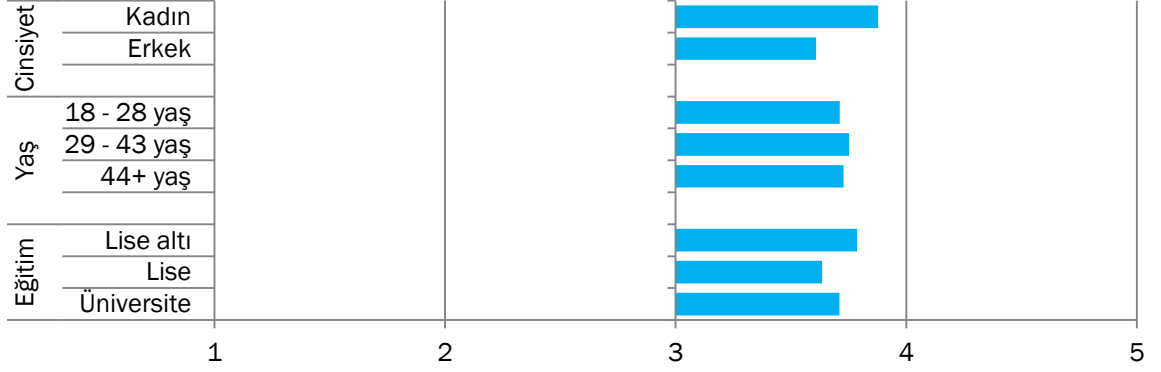
“Camilerde kadınlara ayrılan yerler yetersizdir” cümlesini doğru bulanlar yüzde 56 oranındayken, karşı çıkanlar yüzde 25 oranındadır.

“Cuma namazında camilerde kadınlara yer ayrılmalıdır” cümlesini doğru bulanlar yüzde 48 oranındayken, yanlış bulanlar yüzde 34 oranındadır.

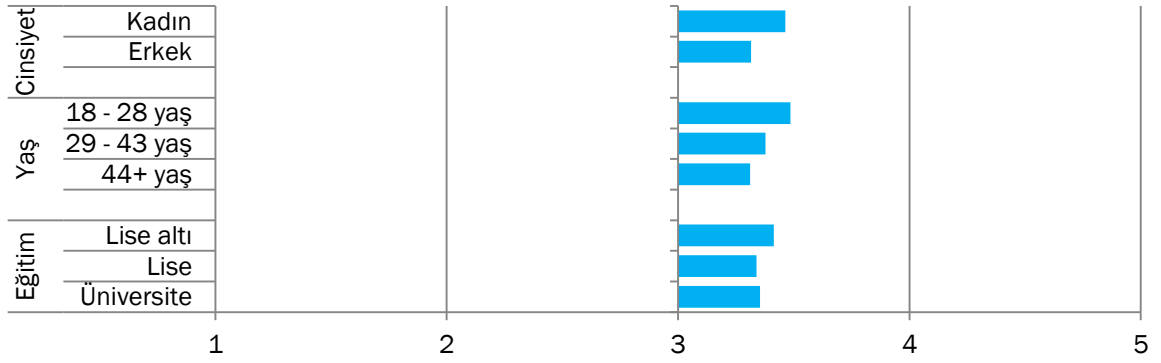
Özetle toplum hem Diyanet'in kadınlara verdiği hizmetleri yetersiz bulmakta, hem de kadınların hizmet verenler arasında daha fazla yer almasını talep etmektedir. Ülkedeki genel kadın meselesiyle birlikte bakıldığında Diyanet'te kadınların temsili ve hizmetlerde erkek-kadın ayrımcılığı yapılmaması konusunda toplumda kayda değer bir duyarlılık geliştiği söylenebilir.

Kadınların bu sorulardaki tercihleri erkeklere kıyasla biraz daha kuvvetlidir. Fakat yaş ve eğitim seviyesi özel bir farklılık üretmemektedir.

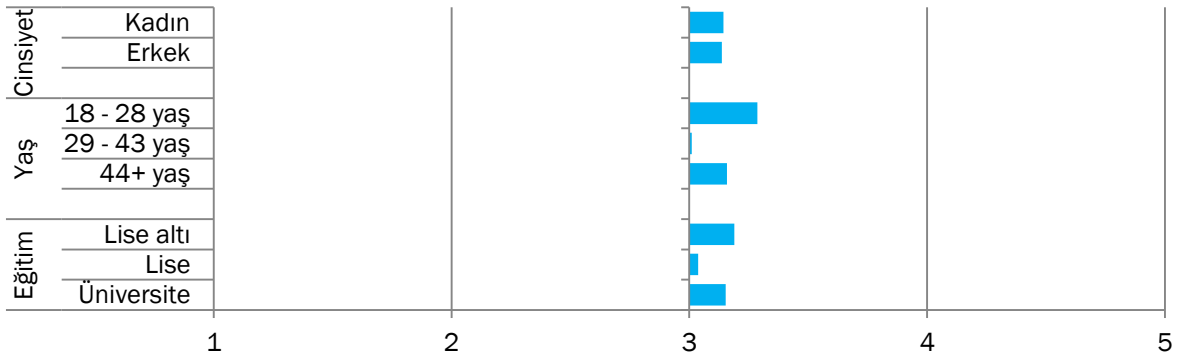
Diyanet'in kadın görevlilerinin sayısı artırılmalıdır.

Camilerde kadınlara ayrılan yerler yetersizdir.

Cuma namazında camilerde kadınlara yer ayrılmalıdır.

Diyanet vatandaşlık temelinde, kadın-erkek eşitliğini destekleyen hizmetler veriyor.

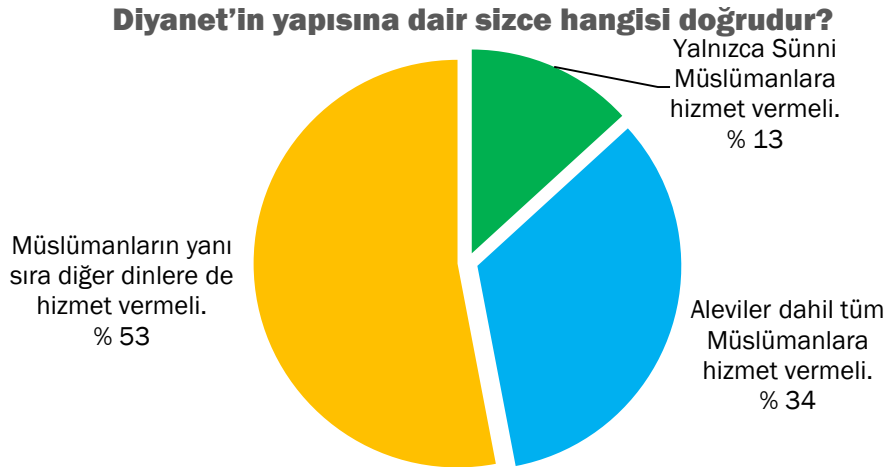

7. Diyanet ve Aleviler

7. 1. Diyanet'in Çoğulcullaşması

Diyanet'in yapısıyla ilgili olarak "yalnızca Sünni Müslümanlara hizmet vermeli" fikrinde olanlar yüzde 13, "Aleviler dahil tüm Müslümanlara hizmet vermeli" fikrinde olanlar yüzde 34 ve "Müslümanların yanı sıra diğer dinlere de hizmet vermeli" fikrinde olanlar yüzde 53 oranındadır.

Kadın meselesinde olduğu gibi Diyanet'in yapısıyla ilgili olarak toplumda en azından ilke temelinde çoğulcullaşma talebi bulunduğu söylenebilir.

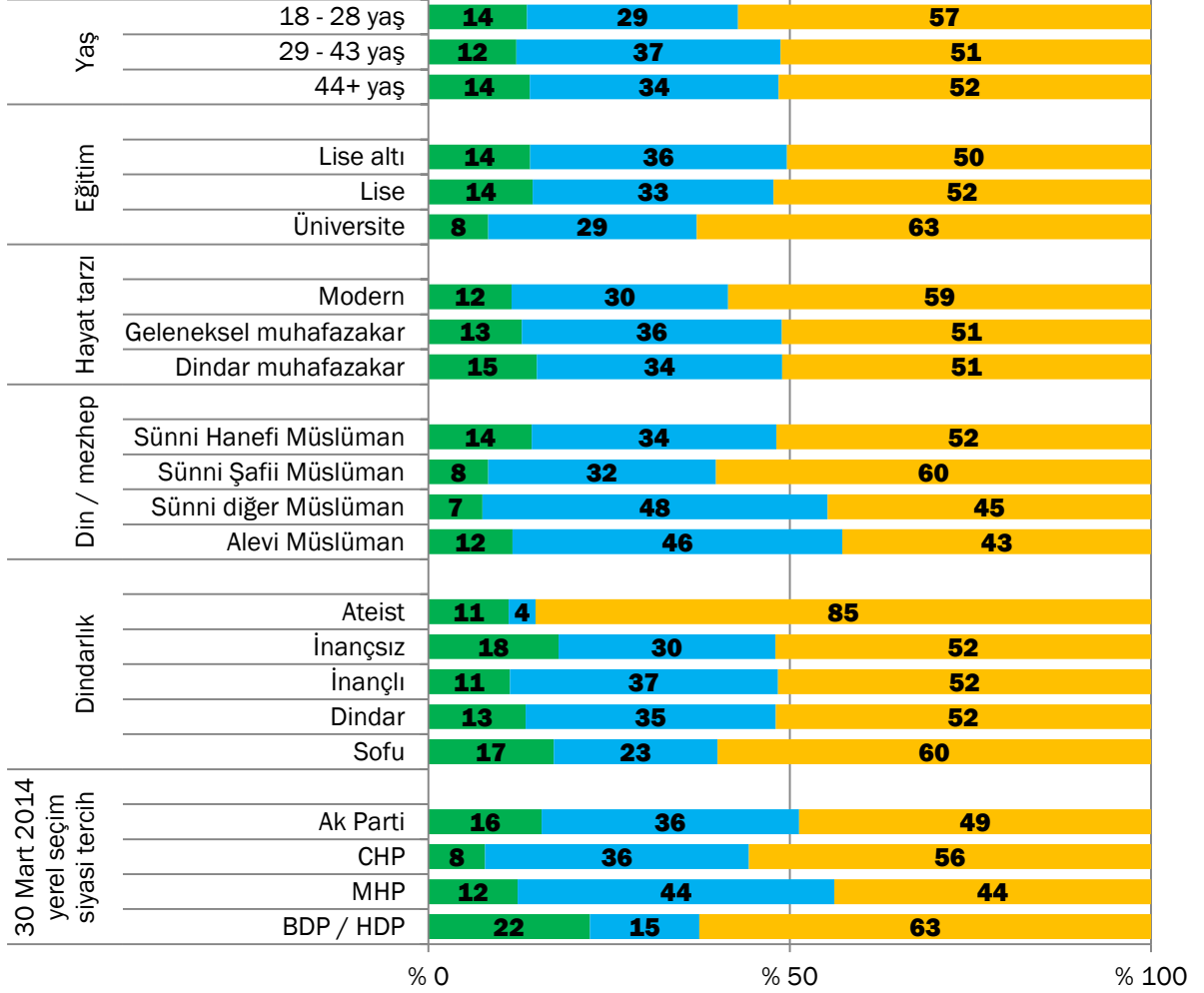
Gençlerde, üniversite eğitilmişler ve modernlerde Aleviler ve diğer dinleri içeren hizmetleri işaret eden bu çoğulculuk talebi biraz daha net ve kuvvetli olarak görülmektedir. Orta yaş ve 44 yaş üstü küme arasında, ya da lise altı ve lise eğitilmişler arasında, dindar ve geleneksel muhafazakârlar arasında, dindarlık seviyesi kümeleri arasında bariz bir farklılık görülmemektedir.

Aleviler arasında Diyanet “yalnızca Sünni Müslümanlara hizmet vermeli” fikrinde olanlar yüzde 12 oranında ve “Aleviler dahil tüm Müslümanlara hizmet vermeli” fikrinde olanlar yüzde 46 oranındayken, “Müslümanların yanı sıra diğer dinlere de hizmet vermeli” fikrinde olanlar yüzde 43 oranındadır. Bu oranlar daha çoğulcu bir Diyanet fikrine Alevilerin Sünni Müslümanlara kıyasla daha fazla destek verdiklerini göstermektedir.

HDP ve CHP seçmenleri, Ak Parti ve MHP seçmen kümelerine kıyasla Diyanet’in çoğulculuğu fikrini daha fazla desteklemektedir.

Diyanet'in yapısına dair

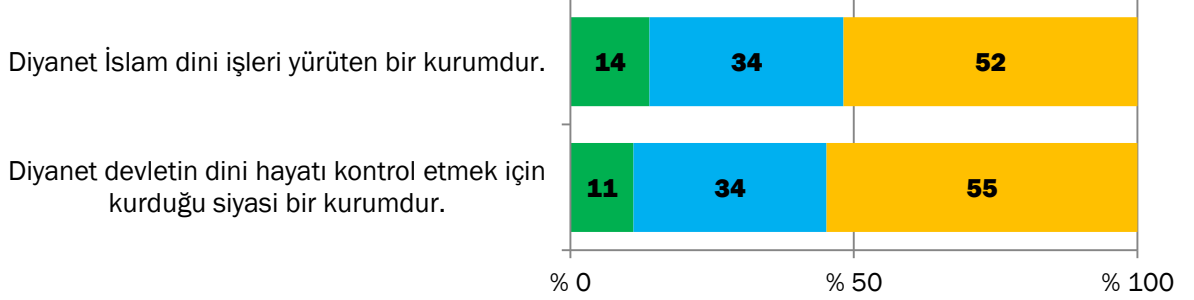
- Yalnızca Sünni Müslümanlara hizmet vermeli.
- Aleviler dahil tüm Müslümanlara hizmet vermeli.
- Müslümanların yanı sıra diğer dinlere de hizmet vermeli.

Diyanet'in yapısına dair algıyla çoğulculuşması talebi arasındaki ilişki çok güçlü değildir. Yine de Diyanet'i siyasi bir kurum olarak görenler, Diyanet'in yapısında çoğulculuşmaya Diyanet'in yasal tanımını benimseyenlere kıyasla biraz daha kuvvetli biçimde destek vermektedirler.

Diyanet'i tanımlama Diyanet'in yapısına dair algıyı nasıl etkiliyor?

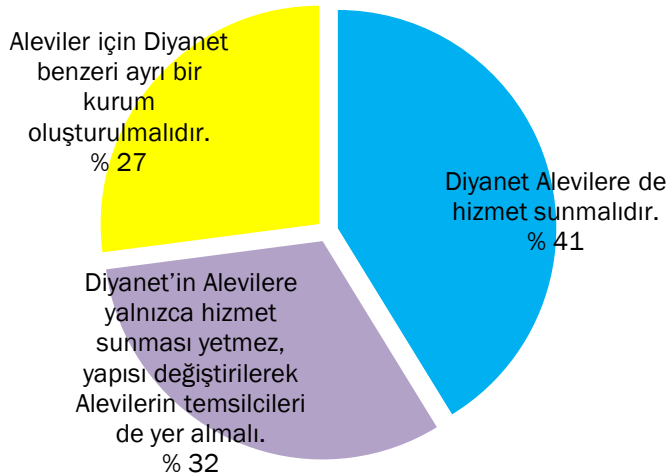
- Yalnızca Sünni Müslümanlara hizmet vermeli.
- Aleviler dahil tüm Müslümanlara hizmet vermeli.
- Müslümanların yanı sıra diğer dinlere de hizmet vermeli.

7.2. Diyanet'ten Alevilere Hizmet

Toplumun yüzde 41'i "Diyanet Alevilere de hizmet sunmalıdır" fikrine, yüzde 32'si "Diyanet'in Alevilere yalnızca hizmet sunması yetmez, yapısı değiştirilerek Alevilerin temsilcileri de yer almalıdır" fikrine, yüzde 27'si de "Aleviler için Diyanet benzeri ayrı bir kurum oluşturulmalıdır" fikrine destek vermektedir. Toplumun üçte ikine (yüzde 73) yakın kesimi Diyanet'in çoğulculaşmasını desteklediği söylenebilir.

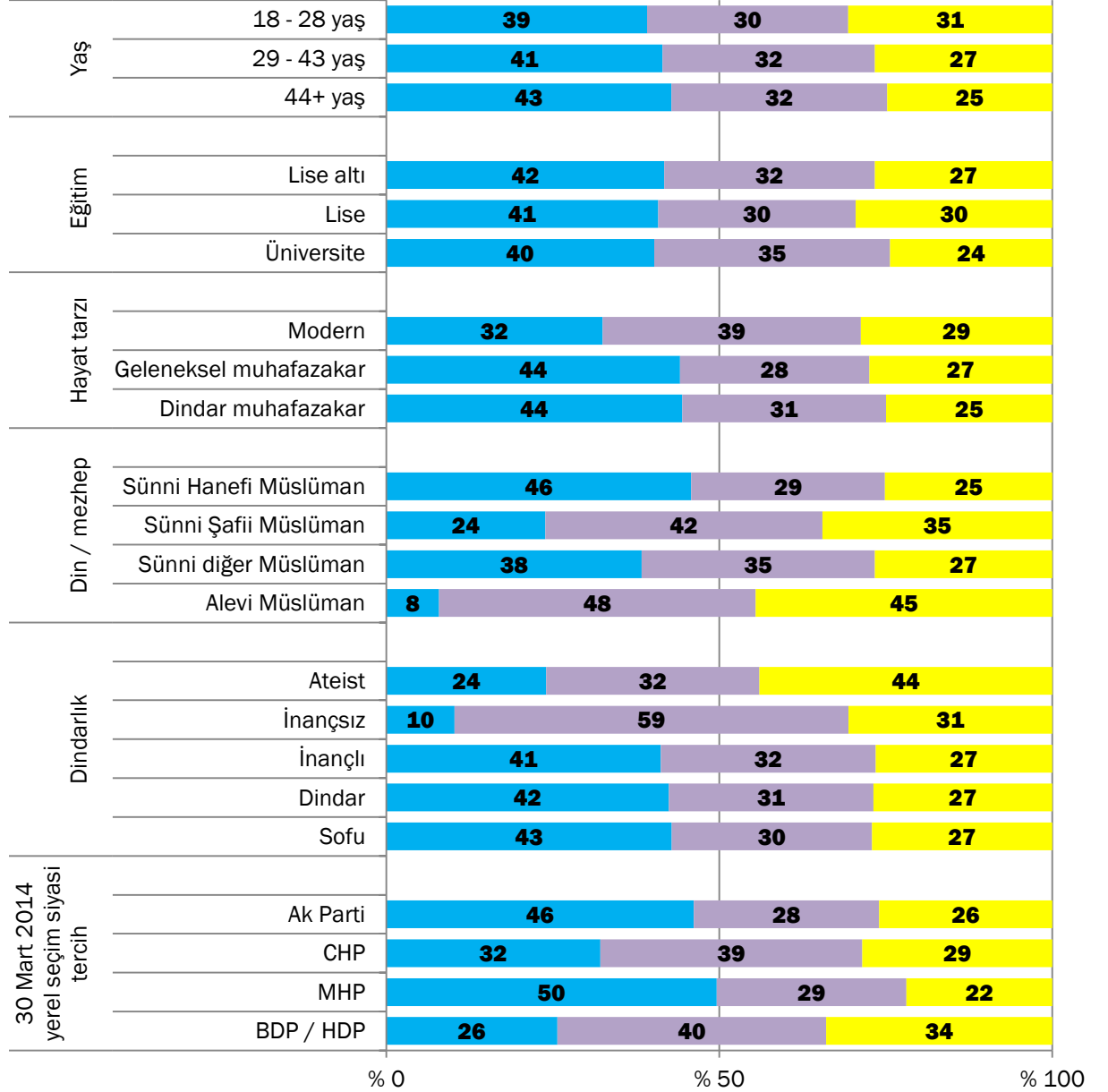
Diyanetin Alevilere hizmet vermesiyle ilgili, hangisine katılırsınız?

Aleviler için ayrı kurum oluşturulması gerektiği fikri lise seviyesinde eğitime sahip olanlar arasında, modernlerde, inançsızlarda diğer kümelerle kıyasla biraz daha fazla destek bulmaktadır. Fakat Diyanet'in esas itibarıyla Alevilere de yalnızca hizmet vermesi gerektiğini düşünenler Sünni Hanefi inanç kümesindekilerde, MHP ve Ak Parti seçmenlerinde daha yüksek oranlarda gözlenmektedir.

Diyaret'in Alevilere hizmet vermesine dair...

- Diyaret Alevilere de hizmet sunmalıdır.
- Diyaret'in Alevilere yalnızca hizmet sunması yetmez, yapısı değiştirilerek Alevilerin temsilcileri de yer almalıdır.
- Aleviler için Diyaret benzeri ayrı bir kurum oluşturulmalıdır.

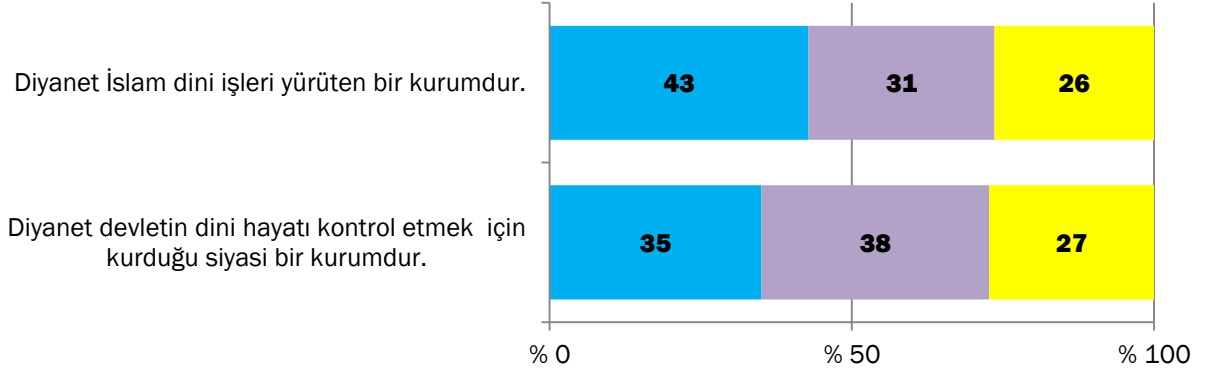

Alevilerin yüzde 45'i Diyanet benzeri ayrı bir kurum talep ederken, yüzde 48'i Diyanet'in hem hizmetlerinde Alevileri de kapsamasını, hem de Diyanet'te Alevi temsilcilerin yer almasını talep etmektedirler.

Diyanet'i dine dair işleri yöneten kurum olarak görenlerle siyasi kurum olarak görenler arasında bu konuda da radikal farklılık bulunmamaktadır. Yine de Diyanet'i devletin dini kontrol ettiği siyasi bir kurum olarak görenler, Diyanet'in hizmetlerinde ve yapısında çoğulculaşmaya biraz daha kuvvetli biçimde destek vermektedirler. Alevilere ait ayrı bir kurum oluşturulması fikri iki kümece de benzer oranda desteklenmektedir.

Diyanet'i tanımlama Alevilere hizmet verilmesine dair tercihi nasıl etkiliyor?

- Diyanet Alevilere de hizmet sunmalıdır.
- Diyanet'in Alevilere yalnızca hizmet sunması yetmez, yapısı değiştirilerek Alevilerin temsilcileri de yer almalı
- Aleviler için Diyanet benzeri ayrı bir kurum oluşturulmalıdır.

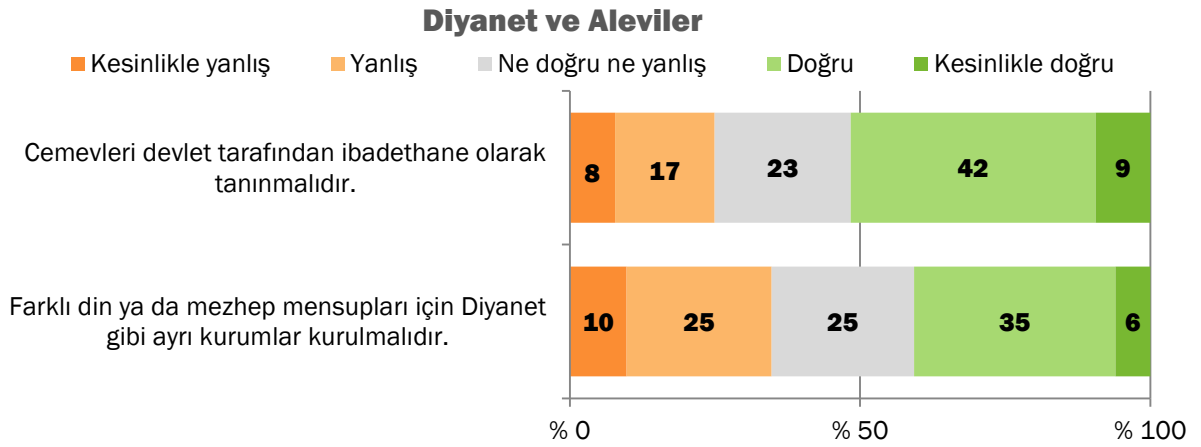

7.3. Cemevleri

Toplumun yarısı cemevlerinin devlet tarafından ibadethane olarak tanınmasından yanadır (yüzde 52). Bu fikre karşı çıkanlar yüzde 25 oranındadır.

“Farklı din ya da mezhep mensupları için Diyanet gibi ayrı kurumlar kurulmalıdır” fikrini onaylayanlar yüzde 41 iken, karşı çıkanlar da yüzde 35 oranındadır.

Bu sorulara verilen cevapların Diyanet etrafındaki yapılanma ve hizmetlerde bir bakıma toplumun çoğulculaşmadan yana olduğunu gösteriyor diyebiliriz.

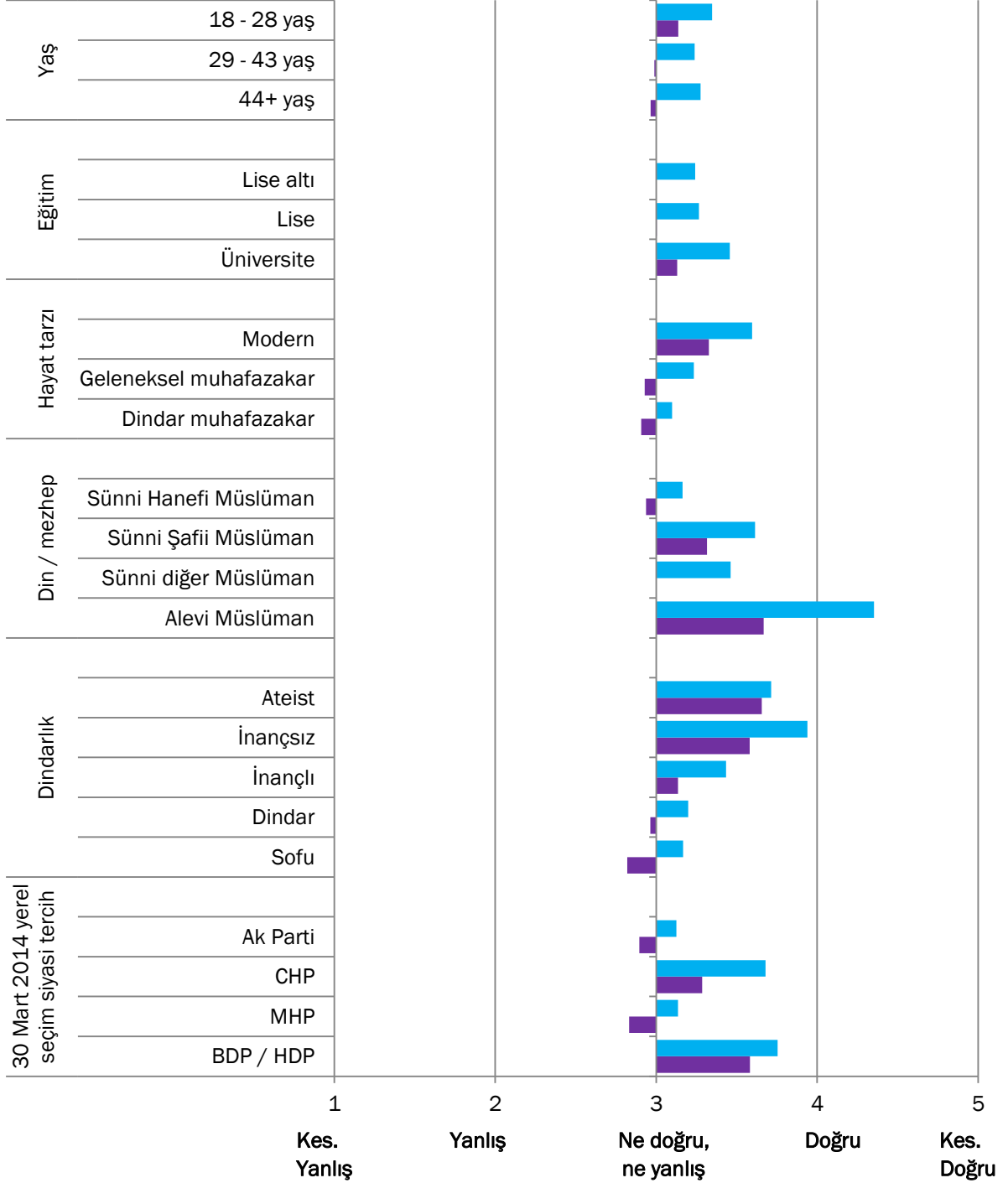

Aleviler, modern hayat tarzı kümesindekiler, HDP ve CHP seçmenleri, inançsızlar Cemevlerinin ibadethane olarak tanınmasına ve farklı din ve mezhepler için Diyanet benzeri farklı kurumlar oluşturulmasına daha sıcak bakmaktadırlar. Bu iki fikre de karşı çıkanların tutumunun ise net olarak karşı çıkmaktan ziyade “ne doğru ne yanlış” gibi bir nötr nokta etrafında oluştuğu görülmektedir.

Diyanet ve Aleviler

■ Cemevleri devlet tarafından ibadethane olarak tanınmalıdır.

■ Farklı din ya da mezhep mensupları için Diyanet gibi ayrı kurumlar kurulmalıdır.

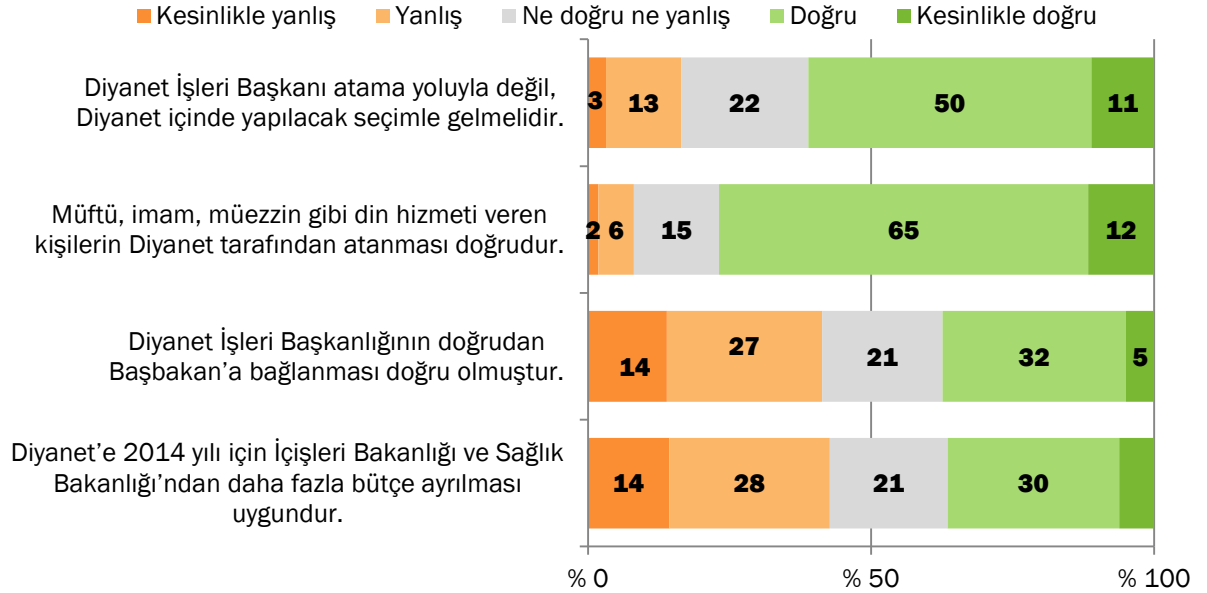
8. Diyanet ve Kurumsal Algı

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın organizasyonuna ve işleyişine dair sorulan sorularda toplumun Diyanet'e sorgulayıcı biçimde baktığı gözlenmektedir.

Diyanet İşleri Başkanı'nın atama yoluyla değil, seçimle gelmesi fikri yüksek oranda destek görmektedir. Diyanet İşleri Başkanı'nın seçimle gelmesine onay verenler yüzde 61 oranındayken (yüzde 11 "kesinlikle doğru", yüzde 50 "doğru"), karşı çıkanlar yüzde 17 oranındadır.

Ele aldığımız diğer bir konuda "Müftü, imam, müezzin gibi din hizmeti veren kişilerin Diyanet tarafından atanması doğrudur" fikrine katılanlar yüzde 77 gibi yüksek bir orandadır.

Diyanet ve kurumsal algı

Diyanet İşleri Başkanı'nın doğrudan Başbakan'a bağlanmasına onay verenler yüzde 37, karşı çıkanlar 41 oranındadır.

2014 yılında devlet bütçesinden Diyanet'e ayrılan miktar, İçişleri ve Sağlık Bakanlıklarına ayrılan miktardan fazladır. Daha fazla olmasını doğal bulanlar yüzde 37 oranındayken, yanlış bulanlar yüzde 42 oranındadır.

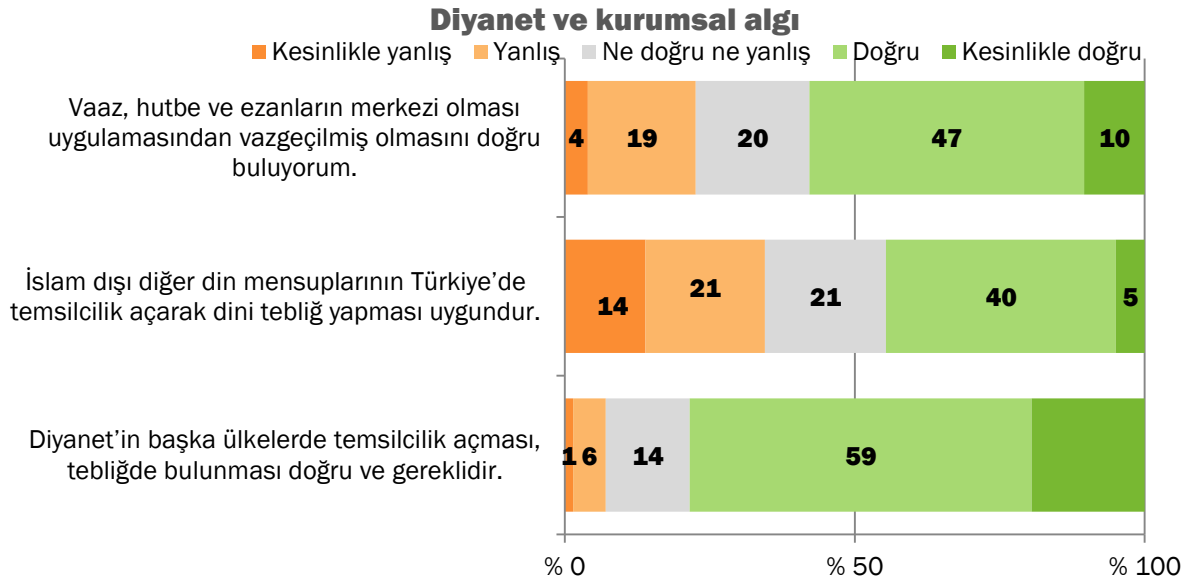
Bu dört soru özelinden bakıldığında toplum Diyanet konusunda, işleyişi merkezî olsa dahi, Başkan'ın seçimle gelmesi konusunda daha net, demokratik bir tutum göstermektedir. Buna karşılık Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Başbakan'a bağlı olması ve bütçesinin büyüklüğü

konularında toplumun neredeyse ikiye bölündüğü ama varolan duruma kuvvetli bir destek de olmadığı görülmektedir.

Nitekim yukarıdakine benzer, merkeziyetçilik karşıtı bir sonuç “vaaz, hutbe ve ezanların merkezi olmasından vazgeçilmiş” olmasına destekte de görülmektedir. Bu uygulamaya, yani vazgeçilmiş olmasına destek yüzde 58 oranındadır.

Buna karşılık dini yayma çabasına ve diğer dinler mensuplarının benzer faaliyetlerine destek birbiriyle aynı oranda değildir. Diyanet’in diğer ülkelerde faaliyette bulunmasına destek verenler yüzde 79 oranında iken, karşı çıkanlar yalnızca yüzde 7 oranındadır. Diğer din mensuplarının Türkiye’de temsilcilik açmalarına, faaliyette bulunmalarına destek yüzde 45 oranındayken, karşı çıkanlar da yüzde 35 oranındadır.

Diyanet İşleri Başkanı’nın seçimle gelmesi sorusunda hemen tüm demografik, kültürel, sosyolojik kümeler neredeyse aynı oranlarda demokratikleşmeden yanadırlar.

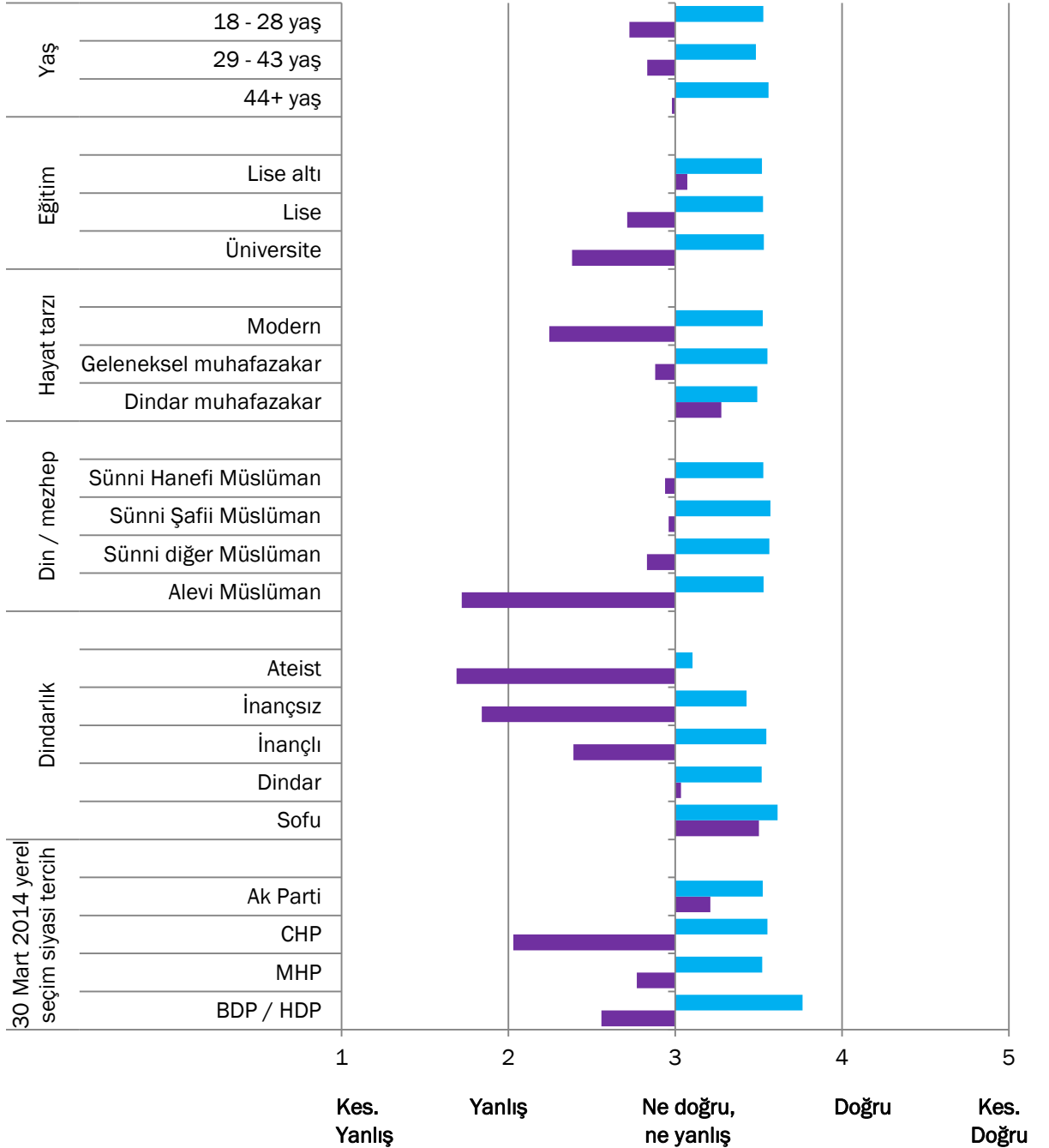
Diyanet İşleri Başkanlığı bütçesinin yüksekliği sözkonusu olunca, en fazla itiraz gençlerden, üniversite mezunu olanlardan, hayat tarzı modern olanlardan ve Alevilerden gelmektedir.

Daha önceki bulgularda da gözlendiği gibi Diyanet’te çoğulculuşmaya ve demokratikleşmeye dair destek toplumun tüm kümelerinde yüksek seviyelerdedir.

Diyaret ve kurumsal algı

■ Diyaret İşleri Başkanı atama yoluyla değil, Diyaret içinde yapılacak seçimle gelmelidir.

■ Diyaret'e 2014 yılı için İçişleri Bakanlığı ve Sağlık Bakanlığı'ndan daha fazla bütçe ayrılması uygundur.

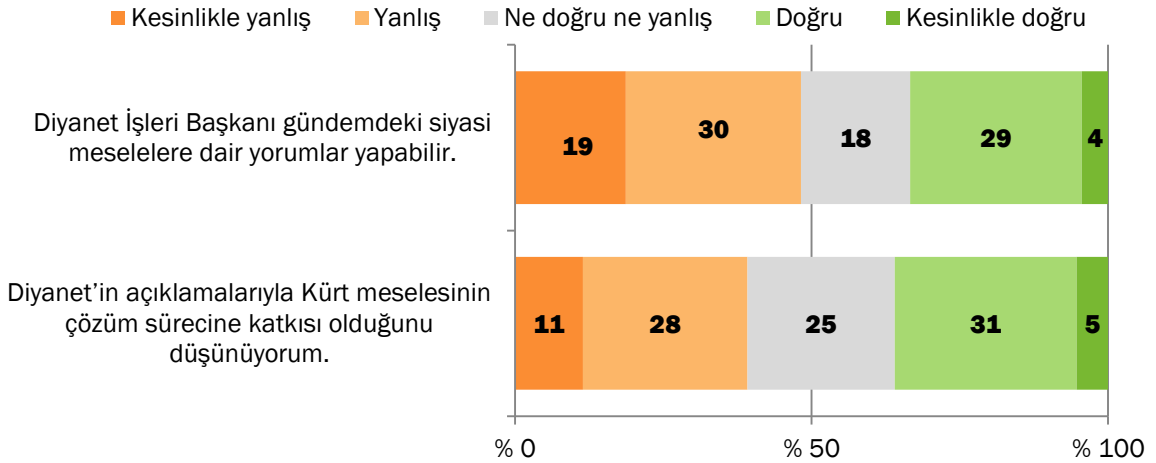
9. Diyanet ve Güncel Siyaset

Diyanet'in ülkedeki güncel meselelere dair açıklamalarını ve tutumunu değerlendirmeye yönelik olarak sorduğumuz sorulara verilen cevaplara bakıldığında toplumun Diyanet'i güncel meselelerin içinde görmek istemediği söylenebilir.

"Diyanet İşleri Başkanı gündemdeki siyasi meselelere dair yorumlar yapabilir" fikrine onay verenler yüzde 33 oranındayken (yüzde 4 "kesinlikle doğru", yüzde 29 "doğru"), karşı çıkanlar yüzde 48 oranındadır (yüzde 19 "kesinlikle yanlış", yüzde 30 "yanlış").

"Diyanet'in açıklamalarıyla Kürt meselesinin çözüm sürecine katkısı olduğunu düşünüyorum" önermesine katılanlar, onaylayanlar yüzde 36 oranında, karşı çıkanlar yüzde 39 oranındadır.

Diyanet ve güncel siyaset

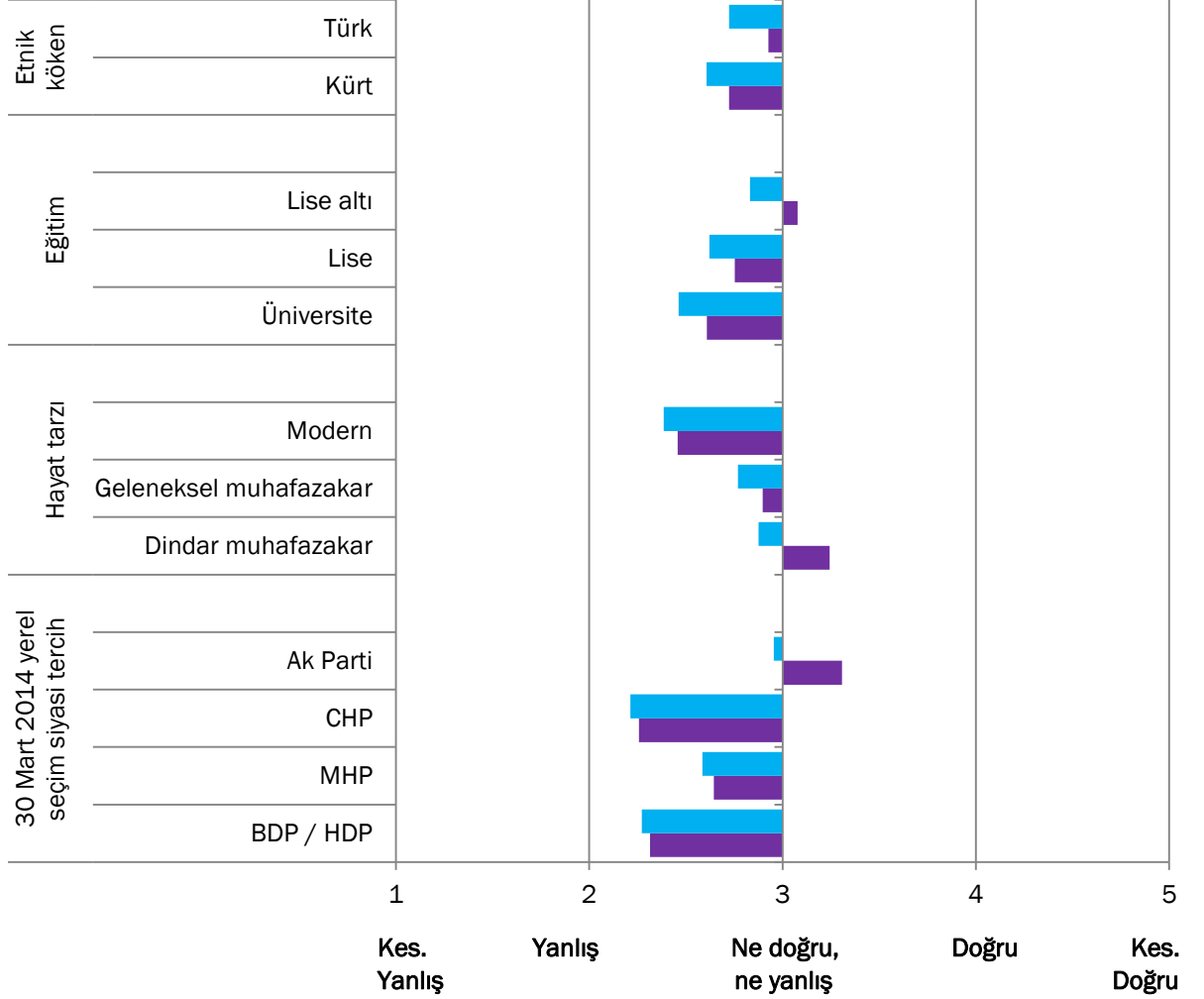

Toplumdaki demografik, kültürel, siyasi, sosyolojik tüm farklı gruplar Diyanet'in gündelik siyasetin içinde olmasına olumsuz bakmaktadır.

Kürt meselesinde çözüm sürecine Diyanet'in açıklamalarıyla destek olduğu önermesinde ise farklılaşmalar gözlenmektedir. Lise altı eğitimlilerde, dindar muhafazakarlarda, Ak Parti seçmeninde Diyanet'in katkısına dair olumlu bir kanaat varken, diğer kümelerde olumsuz bir kanaat görülmektedir.

Diyanet ve güncel siyaset

- Diyanet İşleri Başkanı gündemdeki siyasi meselelere dair yorumlar yapabilir.
- Diyanet'in açıklamalarıyla Kürt meselesinin çözüm sürecine katkısı olduğunu düşünüyorum.

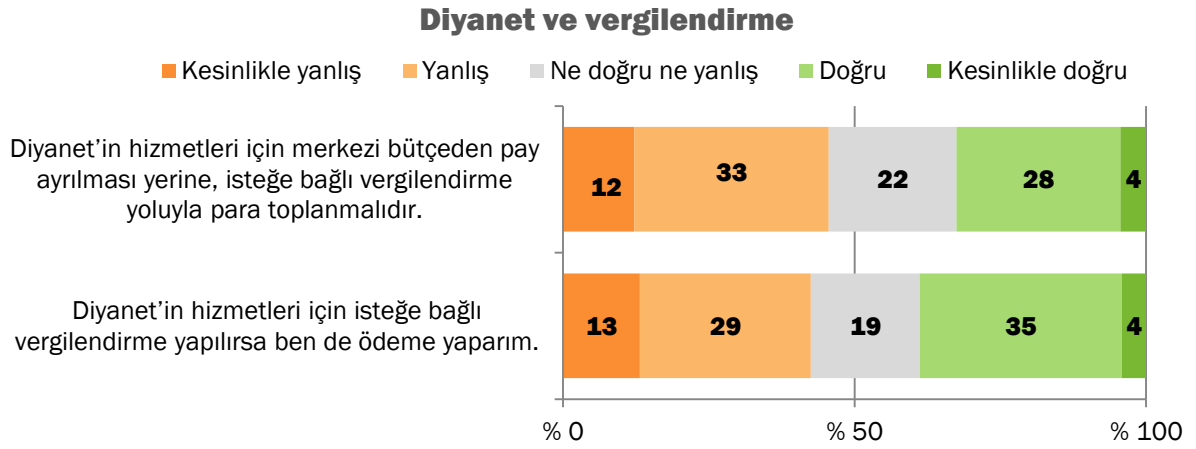

10. Diyanet ve Vergilendirme

Toplumda net bir kanaatin oluşmadığı ve görünür bir farklılaşmanın gözleendiği konulardan birisi de Diyanet'e dair özel vergi meselesinde gözlenmektedir.

"Diyanet'in hizmetleri için merkezi bütçeden pay ayrılması yerine, isteğe bağlı vergilendirme yoluyla para toplanmalıdır" fikrine destek yüzde 33 oranındayken, karşı çıkanlar yüzde 45,5 oranındadır.

Benzer biçimde, "Diyanet'in hizmetleri için isteğe bağlı vergilendirme yapılırsa ben de ödeme yaparım" fikrine destek verenler 38,6 oranındayken karşı çıkanlar yüzde 42,5 oranındadır.

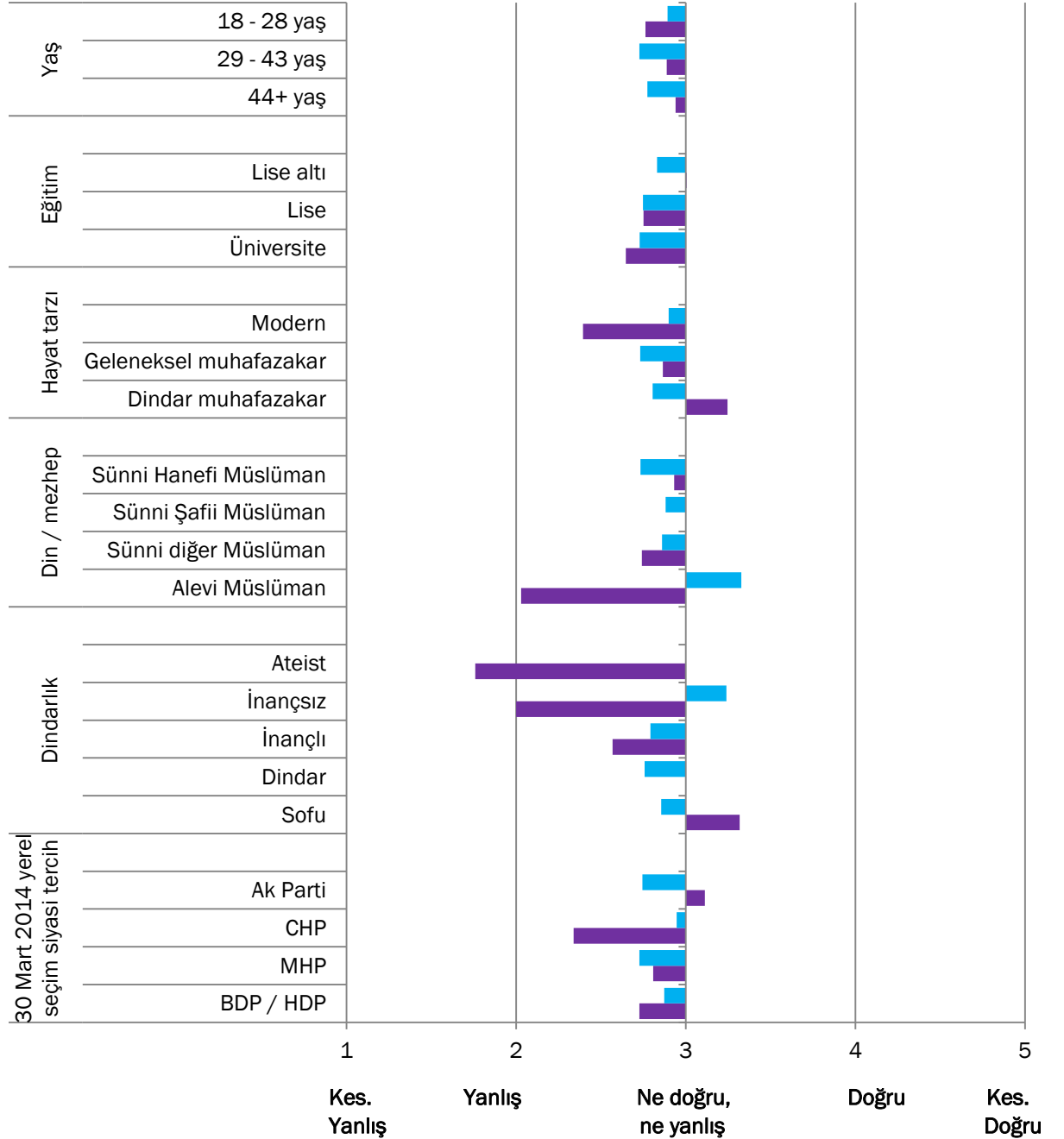

İsteğe bağlı vergilendirme yoluna onay verenlerin oranı, beklenebileceği gibi böylesi bir durumda ödeme yapacağını belirtenlerin oranından daha yüksektir. Nitekim, isteğe bağlı vergilendirme fikrini destekleyenlerin tümü değil, yüzde 63'ü kendisinin de ödeme yapmaya hazır olduğunu belirtmiştir.

Aleviler ve inançsızlar net biçimde özel vergilendirmeden yana tutum almaktadırlar. Ama demografik kümeler arasında asıl farklılaşma isteğe bağlı vergilendirme olursa ödeme arzusunda gözlenmektedir. Dindarlığın artmasıyla ve hayat tarzının muhafazakârlaşmasıyla ödeme arzusunda olanlar artmaktadır. Ak Partililer diğer seçmenlere kıyasla ve lise altı eğitilmişler daha eğitilmiş olanlara kıyasla isteğe bağlı vergi ödemeye daha meyilli, Aleviler ve CHP'liler ise daha uzak durmaktadırlar.

Diyaret ve vergilendirme

- Diyanet'in hizmetleri için merkezi bütçeden pay ayrılması yerine, isteğe bağlı vergilendirme yoluyla para toplanmalıdır.
- Diyanet'in hizmetleri için isteğe bağlı vergilendirme yapılırsa ben de ödeme yaparım.

11. Araştırmanın Künyesi

11. 1. Araştırmanın Genel Tanımı

Bu raporun dayanağı olan araştırma, Helsinki Yurttaşlar Derneği için, KONDA Araştırma ve Danışmanlık A.Ş. tarafından gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın saha çalışması 11-12 Ekim 2014 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir. Bu rapor, Türkiye'deki 18 yaş üstü yetişkin nüfusun, saha çalışmasının yapıldığı günlerdeki Diyanet İşleri Başkanlığına dair algı, beklenti ve değerlendirmeleri, tercihleri ve profillerini yansıtmaktadır.

Araştırma, Türkiye'nin 18 yaş üstü yetişkin nüfusunu temsil edecek deneklerin tercihlerindeki eğilim ve değişimleri belirlemek ve izlemek için tasarlanmış ve uygulanmıştır.

Araştırmanın saha uygulamasında görüşülen kişilere araştırmanın amacı ve içeriğine dair şu cümle okunmuştur: *"Araştırmamız, tek tek kişilerin değil, genelde halkın Diyanet İşleri Başkanlığı ve hizmetleri hakkında, ne düşündüğünü, beklentilerinin ne olduğunu belirlemeyi amaçlayan bir çalışmadır."*

Araştırmanın bulgularının hata payı, yüzde 95 güven aralığında +/- 2, yüzde 99 güven aralığında yüzde +/- 2,6'dır.

11. 2. Örneklem

Örneklem, ADNKS (Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi) verilerine dayalı mahalle ve köylerin nüfus büyüklükleri ve eğitim seviyeleri verileri ile 12 Haziran 2011 genel seçimlerinin mahalle ve köy sonuçları katmanlandırılarak hazırlanmıştır. Yerleşim yerleri önce kırsal/kent/metropol olarak ayrıştırılmış ve 12 bölge esas alınarak örneklem tespit edilmiştir.

Araştırma kapsamında, 32 ilin merkez dâhil 112 ilçesine bağlı 150 mahalle ve köyünde 2627 kişiyle hanelerinde yüzyüze görüşülerek gerçekleştirilmiştir.

Gidilen il	32
Gidilen ilçe	112
Gidilen mahalle/köy	150
Görüşülen denek	2627

Her bir mahallede gerçekleştirilen 18 anket için yaş ve cinsiyet kotası uygulanmıştır.

Yaş grubu	Kadın	Erkek
18-28 yaş	3 denek	3 denek
29-44 yaş	3 denek	3 denek
44 yaş ve üstü	3 denek	3 denek

	Düzyer 1 (12 bölge)	Gidilen iller
1	İstanbul	İstanbul
2	Batı Marmara	Balıkesir, Edirne
3	Ege	İzmir, Denizli, Kütahya, Uşak
4	Doğu Marmara	Bursa, Eskişehir, Kocaeli
5	Batı Anadolu	Ankara, Konya
6	Akdeniz	Adana, Antalya, Hatay, Mersin
7	Orta Anadolu	Kayseri, Sivas
8	Batı Karadeniz	Samsun, Sinop, Tokat, Zonguldak
9	Doğu Karadeniz	Trabzon, Giresun
10	Kuzeydoğu Anadolu	Erzincan
11	Ortadoğu Anadolu	Elazığ, Malatya, Van
12	Güneydoğu Anadolu	Diyarbakır, Gaziantep, Siirt, Şanlıurfa

Görüşülen deneklerin bölgelere ve yerleşim yerleri türüne göre dağılımı aşağıdaki tablodadır.

	Anketin yapıldığı bölge	Kır	Kent	Metropol	Toplam
1	İstanbul			20,1	20,1
2	Batı Marmara	2,1	3,3		5,4
3	Ege	3,7	6,0	5,6	15,3
4	Doğu Marmara	1,2	2,5	5,5	9,2
5	Batı Anadolu	0,7		9,9	10,6
6	Akdeniz	3,4	2,3	6,0	11,7

7	Orta Anadolu	1,4	1,9	1,4	4,7
8	Batı Karadeniz	2,8	3,4		6,2
9	Doğu Karadeniz	1,3	2,0		3,3
10	Kuzeydoğu Anadolu	1,4			1,4
11	Ortadoğu Anadolu	1,4	2,1		3,4
12	Güneydoğu Anadolu	1,4	3,4	3,8	8,6
	Toplam	20,8	27,0	52,3	100,0

12. Tüm Cevap Dağılımları

12. 1 Deneklerin Profili

Cinsiyet	Yüzde
Kadın	45,5
Erkek	54,5
Toplam	100,0

Yaş	Yüzde
18 - 28 yaş	27,9
29 - 43 yaş	35,9
44+ yaş	36,2
Toplam	100,0

Eğitim durumu	Yüzde
Okuryazar değil	4,5
Diplomasız okur	2,3
İlkokul mezunu	33,8
Ortaokul mezunu	14,5
Lise mezunu	28,8
Üniversite mezunu	14,6
Yüksek lisans / doktora	1,5
Toplam	100,0

Aylık hane geliri	Yüzde
300 TL ve altı	1,0
301 - 700 TL	3,9
701 - 1200 TL	34,7
1201 - 2000 TL	34,6
2001 - 3000 TL	16,8
3001 TL ve üstü	9,0
Toplam	100,0

Çalışma durumu	Yüzde
Devlet memuru	5,8
Özel sektör	6,2
İşçi	11,9
Esnaf	9,0
Tüccar / işadamı	,5
Serbest meslek sahibi	1,2
Çiftçi, ziraatçı, hayvancı	4,2
Çalışıyor, diğer	4,2
Emekli	11,7
Ev kadını	30,5
Öğrenci	9,9
İşsiz	3,9
Çalışamaz halde	1,0
Toplam	100,0

Kendinizi, HAYAT TARZI bakımından aşağıda sayacağım üç gruptan hangisinde sayarsınız?	Yüzde
Modern	23,9
Geleneksel muhafazakar	43,7
Dindar muhafazakar	32,4
Toplam	100,0

Eşiniz veya siz, sokağa çıkarken başınızı örtüyor musunuz? Nasıl örtüyorsunuz?	Yüzde
Örtünmüyor	25,1
Başörtüsü	49,1
Türban	9,7
Çarşaf	1,2
Bekar erkek	15,0
Toplam	100,0

Hepimiz Türkiye Cumhuriyeti vatandaşıyız, ama değişik etnik kökenlerden olabiliriz; Siz kendinizi, kimliğinizi ne olarak biliyorsunuz veya hissediyorsunuz?	Yüzde
Türk	83,9
Kürt	10,3
Zaza	,9
Arap	2,4
Diğer	2,5
Toplam	100,0

Kendinizi ait hissettiğiniz dininiz ve mezhebiniz nedir?	Yüzde
Sünni Hanefi Müslüman	81,6
Sünni Şafii Müslüman	8,1
Sünni diğer Müslüman	2,6
Alevi Müslüman	4,1
Diğer Müslüman	2,0
Diğer din mensubu	,4
Dini inancı yok	1,1
Toplam	100,0

Dindarlık açısından kendinizi aşağıda okuyacaklarımdan hangisiyle tarif edersiniz?	Yüzde
Ateist: Dini inancı olmayan biri	1,1
İnançsız: Dinin gereklerine pek inanmayan biri	2,0
İnançlı: İnançlı ama dinin gereklerini pek yerine getiremeyen biri	27,4
Dindar: Dinin gereklerini yerine getirmeye çalışan dindar biri	60,6
Sofu: Dinin tüm gereklerini tam yerine getiren dindar biri	8,9
Toplam	100,0

12.2. Diyanet Neyi Temsil Ediyor?

Diyanet'in sizin gözünüzde neyi temsil ettiğiyle ilgili olarak, şimdi okuyacağım iki cümleden hangisi sizce daha doğrudur?	Yüzde
Devletin dini hayatı kontrol etmek ve yönlendirmek için kurduğu siyasi bir kurumdur.	23,0
İslam dininin inanç, ibadet ve ahlak esaslarına dair işleri yürüten vs. bir kurumdur.	77,0
Toplam	100,0

12. 3. Diyanet'İN Varlığı ve Laiklik

Diyanet'in varlığı laikliğe aykırıdır.	Yüzde
Kesinlikle yanlış	25,5
Yanlış	46,7
Ne doğru ne yanlış	14,7
Doğru	10,5
Kesinlikle doğru	2,7
Toplam	100,0

Diyanet'in varlığı din ve vicdan özgürlüğüne aykırıdır.	Yüzde
Kesinlikle yanlış	27,1
Yanlış	49,4
Ne doğru ne yanlış	12,2
Doğru	9,2
Kesinlikle doğru	2,1
Toplam	100,0

12.4. Diyanet Hizmetlerini Değerlendirme

Diyanet'in verdiği hizmetlerden memnunum.	Yüzde
Kesinlikle yanlış	4,2
Yanlış	10,6
Ne doğru ne yanlış	17,5
Doğru	57,5
Kesinlikle doğru	10,2
Toplam	100,0

Diyanetin verdiği hizmetler yeterlidir.	Yüzde
Kesinlikle yanlış	5,3
Yanlış	19,0
Ne doğru ne yanlış	18,0
Doğru	50,2
Kesinlikle doğru	7,4
Toplam	100,0

Ailemizle ya da çevremizle yaşadığımız sosyal sorunların çözümü için de Diyanet hizmet vermelidir.	Yüzde
Kesinlikle yanlış	5,6
Yanlış	13,5
Ne doğru ne yanlış	15,9
Doğru	51,4
Kesinlikle doğru	13,6
Toplam	100,0

Diyanet'in namaz vakitleri, ramazan, bayram günleri gibi takvim hesaplamalarına güveniyorum.	Yüzde
Kesinlikle yanlış	1,9
Yanlış	4,0
Ne doğru ne yanlış	10,8
Doğru	62,9
Kesinlikle doğru	20,4
Toplam	100,0

Diyanet'in fetva ve açıklamalarına güvenirim.	Yüzde
Kesinlikle yanlış	3,1
Yanlış	8,5
Ne doğru ne yanlış	15,7
Doğru	58,6
Kesinlikle doğru	14,1
Toplam	100,0

Diyanet açıklamalarında ve hizmetlerinde tarafsızlık ilkesine uygun davranıyor.	Yüzde
Kesinlikle yanlış	7,6
Yanlış	14,2
Ne doğru ne yanlış	28,0
Doğru	42,4
Kesinlikle doğru	7,8
Toplam	100,0

Diyanet hizmetlerinde etnik köken / siyasi görüş / cinsiyet / cinsel yönelim gibi farklılıklar arasında ayrımcılık yapılmıyor.	Yüzde
Kesinlikle yanlış	8,6
Yanlış	14,8
Ne doğru ne yanlış	22,3
Doğru	46,8
Kesinlikle doğru	7,5
Toplam	100,0

Sizce çevrenizde sizin ihtiyacınız açısından cami/cemevi/(kilise) sayısı yeterli mi? İhtiyacı karşılıyor mu?	Yüzde
Yetersiz	17,3
Duruma bağlı	11,5
Yeterli	71,3
Toplam	100,0

12.5. Diyanet Hizmetlerinden Yararlanma

Camiye gitmek	Yüzde
Hiçbir zaman	12,5
Nadiren	24,8
Bazen	34,8
Sık sık	19,6
Her zaman	8,4
Toplam	100,0

Camilerde düzenlenen mevlit, kandil özel vb. programlara katılmak	Yüzde
Hiçbir zaman	22,6
Nadiren	20,5
Bazen	26,9
Sık sık	19,0
Her zaman	11,0
Toplam	100,0

Dini sohbetlere katılmak	Yüzde
Hiçbir zaman	31,2
Nadiren	22,1
Bazen	23,3
Sık sık	15,5
Her zaman	7,9
Toplam	100,0

Diyanet'in Kuran kurslarına gitmek veya çocuklarınızı göndermek	Yüzde
Hiçbir zaman	27,7
Nadiren	13,9
Bazen	21,7
Sık sık	21,8
Her zaman	14,9
Toplam	100,0

Diyanet'in kurban bağışı organizasyonlarına katılmak	Yüzde
Hiçbir zaman	61,0
Nadiren	14,1
Bazen	13,6
Sık sık	6,5
Her zaman	4,8
Toplam	100,0

Çocukken Kuran kursuna gittiniz mi?	Yüzde
Hayır	32,0
Evet, bir kez	25,0
Evet, birden çok kez	43,0
Toplam	100,0

Çocukluğunuzdan sonra camide din bilgisi ve Kuran eğitimi aldınız mı?	Yüzde
Hayır	65,0
Evet, bir kez	13,7
Evet, birden çok kez	21,3
Toplam	100,0

Diyanet'in Alo Fetva hattından yararlandınız mı?	Yüzde
Hayır	93,3
Evet, bir kez	4,0
Evet, birden çok kez	2,7
Toplam	100,0

Diyanet'ten başka kurumların kurban bağıışı organizasyonlarına katıldınız mı, hangi sıklıkla?	Yüzde
Hayır	69,8
Evet, bir kez	11,8
Evet, birden çok kez	18,4
Toplam	100,0

Çocukluğunuzdan sonra camide din bilgisi ve Kuran eğitimi aldınız mı?	Yüzde
Hayır	65,0
Evet, bir kez	13,7
Evet, birden çok kez	21,3
Toplam	100,0

12.6. Diyanet ve Kadınlar

Diyanet vatandaşlık temelinde, kadın-erkek eşitliğini destekleyen hizmetler veriyor.	Yüzde
Kesinlikle yanlış	7,0
Yanlış	13,1
Ne doğru ne yanlış	27,0
Doğru	46,8
Kesinlikle doğru	6,1
Toplam	100,0

Cuma namazında camilerde kadınlara yer ayrılmalıdır.	Yüzde
Kesinlikle yanlış	8,9
Yanlış	25,0
Ne doğru ne yanlış	18,4
Doğru	38,5
Kesinlikle doğru	9,1
Toplam	100,0

Camilerde kadınlara ayrılan yerler yetersizdir.	Yüzde
Kesinlikle yanlış	4,1
Yanlış	20,9
Ne doğru ne yanlış	18,9
Doğru	44,9
Kesinlikle doğru	11,2
Toplam	100,0

Diyanet'in kadın görevlilerinin sayısı artırılmalıdır.	Yüzde
Kesinlikle yanlış	2,2
Yanlış	9,5
Ne doğru ne yanlış	17,6
Doğru	54,3
Kesinlikle doğru	16,4
Toplam	100,0

12.7. Diyanet ve Aleviler

Diyanet'in yapısına dair sizce hangisi doğrudur?	Yüzde
Yalnızca Sünni Müslümanlara hizmet vermeli.	13,2
Aleviler dahil tüm Müslümanlara hizmet vermeli.	33,8
Müslümanların yanı sıra diğer dinlere de hizmet vermeli.	53,0
Toplam	100,0

Diyanet'in sizin gözünüzde neyi temsil ettiğiyle ilgili olarak, şimdi okuyacağım iki cümleden hangisi sizce daha doğrudur?	Yüzde
Devletin dini hayatı kontrol etmek ve yönlendirmek için kurduğu siyasi bir kurumdur.	23,0
İslam dininin inanç, ibadet ve ahlak esaslarına dair işleri yürüten vs. bir kurumdur.	77,0
Toplam	100,0

Diyanetin Alevilere hizmet vermesiyle ilgili, hangisine katılırsınız?	Yüzde
Diyanet Alevilere de hizmet sunmalıdır.	38,3
Diyanet'in Alevilere yalnızca hizmet sunması yetmez, yapısı değiştirilerek Alevilerin temsilcileri de yer almalı	29,5
Aleviler için Diyanet benzeri ayrı bir kurum oluşturulmalıdır.	25,2
Cevap yok	7,0
Toplam	100,0

Cemevleri devlet tarafından ibadethane olarak tanınmalıdır.	Yüzde
Kesinlikle yanlış	7,8
Yanlış	17,2
Ne doğru ne yanlış	23,4
Doğru	42,2
Kesinlikle doğru	9,4
Toplam	100,0

Farklı din ya da mezhep mensupları için Diyanet gibi ayrı kurumlar kurulmalıdır.	Yüzde
Kesinlikle yanlış	9,8
Yanlış	25,0
Ne doğru ne yanlış	24,5
Doğru	34,7
Kesinlikle doğru	6,0
Toplam	100,0

12.8. Diyanet ve Kurumsal Algı

Diyanet İşleri Başkanı atama yoluyla değil, Diyanet içinde yapılacak seçimle gelmelidir.	Yüzde
Kesinlikle yanlış	3,2
Yanlış	13,3
Ne doğru ne yanlış	22,4
Doğru	50,0
Kesinlikle doğru	11,1
Toplam	100,0

Müftü, imam, müezzin gibi din hizmeti veren kişilerin Diyanet tarafından atanması doğrudur.	Yüzde
Kesinlikle yanlış	1,8
Yanlış	6,3
Ne doğru ne yanlış	15,1
Doğru	65,2
Kesinlikle doğru	11,6
Toplam	100,0

Diyaret İşleri Başkanlığının doğrudan Başbakan'a bağlanması doğru olmuştur.	Yüzde
Kesinlikle yanlış	13,9
Yanlış	27,4
Ne doğru ne yanlış	21,3
Doğru	32,4
Kesinlikle doğru	5,0
Toplam	100,0

Diyaret'e 2014 yılı için İçişleri Bakanlığı ve Sağlık Bakanlığı'ndan daha fazla bütçe ayrılması uygundur.	Yüzde
Kesinlikle yanlış	14,4
Yanlış	28,3
Ne doğru ne yanlış	20,9
Doğru	30,3
Kesinlikle doğru	6,2
Toplam	100,0

Vaaz, hutbe ve ezanların merkezi olması uygulamasından vazgeçilmiş olmasını doğru buluyorum.	Yüzde
Kesinlikle yanlış	4,0
Yanlış	18,6
Ne doğru ne yanlış	19,6
Doğru	47,4
Kesinlikle doğru	10,4
Toplam	100,0

İslam dışı diğer din mensuplarının Türkiye’de temsilcilik açarak dini tebliğ yapması uygundur.	Yüzde
Kesinlikle yanlış	13,9
Yanlış	20,6
Ne doğru ne yanlış	20,9
Doğru	39,6
Kesinlikle doğru	5,0
Toplam	100,0

Diyanet’in başka ülkelerde temsilcilik açması, tebliğde bulunması doğru ve gereklidir.	Yüzde
Kesinlikle yanlış	1,4
Yanlış	5,6
Ne doğru ne yanlış	14,5
Doğru	59,0
Kesinlikle doğru	19,5
Toplam	100,0

12.9. Diyanet ve Güncel Siyaset

Diyanet İşleri Başkanı gündemdeki siyasi meselelere dair yorumlar yapabilir.	Yüzde
Kesinlikle yanlış	18,7
Yanlış	29,5
Ne doğru ne yanlış	18,4
Doğru	29,0
Kesinlikle doğru	4,4
Toplam	100,0

Diyanet'in açıklamalarıyla Kürt meselesinin çözüm sürecine katkısı olduğunu düşünüyorum.	Yüzde
Kesinlikle yanlış	11,4
Yanlış	27,7
Ne doğru ne yanlış	24,8
Doğru	30,7
Kesinlikle doğru	5,3
Toplam	100,0

12.10. Diyanet ve Vergilendirme

Diyanet'in hizmetleri için merkezi bütçeden pay ayrılması yerine, isteğe bağlı vergilendirme yoluyla para toplanmalıdır.	Yüzde
Kesinlikle yanlış	12,2
Yanlış	33,3
Ne doğru ne yanlış	21,9
Doğru	28,1
Kesinlikle doğru	4,4
Toplam	100,0

Diyanet'in hizmetleri için isteğe bağlı vergilendirme yapılırsa ben de ödeme yaparım.	Yüzde
Kesinlikle yanlış	13,2
Yanlış	29,3
Ne doğru ne yanlış	18,7
Doğru	34,6
Kesinlikle doğru	4,2
Toplam	100,0

Diyamet'i Tartışıyoruz
şehir Toplantılarından Notlar

Diyabet'i Tartışıyoruz Şehir Toplantılarına dair...

Bu bölüm, 2013 Şubat ayında başlayıp 2014 Aralık ayında sona eren çalışma boyunca on bir Şehirde düzenlenen yuvarlak masa toplantılarının notlarına ayrıldı. Notlar kitap için hazırlanırken biraz kısaltıldı ve tekrarlanan ifadelerin mümkün olduğunca yer almamasına gayret edildi. Diyanet'i Tartışıyoruz toplantıları sırasıyla Konya, Dersim (Tunceli), Trabzon, Sakarya, İzmir, Mardin, Antakya, Sivas, Van, Edirne ve Bursa Şehirlerinde yapıldı. Toplantılara o Şehirde farklı alanlarda çalışan sivil toplum kuruluşları, müftülük, farklı inanç grupları, niversite, yerel medya temsilcileri davet edildi. Toplantı öncesinde tartışmaların çerçevesini çizmek, içeriği çeşitlendirmek amacıyla Diyanet'e ilişkin meseleleri çeşitli yönleriyle ele alan bir dizi soru hazırlandı ve davetlilere gönderildi (Kılavuz Sorular için bkz Ekler bölümü). Toplantıda Danışma alışma Grubu yelerinin Diyanet'i çeşitli yönleriyle ele alan kısa sunumlarının ardından (Sunum zetleri için bkz. Ekler bölümü) katılımcıların görüşlerini dile getirdikleri tartışma oturumlarına geçildi. Gün boyu süren toplantıların sonunda hazırlanan Basın Bülteni proje çalışmaları için açılan <https://diyanetitartisiyoruz.wordpress.com/> bloğunda paylaşıldı.

Konya

Haziran 2013

Yuvarlak Masa Toplantılarının ilki olan Konya toplantısı, verimli ve teşvik edici bir açılış oldu; yapılan işin değeri ve yöntemin uygunluğu konusunda önemli bir test işlevi gördü. Toplantıya dernek, vakıf ve sendika gibi sivil toplum örgütlenmelerinden isimlerin yanı sıra, avukatlar, ilahiyatçılar, emekli ya da halen görevde olan din görevlileri, sosyal bilimciler ve insan hakları aktivistlerinden oluşan 28 kişi katıldı. Katılımcılar, birkaçı dışında, Konya'da mukim ve Konya merkezli kurumlarla ilişkili kimselerdi. Toplantıda Hasan Vural'ın Diyanet İşleri Başkanlığı'nın anayasal görevi, Hidayet Şefkatli Tuksal'ın dini hak ve özgürlükler bakımından Diyanet'in konumu üzerine sunumlarının ardından, katılımcıların fikirlerini dile getirdiği tartışma oturumları yapıldı. Gezi Parkı protestolarının en yoğun yaşandığı günlerde gerçekleşen toplantıda Diyanet, yaşanan son güncel gelişmelerden yola çıkılarak da ele alındı.

Konyalıların Diyanet'e dair görüşlerinden notlar:

- Temelde Diyanet gibi bir kurum Anayasa'da olmalı mı? Anayasa temel hak ve özgürlükleri korumak üzere hazırlanan bir metin fakat bu görevini yerine getirmiyor. Anayasa'da Diyanet değil, din ve özgürlükler meselesi yer almalı. Diyanet'in Anayasa'da yer alışı şekli, bir toplum mühendisliğinin göstergesi. Genelkurmay'ı, Anayasa Mahkemesi'ni, bütün vesayet kurumlarını tartışıyoruz ama Diyanet'i tartışmıyoruz. Avrupa Birliği üyesi ülkelerin anayasalarına baktığımızda Diyanet'e eşdeğer bir kurum yok; Diyanet Türkiye'ye ve kendine özgü bir kurum.

- Diyanet devletin ideolojik aygıtlarından biri... Siyasi Partiler Kanunu 89. Maddedeki parti kapatma tehdidi yüzünden siyasi partiler Diyanet'in kaldırılmasını öneremiyor. Diyanet'in hutbelerine bakıyorsunuz, yüzde 80'i dini, yüzde 20'si milli konularda olması gerekirken 2003-2005 yılları arasında tam tersi olmuş. İslam kardeşliği, adalet vs. gibi dini kavramlardan daha fazla milli kavramlar yer almış. Vatandaş da bütün bunları din olarak algılıyor.

- Diyanet'i ele alırken demokratik açıdan ve İslami açıdan bakmak lazım. Diyanet hiçbir zaman resmi ideolojiye karşı bir noktada durmadı. Devletin dini yok ama ideolojisi var, bu ideoloji

dindar halkı yönlendirme amacı taşıyor. Halkın taleplerini Diyanet'e aktaran bir mekanizma hiç olmadı. Dini değil resmi ideolojiyi dine uydurarak halka anlatmaya çalıştılar. Diyanet İslam'daki şehitliği ve kanunlardaki şehitliği açıklayamaz. Diyanet kaldırılmaz, devlet dindarları terbiye etme imkânını elinden bırakmaz. Bu konu arada bir tartışmaya açılır o kadar... Diyanet kaldırılmalıdır, demokratik bir ülkede Müslümanlara dinini öğretmek devletin işi değildir.

- Diyanet hem kanunda yer alışı, hem hizmetleri açısından belirsizlikler ve kaotik bir alan oluşturdu. Müslümanlar, Müslüman olmayanlar, Müslümanlar içinde mezhep farklılıkları, tarikatlar, zaviyeler... Mesele hep güncel, tartışılıyor ama mesela sadece Aleviler tartışılıyor, tekke ve zaviyelerin yeniden açılması konuşulmuyor. Bu konu Diyanet'in içinde kaybolduğu için hiç kimse bunu konuşmuyor, yeniden açılmasını teklif bile edemiyor. Biri bir şey diyecek olsa "Nakşiler, Kadiriler devleti ele geçirdiler, onlar kendileri için bunu istiyorlar" diye bütün o malum refleksler ortaya çıkıyor. Diyanet'in içinde unutturulan diğer meseleler arasında, vakıfları, tekkeleri, zaviyeleri, medreseleri, geçmişte buralardan yetişen devlet adamlarını, onların etkisini de saymak gerekir. Diyanet bütün bunların etki alanlarının yok edilmesi için de kurulmuştur. Tekkeleri kapatıp, "Sufiler kötü adamlar" propagandasını Diyanet eliyle yaptırırsanız Bağdat'ta kurulu bir Bektaşî tekkesinin, Halep'teki bir Bektaşî tekkesinin merkezinin Osmanlı olmasını anlayamazsınız.

- Diyanet bir kamu kuruluşu, devlet niçin Diyanet'i kurdu? Müslümanlara hizmet vermek için. Toplumun dine ihtiyacı olduğu kesin, devletin bu konuda düzenleme yapma ve bu ihtiyacı karşılama vazifesi var. Avrupa'da da devletin din hizmetlerine katkısı var. Diyanet devletin Müslümanları kontrol etmesi için çalışıyor; oysa devlet başlangıçta dinin insanları dizayn etmesine engel olmak için Diyanet'i kurdu. Diyanet YÖK gibi özerk bir kurum olmalı. Avrupa'da Diyanet yok ama kilise teşkilatları varlığını sürdürüyor, bağımsız bütçeleri var. Benzeri bir sistem Türkiye'de işleyebilir mi? Bu belli değil. Bir kaosa yol açmadan geçiş sürecini yönetmek gerekir. Diyanet'ten sonra bir boşluğa düşülürse, bu ülkeye zarar verir.

- Diyanet dinî olmaktan ziyade siyasi ve bürokratik bir kurum. Dini resmî hale getirip, Müslümanları memurlaştırıyor. Gündemdeki Gezi Parkı eylemleri ile ilgili, caminin revir olarak kullanılmasına, caminin kirletilmesine dindarlar itiraz ettiler. Cami değil zihinler kirlenirse temizlemek zor... Bu olayların ardından Diyanet Cuma hutbesini değiştirdi, kardeşlik meselesi gündeme getirildi.

- Devlet Diyanet'ten din hizmeti almak isteyenlerden Diyanet vergisi alsın, Diyanet bu hizmetleri kendisine vergi verenlere versin. Mesela onlara "Cami Kartı" versin, böylece o hizmeti alanların Diyanet'i eleştirme, şekillendirme gücü ve hakkı da olur.

- Diyanet dinin ritüel yanına odaklanıyor, tevhit meselesi göz ardı ediliyor. Adalet de geri planda, bunun kökeninde devlet var. Diyanet devletin kurumu, devletle ilişkide olan bir kurum asla özgür olamaz, sadece verilen emirleri yerine getirir. Devletin dini olmaz, devlet renksiz olmalı, adil olmalı... O ülkede yaşayan halkların ibadetlerini, din eğitimlerini bağımsız bir şekilde yapabiliyor olması gerekir.

- Diyanet'le uğraşmayı ibadet olarak görüyorum, bütçesiyle, yapısıyla herşeyi problemlili bir kurum. Diyanet sadece Sünnilerin bir kurumu olsaydı diyecek bir sözüm olmayacaktı, ama herkese hizmet verme iddiasında; o zaman eleştirilmeli. Rejim diyor ki "ben Hanefî mezhebini benimseyeceğim", bunu diyerek Alevileri yok sayıyor ama bir yandan da onlar üzerine söz

söyleme hakkını kendinde görüyor. Diyanet İşleri Başkanı Gezi olayları ile ilgili açıklama yapmış, çünkü Hükümet bunu ondan bekliyor.

- Diyanet varlığı itibariyle kriz ve kaos yaratıyor. Aleviler kendilerini nasıl tanımlıyorsa öyledir. İncanın şu veya bu olduğu tartışması yapılmamalı. Bütün dünyada kamu hizmetlerinin tasfiyesi eğilimi var, sağlık, eğitim vs. Esas Diyanet özelleştirilmeli. Eskiden köylerde imamların maaşlarını köylüler kendileri verirdi. Caminin masraflarını oraya gidenler karşılayabilir. Diyanet'in bütçesi de eşitlik ilkesine aykırı. Alevi kökenliyim, camiye gitmiyorum ama vergi veriyorum.

- Gezi Parkı direnişi inançsızların ve Müslümanları bir araya gelebildiği bir eylem oldu. Din egemenlerin elinde bir baskı aracı haline geldi, bizim dine bir itirazımız yok. Diyanet'in kaldırılması gerektiğini düşünüyordum ama Hidayet Hanım'ın konuşmasından sonra kurumun düzenleyici rolünü fark ettim. Kurum kaldırılmasa da özzerleştirilebilir, diğer inanç sistemlerinin temsil edildiği bir kurum haline gelebilir.

- Dini kontrolsüz bırakamayız, o din gerçekten Kuran'ın aktardığı din olmayabilir, belli bir grubun görüşlerini dayatmaya dönüşebilir. Toplumda Diyanet'in yerine bakmak, toplumsal yapımızı da düşünerek hareket etmek lazım... Derste Alevileri anlatıyorum mesela, öğrencilerime "cemevi ibadet yeri olsun mu?" dediğimde sıcak bakmıyorlar çünkü tek ibadet mekânı olarak camiye biliyorlar.

- Diyanet cemaatleri besler aslında, cemaatlerle Diyanet'in zihin yapısı benzer. Diyanet'in içinde de eleştiri kültürü yok.

- Kendimi sadece Müslüman olarak tanımlıyorum, cemaati, mezhebi olmayan biriyim. Diyanet'in problemi kendisinden değil devletten kaynaklanıyor. Devlet dine yer vermeli ama dinin ne olduğunu belirlememeli. Yeni Diyanet yapısında Müslümanlar, Aleviler, gayrimüslimler olmalı, gelecekte başka inançlar ortaya çıkarsa onları da içine almalı. Yirmi yıl önce Diyanet mensuplarının olduğu bir sohbetle Alevilere haksızlık yapıldığını, Diyanet'te Alevi şubesi olması gerektiğini söyledim, hiçbiri benim söylediğimi kabul etmedi. Aleviler kendilerini Müslüman ve Alevi olarak görüyor. Diyanet Sünniliği zapturapt altına almak için kuruldu.

- Bir sene Nevruz'u kutlamanın insanı kâfir yapacağı yönünde hutbe verildi, ertesi yıl Türki cumhuriyetlerle birlikte kutlanınca da övgüler yağdırıldı...

- Diyanet'i konuşurken farklı kimlikler üzerinden değil Müslüman olup olmama noktasından bakmak lazım. Eşitlik ve adalet farklı şeylerdir. Yakın geçmişte cemevlerini Diyanet'e bağlama gibi bir girişim oldu, onlar istemedi. *(Bu noktada salondan itirazlar yükseldi)* Alevilerin bir kısmı din hanelerinde İslam yazmasını istemiyor. Herkes kendini nasıl tanımlıyorsa öyle olsun. Diyanet Alevileri diğer inanç gruplarından daha çok önemsediyorsa, Alevi çalıştayları yapıldı mesela...

- Diyanet'in varlığından rahatsızım, kurum İslam'ı kontrol etme çabası içinde... Çoğunluğun Müslüman olduğu bir ülkemiz, devletin kanunlarını toplumun ihtiyaçlarına göre düzenlemesi gerekirken bunu yapmıyor. Diyanet farklı din gruplarını bırakın, Müslümanların da hakkını korumuyor. Kürtaj hakkına karşıyım ama devlet buna izin veriyor, resmi ya da sivil kurumlarda namaz kılmak halen sıkıntılı, kısacası Diyanet hiçbir kesimin özgürlüğünü sağlayamıyor.

- Diyanet hükümetler için bir silah niteliğinde. Hayvan ithalinde mesela hükümetin politikalarını destekler nitelikte bir fetva yayınlayabilir. Diyanet, üzerindeki görevleri yerine getirmiyor, kaldırılması yerinde olur. Topluma hizmet etmiyor, bünyesindekiler mutsuz, dışındakiler eleştiriyor. Bir arkadaşım Cuma namazına gitmiş, imam hutbenin dışına çıkıp arkadaşımı giysileri üzerinden eleştirince imama çok öfkelenmiş. Böyle müdahaleler rahatsız edici...

- Diyanet'in kuruluş amacıyla farklı dini grupların Diyanet'e bakışlarını ayrıştırmak lazım. Herkes kendi dinini kendisi tanımlamalı, dinler birbirlerine göre tanımlanmamalı. Toplum ya da devlet, Alevileri kendi tanımladığı şekilde kabul etmelidir. Diyanet kaldırılırsa ortaya çıkacak boşluk kimler tarafından doldurulacak? Bu mesele çözümlenmeden Diyanet'in kaldırılması, Alevi haklarının çözülmesinin önkoşulu olmamalı.

- Diyanet'i hep laik devlet çerçevesi içinde tartışıyoruz, bir Müslüman olarak Diyanet'in kaldırılmasını değil laik devletin kaldırılmasını istiyorum.(*Bu noktada salondan" Yorum farklılıkları ne olacak?" sorusu geldi, "yorum farkı olacak diye laik devlete mi sığınalım?" cevabı verildi*)

- Diyanet İşleri Başkanlığı Cumhuriyet'in kuruluşuyla Anayasa'da yer aldı, kendi hizmet tanımlamasıyla göreve başladı. İlk Diyanet İşleri Başkanı Rifat Börekçi Hoca ile Atatürk'ün arası çok iyiydi. O dönemde Genelkurmay Başkanı ile Diyanet İşleri Başkanının maaşı aynıydı.

- Aleviler de Diyanet içinde yer alsın diye Alevi çalıştayları başlatıldı, çalıştayda Aleviler arasında da çatışma olduğu görüldü. Alevilik bir din ve mezhep değildir, kültürdür diye biliniyor. "Diyanet kaldırılсын" demek yerine hizmetlerin genişletilmesi iyi olabilir. Diyanet'e ayrılan bütçe de sorgulanıyor, 130 bin personeli var, bütçenin yüzde 90'ı personel giderlerine harcanıyor.

- Diyanet neden sadece Sünnilere hizmet veriyor? Devletin hangi mekânın ibadethane olarak kabul edileceğine karışması sorunlu bir durum... Başbakan'ın "Aleviler Müslümansa camiye gitsin" lafı nefret söylemidir, Diyanet Sünni Müslümanlar için bir alternatif ama diğer gruplar için? Kötünün iyisi yaklaşımı yanlış. Diyanet'in kaldırılmasını savunuyorum.

- Tekke ve zaviyeler kapalıdır ama devlet onları zaman zaman kullanır. Cemaate girenler kendi kararlarıyla oraya girerler, eleştirilip eleştirilmemesi de onları bağlar ama Diyanet öyle değil, cami yaparsınız Diyanet hemen imam atar, kaçış yok. Diyanet kapanırsa kaos yaşanır, boşluk olur deniyor ama insan hakları baz alınıyorsa bu yaklaşım kabul edilemez.

- Diyanet'in çalışmalarından faydalanan biri olarak adaletle bakmam lazım. Diyanet'in geçmişten bugüne mesajları konusunda ciddi sıkıntılar var fakat bu devletten kaynaklanıyor. Devlet laiklik kavramını yeniden tanımlamalı. Sistemin işlevsiz olduğu söylendi, buna katılmıyorum, tamamen kaldırılmasından yana değilim. Diyanet özerkleştirilse bile devletin müdahalesi olacaktır. Cemaatlerin ve Diyanet'in zihin yapısı benzer.

Dersim Eylül 2013

Projenin ikinci toplantısı Dersim'de (Tunceli) gerçekleştirildi. Dersim, Alevi yurttaşların Sünnilere göre çoğunlukta olduğu tek il olması bakımından, konunun tartışılmasının önem taşıdığı yerlerin başında geliyordu. Öngörülen şekilde toplantı büyük ilgi gördü. Son derece verimli bir tartışma yürütüldü ve Dersimlilerin Diyanet İşleri Başkanlığı ile ilgili çoğu zaman eleştirel düşünceleri bir kez daha yerinde gözlemlenmiş, tespit edilmiş oldu. Toplantıya dernek, sendika, vakıf, oda gibi sivil toplum kuruluşları ve bazı siyasi parti temsilcilerinin yanı sıra Alevi dedeleri, cemevi yöneticileri, Tunceli Belediye Başkanı ve aralarında hukukçuların, ilahiyatçıların, akademisyenlerin de bulunduğu çeşitli meslek gruplarından toplam otuz kişi katıldı. İl Müftülüğü görevlileri davet edilmelerine rağmen mazeret belirterek toplantıya katılmadılar. Toplantıda İstar Gözaydın, "Bir Kamu Hizmeti Olarak Din ve Diyanet", araştırmacı-yazar ve Yüzleşme Derneği Başkanı Cafer Solgun, "Resmi İdeoloji, Dersim ve Diyanet" başlıklı birer sunum yaparak katılımcıların görüşlerini aktardıkları tartışma oturumlarının çerçevesini çizdiler.

Dersimlilerin Diyanet'e dair görüşlerinden notlar:

- Her çiçeği bal eyleyen şehrimize hoş geldiniz. Biz bu ilke üzerinde yaşayan bir kentiz, ama hep öteki olarak görüldük. Diyanet günlük yaşamımıza nasıl dokunuyor? Kendi yaşamıma baktığımda 1938'de burada bir katliam yaşanıyor, sürgünler, kız çocuklarının alınıp götürülmesi... Kimliğinizden, dilinizden dolayı bir katliam var ve bu, farklı bir inanç grubuna ait olmaktan kaynaklanıyor. Yıllar sonra kayıp halamı bulduğumuzda türbanlıydı, önünde Kuran, Kürtçe bilmeyen, Sünnileşmiş biriyle karşılaştık. Biz sadece Türkleştirme değil Sünnileştirme uygulamasına da uğradık. Pir dediğimiz bir ailenin çocuğuyum, 1980'lere geldiğimizde de aileden bir genç zorla imam hatip lisesine kaydedildi, Sünni ağırlıklı bir eğitim verildi. Diyanet diye bir kurum olmamalı, devlet hiçbir biçimde dini hizmet vermemeli.

- Devlet bütün inançlara karşı nötr olmak zorunda fakat dini kendi politikalarına altyapı olarak kullanıyor. Diyanet ülkenin batısında daha çok etnik kimliği öne çıkarıyor, Dersim'de bu

değişiyor. Diyanet Dersim’de Türkçülük üzerinden değil ümmetçilik üzerinden bir sistem yerleştirmeye çalışıyor. Bu coğrafyanın kültürel ve inanç zenginliğini tek tipleştirmeye çalışıyor, onu zenginlik olarak görmüyor. Pek çok inanç grubu Sünnilik altında birleştirilmeye çalışıyor. Diyanet salt dini değil yer yer misyonerlik ve asimilasyon politikaları yürüten bir kurum. Ayrıca Diyanet öyle bir kurum ki cinsellik konusundaki politikalarından yiyeceğimiz ete kadar nüfuz etmeye çalışıyor, yaşamımızı doğrudan etkiliyor.

- Böyle bir toplantının Dersim’de yapılmasını önemli. Dersim Aleviliği diğer Aleviliklere göre farklılıkları olan bir inanç. Diyanet’in kamu hizmeti vermesi problemlidir, mesela belediye yol yapıyor, o yolu herkes kullanıyor, ama Diyanet sadece bir inanca hizmet veriyor, bunun dışında kalanlar bu hizmeti alamıyor. Cemevleri hala yasallaşmadı, resmi statüleri yok, tapu durumları belirsiz, adeta gecekondular konumundalar... Bu ülkede Hıristiyanlar var, Aleviler var ama Diyanet sadece belli bir kesime sesleniyor. Diyanet gibi bir kurumun olmaması gerektiğini düşünüyorum. Bu haliyle haksızlık üreten, inanç grupları arasında gerginlik yaratan bir kurum. Barış sürecini destekliyoruz. Yeni bir anayasa yapılırsa bu tür sorunları da çözer, insanlara kendi inançlarını yaşamalarına fırsat verir. Cemevine “cümbüş evi” denmesinin engellenmesini sağlar. Öte yandan cami-cemevi birlikte planı gerginliğe yol açıyor, şu günlerde Türk-Kürt barışması yaşanıyor, ama yeni bir çatışma, Alevi-Sünni çatışması olarak ortaya çıkabilir diye endişeleniyorum.

- Ateist bir yurttaş olarak Diyanet’le ilişkim üzerine konuşmak istiyorum. Ateist olduğuma göre ben bu hizmeti istemiyorum. Mesela günde beş vakit ezan duyuyorum ve bir ateist olarak bunu zulüm olarak görüyorum. Ezan sesinin yüksekliği 120 desibel, gürültü sınırı 60 desibel, hiç kimse buna yasal bir işlem yapamıyor. Diyanet’in faaliyet alanı daraltılmalı, oysa sürekli genişliyor. İslam’da ruhban sınıfı yoktur diyor, o zaman maaşlı imam niye var, müftü niye var?

- Diyanet sadece belli bir inanca hizmet ettiği için sorunlar yaşanıyor. Mesele laiklikle de ilgili. Yakında mahkemelerde Diyanet’ten görüş alınmaya başlanabilir, okullara mescit açılmaya başlandı, okullarda Diyanet görevlileri de görev yapmaya başlayabilir. Diyanet’in en fazla sorun yaşadığı kesim biz Aleviler. Aleviler ret ve inkâr politikalarına karşı mücadele etmeye başladıktan sonra Diyanet Alevileri bölmeye yönelik politikalar yürütmeye başladı. Diyanet’i bir tarafa bırakıp, kendi aramızda Aleviliği tartışmaya başladık. Diyanet’in cemevleri üzerinde bir hâkimiyet kurma iddiası var. Alevi olarak ben de beş vakit ezan duymak istemiyorum. Şu anda görece bir özgürlük ortamı var ama Diyanet protokolde ön sıralara geldi.

- Toplantı Dersim’de yapıldığı için önce yaraların, sıkıntıların dile getirilmesi doğal. Ben Diyanet’in mutfağından tecrübelerimle konuşacağım. Diyanet’in içinde çalışan insanların hepsinin de Diyanet’in politikalarını benimsediğini düşünmeyin. Diyanet sadece Alevilere değil başka mezheplere de ayrımcılık yapıyor. Diyanet’in sadece Hanefi mezhebe yönelik bir hizmet anlayışı var ama Hanefi vatandaşlara da ihtiyaçlara cevap veren hizmet sunmıyor. Türkiye değişken bir ülke, dışa açık, iletişimi etkili kullanan vs. İnsanlar artık istedikleri bilgilere ulaşabiliyorlar. Sosyal anlamda köklü değişimler oluyor ama Diyanet’in din görevlisi hizmet noktasında o gelişmeyi sağlayamıyor, yirmi sene önceki haliyle kalıyor. Diyanet bu kadar geleneksel ve tek tip hizmet verince özellikle gençler sorularına cevap alamıyor, o zaman kendi inancından da uzaklaşabiliyor. Kuran kurslarında okutulan dersler de geleneksel yapıda, farklı yapıda düşünen hocalar elimine ediliyor. Dini hizmet veren kişilerin memuriyete alınması meselesi... Örgün eğitim almamış birçok kişi dışarıdan aldığı diplomalarla, biraz da Kuran

okumayı biliyorsa Diyanet'in açtığı sınavlarla memur oluyorlar, torpil kullanılıyor, öğretmen kadar maaş alıyorlar ama buna yeterlilikleri yok.

- Diyanet'i kendi pratiklerinden yola çıkarak konuşmak, onu meşrulaştırır diye düşünüyorum. Makyavelli "eğer bir devlet dindar değilse dindarmış gibi davranıp toplumu yönetmesini bilmeli" diyor, Türkiye'de durum bu.

- Din adı altındaki kurumlar toplumda hep soruna yol açmıştır. Cumhuriyet dönemine bakarsak Dersimlilerin inancının kırılması amacı güdülmüş. Benim Müslümanla sorunum yok, onların da Diyanet'in durumundan şikâyetçi olduğunu duymak beni memnun etti. 1983'te Dersim ve köylerine 50-60 cami yapıldı. Binlerce Dersimli çocuk imam hatip liselerine, Kuran kurslarına götürüldü. Bizim cemlerimizi pirlar yapar, Sünniler de İslamiyet'i de devletin maaşlı elemanlarına ihtiyaç olmadan böyle yaşasalar...

- Diyanet'in din anlayışı, algısı sorunlu... Bir senedir Dersim'de yaşıyorum, daha önce başka yerlerde hissettiğim dini baskılar burada yaşama kararımında etkili oldu. Ben aslında Karadenizliyim ama burada rahat hissediyorum kendimi. Diyanet hukukta kullanılan ifadeyle "esastan yanlış" bir yapı. Ben de ateist olduğum için böyle düşünüyorum. Bir köyde yaşıyorum, ezansız bir yer, memnunum. Diyanet, dini ideolojik aygıt olarak kullanmanın bir yolu. Ne zaman ki devlet buna ihtiyaç olmadığını düşünür, ancak o zaman kaldırılır. Kadın sığınma evlerinde hizmet veren Diyanet görevlileri var, böyle bir eğitimleri olmadığı halde psikolojik danışman gibi davranıyorlar, bu çok yanlış. Dersim'de devlet yıllardır savaşla yapamadığını ideolojiyle yapmaya çalışıyor. İki yıl önce Düzgün Baba Türbesi diye bir şey yapıldı, Alevilikte türbe yoktur, bu yeni bir şey.

- İki vatandaşlığım var, Almanya ve Türkiye. Almanya'da ateist olduğunuzu rahatlıkla söyleyebilirsiniz ama burada nüfus cüzdanıma ısrarla dini İslam yazıldı. Bu ülkede 25 milyon Alevi olduğunu söyleniyor, bu insanlar Diyanet'in hizmet alanı dışında kalıyor. Almanya'da devlet kiliselere yatırım yapmıyor. Türkiye'de on binlerce din görevlisi var, devlet finanse ediyor, Almanya'da rahipler kendi cemaatleri tarafından finanse ediliyor.

- Diyanet'e sadece Dersim ve Alevilik üzerinden değil daha genel bakmak lazım. Devlet mekanizması neden dine ihtiyaç duyuyor? Çünkü toplumu yönlendirmek istiyor. Bu ülkede laiklik hiçbir zaman yaşanmadı, devletin Diyanet gibi bir kurumu olduğu sürece de yaşanmayacak. Devlet inançlara müdahale etmediği sürece din ve inançlar temiz kalacaktır. Diyanet kaldırılсын mı kaldırılmasın diye sormamak lazım, esas olarak topluma Diyanet'e ihtiyaç olmadığını anlatılması lazım.

- Diyanet'in tekipleştirme politikası, ötekileştirme politikası konusunda söylenenlere katılıyorum. Fakat Diyanet'le ilişkili kişileri dinlediğimde fikirlerim biraz değişti. Diyanet personeline kadına yönelik şiddetin önlenmesi eğitimleri veriyor, Alevilerle ilgili seminerler düzenliyor vs. Bazı Müslüman kadınlarla konuşuyoruz, onlar da Diyanet'in kaldırılması sonucu dini cemaatlerin çok güçleneceğinden endişeleniyorlar. Diyanet'in kaldırılması bir tarafa, nasıl dönüştürüleceği üzerine de konuşsak iyi olabilir, bazı Aleviler Diyanet'ten pay ayrılmasına da sıcak bakıyorlar mesela...

- 1925'te hazırlanan Şark Islahat Planıyla Kürtlerin dili, Alevilerin de inancı yasaklandı. Diyanet kuruldu, ibadet yeri olarak da cami belirlendi. Atatürk Kuran tefsirlerinde Hanefi inancı dışındaki herhangi bir mezhebe yer verilmesini istemiyordu. Cumhuriyet inançlara yönelik

baskıyı sistematik olarak arttırdı, devlet dinini benimsetmeye çalıştı. AKP hükümeti de on yılda gerek Diyanet gerekse tarikatlara dayanarak dine dayalı bir yaşayış getirmeye çalışıyor. Milli Güvenlik Kurulunda Doğu'ya verilen imam kontenjanının artırılması kararı çıktı mesela... Diyanet-Sen Başkanı "dinimiz her türlü terörün panzehridir" diyor. Eski Diyanet İşleri Başkanı Ali Bardakoğlu "Hıristiyanların kendi inançlarını yaşamaları bizim yüce gönüllüğümüzdür" diyor. Ünye müftüsü internet sitesinde "insanlar birer müşteri, imamlar pazarlamacıdır" diyor. Diyanet'in dine bakışı budur. Tayyip Erdoğan'ın deyimiyle "tek millet, tek bayrak, tek din" doğrultusunda hareket ediliyor. Geçmişte Alevileri dinsiz diye tanımlayan Müslümanlar şimdi Aleviliğin İslam içi olduğunu savunuyorlar, amaçları Aleviliği asimile etmek. Aleviliğin İslam'la ilgisi pek yoktur. İnsanı merkeze alan, felsefi bir dindir. Dersim'de Alevilik Horasan'dan geldiği şekliyle devam etmiştir.

- Diyanet'in sistemle bağıını da tartışmak lazım. Alevi raporuna göre 2001-2011 arasında Alevilere yönelik nefret suçlarında artış var. Diyanet'in bazı fetvalarının -mesela ibadethanelerle ilgili görüşlerinin- bu artışa katkısı olduğunu düşünüyorum. Diyanet kaldırılırsa bazı sıkıntılar olacaktır ama bu korkuyla hareket edemeyiz. İnanç özgürlüğünü savunuyorsak cemaatlerinkini de savunabilmeliyiz, devlet hukuksal özgürlük çerçevesini kurar, herkes inancının gereğini yaşar. Cemevlerinin tek tipleştirilmesinden endişeliyim, devletin cemevi yapmasını da istemiyoruz. Aleviler kendi inanç önderlerini kendi yetiştirir, devlet camilerden, cemevlerinden elini çeksün, sadece denetleme görevini yapsın. "Diyanet kalkarsa cemaatler güçlenir" diyor, zaten mevcut durumda da güçlü! Öneri olarak bir sivil toplum kuruluşu gibi yapılabılır, vakıf olabilir, Aleviler meclis olarak örgütlenebilir, Sünniler de aynı şekilde... Aralarında diyalog da gelişebilir. Cami-cemevi birlikte formülünü kabul edenler var ama ben kabul etmiyorum.

- Diyanet'i kaldırılmalı diyenlerin sunduğu alternatiflerin ayağının yere basması lazım. Diyanet hizmetleri yetersiz kaldığı için cemaatler güçleniyor. Toplumun eğitim düzeyi pek yüksek sayılmaz. Diyanet'in şehirlerde kendi elemanlarına yönelik seminerleri yetersiz kişiler tarafından veriliyor. Bir ilahiyatçı olarak Avrupa'daki gibi farklı inançlardan öğrencilerim olsun istiyorum, sırf ehli-sünnet olmasınlar, çeşitlilik olsun ama öyle olmuyor. Bu zenginliği öğretmenler, din hizmeti verenler topluma yansitsün. Diyanet'in üst yönetimindeki zengin donanımlı insanların illere dağıtılması lazım. Diyanet hizmet vermeye devam edecekse iyileştirilmeli, kapatılacaksa da alternatifleri sağlam olmalı.

- Diyanet biraz YÖK'e benziyor. İslamcılar uzun süre Diyanet'e, "devletin dini" fikrine karşıydılar. Ama şimdi kullanılacak bir araç gözüyle bakarak, devamından yana tavır alıyorlar. YÖK'ün kaldırılması meselesinde de öyle olmuştu.

- Dersim'de Kutlu Doğum Haftası 2011 ve 2012'de Valilik yoluyla okullar üzerinden yaygınlaştırmaya başlandı. Okulun toplantı salonları törenler için kullanıldı, çocuklara balon, Kuran sayfaları dağıtıldı vs. Sonra Müftü Eğitim-Sen'i ziyaret etti, ilk defa oldu böyle bir ziyaret...

- Diyanet ile ilgili 2000 yılında "Dinin Siyasallaşması ve Dinsel Bürokrasi" diye bir makale yazmış, orada Diyanet'in RTÜK benzeri bir üst kurul olarak yapılandırılmasını önermişim. Bu kurulda her inançtan temsilci olacak, adı da Diyanet İşleri Üst Kurulu olabilir... Türkiye'de Diyanet'in varlık nedenini olumsuzlayan en önemli gerekçe, din anlayışlarındaki değişime karşı olmasıdır. Diyanet'in olduğu yerde değişim yoktur. İslam'da siyasallaşma Emeviler'de başlayan bir süreçtir. Emeviler kendi din anlayışlarını geliştirdiler, buna "kralın dini" diyorum. Saltanat ve bunun devamlığını sağlamak için bir din yorumuna ihtiyaç vardı ve bu din anlayışı geliştirildi,

benimsendi. Günümüze gelecek olursak, Diyanet de siyasallaşmadan payını almıştır. İslamiyat diye bir dergi çıkarıyorduk on yıl önce, şu andaki Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez'in de içinde olduğu bir yayındı ve orada Diyanet'e muhalif fikirler yer alıyordu. Bugün Diyanet İşleri Başkanlığı yenileşmeden uzak ve Selefilige doğru bir gidişat içinde... Daha dogmatik, rasyonaliteyi öteleyen bir din anlayışına sahip.

- Diyanet bir yandan da kendi faaliyet alanının dışına çıkıyor, mesela helal gıda meselesi... Gıdanın haramı helali nasıl olur? İki kıstas var, domuz eti olmayacak ve hayvanlar kesilirken besmele çekilecek. Hâlbuki gıda, gıda mühendislerinin, sağlık müdürlerinin alanıdır. Helal gıda sertifikası vermek Diyanet'in görevi değildir, bu konuda Diyanet'in yetkilendirilmesi yanlıştır. Diyanet ancak kurban olarak kesilen hayvanlar üzerinde bir yargıda bulunabilir. Helal et meselesi önce Avrupa'da Hollanda ve Fransa'da sonra da Almanya'da çıktı, Diyanet teşkilat olarak orada bunu fark edince burada da başladılar. Daha öncesinde yoktu, kendine görev çıkardı oradan...

- Diyanet gittikçe kendi alanını genişletiyor. Diyanet'in verdiği tek tutarlı fetva organ nakli konusundadır, fakat o da geleneksel ehlişünnet anlayışına aykırıdır, aykırı olmasına rağmen çağdaşlık adına verilmiştir. Önerim dinin kendi alanına çekilmesi, kendi alanı dışındaki alanlara müdahale etmemesidir.

- "Diyanet kapatılırsa ne olacak" sorusu bir algıya işaret ediyor. "Vatandaş kendi başına karar verecek düzeyde değil", dolayısıyla Diyanet'in yeniden kurgulanmasını bile bir üstyapının ele alması bekleniyor. Bu sorunun altında "insanlar başka bir alana kayabilir" endişesi yatıyor. Aleviler aslında yıllardır devletten bağımsız olarak kendi din işlerini organize ettiler, onların nasıl çözdüklerine bakarsak "Diyanet bundan sonra nasıl olmalı" meselesini anlayabiliriz.

- Diyanet konusunda bazı noktalarda hemfikir olabiliriz. Diyanet Anayasadan çıkarılmalıdır, devlet finans desteği vermezse bu iş aslında çözümlür.

- Köylerde yapılan cemlerde bir tür mahkeme kurulur, kim kime kötülük etti ortaya çıkar, sonra cem tutulur. Şimdi bazı cemlerde kimlerin katıldığı belli değil, cemler de yozlaştı, ayakkabıyla cemevine giriliyor, resmi erkân cem izlerken bacak bacak üstüne atıp oturuyor.

- Alevilikle ilgili eğitimimi dedemden aldım, şifahi bir eğitimdi. Aleviliği yazılı bir kaynağa dayandırmak bana çok doğru gelmiyor. Diyanet'ten şimdiye kadar "Alevilere yönelik ayrımcı yaklaşımlar doğru değildir, Alevilere yönelik olumsuz fetvalar yanlıştır" diye bir açıklama duymadık. Bu Diyanet'in Alevilere borcudur, resmi olarak bunu yapmalı. Kendi dini hizmetlerimi Kurmanci dilinde yapıyorum ve Alevi Kızılbaz olarak Diyanet'le muhatap olmak istemiyorum. Diyanet'in içinde bir Alevi yapılanmasına karşıyım. Alevi Çalıştay'ına çağıldım ve orada "devlet Hanefi anlayışından elini çeksin" dedim. Pir nerede oturuyorsa orası cemevidir, kurumsallaşmış bir cemevi sistemi yoktur. Aleviler için ocak sisteminin geçerli olmasını istiyorum, Diyanet'in değil...

Trabzon Ekim 2013

Trabzon'da Diyanet'i konuşmak iki sebeple ilginç oldu. Birincisi, şehrin önemli tarihi yapılarından Ayasofya Müzesi yakın bir zamanda, tartışmalı bir süreç sonucu camiye dönüştürülüp ibadete açıldı. Şehirde, Ayasofya'nın bulunduğu mahallede camiye ihtiyaç olmadığını, özellikle turizm açısından eski kilisenin müze olarak kalmasını gerektiğini savunanlarla, Ayasofya'nın 52 yıl aradan sonra camii vasfını geri almasını "hürriyetine kavuştu" şeklinde yorumlayanlar arasında derin bir görüş ayrılığı vardı ve bu mesele zaman zaman toplantıya da yansdı. İkinci ilginç nokta da toplantıyı takip eden günlerde Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez'in şehri ziyaret ederek tartışmalı camide namaz kılması oldu. Müftülük yetkilileri de Görmez'in şehre yapacağı ziyaretin hazırlıklarıyla ilgilendikleri gerekçesiyle toplantıya katılmadılar. Toplantının başında, moderasyonu üstlenen Cafer Solgun Diyanet'e ilişkin fikirlerini kısaca ifade etti ve İstar Gözaydın'ın "Bir Kamu Hizmeti Olarak Din ve Diyanet" başlıklı sunumuna geçildi. İnsan hakları, çevre ve kültürel haklar için çalışan sivil toplum kuruluşu temsilcileri, akademisyenler ve din görevlilerinin katıldığı toplantının tartışma oturumları şehrin karakteri gibi canlıydı ve verimli geçti.

Trabzonluların Diyanet'e dair görüşlerinden notlar:

- Türkiye'de din – siyaset ilişkisi her zaman sorunlu olmuş. Cumhuriyet sonrası sistemin dinle bir sorunu var, yıllarca ezan Türkçe okunuyor, din eğitimi verilmiyor vs. Diyanet 1950'lilerden sonra biraz dönüşüyor ve halkı din konusunda aydınlatma faaliyeti yapmaya başlıyor, zaten Diyanet'in de amacı bu olmalı... Bugünkü haline bakınca Diyanet'in ıslah edilmesi lazım, bu haliyle devam etmemeli ama kapatıp din hizmetlerini tümüyle cemaatlara bırakmak da sorunlu... Türkiye toplumunun eğitim seviyesi tartışmalı, Diyanet'in kaldırılması toplumu böler, kamplaşmalara götürür. Ayrıca böyle bir çözüm toplumu dinsizleştirmenin yolunu açar. Siz inanır ya da inanmazsınız ama din önemli bir kavram... Dinsizlik bu memlekete hayır getirmez.

- Diyanet dini bir kurum mu, siyasi bir kurum mu? Kurumun siyasi niteliğini görmemiz lazım. Cumhuriyet sonrası Diyanet'in kurulması toplumsal mühendislik amaçlıydı... O günün şartlarında toplumu en iyi kontrol edecek müessese dini hizmet müessesesiydi. Diyaneti din, devletin istediği sınırların dışına çıkmasın diye kullandılar.

- Diyanetin önemli görevi toplumu din konusunda aydınlatmak ama bu dini bilginin nasıl üretildiği de bir mesele...

- Cumhuriyetle birlikte egemenlerin zihnindeki anlayışı herkese dikte edecek bir rejim kurulmuştur, Diyanet de bunun bir aracı olarak teşkil edilmiştir. Bu kurumun kurucu başkanı Rıfat Börekçi CHP Ankara il başkanıdır. Yani siyasetin tam göbeğinde bir kurum. Din hizmeti kamu hizmeti olarak verilebilir ama kesinlikle bugünkü gibi değil, Diyanet anayasal bir kurum olmaktan çıkarılmalı. Diyanet'in genel idare içinde olmaması gerekir, kamuyla bir irtibatı olacaktır ama mutlaka özerk olmalı...

- İslam açısından bakınca devletin dini bilgi üretme yetkisi yoktur, devlet bana dinimle ilgili herhangi bir hususta "senin dininin doğrusu şudur" diye telkinde dahi bulunamaz. Ben bu dinin mensubu olarak dinimin doğrularını bilirim, onları kendim yaşarım. Devlet camiye imam tayin eder, caminin temizliğini yapar, oradaki hizmetleri götürür ama bana bir doğru dayatamaz.

- Diyanet'in kurulmasındaki amaç, halkın dini kendi kendine öğrenmesinin önüne geçmek. Devlet halka din öğretmez, ben devletin öğrettiği dinle cennete gidemem... Diyanet'in kaldırılması lazım, bu haliyle dini hayatı devlete göre düzenlemeye çalışıyor. Cuma hutbelerinde "Allah milletimize, memleketimize, devletimize zeval vermesin" deniyor. Bu çok incitici, Mehmet Ağar, Ergenekon üyeleri de devlet adına hareket ediyordu. *(Bu noktada din görevlileri hutbenin değiştiği ve artık "devlete" değil, "vatana ve millete" diye dua edildiği bilgisini verdi.)*

-Cuma hutbesinde "F tipi cezaevleri Ferah cezaevi" dendiği dönemler oldu. Kardeşim bunu duydu ve "Cumaya bir daha gitmem" dedi. Toplum yönetmede din araç olarak kullanılıyor. Eğer din devlet tarafından yönetilecekse farklı dinler ve dine inanmayanlar ne olacak? Hıristiyanlıkta ruhban sınıfından söz edilir, bugün Türkiye'deki Diyanet'in de ruhban sınıfından farkı yok. Din toplumun kendi vicdanına bırakılmalı, cemaatler kendi inançlarını yaşamalı, yaymalı.

- "Devlet bu işten elini çeksün ama ya cemaatler birbirine düşerse?" endişesi var. Buna da yanıt vermek gerekir.

- Cumhuriyetin ilk zamanlarında toplum mühendisliği din karşıtı bir nitelikteydi. Bugünse Diyanetin yanında ve onu kullanan bir anlayış var. "Diyanet bizden yanaysa varlığını korusun, değilse kaldırılсын" demek yanlış. Üniversitemizde cami var, ama başka ibadethane yok. Cemevi için dilekçe yazıyoruz, dikkate alınmıyor. Diyanet'in tamamen kaldırılması lazım... Din halkın kendi inisiyatifine bırakılmalı. Bir ateistin hakkını korumayan devlet, görevini yerine getirmiyor demektir. "Diyanet'in barış sürecine katkısı" diye bir yazı okudum, hiç inandırıcı bulmadım. Lisede Cuma namazına giderdim bazen ama bir Kürt olarak orada bana küfrediliyor gibi gelirdi, şimdi ise barış sürecine yönelik hutbeler var.

- Birçok cemaatte bulundum, din hizmetlerinin tümüyle cemaatlere bırakılmasının toplumda çatışmaya sebep olabileceğini düşünüyorum. Diyanet İşleri Başkanlığı özerkleşmeli, Merkez

Bankası gibi biri yapı kurulabilir. Siyasetten çıkıp, bölgesel hizmet veren ve başka dinleri de temsil eden nitelikte olması gerekir.

- Bu toplum genelde yoksuldu, 50 nüfuslu köyler var, bir imamın bedeli 3 bin lira, köylüler imamların maaşını karşılayamaz. Din, Diyanet kurumu birer ihtiyaçtır. Din hizmetlerini resmi bir kurum verecekse diğer din ve inançları yok sayan, aşağılayan nitelikte olmaması lazım. Diyanet bütün inançlara eşit mesafede, özgürlükçü yapıda olmalı... Yurtdışındaki Türklerin camilerinde farklı gruplar birbirlerinin camilerine gidemiyor, Diyanet kalkarsa bizde de böyle durumlar yaşanır mı?

- Diyanet görevlilerinin toplumda önemli bir yeri var, bazen öyle vakalar oluyor ki cami hocasından hukukçu, doktor, psikolog vs. gibi kararlar alması bekleniyor ama böyle bir donanımı var mı?

- Diyanet kurumunu inkâr ederek bir yere varamayız. Sağlık Bakanlığı nasıl bir icraat yapıyorsa Diyanet de aynı işlevi görüyor. Cumhuriyetin kuruluşundan sonra sanki yeni bir din gelmiş ve Diyanet de bunu yaymış gibi bir söylem var ama bu doğru değil. Camilerde insanlara din enjekte edilmiyor. Diyanet İslam'a bağlı kalarak işlerini yapıyor. Bugün Diyanet İşleri Başkanının sözleri kendisini bağlar, dini mevzularda Din İşleri Kurulu karar verir, Diyanet'ten İslam'a uymayan karar çıkmaz. Mesela başörtüsü konusunda Diyanet'e "farz değildir" fetvası versin diye çok baskı yapıldı, ama vermedi.

- İmamlar öyle bir eğitimleri olmamasına rağmen psikolog gibi davranmak zorunda kalabiliyor. Bir gün camiye "bizi kurtar" diyen biri geldi, aynı apartmandaki komşusuyla kavga etmiş, sonunda birbirlerini öldürecek hale gelmişler, oturup bir saat konuşup ikna ettik. Diyanet'i kaldırıncaya böyle sorunları nasıl çözeceğiz?

- Diyanet'in kadınlara hizmet konusunda da eksikleri var. Camilerde kadınlara ayrılan yerler sorunlu. Müslüman bir kadın olarak bayram namazı kılamadım hiç, Cuma namazı da... Yatsı namazı kılaçağım açık cami yok, camiler dükkân gibi çalışıyor. Diyanet ne işe yapıyor? Kadınlar tarafından yazılan bir ilmihal yok mesela? Diyanet kadın cinayetleri konusunda ne yapıyor? Cemaatlerden korkmuyorum, Diyanet zaten bu haliyle işe yaramıyor, cemaatlere bırakılırsa herhangi bir konuda ihtiyaç duyarsam fetvasına bakarım, uymuyorsa kabul etmem, ayrıca kendim de içtihat yapabilirim.

- Toplantının geneline bakınca Diyanet'le ilgili kimse tam bir memnuniyet dile getirmede. Dini hizmet veren bir kamu kurumu olarak bir kere sadece belli bir kesime hitap ediyor ama onları da memnun etmiyor.

- Diyanet çok önemli bir güç haline geldi, eskiden askeri vesayet vardı, bugün Diyanet bütün alanlara etki ediyor. 2014'te İçişleri Bakanlığından daha fazla bütçesi ayrılmış. Personel sayısı da devasa nitelikte...

- Trabzon'daki Ayasofya Müzesi önemli bir mesele... Güçlü bir toplumsal muhalefet yoksa Diyanet o şehrin müzelerini değiştirebiliyor. Orası yıllarca müzeydi, bugün cami oldu. Devletin dini olmamalı ama maalesef Türkiye'de devletin Diyaneti var.

- Aslında bugün dini inanca da aykırı bir yapı var, devlet dini tarif ederek, "devlet dini" diye bir şey ortaya koyuyor. Yönetenlerin tercihine göre sürdürülen dini hizmet sorunlu. Din meselesini

kamu hizmeti olarak görmemek lazım, o zaman bu hizmete yön verenlerin belirleyiciliğini de kabul etmek gerekir. Bu da özgürlük ve eşitlik anlayışıyla çelişen bir durum...

- Diyanet'in kaldırılması sıkıntı yaratır mı? Yaratır ve yaratmalıdır da, özgürlüklere uygun bir düzenleme olacaksa sancıları da göğüslemek lazım. Süreç içinde olması gerekene yaklaşacağımızı öngörmemiz gerekir. İnanç gruplarının nasıl organize olacağını onlara bırakmalıyız. Devlet sadece o gruplara yardımcı olabilir, grupların birbirleri üzerinde baskı kurmasına engelleyebilir. Bugün de öyle bir tartışma var, cemevi ibadethane mi, buna ancak Aleviler karar verebilir Sünniler değil, inancın özüne aykırı bu. Zaman içinde de bu inanç grupları kendi iradeleriyle isterlerse ortak bir yapı kurabilirler.

- Çocukluğumda devletin maaşıyla hizmet veren imamlar yoktu, köylüler imamları kendileri bulurdu, gelirleri az da olsa ona bakarlardı. Bugün imamlar siyasetin çok içindeler.

- Diyanet'in bireysel özgürlükleri engellediği iddiasını anlamıyorum. Mesela kürtaj meselesinin inanç boyutu var: İslam kürtaja karşı, Diyanet'in de bunu dile getirmesinde bir beis yok. Diyanet'in bunu söylemesinin bir yaptırımı yok, Diyanet'in görevi kendisine sorulan soruya cevap vermek. Diyanet devletten aldığı bütçeyle camilere iki görevli atıyor, onun dışında camilere halk sahip çıkıyor. Halkın vergileri diğer devlet kurumlarında olduğu gibi Diyanet tarafından harcanıyor. Elbette biz Diyanet mensupları olarak bu hizmeti yeterli görmüyor, geliştirmemiz gerektiğini düşünüyoruz. Türkiye'de farklı inanç ve mezhepler var. Din yaşanırken farklı görüşler ortaya çıkmış, şu anda dört hak mezhep dediğimiz mezhepler var. Alevilik meselesine gelince, bir din midir, kültür müdür, mezhep midir? Biz bu konuda Diyanet personeli olarak hala bilgi sahibi değiliz.

- Bu kararı Alevilerin vermesi gerekmez mi? Eğer Alevilerle ilgili bu kararı siz vermeye kalkarsanız sizinle ilgili kararı da başkaları vermeye kalkmaz mı?

- Alevilerle ilgili mesele Diyanet İşleri Başkanlığının değil, devletin sorunudur. Diyanet toplumun büyük bir çoğunluğunu oluşturan Sünni inanç sahiplerinin ihtiyaçlarına yönelik çalışır. Alevi ve diğer başka gruplar din hizmetlerini, bunu sağlayacak kurum, kuruluş taleplerini devletten yapabilirler. Biz Diyanet mensupları olarak buna karşı çıkmayız.

- "Diyanet'i kaldıralım" deniyor, bunun yerine daha iyi bir sistem kuramadığımız zaman Allah muhafaza Avrupa'daki gibi din savaşlarına başlarız. Bu toplumun büyük kısmı Müslüman, bunu kabul edeceğiz ve bu Müslüman toplumun talepleri var, bunu görmezden gelemeyiz.

- Sürekli "çoğunluk olarak Müslüman" deniyor, bu ülkede azınlıkların da haklarını korumak gerekmiyor mu? 15 milyon Alevi yaşıyor bu ülkede ama hep çoğunluğun hakları dile getiriliyor.

- Diyanet İşleri Başkanlığı laik devletle çelişkili gelse de İslam adına yapılanları görünce, düzenleyici bir kurumu şu aşamada gerekli buluyorum. Ancak sadece Sünni, Hanefi yorumla kalmasına itirazlarım var. Azınlıkların inançlarının da Diyanet İşleri Başkanlığında temsil edilmesi gerekiyor. Bir katılımcı "Diyanet'in görüşleri etkili değil, daha etkili olmasını isterdik" dedi, bir yandan da toplumsal hayatta dinin daha etkili olmasından endişelenenler var. Dini pratikte yaşamayan, yaşamak istemeyen insanların kaygıları da göz önüne alınmalı. Diyanet İşleri Başkanlığı üzerinden bu insanlara dayatma yapılmamalı. Fetva kavramı beni huzursuz ediyor mesela... Birilerinin din adına yetkin kişiler olarak söz söylemesinden zaman zaman rahatsız oluyorum. Diyanet'i kaldırıp din hizmetini cemaatlara bıraktığımızda da belki dini gruplar dini anlatmak için evime kadar gelecekler, "İslam'ı yaşamıyorsun, seni rakıyla eve

girerken gördük” diyecekler... Aslında halen benzer bazı şeyler yaşıyorum, işyerimde Cuma namazı vakti “haydi Cuma namazına” diye baskılar geliyordu, “gitmiyorum” demek zorunda kaldım.

- Cumhuriyet dini yaşayıştan tasavvufu tamamen ortadan kaldırdı, fıkha bakan tarafı da Diyanet İşleri Başkanlığına aktardı. Burada sadece Alevi, Bektaşiler değil bütün Sünni tarikatlar da ortadan kaldırıldı. Bunun teminatı olarak da siyasi partiler kanununda siyasi partiler medreselerin açılmasını teklif edemezler, bu konuda görüş belirtemezler, tekke ve zaviyelerin açılmasını da teklif edemezler dedi. 80 Anayasasında da “Diyanet’in pozisyonunu tartışamazlar” maddesi konuyor. Bir Sünni olarak Alevi’yi tanımlamaya kalkmam abesle iştigaldir. Alevi zaten kendisini tanımlamıştır, o tanım içinde yüzyıllardır hayatını idame ettiriyor, bundan sonra da öyle gidecektir. Ortadoğu politikasında bir söz vardır, “Türkiye Türklere bırakılmayacak kadar önemlidir” diye, bugün de burada “din dindarlara bırakılmayacak kadar önemlidir” gibi bir sonuç çıktı. Bir mümin olarak bundan rahatsız oldum. Muhatabım bana diyor ki “bu din sana bırakılmayacak kadar kıymetlidir”, o zaman benim dışımda bir din var demektir. Devlet dini tekelinde tutmak istiyor. Eğitimden başlayarak caminin minberine kadar kendi tekelinde yetmişmiş insanları yerleştirmek istiyor. Asıl tartışmamız gereken din eğitimi. Özgür din eğitiminin önünün açılması gerekiyor. Bu yapıldığında toplumda var olan çoğulcu din anlayışı ister istemez toplum içinde daha fazla kendini üretme imkânı bulacaktır, böylece aramızdaki farklılıkların bir realite olduğunu daha rahat göreceğiz. Tektipçilik modernist bir bakış açısı, “cemaatlere bırakırsak bölünme olur o zaman tektipleştirelim.” Oysa tarihsel sürece baktığımızda tam tersi, çoğulculuğun hâkim olduğu yerde hoşgörü hâkim oluyor. Özgür din eğitimiyle ben tüm bu problemlerin çözüleceğini düşünüyorum. Din dindarlara bırakılacak kadar ciddiye alınmalı.

- Olaylara devletçi bir bakışla bakmaktan kendimizi alamıyoruz, bence de din dindarlara bırakılmalı... Devlet tekke ve zaviyeye de engel olmamalı. İhtiyaç varsa din hizmetlerine ekonomik olarak destek olabilir ama onlara yön vermemeli.

Sakarya

Aralık 2013

Önceki toplantılarda Diyanet'e yöneltilen birçok eleştiri Sakarya'da da dile getirildi. Ayrıca bu toplantıda, hükümet üyelerine yönelik 17 ve 25 Aralık yolsuzluk operasyonlarının uyardığı bir hassasiyetin Diyanet tartışmasına etkisini gözlemleme fırsatı oldu. Din hizmetlerinin tümüyle cemaatlere bırakılmasının muhtemel olumsuz sonuçlarına, cemaatlerin şeffaf yapılar olmadığına, siyasi hedeflerle hareket edebileceklerine dair endişeler dile getirildi ve Diyanet'in kritik bir alanda görev yaptığına dikkat çekildi. Toplantıya dernek, vakıf ve sendika gibi sivil toplum örgütlenmelerinden isimlerin yanı sıra, il müftülük temsilcisi, hukukçular, din görevlileri ve sosyal bilimcilerden oluşan 28 kişi katıldı. Toplantıda İştâar Gözaydın Diyanet'in verdiği kamu hizmeti; Hasan Vural da Diyanet'in anayasal görevi konulu sunumlarıyla tartışma oturumlarını başlattılar.

Sakaryalıların Diyanet'e dair görüşlerinden notlar:

- Öteden beri yöneticiler din iktidarı tehdit etmesin, onu dönüştürüp, değiştirmesin diye dine kurumlarla, âlimlerle, okullarla müdahale etmiştir. Yeni ulus devletin korunması, Diyanet'in Sünni İslam anlayışı üzerinden dayatıldı. Tek devlet, tek ulus, tek dil, tek din anlayışı hâkim kılınmaya çalışıldı. Türkiye'de tek din diye bir şey olamaz ama modern devlet tek ulus üzerinden tek dini ihdas etmek için Sünni Hanefi yorumu benimsedi. Aslında Diyanet'in Sünniliğin Hanefilik yorumunu uyguladığı da doğru değildir, Hanefilik şu andaki Diyanet'in İslam tasavvurunu reddeder. İmam-ı Azam Ebu Hanife bugün olsaydı Diyanet'in uygulamalarına karşı çıkardı.

- Diyanet aslında camidir, siz camiye nasıl bir konum yüklerseniz dini tasavvur da öyle şekillenir. İslam anlayışında dışarıda farklı işleri, mevkileri olan insanlar camide aynı safta durur ve eşitlenirler. Cami günümüzde bu fonksiyonunu kaybetti. İmam özel giysisi ile cemaatten ayrılıyor. Diyanet modacılar özel kıyafet tasarımları yaptırıyor, başkan sırmalı, süslü özel kıyafetler giyiyor. İslam'da böyle bir şey yok.

- Din hizmetlerinin ücretsiz verilmesi gerekiyor ama imam bunları bir maaş karşılığı yapıyor. Bu haliyle Diyanet İslam'a uygun davranmıyor. Diyanet kendi içinde de kurumsal ehliyet noktasında çok geri durumda... Personelin eğitimleri, dini yorumları temelde devletin paralelinde, imamın bir özgürlük alanı yok. Bir imam belli bir konuda Diyanet dışında bir yorum yaparsa işini kaybeder. Diyanet hayatı dini ve seküler olarak ayırır. İşçi hakları, Kürt meselesi Diyanet'in gündeminde değildir.

- Dini, devletin ve mal sahibinin elinde gördüm ve dinden çıktım. Din devleti terbiye etmek için ortaya çıkmış bir sopa. Müslüman arkadaşlarım var, onları seviyorum, sayıyorum ama laiklik bu ülkede hiç olmadı. Din geçmişte hanedanların elinde, bugün devletin elinde sopa oldu. Diyanet'in Sünni cemaate hizmet ettiği de doğru değil, devlet onları kullanışlı gördüğü için biçimlendirmeye çalışıyor.

- Diyanet özerk bir kurum olmalı. Din hizmetlerinin cemaatler tarafından verilmesi gerekir. Türkiye laik bir ülke değil, din hizmetlerinin devletten ayrı yapılması şart...

- Tekke ve zaviyelere, dergâhlara serbestlik tanınması, Diyanet'e alternatif ortaya çıkaracaktır. Son iki Diyanet İşleri Başkanının İslam'ı algılayış biçimleri dikkat çekici, ikisinde de İslam'ın bir estetik medeniyeti ortaya çıkardığı vurgusu var.

- Diyanet'in ibadet kurumlarını belirlemesi sorunlu... Diyanet'in Alevilere ilişkin bir raporu Başbakan'a sunduğu biliniyor. Öte yandan Aleviler Diyanette temsil edilmek istiyor mu? Kendilerini Müslümanlık içinde görmeyen Aleviler de var. Alevilerin içindeki farklı taleplere de bakılmalı.

- Alevi açılımı çok dar kapsamlı... Diyanet'in hazırladığı raporu Alevi Dernekleri Federasyonu reddetti, Aleviler içinde sadece bazı küçük gruplar destekledi. Diyanet Aleviliği yorumlayamaz. Din, devlet eliyle yönlendirilemez. Diyanet İşleri Başkanlığı diye bir kurum olmamalı. Tekkeler/zaviyeler kendi giderlerini kendileri karşılıyordu. Tekke modelinde benim vergimle, içinde yer almadığım bir yapı desteklenmiyordu. Kardeşlik meselesine de inanmıyorum. "Aleviler Sünniler kardeşdir" dendiğinde hep Sünniler sözü geçen ağabey konumunda...

- "Aleviler ne istediğini bilmiyor" yargısı haksız. Sadece Alevilerde değil başka mezhep, inanç gruplarında da ayrışmalar var. İslam'da ruhban sınıfı yoksa neden bunu kendine görev edinmiş bir kuruma gerek duyalım? Herkesin kendi inançları içinde örgütlenmesinin yolu açılmalı. Bir de insanların, inançların devlet eliyle ötekileştirilmesi meselesi var. Bu ülkede başka mezhepler, başka inançlar var, ama devlet sadece bir gruba hizmet veriyor, ibadet ona göre yapılıyor, dini günler, haftalar kutlanıyor vs.

- 1970'li yıllarda Diyanet'in görevlendirdiği imamlar yokken camiye gelen cemaatin kendi imamları vardı, herkes memnundu, sonra devlet imam hatip mezunu imam gönderdi, köylü "istemiyoruz" dedi ama susturuldu. Eğitim de siyasi iştir, eğitim evrensel değerleri yerleştirmek için bilgi vermekten ibaret değil. Birkaç yıl öncesine kadar Milli Tarih, Milli Coğrafya dersleri vardı, Diyanet'ininki de Milli Din... Diyanet devletin elindeki bir sopadır. Sünnilerin vicdanen bundan rahatsız olması lazım...

- Alevi çalıştaylarına katıldım, bir sonuç alınamadı. Sünni bir devlet Sünni olmayan bir yapının anlayışına ne kadar hitap edebilir? Empati kurulmadan bir sonuca ulaşmak zor. "Sünniler

Aleviler hakkında yorum yapmasın” dendi ama bence hiçbir mahsuru yok, Aleviler de Sünniler hakkında yorum yapabilir. Genç nesil Aleviler Müslümanlık içinde görmüyorlar kendilerini, dedeler de bundan şikâyetçi, gençlerin cemlere gelmediğinden vs.

- Diyanet gibi kaldırılması siyasi partiler tarafından teklif dahi edilemeyen, böyle bir teklifin parti kapatma sebebi olduğu bir kurumu tartışabilmek güzel. Diyanet özerk olmalı, yöneticileri atamaya gelen bir kurum farklı düşüncelere hizmet veremez, ancak kendilerini atayanlara hizmet eder. Diyanet başkanları seçilmeli, atanmaları yanlış. Diyanet içinde Aleviliğe, Bektaşiliğe, Nusayriliğe yer verilmeli, başkanın yardımcılarının biri Sünni, biri Alevi olmalı.

- Diyanet tartışmasını iki başlık altında toplayabiliriz. Devleti dinden korumak ve dini devletten korumak isteyenler. Özerk bir Diyanet teklifini tehlikeli buluyorum. Diyanet’in devlet içinde olması ayrı ama dini alanın tek bir kurum elinde olması devletin elinde olmasından daha iyi değildir. Cumhuriyetin önemli kanunlarından biri Tevhidi Tedrisattır, çocuklar şu ya da bu cemaatin elinde kalmamasın, devletin kontrolünde eğitilsin diye çıkarıldı. İkisini de tehlikeli bulabilirsiniz. Din siyasallaştı, dini cemaatlerin de siyasi hedefleri olabiliyor. Vergi meselesine gelince, “benim param Diyanet’e gidiyor” argümanı manasız çünkü devletin toplandığı vergi pek çok tartışmalı kuruma gidiyor, bunun sonu gelmez, Diyanet’e gelene kadar bir sürü yer var.

- Batıyla kıyaslandığından bizde ruhban sınıfı yok diyoruz ama özelleştirilmiş bir Diyanet tam olarak bir ruhban sınıfı tesis etme anlamına gelir. Diyanet’in kaldırılıp tarikatların özgürleşmesi, farklı din anlayışlarının önünü açacaktır.

- Din benim özelim, evimin yatak odası gibi... O halde Diyanet neden var? Devlet yurttaşından korkuyor, belki o yüzden Diyanet var. Siyasi partilere de Diyanet’i kaldırmayı önermeyi bile yasaklıyor. Devlet pek çok alandan elini çekmeli, dinden de çekmeli, bireylere ve topluma güvenmeli. Devletin korkusu bize de sirayet ediyor, birbirimize güvenmemeye başlıyoruz.

- “Diyanet İşleri Başkanlığı ne işe yarar?” dendi, Suriye’ye, Filistin’e, Mısır’a, İran’a, sonra da Türkiye’ye bakarsanız Diyanet’in ne iş yaptığını net olarak görürsünüz. İmamlar sadece “namaz memuru” değildir, imam günde yüz defa saate bakar, 24 saat mesai yapar. Namaz kılan Müslümanlar sıcacık camiye gidiyorsa, ibadetini kusursuz yapıyorsa bu bir hizmettir. Sadece namazla bitmiyor, imam doğumdan cenazeye hep oradadır. Gecenin bir vaktinde yeni doğan bebeğin kulağına ezan okumaya çağrılır, sünnet, mevlit, askere uğurlama, nikah vs. hep oradadır. Emniyet Müdürlüğü, Milli Eğitim Bakanlığı devletin diğer kurumlarına bakın, herhangi bir eve her saat gidebilen tek gruptur imamlar. “Diyanet’te farklı yorum yapan kapının dışına konur” dendi, ben Diyanet’tenim böyle bir uygulama görmedim. Diyanet’te çok sesliliği susturma amaçlı bir yapı yoktur. Diyanet’i kaldırıncaya din hizmetleri nereden verilecek? “Diyanet kapatılsın” diyenler somut önerilerle gelmeli.

- Kadın derneğinde çalışıyorum, devletin aile ve sosyal politikalar konusundaki tutumunu doğru bulmuyorum. Diyanet’in Aile İrşat Büroları ne iş yapar merak ediyorum. Diyanet beni ne kadar temsil ediyor? Bugüne kadar Diyanet’ten hiç kimse ile sohbet etmedim, bunu yapabilmek isterdim. Diyanet’te kadınların fikri alınmadan kadınlarla ilgili kararlar alınması sorunlu, Diyanet’te karar aşamalarında kaç kadın var? Kadın konusunda Diyanet ne düşünüyor? Her yeni hükümetle Diyanet’in kadına bakışı değişiyor, siyasal sistemin bakışıyla şekilleniyor. Biz devletin din üzerindeki hâkimiyetinden şikâyetçiyiz, Müslümanlıkla ilgili bir sorunumuz yok.

- YÖK kurulduğundan beri tartışıldı, "iktidara gelince kaldıracağız" vaatleri verildi ama hiç kimse yapmadı. Aynı şey Diyanet için de geçerli. Diyanet Sünni değil de Alevi pratikler üzerinde kurulsaydı ve hizmet verseydi ne yapardınız? Güç kimin elindeyse onu bırakmak istemez. Diyanet çok kompleks bir yapı, onu konuşurken din algılarını, devleti, birilerinin duygusal zarar görmüşlüklerini aynı anda konuşuyoruz. Yüz yıllık değil yüzlerce yıllık bir kurum olan dini, bireylerin aidiyet hissini gerçekleştirmenin yolu olan dini konuşuyoruz. Sosyolojik olarak bunun yerine ikame edilen şeyler var ama din kadar etkili değil. Diyanet'i konuşurken hassas olmak gerekiyor. İnsanların beklentileri var ve bunlar karşılanmıyor belli ki... Diyanet'i kaldırırsanız yüz yıllık bir geleneği kaldırıyoruz demektir, pratiğini çok da bilmediğimiz bir kurumu dışardan eleştirmek kolay. Kuran kursu hocaları çocuklara, kadınlara yardımcı da oluyor. Bir anne esrar için çocuğuyla ilgili gidip ondan yardım istiyor mesela. İşleyişteki aksaklıkları konuşalım ama kurumu tümüyle kapatmak çözüm değil.

- Birçok kişi Diyanet özerk olmalı diyor, karşıyım buna çünkü İran benzeri bir yapı istemiyorum. Cemaat meselesi bugün Türkiye'nin gündemine oturmuş durumda, dine dair işlerin yürütülmesi için özgür bir kurumsal bir yapı gerek. Din hizmeti verilecekse her türlü eğilimin, politikaların üstünde devam etmeli...

- Biz Diyanet olarak tartışmaya açtığımız, yanlışların ortaya konması lazım. Bugüne kadar bir araya gelemediğimiz insanlarla bu toplantı vesilesiyle bir araya geldik. Diyanet'i tanıtamamışız, onu gördük. Ücretlerden bahsedildi, camilerin yakıt ihtiyacı cemaatten karşılanıyor, devlet sadece personel maaşlarını öder. Bunun dışında herhangi bir ödenek yoktur. Tunceli'de görev yaptım, Alevi arkadaşlarım oldu, müftülükte Sünnilere, Alevilere hepsine hizmet ettim. Diyanet sadece Sünnilere hizmet eder anlayışına katılmıyorum, orada bayanlara yönelik sohbet yaptık, Alevi bayanlar da geldi. Diyanet ülkenin ücra köşelerinde görev yapan bir kurum. Diyanet olarak herkese eşit yaklaşıyoruz ama arada hata yapan arkadaşlar olabilir. Din bir ihtiyaçtır, ben ateistim diyenler bile bunu bilir.

İzmir Şubat 2014

Toplantılar dizisinin beşincisinin yapıldığı İzmir, hem Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez'in "İzmir'in farklı bir dindarlığı, bu dindarlığın da özel bir irfan geleneğine ihtiyacı var" diyerek başlattığı tartışmanın merkezinde yer alması, hem de laik-modern kimliğiyle Diyanet'i konuşmak için ilginç bir şehir oldu. Toplantıya insan hakları alanında çalışan sivil toplum kuruluşları, şehirdeki çeşitli inanç gruplarının temsilcileri, Müftülük görevlileri ve akademisyenler katıldı. İftar Gözaydın "Bir Kamu Hizmeti Olarak Din ve Diyanet", Hidayet Şefkatli Tuksal "Türkiye'de Dini Hak ve Özgürlükler Bakımından Diyanet'in Konumu", Cafer Solgun "Resmi ideoloji ve Diyanet" sunumları ile tartışma oturumlarının çerçevesini çizdiler. Farklı çevrelerden yaklaşık otuz kişinin katıldığı toplantıda Cumhuriyetin kurucu kadroları, Türklük, Müslümanlık, Alevilik, gayrimüslimlik üzerinden dile getirilen önyargılar ve keskin kanaatler tansiyonu zaman zaman yükseltti.

İzmirliilerin Diyanet'e dair görüşlerinden notlar:

- Bizim Alevi toplumu olarak devletten ziyade ülkemizin aydınına, özellikle Sünnilere, din hizmeti verenlere sitemimiz var. Diyanet'te bir reform söz konusuysa, o kapsamda "Diyanet inançları dizayn etsin" deniyorsa buna karşıyız. Cemil Çiçek Meclis'te cemevi talebine cevap olarak "Aleviler camilere gelebilirler" dedi. Bu teklifi kabul edebiliriz, bizim için gökkubenin altındaki her yer cemevidir, ama biz kadınlı erkekli, sazımız sözümüzle ibadetimizi yapacağız. Beni davet ediyorsan ben ibadetimle geleceğim camiye. Aleviler neden camiden korkuyor? Bu iki taraf için de haksızlık. Birbirimizi tanımıyoruz. Barışın olması için Diyanet ciddi rol oynayabilir ama şimdiki haliyle kalırsa çok zor...

- Diyanet İslam'la ilgili bir kuruluş. Türkiye'deki İslam'ı şekillendirmek, sağlıklı dini bilgi üretmek gibi görevleri var. Hıristiyanlar olarak buna diyecek bir şeyimiz yok, ama bizim de vergilerimiz oraya gidiyor ve devletin bize hizmet eden bir kurumu bulunmuyor. Diyanet benim rızam dışında vergilerimden pay alıyor ve bence haram yiyor, benim vergilerimle bana karşı çalışan böyle bir kuruma hakkımı helal etmiyorum.

- Diyanet'in misyonerlikle ilgili kabul edilemez ifadeler bulunan bir kitabı var. Gerçi Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez bunun yanlış olduğunu dile getirip, özelleştirisini yaptı. Diyanet İslam'ın alanında varsa orada kalsın ama sorun şu, devlet toplumdaki topladığı kaynakları sadece bir yere akıtıyor.

- Lozan'da tanınmış gayrimüslim azınlıklara vakıf arazilerini iade edilmeye başlandı ve gelirleri ciddi bir miktar... Bu açıdan, gayrimüslimlerin Diyanet'ten hak istemeleri çok isabetli değil...

- *Araziler belli kiliselere iade edilmeye başlandı*, örneğin Protestan Kilisesi'nin iade edilen bir malı yok, var olan bir malı da yok. O zaman nasıl olacak? Bir yerde bir cami ya da bir dini kuruluş kuruluyorsa dini liderinin geçimini oradaki cemaatin sağlaması gerekir. Bu o cemaati de özgürleştirir. Ben Diyanet bize maaş versin noktasında değilim.

- *O yasadaki bütün vakıflar yararlanmadı, 1936 Beyannameyi esas alınarak bazı mallar iade edildi*. Yanılmıyorsam son yıllarda ülkedeki Rum sayısı 1800'e düştü. Şimdi mesela tüm vakıfların mallarını versen ne olacak? Cemaat bırakmamışsın bu ülkede...

- *Diyanet devletin yayın organı gibi çalışıyor. Gezi Parkı protestolarında yaşananlar buna bir örnektir*. Yaralananlar, gazdan kaçanlar camiye sığınmak zorunda kaldılar ve "Bunlar camide içki içti" diye iftira edildi. Bu ülkede kimse ne camide, ne cemevinde, ne kilisede öyle bir şey yapar... Sonradan o haberin gerçek olmadığı da ortaya çıktı.

- Diyanet'in özgür bir kuruluş olduğuna inanmıyorum, siyasi iktidara göre şekilleniyor, birbirleriyle çelişik açıklamalar yapıyor, bir milli güvenlik çizgisi içinde milliyetçiliği ön plana çıkaran hamleler yapabiliyor. Diyanet'in ani bir devrimsel süreçle kaldırılması zor, halen pek çok ihtiyacı karşıladığını görmek lazım ama bu haliyle de sürdürülebilir değil. Diyanet'in sivilleşmesi lazım, bu da ekonomik bağımsızlıkla olur, Diyanet genel bütçeden çıkarılmalı. İnanç Grupları Yüksek Konseyi gibi bir yapı kurmak lazım. İçinde ateistler de olmalı. İnanmayanların da hakları korunmalı.

- Vergilerin nereye gittiği karmaşık bir mesele... Bu ülkede ciddi bir vergi ve sistem tartışması yapılması gerekiyor. Türkiye gibi üniter devlet yapılarında gelirler bir havuza aktarılır ve harcamalar oradan yapılır, vergilerin farklı kanallara doğrudan aktarılması için federal devlet yapısı gibi yapılar gerekir.

- Ben Müslümanım, Cumaya gidiyorum ama Diyanet beni de temsil etmiyor. Diyanet'i kutsal bir kurum olarak düşünmeyelim. Eleştiriye açık olalım, Diyanet'in yaptığı hataları görelim.

- İzmir'de çok sayıda mülteci var ve sürekli ayrımcılığa uğruyorlar. "Sen Müslüman mısın?" diye soruluyor mesela, olmadıkları halde Müslümanım demek zorunda kalıp türlü sorunlar yaşıyorlar. Diyanet'in hutbelerinde bu insanlara ayrımcılık yapılmaması gerektiğini anlatması gerekiyor.

- Diyanet Sünnilerin devlet tarafından yönetilmesinin aracıdır. Bizim laikliğin yanında durmamız lazım, devlet hakem konumunda olsun, kimseye taraflı durmasın, kimseyi şeytanlaştırmamasın. Devlet hakem mi, taraf mı? Taraf olduğunu biliyoruz, devlet Alevilere karşı hala tereddüt içinde. Şimdi de Nurculuğu karşısına almaya başladı. Diyanet İşleri Başkanlığının etkisinin azaltılması için çalışmak lazım.

- Diyanet'in cemevinin ibadet yeri olup olmadığına karar verme yetkisi yok ama "buna ben karar veremem" demiyor, "değildir" diyor. Hatta Başbakan Karacaahmet'teki cemevi için "ucube" diyor... Oysa cemevi ile camiden çıkanların kol kola yürümeleleri mümkün...

- Çoğulcu demokrasi olarak tanımlanan bir sistem içindeyiz ama din ve inanç özgürlüğü konusunda sıkıntılar var. Kişisel örneklerden yola çıkarak meseleleri çözemeyiz. Diyanet olmalı mı, olmamalı mı? Din ve inanç özgürlüğü Avrupa'da kabul edilmiştir, akabinde diğer hak ve özgürlükler onun üzerine inşa edilmiştir. İnsan haklarıyla sınırlandırılmış devlet, objektif, soyut bir şekilde hukuka dayanır, bireyin inancına, ırkına kördür. Devlet bir mekânın ibadet mekânı olup olmadığına karar veremez. İnanca mensup kişi sayısına göre de hareket edemez. Sünniler çoğunlukta diye özgürlüğü ona göre düzenleyemez. Bu meselelerin hepsinin hukuk zemininde çözüleceğini düşünüyorum.

- Diyanet, kurucu Cumhuriyet idaresinin bir ürünü... Mustafa Kemal'in onayıyla kurulmuş bir kurumun kaldırılmasını önermek gerçekçi değil. Diyanet üzerinden yapılan araştırmalara göre Diyanet'in kaldırılması talebi dine karşı olmak gibi algılanıyor. Toplumun yüzde 84'ü Diyanet'in devamından yana. Kendimi İslamcı olarak tanımlıyorum, bence de Diyanet kaldırılmalı ama Türkiye'de mozaik bir yapı var, bu yüzden de Diyanet gibi bir üstyapı gerekli.

- Hıristiyanlara dernekleşme hakkı verilmeden önce bizimle Emniyet'in Terörle Mücadele Masası ilgileniyordu. Sonrasında olumlu gelişmeler yaşandı, inanç ve ifade özgürlüğü açısından iyi şeyler oldu. Eskiden polis beni tehdit olarak görüyordu, bugün koruyor. Benim küçük bir cemaatin Hıristiyan papazı olarak size burada seslenebiliyor olmam bunun örneğidir.

- Diyanet İşleri Başkanlığının bir tanımlanan görevi var, bir de onun yerine getirirken yaşanan aksaklıklar var. Diyanet'in halkı dini konuda aydınlatmak ve ibadet yerlerinin yönetilmesi görevleri var. Bir yandan din toplumsal süreçlerden etkileniyor. Özellikle çoğulcu yaşam tarzına kayınca bu tür kurumlar toplumsal değişimi algılayıp hızlı hareket edemiyorlar. Bir arada yaşayabilmek için din bize nasıl katkıda bulunur, bunun peşine düşelim. Diyanet'i kaldırmak yerine onu fonksiyonel hale getirelim. Çalışanlarını toplumsal süreçlere katkı verecek nitelikte eğitelim.

- Bize çocukluğumuzdan beri din adına ayrımcı şeyler öğretildi. Ben Sünni Hanefi gelenekten gelen biri olarak sorguluyorum Diyanet'i... Diyanetin yayınlarını, ilmiyelerini okudum, Diyanet'in yayınlarında Sünni İslam dışındakilere dair bir nefret söylemi var. Diyanet'in "herkes farklı herkes eşit" ilkesiyle yeniden yapılandırılması gerekiyor. Devletin inanç gruplarının kendi ibadetlerini özgür bir biçimde yapmasını ve bunlar arasındaki iletişimi sağlaması gerekiyor.

- Toplantıya Romanlar adına katılıyorum. Diyanet benim için farklı bir konu. Diyanet konusunda diyalog eksikliği var. Ben bir Roman olarak geçmişte Kürtlere, Abdallara ayrımcı yaklaştım, Abdallara "Siz de Romansınız" diye kendi kimliğimi dayattım ama sonra bunun hata olduğunu gördüm. Ona kendi kimliğini ifade etme fırsatı vermeliydim. Alevilerin cemevi meselesi de buna benziyor, cemevi ibadethanedir diyorlarsa bunu artık tartışmayalım.

- "Sünniler de Diyanete karşı olmalı" diyenlere hak veriyorum. Devletin dayatmasıyla ortaya çıkan hataların faturası Sünnilere kesilmemeli. Diyanet yüz yıla yakın bir süredir var ve bugün artık değişim talepleri dile getiriliyor. Diyanet'ten Aleviler zarar gördü ama Sünniler de gördü. Bugün geçmişe sünger çekip geleceği konuşalım. Diyanet İşleri Başkanlığı özerkleşsin ama farklı cemaatlerin eline geçmesi riski var. Herkese açık bir kurum olsun.

- Diyanet çalışanları olarak “Özerk Diyanet, seçilmiş başkan” diyoruz. Dinde birleşemiyorsak toprakta birleşelim, aynı topraklar üzerinde yaşıyoruz. Son zamanlarda cami-cemevi fikri var, bu güzel gelişme. Biz Alevilerle ortak işler de yapabiliyoruz, ama bazen bizi de boykot ediyorlar.
- Diyanetin dil problemi de var. Sadece diyaloga hazır olmak yetmez, doğru bir üslup seçmeli. Görev tanımı yaparken herkesi kapsayacak bir çerçeve çizilmeli.

Mardin

Mart 2014

Diyanet İşleri Başkanlığı'nı Süryani, Ezidi, Arap, Kürt ve Türklerin bir arada yaşadığı Mardin gibi çok-dinli, çok-kültürlü bir şehirde tartışmak ufuk açıcı oldu. Artuklu Üniversitesindeki toplantıya Mardin'de yaşayan çeşitli etnik, dini ve sosyal gruplardan temsilciler, Müftülük görevlileri, akademisyenler, gazeteciler katıldı. Artuklu Üniversitesi'nden Yrd. Doç. Ramazan Aras'ın moderatörlüğünü yaptığı toplantıda Prof. İştah Gözaydın bir kamu kurumu olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Anayasa ve yasalardaki görev tanımını aktararak, bu çerçevede tek bir inanç, Sünni İslam'a odaklanmış bir din hizmetini verdiğinin altını çizdi. Dr. Hidayet Şefkatli Tuksal ise Diyanet'e dair tartışmaları Diyanet'in tüm dinlere eşit yaklaşım çerçevesinde hizmet sağlamasını savunan görüş ile Diyanet'in tümüyle kaldırılarak her inanç grubunun ibadet ve dini gereklerini kendilerinin yerine getirmesini savunan anlayış olmak üzere iki grupta özetledi. Katılımcıların yorumları da Tuksal'ın çizdiği iki yol üzerinden ilerledi. Toplantıya katılan çeşitli Hıristiyan cemaatlerinin temsilcileri de Diyanet'in eşit ve adil bir hizmet vermediğini dile getirmekle birlikte kaldırılmasının pek mümkün görünmediğini belirterek, Diyanet'in içinde diğer inanç mensuplarından da temsilcilerin yer almasını önerdiler.

Mardinlilerin Diyanet'e dair görüşlerinden notlar:

- Diyanet kuruluşundan itibaren tekçi bir zihniyetle yönetiliyor. Türkiye, sadece Türklerin değil Kürtlerin, Arapların, Süryanilerin yaşadığı bir ülke, hata burada başlıyor. 1961'de Diyanet'te mezhepler müdürlüğü kurulmak istenmiş, ama Diyanet'te Hanefilik esas alındığından yapılamamış, Şafi mezhebi hep üvey evlat muamelesi görmüş mesela... Türkiye Diyanet Vakfı'nın yakınlarda tamamladığı İslam Ansiklopedisinde bütün kavimlere dair maddeler var, fakat K harfinde Kürt maddesi yok. Diyanet İşleri Başkanı ile bunu görüştük, sonradan ilave edilmesinin mümkün olduğunu söyledi ama baştan konulmaması hata... Kürt klasikleri, Süryani klasikleri de yok İslam Ansiklopedisinde. Diyanet yayınları arasında Türkiye'de yaşayan farklı

kesimleri temsil eden kitaplar yoktur. Diyanet dinler, inançlar, kimlikler konusunda kendini gözden geçirmeli...

- Diyanet'in en iyi verdiği hizmet, rutin ibadetleri ülkenin en ücra köşelerine aynı şekilde ulaştırması ama toplumla ilişki, farklı kesimlerle iletişim kurmada problemler var. Mesela, çözüm sürecinde hutbe ve vaazların Kürtçe yapılmasında problem yaşandı. Diyanet'in çözüm sürecine etkisi dil üzerinden olacaktır, bunu düzenlemesi gerekir. Molla ve seydaların Diyanet kadrosuna alınması halkla ilişki kurmak açısından olumlu, ancak barış sürecine katkısı sınırlı... Olumsuzluklarına rağmen Diyanet korunmalı ama farklı kesimlerin talepleri de dikkate alınmalı.

- Bayanlar camide sıkıntı yaşıyor. Camiler bu haliyle erkek camileri, sadece bazı camilerde bayanlar namaz kılabiliyor. Diyanet'in "camiye gidiyoruz" kampanyaları var ama bu yapıyla, bu mimariyle bu kampanya işlevsel olamaz, mimari zihniyetin değişmesi lazım.

- Problemlerin temelinde ulus devlet mantığı var. Zihniyet değişmeli, yeni bir siyasi yapılanma gerekiyor. Bu durum devam ederse farklı gruplar zarar görmeye devam eder. Anayasa değişikliği özgür bir şekilde ele alınmalı. Diyanet teşkilatı içinde de sorunlar var, onlar da memnun değil. 90 yıllık tabular var, onları yıkmak kolay değil.

- Sivil alana ait olan dinin, devletin resmi çerçevesi içinde şekillendirilmesini doğru bulmuyorum. Sünni İslam içinde bir sürü mezhep var, ayrıca toplumda farklı inanç grupları var. Devlet tek bir anlayışı hâkim kılmaya çalışıyor. Benim kendi seçtiğim imamın arkasında namaz kılma özgürlüğüm olmalı ama yok. Din sivil alanda şekillenmeli. Devlet bana nasıl inanacağımı ne hakla söyler? Alevi'ye "camiye git" deme hakkını nereden alıyor? Diyanet, Diyanet Ansiklopedisi, Diyanetin camileri de Althusser'in bahsettiği devletin ideolojik aygıtlarından... "Diyanet mevcut haliyle korunmalıdır" görüşünü reddetmeliyiz. "Aleviler maaş alsın, mollaları kadroya alsınlar" diyoruz ama devlet içinde Diyanet gibi bir kurum olmamalı, din sivil alana bırakılmalı... Neden camileri devlet finanse etsin? Vergilerimizden neden imam maaş alsın? Ben Süryaniyim, Sünni imama benim vergim niye maaş olarak gitsin?

- Diyanet'in hizmetleri de sorunlu. Diyanet özgürlük temelli çalışmıyor, ötekileştiriyor. Dinin özelliği insanı merkeze almasıdır ama Türkiye'de farklı mezhepler, farklı inanç grupları, farklı cinsel yönelimler sürekli dışlanıyor. Eski Diyanet İşleri Başkanı Ali Bardakoğlu'nu beğeniyordum, Mehmet Görmez Bey'i de beğeniyorum ama eğitim hakkı, sağlık hakkı gibi konuları dert edinmiyor. Kadın meselesinde de sorunlu bir söylemi var. Bir koro çalışmasına katılmıştım, bir arkadaş başörtülü olduğum için bana "müftüden izin aldın mı?" diye sordu. Çok şaşırtıcıydı bu... Ben inanan bir kadın olarak sınırlarımı biliyorum. Hayatıma bir renk katsın diye koroya katılmışım, müftüye neden sorayım? Altı yıl o koronun çalışmalarına katıldım ama başörtülü olduğum için sahne almama izin vermediler.

- Diyanet'in konumunu ele alırken bir realite var, onu gözden kaçırmamak lazım... Diyanet halkın ibadet, inanç ihtiyaçlarıyla ilgili kuruldu ama biz daha fazlasını talep ediyoruz hep, bu da haktır. "Müftüye sordun mu?" sorusunun temelinde caiz mi, değil mi meselesi var. İcazet almak değil... Dini sorularda Diyanet bir cevap makamı. Kuran'ın öğretilmesi, camiye gitmesi meselesinde özürlerle ilgili neden bir şey yapılmıyor deniyor, Diyanet son yıllarda görme engellilerle ilgili yaygın çalışıyor. Diyanet'i ele alırken Türkiye'nin son 80-90 yılını göz önüne almak lazım. Mezhepler, farklı etnik gruplar konusunda bir sıkıntı yok Diyanet'te...

- İslam'ın ilk şartı Kelime-i Şehadettir. Bunu Kürtçe dile getirmesi neden yanlış olsun? Vaaz ve hutbelerin Arapça oluşu Kürtler açısından bir sorun. Kürtlerin kendi diliyle ibadet edebilme hakkı olmalı.

- Eleştiriler biraz acımasız, Mardin'de son yıllarda durum değişti, Arapların olduğu köylerde Arapça hutbe ve vaaz, Kürtlerin olduğu yerlerde Kürtçe vaaz, Arapça hutbe, arkasından yine Kürtçesi okunuyor.

- Diyanet'in geçmişteki politikaları milli bir din ve kimlik kurmaya hizmet ediyordu. Geçmişte ibadetin, ezanın Türkçeleştirilmesi Diyanet eliyle yapıldı. Devrik İran şahının bir sözü var, "benim en büyük hatam Mustafa Kemal gibi mollaları bir kuruma bağlamamaktı." Kadın müftüler olmalı, kadınların sorularına kadın müftü yanıt verebilir. Eşbaşkanlık gibi değil ama kadın müftü yardımcısı olmalı. Sanırım büyük şehirlerdeki müftülüklerde var sadece... Daire başkanları seviyesinde diğer din ve mezheplerden de kişiler olmalı. Diğer inanç grupları adil bir şekilde bütçe ve hizmetlerden faydalanmalı. Kilise ve manastırların elektrik, su faturaları kamudan karşılanmalı.

- Diyanet'in güncel konulara karşı kendini yenileyememesi sorunu var. Üç-dört yıldır Kürt cephesinde anadilde savunma talebi var mesela, İslam hukuku kaynaklarında tercüman edinme hakkından söz ediliyor, mahkemenin tercüme masraflarını karşılayacağı, kaç tercüman olacağı vs. Peygamberimizin zamanında bir Yahudi mahkemeye çıkınca, tercümanla kendi dilinde savunma yapıyor. Diyanet'in bugün bu talebe dair bir lafi olmayacak mı?

- Diyanet'in darbeler dönemindeki tutumu çok hatalıydı. 12 Eylül döneminde her Çarşamba Diyarbakır Cezaevine bir imam gelip vaaz verir, devrimcilere "Herkes Türk olmak zorunda, devlete karşı geldiniz nedamet getirin" derdi. Kürt sorunu çok önemliydi, ama Diyanet'in onun çözümünde katkısı olmadı, "insanlara zulüm etmek günahtır" deseydi mesela... Dünyada büyük değişiklikler oldu ama Diyanet kendini yenileyemedi. Sivil, eleştiriye açık bir kurum olmadı.

- Devletle Diyanet ilişkisi zaten sorunlu... Farklı inanç gruplarının Diyanet'te yer almaya ilişkin talepleri var, o gruplara bunu tavsiye etmiyorum. Böylece devletin bağından üzüm yemeye başlıyorsunuz. Müslümanlar açısından ise Diyanet ne vazgeçilebilir, ne de kabul edilir konumda.

- Diyanetin birtakım eksikleri var ama bunların bir kısmı sistemden kaynaklanıyor. Şunu da kabul etmek lazım, eski Diyanet'le bugünkü arasında dağlar kadar fark var. Otuz beş yıldır kurumda çalışıyorum, bu mukayeseyi yapabiliyorum. Eskiden, özellikle darbe dönemlerinde çok sıkıntılar çekildi. Mezheplere ilişkin tavrı eleştiriliyor, ama bu durum da giderek değişiyor. Dini sorulara cevaplar mezheplere göre veriliyor. Şafiler ve Caferiler için ilmihal yayınlandı. Din İşleri Yüksek Kurulunda da dört mezhep temsil ediliyor, bazen meseleler farklı mezheplere göre görüşülüyor. Kadın ve cami konusunda da gelişmeler var, kadınlar Cumaya gelmeye başladı. Diyanet görevlileri sadece namaz kıldıran, hutbe okuyan kişi gibi görünüyor ama artık farklı görevleri de var. Mesela güneydoğuda kadının sorunları konusunda benden bilgi istendi, o çalışmayı yapıyorum. Diyaneti sadece kuruluş amacına göre değerlendirmeyelim, artık icraat ve tatbikat bakımından kuruluş amacından farklı, daha geniş alanda çalışıyor. Diyanet İşleri Başkanı "biz herkesin imamımız, camiye gelen ya da gelmeyen herkesin Diyanetiyiz" demiştir.

- Diyanetin kuruluş amacında tektipleştirme var. Devletin temel hedefi kendi ideolojisine bağlı bireyler oluşturmaktır, geçmişte ve bugünde de, Diyanet buna hizmet eden bir kurumdur. Diyanet İslam'ın evrensel özelliğini yok saymıştır. Diyanet öncesi daha özgür bir dini yaşam vardı, şu anda Diyanet tarafından bize öğretilen İslam değildir.

- Diyanet mensubu değilim ama çok ağır eleştiriler yapıyor Diyanet'e... İslam'ı öğrenmeye, Müslüman olmaya çalışan biriyim. Diyanet güzel bir yol izliyor diye düşünüyorum. İnsanlara İslam'ı öğretme konusunda iyi çalışıyor. Eğer bu iş cemaatlere bırakılırsa Müslümanlar birbirlerinin camilerine bile gitmez, kendi cemaatleri dışındakilere hayat hakkı bile tanımazlar, çünkü tutucular... Avrupa'da olduğu gibi, orada yaşayan Türkler birbirlerinin camilerine gitmiyorlar. Çocuklara İslam'ı ailede öğretmeye çalışalım ama kaç kişi bunu yapabiliyor? Bu bir kurumun işidir. Cemaatlerle kıyasladığınızda Diyanet bu işi çok daha iyi yapar. Diyanet'in insanları devlete kul yapmak gibi bir niyeti yoktur. Diyanet devletin bir kurumudur belki arzulanan nitelikte değildir ama gelişebilir. İmamların bireysel hataları Diyanet'e mal edilmemelidir. Diyanet bütün cemaatleri kuşatıcı, mezhep taassubundan uzak bir çalışma içinde olmalı, zaten öyle bir yolda... Seydaların Diyanet'e katılması gibi bir çalışma var. Türkiye şartlarında Diyanetin lağvedilmesi değil iyileştirmesi için çalışmalıyız.

- Diyanet'i konuşuyor, eleştiriyoruz ama ondan hizmet talep eden gruplar da birbirlerini çok iyi tanımıyor. Diyanet o dönemin şartlarından ortaya çıkmış, bunu tartışmanın çok da anlamı yok. Bugün artık 2014'te hep birlikte oturup konuşuyor, eleştirebiliyoruz. 1998'de yapılan bir toplantıda Diyanet müfettişi imamlara, "vaazlarınızda ş, r, i, t harflerini (şeriat) kullanmayın" diyor, şeriat bile diyemiyor korkusundan. O günlerden bugünlere geldik. Diyanet'in kapatılması gerektiği düşüncesine katılmıyorum, Türkiye'de tarikatlar, dini gruplar arasında bir sivilleşme imkânı görmüyorum.

- Müslümanlara bir dokunuldu, bin ah işitildi. Bu biz Hıristiyanların durumunun daha vahim olduğunu gösteriyor. Biz Hıristiyanlar Diyanet'in hizmetinden yararlanamıyoruz. Diyanet yürütmenin emrinde çalışan bir kurum. Vergilerimizi veriyoruz ama hizmet alamıyoruz. Diyanet eşit ve adil bir hizmet vermiyor, sadece Müslümanlara hizmet veriyor.* Diyanet Müslümanları Hacca götürüyor, Hıristiyanları da Kudüs'e götürsün.

- Diyanet kapatılsın demek çok zor, Diyanet'te Müslüman olmayan gruplar için de temsilci olmalı, Diyanet'te iyileştirmeler yapılmalı, meseleye insan hakları açısından bakan bir kurum haline gelmeli.

- Özellikle yurtdışındaki Türkler için Diyanet çok önemli, orada verdiği hizmetler takdir edilmeli. Eleştirilerime gelince, camilere engellilerin ve kadınların erişimi sorunlu... Yenişehir'de iki camiye gittim, kadınlar için ayrılan yerler küçük, kadınların abdest alma yerleri yetersiz, engelliler de düşünülmemiş. Bazı camilerde kadınların Cuma namazı kıldığı söylendi ama yetersiz. Erkekler camilerde kadınların yerini işgal ediyor. Kadınlara ayrılan yerler var ama camiden kopuk, sadece dört duvar, önü perdeli.

- Kadına yönelik şiddet konusunda Diyanet daha çok çalışmalı, kadın cinayetlerini, şiddeti önleme amaçlı hutbeler hazırlanabilir. Erken evlilikler meselesi de aynı şekilde, 13-14 yaşında evlendirilmiş kızlar var... Erken yaşta evliliklerle ilgili olarak 2009'dan beri hane ziyaretleri yapıyoruz. Mardin'de acil koordinasyon grubu kurduk, içinde müftülük de yer alıyor. Bu olumlu bir örnek...

- Diyanet Sünni kesimi kontrol etmek için kurulmuş diyoruz, onu kaldıralım demek rejimin tamamını değiştirmek demektir. O zaman rejimi konuşalım. “Diyanet diğer grupları da içine alsın” diyor, bu “beni de kontrol altına al” demektir. Diyanet mensupları cübbesiyle resmi görev dışında dolaşamaz ama metropolit özel dini giysisiyle gelebiliyor. Bunlar rejimden kaynaklı sorunlar... Diyanet resmi ideoloji için kurulmuş, Kürtlerle ilgili olarak o rejim dışında bir içerikle konuşmasını beklemek yanlış.

- Diyanet devlet adına dini tarif ediyor. Cemevinin ibadet yeri olup olmasını Diyanet’e sorunca “değildir” diyor. Diyanet sadece dini hizmet vermiyor, dini tarif de ediyor. Diyanet kaldırılmasa da değiştirilmesi gerekir. Devletin yaygın din dışında kalanlara nasıl olanaklar sağladığı önemli.

- Cumhuriyetle birlikte din-devlet meselesinde bir kırılma olmuş. Diyanet bir operasyonla kurulmuş, işlevsel bir şekilde kullanılıyor. Bugün geldiği noktada nasıl bir işlevi var? Sivil bir örgüt olsun diyor ama devlet geleneğinde böyle bir kurumsallaşma örneği yok. Mehmet Altan Kent Dindarlığı kitabında, “eskiden sofistike bir eğitimle gelen din adamları vardı artık yok” diye Diyanet’i eleştirir, ama bir kırılma yaşanmıştır. Cemaatlerin fonksiyonları günümüzde değişmiştir, din hizmetleri cemaatlere bırakılırsa birbirlerini yerler, her cemaat kendi liderinin bakış açısıyla hizmet verecektir, bu da problemlere yol açar. Diyanet bu anlamda daha “adil” davranmaktadır. Son dönemdeki iyileştirmeler devam etmeli, kadına şiddet konusunda, farklı inançların talepleri konusunda çalışmalı.

- Çok çeşitli inanç gruplarının olduğu bir ülkedeyiz, bizi çokdinlilik, çokkültürlülük temsil ediyor. Ancak herkes eşit şartlarda özelliklerini ifade edebiliyorsa güçlü bir Türkiye’den bahsedebiliriz. Diyanet’in kalkması kalkmaması değil, insanların kendi dinlerini yaşaması ve yaşaması için imkân sağlanması önemli... Devletin bu konuda eşitlik sağlaması gerekiyor. Süryani kökenli, Hıristiyan dininden bir Türk vatandaşım, eşit şartlarda temsil edilmem gerekir. Türkiye’de 50 bin Süryani var, onların dinlerini yaşaması, kiliselerini ayakta tutması için sağlam ve eşitlikçi bir yapı kurmak şart... Çeşitlilik, çoğulculuk bize zenginlik katar.

- On yıldır imamlık yapıyorum, yeni ayrıldım, cezalar da aldım, Diyanet karşısında mağdur sayılıyorum ama burada konuşulanları duyunca eleştirileri çok da dile getirmek istemiyorum. Diyanet’in milliyetçi olduğu, Kürtlerin sorunlarına eğilmediği, kadına şiddet konusunda çalışmadığı vs. söylendi. Bizde devletin resmi dini yok ama belki Diyanet o niyetle kuruldu. Diyanet’in o dönem seçtiği insanlar samimilerdi, şimdi de samimi birileri var. Diyanet’in imamları saygındır Anadolu’da. Ben imam olarak Kürtler aleyhine bir vaaz vermedim. Şu andaki Diyanet işleri başkanı Kürt’tür, artık Kürtçe vaaz da veriliyor. Devlet kendi menfaatleri için dünyanın her yerinde dini kullanır. Diyanetin felsefesinde Türk milliyetçiliği yoktur. Evet, kadın hakları konusunda yetersiz, ama çalışmaları var şu anda. Diğer dinlere bakışı da eleştirildi, doğrudur; Diyanet’in başına İslam ibaresi eklenmeli, diğer inançlarla ilgili ayrı bir kurum olacaksa da bu devletin sorumluluğundadır.

Antakya

Nisan 2014

Projenin yedinci toplantısı Mardin'den sonra yine bir başka, çok-kültürlü, çok-dinli şehir olan Antakya'da yapıldı. Sivil toplum kuruluşları, din görevlileri sendikaları ve şehirdeki çeşitli inanç gruplarından temsilcilerinin katıldığı, moderatörlüğü Emine Uçak tarafından yapılan toplantıda, Diyanet İşleri Başkanlığı, ülkedeki laiklik anlayışı ve farklı inançlara yaklaşımı çerçevesinde ele alındı ve çoğunlukla eleştirildi. Yrd. Doç. Dr. Hakan Mertcan Farklı İnançlar Karşısında Diyanet başlıklı konuşmasında Diyanet'in yayın ve hutbelerinde diğer inanışlara yönelik ayrımcı ve nefret ifadelerinden çeşitli örnekler verdi. Cafer Solgun, Hükümetin 2008'e kadar Diyanet'le ilgili reform taleplerini dikkate alırken, artık "önemli icraatları olan bir kurum olarak" savunmaya başladığını vurguladı. Üçüncü ve son konuşmacı Yrd. Doç. Dr. Nil Mutluer de Diyanet'in Sünni İslam'ın nasıl yaşanacağını düzenleyen bir kurumken, giderek gündelik hayata sirayet etme çabasına ve toplumu şekillendirmeye yönelik kadın politikalarına da dikkat çekti. Katılımcıların şehirlerinde farklı grupları bir araya getirecek bu türden toplantıların daha sık yapılması ihtiyacını ve Antakya'da yaşayan tüm kesimlerin birbirlerinin beklentilerini, taleplerini öğrenmesi temennilerini dile getirmeleri diğer şehir toplantılarından farklı bir not olarak kayıtlara geçti.

Antakyalıların Diyanet'e dair görüşlerinden notlar:

- Ben Aleviyim. Diyanet mevcut hali ile sürdürülemez; asıl sorun bu değişimin nasıl olacağı... Diyanet'in hizmetlerinden yararlanan vatandaşları rencide etmeden, Diyanet'te çalışan on binlerce insana işsizlik korkusu yaşatmadan öneri geliştirmeliyiz. Bu nedenlerle "Diyanet feshedilmeli" önerisi gerçekçi değil. Devlet sorunun muhatapları ile doğrudan iletişime geçmeli. "Devletin resmi ideolojisinin Diyanet'ine hayır, her inanç grubunun kendi Diyanet'ine evet" demeliyiz. Benim inanç önderlerimin geliri yok, hayatını başka faaliyetlerle kazanmak zorundalar. Din adamı yetiştirecek okulumuz yok, devlet okullarında inancımız öğretilmiyor. Şeyhimizin, Alevi çocuklarına Kuran'ı öğretme yetkisi yok; bir inanca mensup insanların başka bir inanç grubunun insafına bırakılması kabul edilemez. Aleviler olarak vatandaşlık görevimizi

eksiksiz yerine getiriyoruz ama hizmet alamıyoruz. Devlet, farklı inanç mensuplarıyla doğrudan ilişkiye geçip, özerk, sivil bir diyanet sistemi kurabilir. Alevilikle ilgili her türlü karar, bilgi ve görüş Alevi diyanetinden alınmalı... Benim kültürümde Gadir Hum bayramı kutsaldır, o gün çalışmam. Resmi kurumlar, kutsal günlerimizi Alevi kurumlardan öğrenmeli. Vatandaşın başvurusuna gerek kalmadan nüfus cüzdanından din hanesi kaldırılmalı, çocuklar din eğitimini Alevi hocalardan almalı. Alevi akademileri, enstitüleri kurulmalı. İnananlar, Diyanet İşleri başkan ve yöneticilerini demokratik yöntemlerle kendileri seçmeli, Diyanet halka sorumlu olmalıdır. Şeriye ve Evkaf Vekâlet'inin kaldırılmasından sonra vakıf mallarının ne olduğu da araştırılmalıdır.

- Eğer demokratik, laik bir ülkede yaşıyorsak, Diyanet diye bir kurum olmamalı. İnanç vatandaşların kendi kişisel alanındadır, devletin değil. İnanç kavramı devletleştiriliyor, hem de 120 bin personeli olan bir kurumla... Devlet dinin kendi tekelinde kalması için çalışıyor; Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana devlet dine yön veriyor. İnanç sahibi Sünni kardeşlerimin de Diyanet'in yapısından rahatsız olması gerektiğini düşünüyorum. Diyanet'te görevli olanlar devlet memurudur; din adına devletin politikasını sürdürmek zorundadır.

- Diyanet lağvedilmeli fakat bunu yumuşak bir geçişle yapmalı, bu süreçte her inanç grubu kendi özerk kurumunu oluşturmalı. Devletin müdahalesi, ancak vatandaşın başkasının inancına müdahale ettiği noktada olmalı.

- Bu ülkede Alevilerin, Yahudilerin, Ermenilerin vergisiyle Sünni imamın maaşının ödenmesi, devletin adaletsizliğidir. Fakat bu haksızlığı yaratan, Diyanet görevlisi imamlar ya da Sünni Hanefiler değil. Türkiye'de bir yalan tarih yaratıldı. Cumhuriyet'le Alevilerin arazileri, okulları elinden alındı, Alevi dergâhları kapatıldı. Günümüzde başörtülünün ödediği vergilerle yapılan okullara başörtülüler alınmadı. Bu ülkede Aleviler kadar Sünniler de ezildi. Aleviler hep Sünni İslam'la engellendi, korkutuldu. Eskiden cemevi yoktu, tekkeler, dergâhlar vardı. Bugün cemevleri ibadethane statüsüne alınıns deniyor fakat karşımızda devrim kanunları var; hangi yasaya göre yapılacak bu? Diyanet'i kaldırmak Sünni İslam'a müdahaledir.

- Diyanet hiçbir şart olmadan kaldırılmalı; bu haliyle ne devlete ne halka hizmeti vardır. Ülkemizi kuranlar sadece Sünniler değil ki, Çanakkale şehitliklerinde gayrimüslim kardeşlerimiz de yatıyor. Osmanlı İmparatorluğu'ndan bugüne kadar halkın istekleri doğrultusunda özgür bir demokratik kuruma sahip olmadık. Son zamanlarda ezanlar apartmanlara konan hoparlörden okutuluyor, bu da kalkmalı. Eğer bu kurum kalkmayacaksa, içinde farklı inançlara ait kürsüler oluşturulmalı.

- Diyanet çalışanı din görevlileri olarak Diyanet'in özerkleştirilmesi gerektiğini savunuyoruz. Diyanet'te bütün mezhepler temsil edilmeli... Diyanet'in devlet ideolojisini sürdürmesine karşıyız. Fakat Afganistan gibi de olmamalıyız, bu işler Müslüm Gündüz gibi dini sömürenlere bırakılmamalı. Diyanet Hanefi Sünni'dir dendi ama ben Şafi'yim.

- Sanki başından beri, Cumhuriyetin saltanatını Sünniler sürmüş, Diyanet de buna zemin sağlamış gibi bir algı oluştu. Ben öğrencilik hayatımda okulda namaz kılmak istediğim için ceza aldım, kız kardeşimi başörtüsü ile okutamadım. Diyanet'in Sünnileri temsilen çalıştığı düşünülüyorsa, bu devlet benim gibi Sünni dindarlara zulmetti. Laiklik aslında din ve devlet işlerinin ayrılmasıdır. Devletin, din dâhil her alanına hâkim olduğu bir imparatorluktan sonra,

lütfe edilmiş Misak-ı Milli sınırları içinde bir devlet kuruyorsunuz, insanların dini yaşama biçimleri ortadayken, bir anda bunu yasaklayıp, halka artık devletin dine karışmadığını söylüyorsunuz.

- Devlet, Diyanet eliyle Sünni İslam'ı ehlileştirmek istiyor. Alevileri ve diğer inanç gruplarını unuttuğu için değil, bunları tehdit olarak görmediği için onlarla ilgilenmiyor. Diyanet, din rejime ayak bağı olmasın diye icat edilmiş bir sopadır. Devleti yıkabilecek en büyük güç olarak Sünniler görüldüğü için Diyanet Sünnilere yönelik kuruldu. Devlet eğer başka inanç gruplarını ciddi bir tehdit olarak görseydi, onlara da yönelik bir diyanet politikası yürütürdü.

- Antakya'da Arap Alevileri çifte asimilasyon yaşıyor: Türkleştirilme ve Sünnileştirilme politikaları... Sistematik bir devlet politikası olarak yıllardır devlet tarafından asimile ediliyoruz. Belli etnisitelerin, inanç gruplarına uygulanan bu asimilasyonun araçlarından biri de Diyanet İşleri Başkanlığı... Reforme etmek üzerine yapılan tüm tartışmalar, bu asimilasyon kurumunu meşrulaştırır. Yüzde 90'ı Arap Alevisi olan bir bölgede okuduğum bütün okullarda sınıfı geçmek için masanın üstüne çıkıp namaz kılmaya zorlandım. Teneffüste arkadaşımınla Arapça konuştuğum için ceza aldım. Diyanet'in kapatılmasından yanayım. Diyanet, Sünni Müslümanlar dışındakiler için asimilasyon, Sünniler için kontrol mekanizmasıdır.

- Tüm Türkiye, bizim kentimiz gibi çok dinli ve çok kimlikli iken Cumhuriyetle tek dinli ve kimlikli hale geldik, azınlıkları "gayrimüslim" diyerek ötekileştirdik. Tek başına bu tanımlama bile çok ayrımcı... Vatandaşlık bağımız Türk soyluluk üzerine... Özel bir alanı düzenleyen bu kurumun çok büyük bir bütçesi var; buna karşılık eğitime ayrılan bütçe çok yetersiz. Bir tüzel kişilik olarak devletin dini olmamalı, Diyanet kaldırılmalı...

- Devlet, amaçladığı asimilasyonu başardı; mesela okullarda her gün okunan Öğrenci Andı, en büyük asimilasyondur... Ben Sünni bir din dersi öğretmeni olarak, Alevilere hakaret edilen bir kitabın toplanmasını sağladım, sınıfta Gadir Hum Bayramını anlattım. Din özgürlüğünü temel insan haklarından ayırma imkânımız yok. Sünniler Hıristiyanlara tanıdığı hakları, Alevilere çok görüyor. "Diyanet lağvedilmeli" demek yerine, dinin dindarlara bırakılmasını söylemek daha doğru olur. Başka ülkeler din-devlet ilişkilerini nasıl çözmüş, buna da bakmalı...

- Diyanet'ten herkes şikâyetçi, ama yerine ne koyacağız? Türkiye'de ulus devlet meselesini, yerleşme ile birlikte değerlendirmeliyiz. Bazı gözlemlerimi aktarabilirim: Sünni bir Arap'ım. Birçok inanç grubu ile birlikte yaşıyorum. Hıristiyan arkadaşlarım kendi dini liderini seçer, Antakya'daki (Harbiye, Samandağ) Alevi toplumu devletin müdahale etmediği durumda kendi sorununu daha kolay çözer. Diyanet'in kaldırılmasının ardından, inanç gruplarına özerk alanlar tanırsak, sorunların çözümünü o gruplara bırakırsak, ilgili meselelerin halledileceğine inanıyorum. Soruna özgürlükçü bir perspektiften bakmalıyız.

- Diyanet'in kapatılıp kapatılmaması konusunda karar verecek olanlar Sünni kardeşlerimiz... Biz eşitlik ilkesi adına yeni bir düzenleme yapılmasını savunmalıyız. Diyanet'in içinde diğer inanç gruplarına yer verilmesinin işleri daha da zorlaştıracağını düşünüyorum. Bu yapı tüm inanç gruplarına eşit şekilde hizmet etmeli, idari ve bütçe açısından özerk olmalı. Mesela Almanya'daki sisteme benzer şekilde, Diyanet kurumdan hizmet alan vatandaşların vergilerinin isteğe bağlı toplanması yoluyla finanse edilmeli; böylece sorun temelli olarak çözümleni.

- İnsanın olduğu her yerde farklı inançlar vardır ama din devletin eline geçtikten sonra farklı inançlardan insanların bir arada yaşaması imkânsızlaştı. Bugün Suriye'de olan biteni din adına

kabul etmek mümkün mü? Yakın zamana kadar barış içinde yaşayan Suriye halkları nasıl bugün bu hale geldi?

- Ortodoks Kilisesine mensubum. Bu toplantıda sorunlarımızı özgürce konuşabilmek bir şans... Devlet, etnik ya da dini kimliğine bağlı olmadan tüm vatandaşlarına eşit mesafede olmalıdır. Bizim Diyanet ile hukuksal bir bağımız yok. Devletle ilişkimiz, elektrik faturamızı ödemekten öteye gitmez. Devlet, pederlerimizin maaşları ya da bizim diğer sorunlarımız ile hiç ilgilenmez. Bu ülkenin vatandaşı kimliğini taşıyoruz ama her sorunumuzu kendimiz çözeriz. Çocuklarımıza dini eğitim veremiyoruz; benim çocuğum Hıristiyan, din ve ahlak bilgisi dersinde bize neden kendi dinimizi öğretmek için bir hak verilmiyor? Antakya, dinler arasında diyalogun doğal olarak kurulduğu bir kenttir, insanlar temelde birbirinin kardeşidir, sevginin olduğu yerde sorunlar çözülür.

- Alevilerin kendileri için kuracağı, sivil, özerk bir kurumu savunuyorum; bu benim demokratik hakkım... Diyanetin bütçesi sadece helal paradan oluşan bir bütçe değil ki; hırlının, hırsızın parası da gidiyor o bütçeye, benden zorla alınan vergi de... Alevilerin, inançsızların hakkını çığneyen bir Diyanet söz konusu... Vatandaşın cennete nasıl gideceğini Diyanet belirliyor. DİB aynı zamanda nefret suçu işliyor; Alevi ailenin çocuğunu dininden, ailesinden uzaklaştırıyor.

- Ailem Hıristiyan, eşim ve ailesi Alevi, ben inançsızım. Bu meselede temel sorun, demokrasi ve din ilişkisi... Demokrat bireyler olamadığımız sürece, demokratik devlet de oluşturamayacağız ve Diyanet gibi asimilasyon araçlarını üstümüzde yük olarak taşımaya devam edeceğiz. Diyanet bilinen anlamda Sünniliğe değil, devlet Sünniliğine hizmet etmektedir. Yakın geçmişte Türkiye’de Sünni halk da diğer dinlere ve inançlara bağlı kişiler gibi zararlar görmüştür.

- Devletin tek işlevi, bütün inanç gruplarının birbiri üstüne tahakküm kurmasının önüne geçmektir. Çözüm, özgürlükçü laikliktir. Mesela Antakya’da, Arap Alevilerinin ziyaret ettikleri makamların yasal statüsü gecekondudur. Antakya’da oryantalist hoşgörü söyleminin dışına çıkılıp farklılıkların bir zenginlik olarak görülmesi sağlanmalı.

- Diyanet, Cumhuriyet döneminde vakıf-küllüye sisteminin çökertilmesi ile kurulmuştur. Bir zamanlar inananlar kendi din adamlarının, okullarının parasını, vakıfları vasıtasıyla ödüyor iken, Cumhuriyet ile birlikte devlet bu vakıflara el koydu. Camiler sadece namaz kılınan yerler haline getirildi. Tüm dini cemaatler, tekrar kendi vakfını, ibadethanesini oluşturmalı, kendi özerk yapısını kurabilmeli.

- Biz burada insanların verili kimlikleri üzerinden tartışıyoruz ama mesela Arap ve Alevi olmayı ben seçmedim. Diyanet’in toplum mühendisliği aracı olduğunda hemfikiriz. Yine de farkında olmadan doğuştan getirdiğimiz ve kazandığımız mevzileri terk etmek istemediğimiz için birbirimize karşı savunma halindeyiz, yine birbirimizi belli bir tanıma sıkıştırıp uzlaşmamayı sürdürüyoruz.

- “Diyanet kaldırılсын” deniyor ama bundan sebeplenecek radikaller yüzünden Diyanet’i çok arayabiliriz. Bu nedenle Diyanet’in korunmasını, ama özerk bir yapıya kavuşturulmasını savunalım.

Sivas

Mayıs 2014

“Diyanet’i Tartışıyoruz” projesinin sekizinci yuvarlak masa toplantısı için Sivas seçildi. Sivil toplum kuruluşları, din görevlileri sendikaları, Müftülük görevlileri ve şehirdeki çeşitli inanç gruplarından temsilcilerin katıldığı toplantı, iki acı olayın; yakın bir zamanda meydana gelen Soma Maden faciasındaki can kayıplarının ve İstanbul Okmeydanı Cemevi avlusunda Sivaslı Uğur Kurt’un polis kurşunuyla öldürülmesinin gölgesinde gerçekleştirildi. Davetli Alevi kuruluşların temsilcileri Sivas’ta Kurt’un cenaze törenine katıldıkları için toplantıya gecikerek katılabildiler. Toplantı boyunca bu üzücü hadiselerin etkisinin tartışmalara da sirayet ettiği görüldü. Ayrıca konunun sık sık Diyanet’ten çok Alevilik-Sünnilik meselesine kaydığı da gözlemlendi. Toplantıda İstar Gözaydın “Bir Kamu Hizmeti Olarak Din ve Diyanet”, Nil Mutluer, “Din devlet ilişkisine uluslararası bir yaklaşım”, Cafer Solgun, “Resmi ideoloji ve Diyanet” başlıklı sunumlarla tartışma oturumlarının çerçevesini çizdiler. Sunumların ardından katılımcılar görüşlerini dile getirdiler.

Sivaslıların Diyanet’e dair görüşlerinden notlar:

- Diyanet ile ilgili dört farklı formül önerilmiştir. 1- Diyanet mezheplere göre değil ana referans Kuran’a göre tekrar yapılansın, 2- Diyanet bu şekilde devam etsin 3- Diyanet diğer inançları da temsil edecek şekilde tekrar yapılansın 4- Diyanet kaldırılınsın, din hizmeti cemaatlere bırakılınsın. Her seçeneğin artıları eksileri çok iyi değerlendirilmeli. İyi kötü bir Diyanet’in olması hurafelere karşı etkili olur ve din hizmeti merkezi olarak organize edildiğinden bu alanda denetimi kolaylaştırır. Fakat Diyanet’in hizmeti Sünni-Hanefi Müslümanlara yöneliktir. Bu, anayasanın devletin inançlara eşit mesafeli olması gerektiği maddesine aykırıdır. Diyanet mezhep ayırımı yapmadan hizmet verdiğini söylese de bu inandırıcı değildir. Diyanet’in başka inançları da temsil etme seçeneğinde kastedilen grup Alevilerdir, anayasada eşitlik ilkesi varken Alevilerin Diyanet’te temsil edilmiyor olması sorunludur. Diyanet’in kaldırılması seçeneğinin iyi tarafı din işlerine devlet politikasının karışmamasıdır fakat bu formül için Türkiye hazır değildir.

- Soma'daki hadiseden hepimiz üzüntü içindeyiz, cemevindeki olay da çok acı... Biz iyi niyetle bir araya gelmiş insanlarız, hepimiz etkilendik. Diyanet olarak biz de üzüldük, hutbelerde belirttik bunu. Meseleyi tartışmaya gündelik siyasetle başlarsak bizi ayrıştırır, Diyanet'in geleceğini konuşmaya engel olabilir diye endişeleniyorum.

- 1960'larda Diyanet yeniden yapılanırken gündeme gelen fakat hayata geçmeyen bir fikir var: Diyanet'in özerk olması fikri, kamu kurumu olsun, fakat özerk olsun deniyor. O tarihte TRT özerk, üniversiteler özerk vs. Bugün de özerklik fikri gündeme gelebilir. Özerklik iki şekilde bu meselenin çözümüne hizmet edebilir, birincisi hizmet alanlar da Diyanet'in karar mekanizmasına katılabilirler. İkincisi, özerklik, "Diyanet kaldırılсын" diyenlere de bir alternatif sunabilir. Birdenbire kaldırılıp hizmetler cemaatlere bırakılmış olsa epey bir toz duman çıkabilir. Hâlbuki özerklik bir geçiş aşaması gibi yaşanabilir.

- Bunlar sonuç itibarıyla tanımlama. Bugün TRT'nin özerkliğinden söz etmek mümkün değil... Önemli olan tanımların içinin nasıl doldurulduğu...

- Diyanet bugün bir hizmet kurumu değil bir temsil kurumu olarak görev yapıyor. Gerek siyasi gerek dini olarak Hanefi mezhebini temsil etmektedir. Oysa Diyanet'in bütün mezhepleri, inançları kucaklaması gerekir. Diyanet bünyesinde sadece Sünni Müslümanlar değil, Aleviler, ateistler, Kürtler de olsun. Alevi toplumu olarak Diyanet bütçesinden pay istiyoruz.

- Aleviler için kul hakkına girmemek çok önemlidir, Diyanet'e verilip Alevilerden esirgenen bütçeden dolayı kul hakkına giriyorlar.

- Diyanet'i tartışıyoruz ama öncesinde bir kısım önyargılarımızı, aidiyetlerimizi ön plana koyuyoruz. Kimilerimiz mezhebini, kimilerimiz çalıştığı kurumları ya da yaşadığı devleti... Ama önceliğimiz insanların özgürce ve barış içinde yaşaması olmalı. Diyanet tartışmasına da böyle bakmalıyız. Bütçesinden pay alıp almamak noktasından bakınca özgürlükler açısından bakmadığımızı düşünürüm. Dinin devletle olabildiği kadar az ilişkiye girmesi ideal olmalıdır. Din özünde sivil bir yapılanma... Yetkiyi ve temsiliyeti devletin eline verirseniz devletleşirsiniz, din o din olmaktan çıkar. Dini hizmet istiyorsanız kendi organizasyonunuzu yapın. Devletin dinle ilgili alanda düzenleyici konumundan çıkması gerekir.

- Sorunun kendisi siyasal, memlekette laiklik uygulanmıyor. Burada en mağdur olan Sünniler, devlet eliyle dinleri tarif ediliyor. Gezi Olaylarında ayakkabıyla camiye girdiler deniyordu, devlet de polisyle, mermileriyle cemevine girdi.

- Burada Diyanet'i tartışıyoruz ama daha çok Alevilik-Sünnilik üzerinden konuşuyoruz, bu ülkede başka inançlar da var. Sivas'taki Ermeni arkadaşları bu toplantıya davet etmek istedim ama çekindiler gelmeye... İnsanları korkutmuşuz, başta hâkim inanç korkutmuş. Üç yıl önce 94 kişiye kadar düşmüştü Ermenilerin nüfusu, böyle bir şehirde ve böyle bir ülkede yaşıyoruz. Bunun çözümü demokratik, laik hukuk devleti. İnsan haklarına öncelik veren bir anlayış gerekiyor. Devlet dini manipüle ettiği sürece sorunlar bitmez.

- Aleviler ne istiyor? Aleviler eşit vatandaş olmak istiyor. Herkesin barış içinde yaşamasını istiyorum. Birbirimizi kötüleyerek bir yere varamayız. Allah inananların gönlündedir, camiye de cemevine de sığmaz. Diyanet kaldırılamıyorsa yeniden yapılansın, nüfus yoğunluğuna göre Alevilere de pay verilsin.

- Diyanet anayasal bir kuruluş. Cumhuriyet kuruluşundan beri var. Devletimiz 91 yıldır bu sorunları çözmüş olmalıydı ama olmadı. Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda ulus devlet esas alınmış, tek bir millet, tek bir dil, tek bir din. Dinin içinde de Sünni Hanefilik tercih edilmiş. Devlet o zaman inançları birleştirmeye çalışmış ama biz birleştirmeye çalışmayalım, özgür bırakalım. Birbirimizi inancımız konusunda ikna etmeye çalışmayalım. Sünni akademisyenlere büyük görev düşüyor, daha önce imamlık da yaptım, maaşımın konu edilmesi yaralayıcı geliyor.

- Diyanet'in bütün açıklamaları hep Hükümeti doğrular, destekler nitelikte. Hiç muhalif bir görüş dile getirmeleri mümkün değil mi?

- Diyanet içinde yer almaya ya da bütçesinden pay almaya karşı olan Aleviler de var. Biz Diyanet'in kaldırılmasını talep ediyoruz, Diyanet din ve vicdan özgürlüğü ve yeni bir anayasa çerçevesinde ele alınmalı. Alevi çalıştayları ortaya çıkınca heyecanlandık, özgürlükçü bir anlayış gelecek diye... Ama çalıştaylarda ilahiyatçılar Aleviliği tartışmaya, Aleviliği tarif etmeye başladı.

- 40 yıl önce Alevilik, Sünnilik, dindarlık gibi meselemiz yoktu dendi ama o dönemde kimlikler ön plana çıkarılamıyor, ifşa edilemiyordu. Dindar dindarlığını, Alevi Aleviliğini, Sünni Sünniliğini söyleme şansına sahip değildi, mecburen dosttu, komşuydu insanlar.

- Cezaevinde Alevi bir mahkûm Dede talep etti diyelim, Diyanet ne yapacak bu durumda?

- "Diyanet kaldırılсын" demek yerine insanların ihtiyaçları var, buna cevap veriyor mu, ihtiyaçları karşılamayı nasıl formüle ederiz diye konuşmak lazım. Karşıtlıklar üzerinden değil hak talebi üzerinden ilerleyebiliriz.

- 20 senedir Diyanet'te çalışıyorum, "şunu söyleyin, bunu söylemeyin" diye bir tavırla karşılaşmadım. Diyanet görevlileri hutbede önlerindeki kağıdı okuyor diye bir önyargı var. Öyle bir şey yok ama gündemdeki meseleleri de hutbe konusu yaptığımız doğrudur. Bunu kurumdan biri olarak otomatik söylemiyorum, mesele üzüm yemek olmalı. Kendi meselemizi biz çözeceğiz.

- Siyasetin bizi nasıl algıladığı da önemli. Devletin kodları kendi varlığını devam ettirmek üzerinden çalışır. Tabii ki bireysel haklar çok önemlidir ama devletin bizi nasıl algıladığına dikkat edelim. 26 sene okul müdürlüğü yaptım, bürokrasi çarkları nasıl işler iyi bilirim, bu çarklar arasında insanların nasıl sıkıştığını gördüm. 28 Şubat döneminde imam hatip lisesinde okul müdürüydüm, istifa edip köy okulunda öğretmenlik yapmak zorunda kaldım. Siyaset, devlet kendi meşruiyet alanına kimsenin sızmasına izin vermiyor.

- Devlet aygıtı her tarafından güç fıskıran bir şey değil insanlara hizmet götüren bir yapı olmalı. Devlet tarafsız olmalı, dindarlar devletten işlerini kolaylaştırmasını talep ediyorsa devlet bunu da görmezden gelemez.

- Aslında Sünniler de mağdur, devlet eliyle dinleri tarif ediliyor. Devletin dini olmaz.

- İnanç vergisi sistemi getirilebilir, herkes inancına göre vergisini verir, böylece inancı olmayanlar din hizmetlerini finanse etmemiş olur. Ancak Türkiye'nin üniter bir devlet yapısında olması buna engel oluyor, inanç vergisi sistemi getirmek için önce bu yapıyı değiştirmek gerekiyor.

- Cuma hutbesinde milli bayramlarla ilgili konuşuluyor, ne alakası var dinle bunun? Devlet dininin sözcüsüdür Diyanet...

- Devlet tarafsız olmalı ama inanç sahipleri devletten işlerini kolaylaştırmasını talep ediyorsa bunu da göz ardı etmemeli. "Ben devletim senin ibadet hakkını nasıl kullanacağın beni ilgilendirmez" diye kestirip atmamalı. Bu talepleri Sünniler gibi Aleviler de dile getirebilmeli. Tabii talep edeceklerimiz bir başkasının özgürlüğünün yok edilmesi şeklinde olmamalı.

Van Eylül 2014

Toplantılar dizisinin dokuzuncusu Van'da sivil toplum kuruluşlarından, inanç gruplarından, yerel basından temsilciler ve akademisyenlerin katılımıyla gerçekleşti. Van Genç İşadamları Derneği ve hYd üyesi Kadri Salaz'ın moderatörlüğünü yaptığı toplantıda İstar Gözaydın Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren çıkarılan yasa ve anayasalara atıfta bulunarak devletin Diyanet İşleri Başkanlığı aracılığıyla din işlerini nasıl düzenlediğini anlattı ve siyasi yelpazenin neresinde olursa olsun, hiçbir siyasi partinin Diyanet'in sunduğu siyasi güç ve olanaklardan vazgeçmeye yanaşmayacağını ifade etti. Cafer Solgun Diyanet'in resmi ideolojinin karargâhı olarak kurulduğunu, tek tip bir Müslümanlık inşa etmek üzere işlev gördüğünü, mevcut statüsü ile de ayrımcılık üreten bir kurum olduğunu söyledi. Diyanet kurumunu tartışmak üzere planlanan toplantıda konu zaman zaman dinin içeriğini tartışmaya odaklandı ve üslup farklılıkları, görüş ayrılıkları nedeniyle tansiyonun yükseldiği anlar yaşandı.

Vanlıların Diyanet'e dair görüşlerinden notlar:

- İslamiyet ülkede temel unsur olarak kabul ediliyor, bu demokratik bir yaklaşım değil. Bu yönüyle Diyanet tartışmalı bir kurum, özerkleştirilmeli.
- Sadece Diyanet değil ideolojik olarak bakıldığında devletin bütün kurumları tartışmalı. Diyanet Sünni Hanefi Müslümanlığa hizmet ediyor, onun kabul görmesi için çalışıyor. Diyanet dediğimiz kurum bütün inanç gruplarının dini hizmet taleplerine cevap vermeliydi. Devlet dediğimiz aygıt bu kurumu kendisine göre yönlendiriyor. Oyların büyük çoğunluğunu Sünni Hanefi topluluktan alan bir hükümetin Diyaneti tarafsız yönetmesi mümkün değil. Tabii din görevlilerinin sahip olduğu özlük hakları, toplumda onlara verilen bir rol var, çözüm ararken bunlar korunmalıdır ama sorun Hükümetin Diyanet'i yönlendiriyor oluşunda...
- İslam söz konusu olduğunda dini olan ya da olmayan diye bir tartışma yok. İslam'da her şey dini... Fakat dünyada yaşanan değişimler İslam dünyasını da etkilemiş. Türkiye'de gelinen noktada ise devlet dininden vazgeçilememiş, bireysel din de benimsenememiş.

- Diyanet'in kurulmasıyla din hem devlet tekeline geçmiş, hem de sahipsiz kalmıştır. Diyanet Van'a Sünniliği, Milli Eğitim Türklüğü getirdi, asimilasyon aracı oldu. Aile ve İrşat bürolarıyla köylere dinden ziyade kendi kültürünü taşıyor. Diyanet çeşitli dergiler yayınlıyor ama Kürtçe yayını yok. Sünni Hanefilik mezhebini tek mezhep olarak benimsetmeye çalışıyor. Diyanet'in mezhep farklılıklarına tahammülü yok. Geçmişte camilerde Şafi mezhebinden olanlara baskı yapılıyordu. Son dönemde bölgedeki medreseler vasıfsızlaştırılmış, bunun yerine Diyanet'in kendi irşat ekipleri faaliyete geçmiştir. Diyanet Kürt kültürüne ve diline baskı yönteminin bir aracı olmuştur. Şafii mezhebi de baskı altındadır, Diyanet'in bir Şafii masası yoktur. Kürt çocuk Kuran kursuna gider, Türkçe bilmiyorsa hiç değeri yoktur. Diyanet'in yayın fuarlarında Kürtçe dini eserlerin katılmasına izin verilmez. Bugün devlet eliyle Van'ın her köşesinde imam hatip açılıyor, ben dindarım ama devletin din hizmeti vermesini istemiyorum. Dindar insanlar olarak devletten gelen dine karşıyız. Diyanet özerk bir yapıya kavuşmalı.
- İslam dininde Diyanet diye bir şey yoktur. Diyanet, kişilerin çıkar ve menfaatleri doğrultusunda insanları köleleştirmeye hizmet eder. Faaliyetleri asimilasyona yöneliktir. Bir Müslümanın bütün inançlara saygı duyması gerekir. İslam'a sonradan giren hurafeler var. Diyanet'in İşid'e doğru dürüst tepki verdiğini görmedik, böyle bir dindarlık İslamiyet'te yoktur, kardeşlik esastır.
- Hakkâriliyim, İzmir'de yaşadığımız bir dönemde, oğlum iyi bir Anadolu lisesinde okuyordu, din dersinde öğretmeni Hakkâri'yi gösterip, "en çok şehit gelen şehir, keşke Türkiye sınırları dışında olsaymış" deyince oğlum itiraz etmiş, okul yönetimi ile sorunlar yaşadık. Bu haliyle din bizden pek çok şey alıyor. İslami dernekler İşid'e, cinayetlerine karşı yeterince tepki göstermiyor.
- Diyanet aslında tartışılacak bir konu değil, kendi işini yapan bir kurum. Ulus devlet mantığı ile kurulan, 90 yıldır kutuplaşmaya yol açan, çekişmenin kaynağı olan bir kurum.
- Din kendi başına kalırsa iktidarın işlerine müdahale edecektir, adalet, insan hakları vs. İktidarların, bireylerin tahayyülleri dinin kendi özgün duruşuna zarar veriyor, araç haline getiriyor. Diyanet'in kaldırılması için mücadele verilmeli, din devlet tekelinden alınmalı. Devlet, dini bir silah olarak kullanıyor. Diyanet'te reform yapılması işe yaramaz, devlet sıkıştığında Diyanet'i her zaman kullanır. İslam aslında bir diyanet kurumunun kurulmasını önermez, cemaatler özgür bir şekilde gelişir, dini hizmet verir. Devlet baskı altında almasa cemaatler varlıklarını sürdürebilir.
- Diyanet Vakfı'nın hazırladığı İslam Ansiklopedisinde Kürtlere dair bilgi yer almıyor, Kürt yazarlar yok. Diyanet hak taleplerinin önünü tıkayan bir kurum. Giderek de faaliyet alanını genişletiyor. Bazı Melelere maaş bağladılar, şu anda Diyanet'in güdümündeler. Medreselerin de Diyanet'e bağlanmasına uğraşıyorlar. Cemaatlerin, grupların, âlimlerin özgür olmaları gerekir. Kobani sınırında yaşananları gördüm, İşid'in zulmü tarihin hiçbir döneminde yaşanmamıştır. Barbarlığı din adına yapıyor, bu nokta çok önemli.
- Diyanet İşleri Başkanı Kobani sınırına gitmeli.
- İslam Kuran'da uygulandığı şekliyle uygulanırsa bence problem kalmaz ama insan eli bulaşınca bozuluyor. Yeryüzünün her yerinde farklı usuller vs. olacaktır, Ezidiler, Şafiiler, Aleviler vs. Diyanet bir kurumdur, kurumların içeriği farklı şekillerde doldurulabilir. Burada hâkim görüş Sünni-Hanefi'dir ama bu diğer mezhepleri görmezlikten gelmesine mazeret olamaz. İktidar kavgaları bulandırmıştır İslam'ı. İran'da da Sünnilik mazlumdur, Şafii camilere Şii imamlar atanır. Avrupa'da da farklı şekillerde yaşanır. Türkiye'de dayatmacı Hanefi

zihniyetten arınmamız lazım. Ben sınıfta Türklerin Müslüman oluşunu anlatırken sınıfın yüzde 90'u Kürt ve çocuk haklı olarak "ben ne zaman Müslüman oldum?" diye soruyor. Müfredat dışına çıkıp anlatsan başın derde girer. Yine derste Türk İslam büyüklerini anlatırken, Kürt çocukları soruyor, bizimkiler nerede diye? Süleyman Çelebi'yi göklere çıkarırken, Kürt âlimleri görmezlikten gelmenin mantığı yoktur. Diyanet, hutbelerinden dayattığı hayat tarza kadar tartışılması gereken bir kurum. Maaş aldığı devlete muhalif bir görüş dile getiremez Diyanet görevlileri...

- Diyanet'ten kimse memnun değil... Diyanet'in geleceğini tartışalım. Kaldırılmalı mı, özerk mi olmalı? Bu haliyle Sünni Hanefiliğe hizmet ediyor, Şafiiler, Malikiler, Hanbeliler de var bu toplumda... Bu toplantıya gelene kadar bu kadar çok mezhep çeşitliliği olduğunu bilmiyordum. Diyanet bence özerk olmalı.

- Dinin tanımı üzerinde ittifak ettikten sonra Diyanet gerçekten gerekli mi, değil mi diye tartışalım. Din beşikten mezara kadar insanlara lazım olan bir ilahi düzendir. İslam'da din devlete de hâkimdir onun kulağını da çeker, camiye de hâkimdir. Diyanet temsil olarak bütün kanatları kırılmış bir kurumdur, bu haliyle sadece namaz kıldırma müessesesidir. Diyanet din konusunda bilgili değildir, devlet tekelinden çıkarılıp Kuran'ı ve Sünneti bilen bağımsız bir kurum haline gelmelidir.

- Diyanet Türkleştirilmiş bir inançla asimilasyon politikası güden bir kurum. Günümüzde siyasi çıkarları için kullanıyorlar. Diyanet kaldırılmalı mı, devlet tekelinden çıkarılmalı mı sorusunda bir boşluk var. Serbest kalınca İşid gibi gruplar ne olacak? DİB başkanı halk tarafından seçilmeli, özerk bir kurum olmalı.

- Kadın hakları alanında çalışıyoruz Van'da, çocuk yaştaki evlilikleri önleme çalışması yaparken yanımızda müftülükten birileri olmadan köylere giremiyoruz. Diyanet kaldırılmamalı ama yeniden yapılandırılmalı.

- İslam'ın din sınıfı diye bir önerisi yok. Diyanet gibi bir kurumu her otorite kullanır. Ya baskı yoluyla ya da çıkar ve menfaatler yoluyla bunu yapar. Devlet Melelere 1000 lira maaş veriyor, Mele de çekiniyor "bunu söylersem maaşım kesilir mi?" diye...

- Abartılı bir oran olmakla birlikte Türkiye için yüzde 99'u Müslüman denir, peki ya geride kalanların dini ihtiyaçları? Din dersini kaldırsak, zorunlu din dersini kaldırsak, dini ihtiyaçlara nasıl cevap verilecek? Tamamıyla kaldırırsak Diyanet'in verdiği dini hizmetler nasıl yapılacak?

- Diyanet'in var olan durumu sorun, bunda mutabık olmak lazım. İdeal olan din hizmetlerinin sivil topluma bırakılması. İnançsızlar kendilerini özgür hissetmeli, devlet bunun garantisini sağlamalı. Diyanet'i yarın kaldırmak kaotik bir duruma neden olur, bizim insanımız devletin hakemliğine ihtiyaç duyuyor, "diyanet olmasa biz birbirimize gireriz" diye düşünüyor. Önerim Diyanet'in özerkleştirilmesi. Diyanet hac, umre, fetva konusunda faaliyetlerine devam edebilir ama yöneticileri siyasetten uzak dursun, darbeye destek değil, engel olsun. Zorunlu din dersi 12 Eylül faşizminin getirdiği bir uygulama, ondan önce bu ülkedeki insanlar dinsiz miydi? Din dersi seçmeliydi ve isteyenler alıyordu. Din dersi doğrudan din dersi olsun din kültürü değil ama seçmeli olsun, İslam öğretilsin, bir başka ders de Alevilik olsun, müfredatını Alevi dedeler hazırlasın. Diyanet olmazsa din elden gitmeyecek, düzene girecek, tabii bir geçiş süreci de olacak.

- “Gerçek din” diye bir şey yok, bizim algıladığımız din var. Ülkede tektipleştirici bir anlayış hâkim. Diyanet’ten şikâyet ediyoruz ama bir yandan da cemaatlerden korkuyoruz, Işid gibi olacak diye... Çoğulculuktan korkmayalım. Birey kavramı cemaatin önüne geçmeye başladı, herkesin kendini ifade edebileceği bir cemaat anlayışı yerleşiyor. Dinin hayata nasıl dâhil olacağına sınırları belirsiz, bu genelde iktidar üzerinden gerçekleşiyor. Bunun değişmesi lazım.
- İktidar sadece devlet üzerinden yürütülen bir şey değil ki, başka araçlar da kullanılıyor. Hayatımı dini referanslarla yaşamak istemiyorum, benim durumum ne olacak? AKP ile başlayan dini referanslı hayat benim alanımı daraltıyor. Devlet, inancı olmayanların da hakkını korumak zorunda...
- Diyanet’i kaldıramayız, Diyanet’e olan ihtiyaç ortadan kaldırılmalı. Diyanet hayatımızdan böyle çıkar. Ben bir Müslüman olarak Ramazan ayı dışında Diyanet’e çok ihtiyaç hissetmiyorum, imsakiye çıkınca duyuyorum Diyanet’i...
- Diyanet konusunda sivil toplum olarak “bu yapıyı nasıl özerk hale getiririz”i tartışıp çalışmamız lazım.
- 130 yıldır bu topraklarda Kürtçe İncil var mesela ama Kürtçe Kuran meali daha yeni hazırlandı Diyanet tarafından...
- Genel olarak demokratik bir cumhuriyet olabilseydik Diyanet’in kaldırılması veya özerkliği bu kadar önemli bir tartışma konusu olmayacaktı.
- Devlet, din meselesinde sadece herkesin din ve ibadet özgürlüğünü korkmadan kullanabilmesinin güvencesi olsun.

Edirne

Kasım 2014

Edirne’de yapılan yuvarlak masa toplantısına, şehirdeki Roman sivil toplum kuruluşları, din görevlileri sendikaları, eğitim sendikaları, Kent Konseyi Kadın Meclisi, kadın hakları konusunda çalışan sivil toplum kuruluşları, Alevi-Bektaşî temsilcileri, yerel basın temsilcileri ve akademisyenler katıldı. Davete olumlu yanıt vermelerine rağmen müftülük temsilcisi toplantıya katılmadı. Edirne Romanlar Derneği Başkanı Erdinç Çekiç’in moderatörlüğünü yaptığı toplantı, Cafer Solgun’un “Resmî İdeoloji ve Diyanet” sunumuyla başladı. Diyanet kurumunu konuşmak üzere planlanan toplantıda tartışma zaman zaman inanç ve ibadet konularına kaydı ve gerginlikler yaşandı. Toplantıda Hükümetin icraat ve söylemlerinde dini referansları kullanmasının toplumsal hayatta kutuplaşmaya sebep olduğuna dikkat çekildi ve inancın devletten bağımsız bir şekilde yaşanabilmesi için Diyanet’in özerk bir kurum haline getirilmesi önerildi.

Edirnelilerin Diyanet’e dair görüşlerinden notlar:

- Otuz yıldır Diyanet görevlisi olarak çalışıyorum. Doğu’da da görev yaptım, Diyanet Şafi mezhebini tanımıyor deniyor. Bu doğru değil, Doğu’da Şafi kardeşlerimizle de çalıştık, diğer mezheplerle de... Onlara hizmet ettik, Diyanet mensubu olarak konuşuyorum, biz bütün mezhepleri kabul ederiz. Kimseyi kenara itmeyiz, ama Hanefî ağırlıklı bir nüfus olduğundan, Diyanet de daha çok onlara yönelik hizmet veriyor olabilir.

- Üniversitede saymanlık yaptım o nedenle Diyanet’e bütçeleme noktasından bakıyorum: Diyanet hizmet verirken, din hizmetleri kalemlerini düzenlerken mesela cami dışındaki ibadet yerlerine de pay ayırıyor mu? İlmihal kitaplarında ibadetler farklı mezheplere göre anlatılıyor mu? Şafi, Hanbelî, Maliki gibi mezhepler nasıl abdest alıyorlar mesela? Diyanet’in verdiği din hizmetinin kapsayıcılığı açısından bunlar önemli sorular...

- Diyanet’in devletin ideolojik aygıtı olarak kullanıldığı görüşüne katılmıyorum. Diyanet herkese hitap edebilecek bir yapıya sahip. Diyanet özerk olsun deniyor, özerk olacaksa da dinin

ölçülerinde, o din hizmetini talep eden insanların fikirleri doğrultusunda şekillenmeli. Din siyasete alet edilmemeli.

- Diyanet herkese hizmet verdiğini söylüyor ama Şafii ilmihalini ancak 2010'da hazırladı.

- Alevi Bektaşî inanç önderiyim, Aleviler tanınıyorsa neden Diyanet'ten bugüne kadar bir pay almadı? Bu ülkede 18-20 milyon Alevi var, onlar da bu ülkenin insanı değil mi? Aleviler de, Hıristiyanlar da, Romanlar da bu ülkenin insanları... Devlet bize üvey evlat muamelesi yapmamalı, Romanların da, Şafililerin de, Alevilerin de hakkını vermeli.

- Diyanet cami kadar diğer kesimlerin ibadet mekânlarına pay ayırıyor mu diye soruldu. Diyanet cami yapımına karışmıyor, sadece personelinin atıyor.

- Diyaneti iki başlık üzerinden tartışmalı: kurumsal yapısı (kuruluş amacı) ve laiklik meselesi. Diyanet'in kuruluş amacı ve yapısı laiklik ilkesine aykırı... Biz ÖDP olarak Diyanet'in kapatılmasından yanayız. Diyanet'in sosyal hayatımıza etkisi de tartışmalı. İl müftüsü "çocuklara din dersini camide vereceğim" diyor, örgün eğitimin yapıldığı yerlerde Kur'an kursu açılıyor, okulların derslikleri Kuran Kursu olarak düzenleniyor. Edirne Valisi din görevlilerine "mıknatıs gibi olup herkesi camiye çekeceksiniz" diyor, devletin valisi herkesi camiye götürmek gibi bir görevi nereden alıyor? Bu ülkede inananlar var, inanmayanlar var, devlet herkese eşit hizmet vermek ve eşit yaklaşmak durumunda.

- Ben çocuğuma devletin eliyle din eğitimi verilmesinden memnunum, kapalı bir cemaat yapısındansa şeffaf bir şekilde yapılan devletin eğitimini tercih ederim.

- Örgün eğitimin yapıldığı yerde dini faaliyet yapmak sakıncalı. Ben laik bir ülkede yaşamak istiyorum.

- Dini referanslarla bir ülke yönetilebilir mi? Bence yönetilmemeli. İnsanları mutlu eden bir yöntem değil. Birlikte nasıl yaşayacağız? Devleti yönetenler bir mezhebin sesi olmamalı, kamuyu yönlendirmemeli. Aleviler için de aynı şey geçerli, Alevi referanslı bir ülke de yönetilemez. İnançlar tartışılmaz, müesseseler tartışılabilir. 1924'te Diyanet'in kuruluş amacı bir ulus yaratmak, dini de bunun için kullanmaktı ama bu yöntem tutmadı. Din adamına maaş bağlanması yanlış. Din adamına ihtiyaç duyan inanç grupları maaşlarını kendileri karşılayabilir. Din istismara çok açık bir alan ve muktedirler dini kullanıyor. Özerklik meselesini tartışmalıyız.

- "Yüzde 99'u Müslüman ülke" bize dayatılan bir kavram... Alevilik ancak son on yıldır rahatça konuşulan bir kavram haline geldi, on yıl önce "ben Aleviyim" denemiyordu. Diyanet de bu ülkede hiç konuşulmayan meselelerden biri... Bu ülkede günde üç kadın öldürülüyor ama Diyanet İşleri Başkanı "Birleşmiş Milletler kadın haklarıyla uğraşacağına başka şeylerle uğraşsın" diye açıklama yapabiliyor. Laiklik bize ilkokuldan beri öğretilir ama altı boş bir kavram. Bizim "Alevilik Müslümanlığın neresinde?" diye sorma hakkımız yok. Farklı inançları, etnik farklılıkları bilmek zorundayız, "onlara haklarını vermek" gibi bir söylem yanlış.

- Diyanet çok büyük bir mesele... Toplumsal, inanç ve uluslararası boyutu var. Dini tartışmak yerine belli konular üzerine odaklanmak lazım. Diyanet Alevi Bektaşî yurttaşlara hizmet vermiyor, vergilerini alıyor ama o vergi hizmet olarak dönmüyor. Diyanet bana borçlu durumda, Allah "kul hakkıyla huzuruma gelmeyin" diyor, Diyanet kul hakkıyla nasıl çalışıyor?

- Diyanet "İşid Müslüman mı, değil mi" topluma bu konularda bilgi versin.

- Laikliği savunuyoruz, din-devlet işleri birbirinden ayrılmalı diyoruz ama Hükümetin Diyanet'i doğrudan başbakanlığa bağlaması, devletin dini konularda yardıma ihtiyacı olduğunu gösteriyor. Oysa gelişmiş ülkelerde din-devlet ayrılmıştır, biz de bunu talep ediyoruz

- Alevilik Sünnilik tartışması yapmak üzere değil Diyaneti tartışmak üzere buradayız. Herkesin talepleri var, Aleviler cemevleri talep ediyor mesela. Ben de çocuğumun din öğrenmesini istiyorum.

- Bir kadın olarak bu ülkede korkularım var, tedirgin bir yaşam sürüyorum. Son on iki yıldır laiklik konusunda geriye gidildi, erkek egemen sistem de güçlendi. İran 1950'lerde de laik bir ülkeydi, şimdi kadınlar çarşafla yaşamak zorunda. Kadın hareketi içindeyim, devletin kadına karşı politikalarına muhalefet ediyoruz. Toplumda dini özgürlük tanınmalı, ama bugün bize belli bir hayat tarzı dayatılıyor. Diyanet kuruluş amacını yerine getirsin, laik düzeni savunsun. İbadet şahsa özeldir.

- Aleviler olarak, "Alevilik Müslümanlık" ayrışması yaşanmasın istiyoruz, aynı annenin çocuklarıyız. Köyde yaşıyorum, Kuran okunacağı zaman ben de camiye gidiyorum, namaz da kılıyorum. Cemevi, cami yan yana olabilir.

- Edirne'deki toplumsal algı üzerine bir örnek, kadınlarla toplumsal cinsiyet konusunda eşitlik araştırması yaptık. Bir toplantımızı da Kaleiçi'nde yapmayı planladık, bugün okul olarak kullanılan eski İtalyan kilisesi binasında... Milli Eğitim'e bağlı bir kurum olmasına rağmen kadınlar "eski kilise" diye gelmekten çekindiler. Diğer inançlara bakışımız sorunlu...

- Diyanet hepimizin meselesi, Diyanet mensuplarının her soruya savunma refleksiyle cevap vermesini doğru bulmuyorum. Diyaneti tartışmak, İslam'ı tartışmak değil, Sünniliği, Aleviliği de tartışmak değil. O kurumu tartışmak istiyoruz. Diyanet'i eleştirirken İslam'ı ya da herhangi bir mezhebi eleştirmiyorum. Ama mesele hassas, taraflar birbirlerini fikirlerine duyarlı davranmadıkları için konu bir anda mezhep tartışmasına dönüşüyor. Kimse kendisini merkeze koyarak konuşmamalı, bu diğerleri için rahatsız edici olabilir. Herkes için demokrasi anlayışıyla konuşmalıyız.

- Diyanet İşleri Başkanlığının yerine ne koyacağız? Etnik köken ve inanç açısından çok kimlikli bir toplumuz, nasıl birlikte mutlu yaşarız? Diyanet bu haliyle sürdüğü sürece belli bir kesimin egemenliğinde faaliyet gösterecektir. Diyanet'te reform işe yaramaz. İnanç grupları Kültür Bakanlığına bağlanabilir, az ya da çok, bu grupları oraya bağlayıp koruyalım. Eskiden köylerde din adamlarına bir yıllık ücretleri için bir tarlanın geliri verilirdi... Bugünkünden çok daha ileri bir sistemdi.

- Gündelik hayatta camiye gidenler dışında Diyanetin hizmetlerinden pek de yararlanılmıyor. Hizmetler son birkaç yıldır biraz daha halka hitap etmeye başladı. Diyanet özerk bir yapıya sahip olmalı, bütçesi yine devletten gelebilir ama faaliyetleri bağımsız olmalı, konuya vakif isimler yürütmeli işleri. Akil İnsanlar örneği gibi, önde gelen yerel isimler de katılabilir. Erzurum'da Naim Hoca var mesela, kendisinden kritik meselelerde destek alınan bir isim. Böyle insanların bir araya geleceği bir yapı kurulabilir. Böylece bir devlet otoritesinin baskısı altında kalmazlar.

- Alevi topluluklar öteden beri devletin din hizmetlerine ayırdığı bütçeden pay almıyor, zaten ibadet hizmetleri için para alınmaz, bir ibadet yapılacaksa onun için o grupta para toplanır, yemek-içmek vs. için, cenaze hizmetlerinin masrafları da aynı şekilde karşılanır.

- Diyanet'i tartışıyoruz ama inançlar da onun konusu... Diyanet Alevileri görmek zorunda. Diyanet Alevilerin hakkını yiyerek devam ediyor faaliyetlerine... Diyanet Alevileri de tanısın, toplum içinde cemevimle, ibadetimle kabul görmek istiyorum. Kimse kimseye "İslam'ın içinde misin, dışında mısın" diye sormamalı. Diyanet bütün inanç gruplarına eşit bir şekilde yaklaşmak zorunda. Bize Alevilik, Bektaşilik nedir diye sorulmasın artık...
- Hacı Bektaş Veli Hazretlerinin olduğu yere cami yapılmış, şimdi yenilerde müze haline getiriyorlar. Cemevi talep edilen yere cami yapmak yanlış. Zorunlu din dersleri konusunda da sorunlar var. Sınıfta Alevi çocuğa din derslerinde ayrılmasının yaşatılmaması gerekir. Bu ülkede ana dil de tartışılan bir konu. Cemevi diye duyunca ilginç geliyor bize çünkü yıllarca uzak tutulmuşuz. Son zamanlarda bürokraside dini referanslı söylemler benimsetiliyor... "Allah yar ve yardımcınız olsun" diyenler ve demeyenler... "Üvey evlat gibi davranıldı" dendi; o bile değil, yok sayıldı Aleviler.
- Hükümet 12 yıldır din ve ırk üzerinden bir politika yürütüyor. Hizmet yarışında olması gerekirken sadece bir dini ve ırkı referans alarak iş yapıyor. Bu bizi ayrıştıran bir politika. Din ve ırk üzerinden yürütülen politikalar bizi iç savaşa sürükleyebilir, Ortadoğu'da bunun örnekleri var. Hükümet halkın refahı için çalışmalı, 76 milyon insanı kucaklamalı.
- Edirne'nin bir köyündenim. Eskiden sağlık ocağımız vardı, hizmet alabiliyorduk ama kapandı, yerine din hizmetleri verilmeye başlandı. Çocukların başına bir şey gelse sağlık hizmeti verecek kimse kalmadı.
- Edirne'de kadın çalışmaları yürütüyoruz, son dönemde yaptığımız araştırmalara göre Edirne ve ilçelerinde Kuran kursu hizmetlerinden 157 bin kız çocuğu ve 2200 erkek çocuk yararlanmış. Bu ilginç bir rakam...
- Diyanet devlet eliyle kurulmuş bir kurum. Tartıştıklarımız bir sonuç aslında, Diyanet kurumu bir sonuç, Alevileri ve diğer inanç gruplarını tanımayan devlet, Diyanet değil. Devlet bugüne kadar kimin neye inanacağını belirlemiş. Esas olarak rejimi tartışmamız gerekiyor. Meseleleri Diyanet üzerinden değil devletin vatandaş üzerindeki buyurgan politikalarından başlayarak tartışalım.
- Devletin dini olmaz, her dine eşit yaklaşmak zorunda. Devlet Diyanet sonrası dinlere nasıl yaklaşacağına karar versin. Bu memlekette inanmayanlar da var. Onların durumu ne olacak? Devlet dinle ilişkiyi nasıl kuracak? 20 milyon Alevi devletten bağımsız olarak yıllardır din hizmeti veriyorlar. Diyanet'in akıbetini tartışmak aslen siyasi partilerin işi ama partiler bunu teklif bile edemiyor. Diyanet'in kapatılması teklifinin parti kapatma sebebi olduğu bir ülkede Diyanet'in nesini tartışıyoruz?
- Diyanet o kadar hayatın içinde ki hassasiyetlere dokunuyor tartışmaya başladığımızda, Diyanet'le birlikte her şeyi tartışmaya başlıyoruz, sosyal yapı, inanç vs. Birbirimizin eksikleri üzerine giderek değil, onları tamamlayarak yol alalım. Türkiye'de Diyanet'i tartışmak sorunlarımızla yüzleşmenin de bir parçası...

Bursa

Kasım 2014

“Diyanet’i Tartışıyoruz” projesinin on birinci ve son yuvarlak masa toplantısı Bursa’da yapıldı. Sivil toplum kuruluşları, din görevlileri sendikaları, şehirdeki çeşitli inanç gruplarından temsilcilerin katıldığı toplantıda Nil Mutluer “Diyanetli - Diyanetsiz Türkiye’de İnanç Özgürlüğü” başlıklı konuşmasında Diyanet’i kuruluşu, yapısı, son dönemde artan etkinliği ve hutbelere yansıyan siyasi söylem üzerinden değerlendirdi. Cafer Solgun da “Resmi ideoloji ve Diyanet” başlıklı sunumunda Diyanet’in, inananları “devlet Müslümanlığı” denebilecek bir kalıba yerleştirmek için kurulduğu tezini dile getirdiği bir çerçeve çizdi. Bursa diğer şehir toplantıları arasında katılımcılar arası gerilimin yüksek olduğu, fikirlerin sık sık kesintiye uğrayarak dile getirilebildiği bir toplantı olarak kayıtlara geçti. Toplantıda zaman zaman bir devlet kurumu olarak Diyanet’e ve hizmetlerine odaklanmaktan ziyade karşılıklı olarak inançların, o inanca mensup kişilerin sorgulandığı tartışmalar da yaşandı.

Bursalıların Diyanet’e dair görüşlerinden notlar:

- Toplumda tek din algısı var. Toplumdaki tek din algısını ve diğer dinlere karşı korkuyu görmek gerekir. Kitapçılarda raflara baktığımızda sadece İslam referanslı kitaplar görüyoruz. Bir kitapçıya “İncil almak istiyorum neden raflarda yok?” diye sormuştum, talep olmadığından bahsetmişti ama bence kitabı raflara korkudan koyamıyorlar. Toplumdaki bu korkunun üzerine gitmek lazım...

- Adil bir dini kuruluşlar yasasına ihtiyaç var. Devletin inançlara eşit yaklaşması gerekiyor. Bu yasada kiliseler de, Aleviler de, inançsızlar da yer almalı. Son yıllarda gelişmeler de oldu, 7-8 yıldır en azından dernek olarak bir araya gelebiliyoruz. Gerçi kiliseler dernek değildir, dernekler toplumda olumsuz algılanan örgütlenmeler... Kilisemin dernek olarak düzenlenmesine de razı değilim.

- Diyanet kaldırılırsa ne olur? Her caminin giderlerini oraya giden cemaat karşılar, imamların maaşlarını cemaat öder. Bu formül işletilirse Diyanet’e gerek kalmaz.

- Dinle ilgili konularda karar alma yetkisinin siyasi bir kuruma, devletin bir kurumuna verilmesi problemlidir... En son çok tartışmalı bir şekilde Risale-i Nur Külliyyatının yayını Diyanet'in tekeline alındı.

- Diyanet Türk ve Sünni Müslüman bir yapılaşmadır. Diyanet'in yüz yirmi bin kadrosu var ama başka inançlarda tek bir görevli bulamazsınız. Bütün giderleri devlet tarafından karşılanan bir kurum. Devlet vergiye gelince herkesi eşit yurttaş görüp vergi alıyor ama inançlara gelince bazı grupları yok sayıyor. Mesela Aleviler, diğer inançlar görmezden geliniyor. Ara ara gündem oluyorlar ama yasalarda yoklar. Son 25-30 yıldır Alevi gruplar dernekleşerek bir araya geldiler. Ancak toplumdan, devletten dernek olarak da baskı gördüler, illegal sayıldılar vs. Aleviler eskiden ibadetlerini gizli yaparlardı. Dışarıda jandarma gelirse haber versin diye bir bekleme olurdu. Osmanlı dönemindeki baskılar Cumhuriyet döneminde de devam etti. Açılım çabaları var ama inandırıcı değil, Meclis'ten bir yasa çıkaramıyorlar. Cemevleri için imar planında yer ayrılması lazım. Biz dedelere maaş bağlansın istemiyoruz, inançlar parayla yapılmaz. Devlete verdiğimiz vergiler karşılığında cemevlerinin su, elektrik masrafları ödenebilir ama dedeler devlete yük olmamalı.

-Diyanet Cumhuriyetle kurulurken amacı toplum vicdanını rahatlatmaktı, çünkü tekke ve zaviyeleri kapatmıştı; bundan Alevi, Sünni bütün tekkeler etkilendi. Biz bugün sonuca bakalım, Diyanet başarılı mı, başarısız mı? Diyanet insanlara seçenekler sunmalı, toplumsal gerginliğe çözüm bulmaya çalışmalı. Bence Diyanet başarısız olmuştur, kendi inancına hizmetinde bile, başka inanca mensup olanların kul hakkı var. Diyanet'in kapatılması ve yerine düzgün işleyen bir kurum kurulması gerekiyor.

-Diyanet görevlilerinin devletten maaş almaması gerektiğini söylediniz, Avrupa'daki din adamlarının maaşları nasıl ödeniyor? (Cevap olarak ülkeden ülkeye farklılıklar olduğu ifade edildi)

- Devlet mi Diyanet'i yönetiyor, Diyanet mi devleti yönetiyor? Esas soru bu. Devletin politikaları Diyanet'in verdiği fetvalarla destekleniyor. Devletin dini yoktur, Diyanet kapatılmalıdır.

-Diyanet tartışılırken geçmişten bugüne gelinmesi gerekirdi. Cumhuriyet'le birlikte dindar herkes baskı altına alındı, ibadet edenlere baskı yapıldı. Dini kanaat önderleri asıldı. Diyanet her zaman siyasetin kullandığı bir kurum oldu. Avrupa'ya bakın, orada da hâkim dini yapıya göre bir yaşayış var. Türkiye de çoğunluk olarak Müslümanların yaşadığı bir ülke, buna göre bir kurum düzenlemesi yapılması normal. Diyanet'i tartışırken siyaseten ne kadar kullanıldığına da insafli bakmak lazım. Son dönemde olumlu gelişmeler de var.

- Burada biraz objektiflikten uzak bir tartışma yürütülüyor. Ön kabuller üzerinden konuşuluyor, toplantıya başlarken yapılan sunum da eleştirildi. Diyanet'in başarısı nasıl ölçülecek? Din kavramı iyi tanımlanmalı. Din insanın yaratılıştan getirdiği, hayatındaki ilk sosyal kurumdur. Diyanet'in amacı, insanlığın daha mutlu yaşamasıdır, din insanın "ben daha güçlü olmalıyım, zengin olmalıyım" gibi isteklerine hizmet etmemelidir. Diyanet'in olmadığını düşünelim, din hizmeti nasıl verilecek? Toplum olarak genelde şikâyetçiyizdir, Diyanet Alevilerle ilgilenmiyor deniyor, "kapatalım" demek yerine çözümler sunmalıyız o zaman... Diyanet bir sorun olarak görülüyorsa, ben de bir Diyanet çalışanı olarak özerklik istiyorum, başkanın seçimine gelmesinden yanayım.

-Bugün Diyanet kurumsal yapısı ile kuruluş amacından farklı bir noktaya geldi. Kendini yenilemesi ve gelişmelere ayak uydurması gerekiyor. Din hizmetinin tümüyle cemaatlere bırakılması, toplumsal barış adına riskli olabilir.

- Bu toplantılarda beni üzen bir durum gözlemliyorum, hemen Alevi-Sünni kutuplaşması yaşanıyor. Diyanet konusunda kişisel olarak böyle bir kurum olmaması gerektiğini düşünüyorum. İncanıma göre İslamiyet'te din adamı kurumu yok. İbadet ederken imam o topluluğun, cemaatin içinden çıkarılmalı, maaşlı olmamalı. Devlet öteden beri dini siyaset için kullanıyor. Halk kendi imkânlarıyla köyde bir cami yapıyor ama devlet oraya hemen imam atıyor, devlet okullarla, askerlikle, camilerle halkı yönetiyor. Devlet açısından bu çok konforlu bir şey... Devlet olsam ben de öyle yapardım. Kutuplaşmak devletin işine geliyor, kullanılıyor. Aleviler ve Sünniler olarak bu kutuplaşma tuzağına düşüyoruz. Havaalanı, otogarlara meşcit talep edilmesi konuşulurken Alevi bir arkadaşım "ben de cemevi isterim" demişti. Alevilerin vakte bağlı bir ibadetleri var mı, bilmiyorum. Demek istediğim eğer ortada bir hak mücadelesi varsa ortaklaşmak gerekiyor, biz birbirimizle ilgili ön kabullerle okumalar yapınca devlet bunu istediği gibi kullanıyor.

- Diyanet olmazsa ne olur? Kötü şeyler mi olur? Bir yandan da İŞİD'i görüyoruz. Bu korkular vesayetçi zihniyetten kaynaklanıyor. Birbirimizin dertleriyle dertlenirsek bu korkuyu aşabiliriz. Cemaat camiye yapıyor, idaresini devlete bırakıyor, oysa bunun tersi yapılmalı. İhtiyaç olduğunda cami devletten talep edilsin, orayı kimin idare edeceğine oradakiler karar versin. Kadın meselesine de değinmek istiyorum. Camilerde kadınlar bölümü yetersiz, camide namazı kadınlar için ayrılan yerde kılmazsanız bir sürü uyarı alıyorsunuz. Cuma namazı kadınlara da farz ama yer sıkıntısı olduğundan gidip kılamıyoruz. Camiler günde 5 kere, 25-30 kişinin kullandığı mekânlar, onun dışında kapalıdır. Evsizleri sokaklarda yatırmak bir Müslüman olarak beni vicdanımı yaralıyor. Camilerin bir bölümünü böyle kullanmak konusunda Diyanet bir şeyler yapabilir.

-Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte sadece Aleviler değil başka inanç gruplarına da baskı yapıldı. Diyanet'in Türk-İslam sentezi için kurulduğuna da inanmıyorum. Dini baskılamak için kurulmuştur. Resmi ideoloji bütün halka baskı yapmıştır. Devletin baskı yaptığı gruplar zaman zaman değişir, yakın bir zamanda imam hatipler üzerinde baskı vardı. Bir siyasi partinin Diyanet'in lağvedilmesini teklif etmesinin o partinin kapatılma sebebi olması meselesi siyasilere gündemine hiç gelmemiş, demek ki bu durumdan kimse rahatsız değil...

-Diyanet'i tartışacaksa önce net bir şekilde tanımlamak gerekiyor. Diyanet bir devlet kurumudur, dinin kurulmasını öngördüğü bir kurum değildir. Devletin dini terbiye ve kontrol etmesi için kurulmuştur. Diyanet üzerinden İslam, Sünnilik, Müslümanlık yargılamasına gidiliyor, böyle bir hatadan kaçınmak gerekir. Esas olarak devletin ideolojisini, politikasını sorgulamak gerekir. Müslüman topluma hiç kimse dini nasıl yaşamak istediğini sormadı. Devlet bir dayatmayla en ücra köydeki imama kadar müdahale edip kadroya aldı. Din toplumu kontrol etmenin bir aracı olarak kullanılıyor. Bir dönem şunu yaşadık, Cuma namazına gittiğim zaman da sorgulanıyordum, gitmediğim zaman da... Hayatım boyunca pek çok sorgulamaya uğradım, ben kızımı başörtüsüyle okula gönderemedim, çalıştığım yerlerde ibadet edemedim. Diyanet bana hizmet etmek için varken, benim hiçbir dini özgürlüğümü kullanmama yardım etmedi. Diyanet devlet kurumu olarak siyasi iradeye bağlıdır. Buna itiraz etmemiz gerekir.

- Diyanet üzerinden devlet pek çok alana müdahale ediyor, Aleviler, farklı mezhepler, inançsızlar... Diyanet bu toplumda özellikle de Sünni kesimde diğer kesimlere karşı önyargıya,

zihinlerde barikatlar kurulmasına neden olmuştur. Diyanet barış misyonunu yerine getirmemiştir. Hutbelerde, dualarda tek taraflı bir bakışla bakmıştır. Burada hemfikir olduğumuz nokta Diyanet devletin memuru olduğudur.

- Diyanet devlet politikalarıyla yönetilecekse, diğer inanç sahiplerine müdahale edecekse olmamalıdır. Her inancın kendi üst kurullarını kurmasına imkân tanınmalıdır.

- Diyanet kaldırınca ne olacak, yerine ne konacak? “Diyanet’i kaldırıp hilafeti geri getirelim” diyemeyiz, tarihsel süreci geriye döndüremeyiz. Öyle güzel şeyler yapalım ki Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan bütün yurttaşlar memnun olsun. Diyanet bu şekliyle devam edecekse yokluğu, varlığından daha faydalı olacaktır.

- Herhangi biri ya da kurum cemevinin ibadethane olup olmadığına karar veremez. Nerede ibadet edeceğime devlet karışamaz. Devlet kişinin inancını yaşamasına alan açmak, özgürce yaşayacak ortamı sağlamak zorundadır. Diyanet’le devlet insanları belli bir inanca yönlendiriyor. Sünnilik dışında mezhepler var, Hıristiyanlar var, hepsini tek bir yöne kanalize etmek çok yanlış bir tutum. Diyanet olmazsa inanç gerçek haliyle yaşanır, Diyanet sonrası bir kargaşa olacağına inanmıyorum.

- Diyanet’in toplumsal etkisi de önemli. Siyasetçiler yalnız dini değil toplumun değer verdiği her şeyi kullanıyorlar. Başkasına dayatmadan inancını yaşıyorsa benim için önemli olan o... Dini gruplar kendi ibadethanelerini kendileri işletirse aidiyetleri artar, daha bilinçli bir şekilde sahiplenirler.

- Diyanet’in toplumsal etkisini değerlendirmek ve eleştirmek gerekir. Sadece ekonomik tarafından bakmak bize bir şey kazandırmaz, çözüm sağlamaz.

- Bir Diyanet çalışanı olarak söylüyorum, aslında Diyanet hizmetlerini toplumun isteklerine göre yapıyor. Mesela mevlidin bana göre inancımız içinde yeri yok ama yurttaşlar talep edince Diyanet çalışanları olarak bu talebi yerine getiriyoruz. Diyanet TRT gibi, YÖK gibi özerk bir yapıya sahip olmalı ve toplumun inancını özgürce yaşamasına destek olmalı.

Ekler

“Diyanet’i Tartışıyoruz” Toplantıları İçin Kılavuz Sorular

Diyanet İşleri Başkanlığı, hiç kuşkusuz, Türkiye Cumhuriyetinin üzerinde en tartışılması gereken kurumlarından biri... 1924 yılında, İslam dininin ibadet işlerini yürütmek ve ibadet yerlerini yönetmek üzere kurulan Başkanlığın, o günden bugüne, teşkilatı gelişti, görevleri genişledi ve statüsü pekişti. Başkanlığın işlevi hakkında zaman zaman önemli tartışmalar yürütüldü. Bunlar arasında en önemlilerinden biri, 1965 yılında Başkanlığın yeni bir teşkilat yasasının çıkarılması etrafında gerçekleşti. Bir diğeri ise, elbette, içinde bulunduğumuz dönemde gelişmekte olan tartışma.

Diyanet’i Tartışıyoruz adını taşıyan bu Toplantı Dizisinin temel amacı da, Diyanet İşleri Başkanlığı üzerine güncel tartışmaya belirli nitelikte bir katkı yapabilmek. Bunu yaparken, meseleyi yurttaş bakış açısından ele alabilmeyi ve devletin yurttaş karşı ödev ve sorumluluğu ölçüsüyle değerlendirebilmeyi önemsiyoruz. Aynı zamanda, Türkiye toplumunun inanç, itikat ve ibadet yönlerinden arz ettiği çeşitliliği hatırd tutuyoruz. Bu nedenle, hem genel olarak devletin hem de özellikle Diyanet’in bu toplumun fertlerine karşı ödev ve sorumluluklarını bu çeşitliliği gözetenek konuşabilmek istiyoruz.

Diyanet’i Tartışıyoruz toplantılarında, söz özgürlüğü, eşitlik ve katılım temelinde bir araya gelerek bu meseleyi tartışabilmeyi amaçlıyoruz. Bu mesele içinde özellikle önemli gözükten bazı başlıklar var. Aşağıda bunları kısaca sıralıyoruz. Değerli katılımcıların tartışmaya katkılarını sunarken bu noktalar üzerinde durmalarını bekliyoruz. Elbette tartışma buradaki başlıklarla sınırlı olmak zorunda değil, katılımcıları bu başlıklar da dâhil olmak üzere gerekli gördükleri noktaları tartışmaya sunmaya davet ediyoruz.

- **KAMU HİZMETİ:** Diyanet ne tür bir kamu hizmeti vermektedir? Bu kamu hizmetinden yararlanan ve yararlanamayan kesimlerin konuya bakış açıları nasıldır?
- **DİN ÖZGÜRLÜĞÜ:** Diyanet evrensel manada "din ve vicdan özgürlüğü" ilkesiyle ne ölçüde bağdaşmaktadır? İslam dinine mensup kişilerin din özgürlüğüne saygı, bu kimselere yönelik din hizmetlerini kamu hizmeti olarak yürütmeyi gerektirir mi? Diyanet, kişilerin din özgürlüğünü destekleyici bir rol oynuyor mu, ya da oynayabilir mi? Diyanet, kişilerin din özgürlüğünü daraltıcı bir rol oynuyor mu, ya da oynayabilir mi?
- **EŞİTLİK:** Diyanetten hizmet alanlar eşitlik ilkesinin uygulandığını ve hizmetten yararlanırken ayrımcılığa uğramadıklarını söyleyebilirler mi? Hizmet almayanlar, eşitlik ve ayrımcılık konusunda Diyanet’i nasıl görüyor?
- **FAYDA/ZARAR/MALİYET:** Diyanet’in kime ve neye ne faydası var? Kime ve neye ne zararı var? Bunların bu topluma maliyeti ne?
- **OTORİTE:** Diyanet sadece bir kamu kurumu mudur yoksa aynı zamanda İslam

sahasında bir dini otorite mi? Diyanet'in diğer otoritelerle (örneğin din büyükleri, cemaat önderleri) kıyaslandığında konumu nasıldır?

- **KRİTİK ETKİ:** Diyanet toplumdaki kritik sorunlarda nasıl bir etkiye sahip? Örneğin, şimdi işlemekte olan çözüm sürecinde Diyanet hangi yönlerde nasıl bir etki edebiliyor?
- **HİZMETİN GENİŞLEMESİ:** Diyanetin halka sunduğu hizmetin genişleyerek bugüne geldiğini görüyoruz. Bu genişleme devam edebilir mi? Örneğin, Diyanet görevlileri birer sosyal hizmet çalışanı gibi rol oynayabilir mi? Bu hususta gereken yeterliklere sahipler mi? Yararları/sakıncaları neler? Ayrıca, Diyanet hizmetlerinin Sünni Müslümanlar dışındaki gruplara da genişletilmesi mümkün müdür? Hangi hizmetler nasıl genişletilebilir?
- **HİZMET ALANLARIN KATILIMI:** Diyanet'ten hizmet alanların bu hizmetlerin yürütülüşünde daha aktif ve belirleyici rol almaları sizce mümkün mü/gerekli mi? Örneğin, cami cemaatinin cami hakkında ya da camide istihdam edilen din görevlileri hakkında alınacak kararlara etki etmeleri ya da katılmaları bugün ne ölçüde mümkün olmaktadır ve sizce nasıl olmalıdır?
- **DIYANET'İN GELECEĞİ:** Diyanet hakkında başlıca üç tip görüş ortaya konuluyor: I -Kaldırılmalıdır görüşü II - Aynen devam etmelidir görüşü III- Özerkleştirilmelidir görüşü. Bu görüşlerden biri benimsenmeli midir; başka alternatifler olabilir mi? Diyanet'in geleceği sizce nasıl olabilir? Nasıl olmalıdır?
- **KAMUSAL TARTIŞMANIN SINIRLARI VE VERİMLİ GELİŞİMİ:** Siyasi Partiler Kanunu, partilerin Diyanet'in anayasal statüsünü değiştirme amacı gütmelerini yasaklamaktadır. Bu hüküm, partilerin tartışmaya katkılarını önemli ölçüde sınırlayıcı ve bu nedenle caydırıcı etki yapmaktadır. Bu değerlendirmeye katılır mısınız? Şayet katılıyorsanız, sizce bu koşullar altında Diyanet hakkında verimli kamusal tartışma nasıl geliştirilebilir? Özellikle, Diyanet'in statüsü ve işlevi konusunda etkili sonuç üretebilen katkılar sivil toplum kanalıyla geliştirilebilir mi, nasıl?

Diyanet'i Tartışıyoruz Şehir Toplantıları Sunum Özetleri

Türkiye'de Dini Hak ve Özgürlükler Bakımından Diyanet'in Konumu

Dr. Hidayet Şefkatli Tuksal

Diyanet'le ilgili, dini haklar ve özgürlükler bakımından iki temel yaklaşım var. Liberal anlayışa sahip olanlar, Alevilerin büyük bir bölümü ve çeşitli başka gruplar Diyanet'in tasfiye edilmesi gerektiğini savunuyor. Bekir Berat Özipek bu yaklaşımı şöyle özetliyor:

Devletin dinler ve inançlar karşısında tarafsız olduğu bir sistem kurulmalıdır. Böyle bir sistemde her inanç grubunun ön gördüğü şekilde ibadethaneler o inanca bağlı kişiler tarafından kurulup işletilecek, bütün ayin ve törenler serbest olacaktır. İbadetler için ihtiyaç duyulan kişiler o inancın bağlılarıncaya belirlenecek ve maddi kaynak yine onlar tarafından sağlanacaktır. (...) Diyanet İşleri Başkanlığı tasfiye edilecektir. Devletin genel idare içinde herhangi bir inancı temel alan ve/veya o inancı denetim altında tutmayı öngören bir kuruma yer vermemesi, tek tip bir din hizmetinin karşılanması için vergi almayacak olması, herhangi bir dinî inancı olmayan veya agnostik veya başka bir sebeple bu iş için para vermek istemeyen bireyler açısından da âdil bir düzenlemeyi ifade edecektir. Bu düzenlemeler, Türkiye koşullarında ulaşılması güç bir ideal gibi görünse de, özgür bir toplumun dayanması gereken din ve vicdan özgürlüğünün gerektirdiği hukukî çerçeveden bundan başkası değildir.

İkinci yaklaşım ise "Diyanet kamu hizmeti yapıyor, bu şekilde kalmalıdır" yaklaşımı... Eski Diyanet İşleri Başkanı Ali Bardakoğlu'nun yorumlarından bu bakış şöyle özetlenebilir:

Diyanet'in varlık sebebi, halkın din konusundaki talepleri ve dini hizmetlerin ifasını istemeleridir. Devlet de uygun bir çözüm olarak Diyanet İşleri Başkanlığını kurmuştur. Diyanet anayasal bir kuruluştur, kanunlar ve yönetmelikler çerçevesinde çalışır. Diyanet bir grup, bir cemaat değildir ve cemaatlerin alternatifi de değildir. Diyanet bir üst kuruluş olarak tüm insanlara hizmet götüren bir kurumdur. Diyanet'in kamu kuruluşu olması, siyasetin içinde olduğu anlamına değil, hizmetlerini kamu hukuku ve düzeni anlayışıyla yürüttüğü anlamına gelir. Diyanetin temel görevi insanlara İslam'ın ortak paydasında hizmet sunmaktır. Bunun üzerine insanlar kendi bireysel eğilimlerini ve tercihlerini, farklı dindarlık tarzlarını ilave edebilirler. Bu safhada Diyanet'in görevi, bu tür farklılıkları azaltmak ve eşitlemek değil, bu konuda insanlara sağlıklı dini bilgi sunmaktır. Bu nedenle, Diyaneti Sünni bir kuruluş olarak tanımlamak da doğru değildir. Diyanet kendini Müslüman olarak niteleyen herkesi kucaklayan bir yapıya sahiptir. (...) Diyanet'in üç temel özelliği vardır: Bütün kanunlarıyla anayasayla, laiklikle,

cumhuriyetle sorunu olmadan hizmet verir; dini bilginin özgürce üretilmesine imkân sağlar; sivil bir kuruluştur.

Birinci görüş, dini özgürlüklerin daha sivil, daha özgür bir alanda ve kişilerin kendi inisiyatiflerine bağlı olarak şekilleneceği bir sistem ve ideal ama bir de realite var. Bu kadar küçük, çeşitli örgütlenmelerin atomize bir din coğrafyasına yol açması, cemaatlerin şeffaflık meselesini ne ölçüde gerçekleştireceği gibi endişeler söz konusu... Diyanet'in ürettiği bilgiye (fetvalar, vaazlar vs.) herkesin erişebilmesi bir avantaj, bugün hiçbir cemaat için böyle bir şeffaflıktan söz edemeyiz. Bir de herhangi bir cemaat yapısına girmek istemeyen Müslümanlar da var. Diyanet böyle insanlar için bir seçenek. Diyanet'in bu özelliğini önemsiyorum. Ayrıca din meselesinin Diyanet'ten alınıp sadece dini gruplara bırakılmasını bir kadın olarak riskli görüyorum. Hiç olmazsa Diyanet'i eleştirebiliyoruz, kendini hakikatin sözcüsü olarak görmüyor, neticede bürokratik bir kurum... Diyanet'e fetva sorulur ama kişiler buna uyup uymamak noktasında özgürdür. Diyanet'in varlığı, tartışabileceğimiz bir dini alan yarattığı için önemli. Diyanet geçmişte bütün cemaatlere sert bakıyordu ama şimdi bu durum değişti, bir tür koalisyon durumu oluştu. Diyanet'in yapısının sorunlu olduğunu kabul ediyorum, Diyanet'e yönelik duygusal, öfkeli tepkileri anlayışla karşılıyorum. Diyanet inanç gruplarını tanımlamayı bırakmalı... Diyanet Alevilere de, gayrimüslimlere de hizmet vermeli ve bunu onları tanımlamadan, onlara karışmadan yapmalı.

***

Diyanet'in Anayasal Görevi

Dr. Hasan Vural

Diyanet İşleri Başkanlığı Anayasa'da genel idarenin içinde bir kamu kuruluşu olarak düzenlenir, bu nedenle laik devletin tarafsızlık, ayrımcılık yapmama ve yapılmasını engelleme ve herkesin inanç özgürlüğünden özgürce faydalanmasını sağlama yükümlülükleri çerçevesinde faaliyet göstermesi gerekir. Din ayrımı gözetmeden kamu hizmetinin sunulması, hizmetin sunumunda ayrımcılık yapılmaması ilkesi ve insan haklarına saygılı devlet yönetimi anlayışı gereği insanların haklarını kullanmaları devletin güvencesi altındadır. Devlet bu konuda üç katlı bir borç altındadır, saygı göstermelidir, bu hakları çiğnememelidir, korumalıdır yani başkalarının çiğnemesine engel olmalıdır, dini özgürlüklerin yerine gelmesi için bazı şeyleri yapması gerekiyorsa yapmalıdır. Bu şu anlama gelir, Diyanet İşleri Başkanlığı hem Müslümanlar için hem Müslüman olmayanlar için bu saydıklarımızı yerine getirmek zorundadır. Müslüman olmayanların dini özgürlükleri konusunda Diyanet'in görevi kritik olabilir, örneğin toplumu din konusunda aydınlatma görevini yerine getirirken, başkalarının din özgürlüğünü kullanma haklarına saygı sınırları içerisinde kaldığına dikkat etmelidir.

Din özgürlüğü iki yönlü haklar içerir, bir din benimsemek ya da benimsememek, bir dinin ibadetlerini yerine getirmek ya da getirmemek gibi. Bu fiiller arasında dinini

öğrenmek, öğretmek ya da açıklamak, yaymak yer alır. Müslümanlık dışında bir dinin yayılması konusunda Diyanet toplumu aydınlatırken, bu haklarını koruyan kimseleri aşağılayıcı, olumsuz ifadelerle yer vermeden görevini yerine getirmelidir. Diyanet'in bu konuda bugüne kadar böyle yapmadığını, geçmişte misyonerlik konusunda çok açık suçlayıcı bir dil kullandığını biliyoruz. Anayasadaki çeşitli tarafsızlık hükümleri gereği tüm kamu yönetimi insanların eşitliği ilkesi hilafına bir söylem üretemez. Dini bilgi üretmekle görevli olan Diyanet İşleri Başkanlığı da bunu yapamaz. Bu biraz zor bir görev, bu anlaşılıyor ama bunu yerine getirmenin yolunu bulmak Diyanet'in kendi sorumluluğu. Örneği Diyanet, İslam dininin kadınlarla ilgili bilgisini üretirken her ne yaparak bunu çözebilecekse bunu çözmeli ve kadın-erkek eşitliği normuna aykırı bir bilgi üretmemeli. Bu kolay değil ama Diyanet İşleri Başkanlığı çok zor görevleri başarıyla yerine getiren bir kurum, ciddiyetle çalışırsa bunu da başaracağından kuşku olmasa gerek.

***

Bir Kamu Hizmeti Olarak Din ve "Diyanet"

Prof. Dr. İştah Gözaydın

Dinin bir kamu hizmeti olması hukuken ne demek? Sürekli kullandığımız laiklik, sekülerite aslında Hristiyan toplumların sosyal gelişimi içinde ortaya çıkan kavramlar. Ne zaman ki modernite dediğimiz olgu evrensel bir yaygınlık kazanıyor, Batı toplumları dışında da bu kavramlar uygulanmaya koyuluyor. İslam'ın Sünni kolunda Hristiyanlardaki gibi bir ruhban sınıfı teşkilatı bulunmadığından Türkiye Cumhuriyeti uygulamasında laiklik kavramı, devlet işlerinin dinle bağlantılı olmaması şeklinde anlaşılıyor. Laiklik cumhuriyetin ilk kuruluşunda değil, birkaç yıl sonra uygulamaya konuyor ama belli ki kurucu kadroların baştan beri böyle bir niyetleri var. Dolayısıyla 1924 Anayasasında din esasları hala var ama 1928'de değişiklik yapılıyor, "devletin resmi dini İslam'dır" cümlesi çıkarılıyor, Meclis yemin törenindeki dini içerik terkediliyor. Devlet hukuken laik bir çerçeve içine sokuluyor, devletin, eğitim, kültür bütün sahalardaki politikaları buna göre belirleniyor. 1937'de Anayasa'da değişiklik yapılıyor, laiklik niteliği ilave ediliyor. 1961 ve 1982 anayasalarında da Anayasa gereği değiştirilemeyecek hükümlerden bir tanesi olarak cumhuriyetin nitelikleri arasında laiklik ilkesi yer alıyor. Bu ifadeye Anayasanın 136. maddesinde de yer veriliyor, bu madde Diyanet İşleri Başkanlığının düzenlendiği madde. "Genel idare içinde yer alan DİB laiklik ilkesi doğrultusunda bütün siyasi görüş ve düşüncülerin dışında kalarak, milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek özel kanunda gösterilen görevleri yerine getirir." Ayrıca 82 Anayasasının 89. Maddesi Diyanet İşleri Başkanlığının yerinin korunmasını düzenler, siyasi partilerin, laiklik ilkeleri doğrultusunda görevini yapacak olan bu kurumun kaldırılmasını teklif etmesi veya herhangi bir siyasi partinin programında yer alması parti kapatma sebebidir.

Türkiye Cumhuriyeti kurucularının Diyanet gibi bir kuruma idare içinde yer vermeleri önemli... Bunun nedenini bir yandan oluşturmaya çalıştıkları siyasal yapıyı korumakta aramak gerek... Ortaya çıkan laiklik anlayışı devletin dinle ayrılığı değil devletin siyasal meşruiyet temellerinin dolayısıyla hukuk düzeninin din dışı kurumlara dayandırılmasında kendini gösteriyor. Cumhuriyetinin kurucularının laiklik anlayışı içinde gerektiğinde din kurumu temsilcisi olarak belirledikleri makamın bir tür olur'unu almaya yönelmek var. İlave olarak da farklı dini grupları kontrol altına alma çabası... Diyanet'i bakanlıklardan birinin yürütmesini tercih etmiyorlar, teknik idare içindeki bir örgütün yönetimine vererek dinin toplum içindeki yaşayışını gözeterek kontrol altına alınmasını sağlıyorlar, öbür taraftan da seküler bir yapı içinde vermekle işlevini dünyevi bir nitelikte olmasını da sağlıyorlar.

Hıristiyanlığın aksine İslam'da bir ruhban sınıfı yok ve bu devletin dini bir kamu hizmeti olarak görmesini meşru kılabilecek bir durum yaratıyor. İdare hukuku hocalarından Sıddık Sami Onar, "tatmin edilmeyen ve uzun süreli bir toplumsal gereksinim varsa, bunun giderilmemesinin toplumda bir huzursuzluk, rahatsızlık doğması ihtimali varsa devlet o konuyu kamu hizmeti olarak düzenler" diyor. Burada da din hususunda kolektif bir gerekliliğin tatmini ortaya çıkıyor.

Kamu hizmetinin konusu din olduğunda nasıl meseleler yaşanıyor? Türkiye'de problem, ülkenin tüm nüfusunu kapsayacak bir hizmet içeriği yerine tek bir dine odaklanmış olunması. Hukuki açıdan bunun bir kısmını çözmek kolay çünkü Ermeni, Rum, Yahudi vatandaşların mensup oldukları inançlara ilişkin alacakları hizmetler Lozan Antlaşması gereğince cemaatleri tarafından karşılanıyor. Ama asıl sorun iki durumda ortaya çıkıyor: Birincisi Lozan'da azınlık olarak tanımlanmayan gruplar, Süryani, Keldani, Ezidi vs. diğeri de İslam dini içinde olup farklı pratiklere sahip (Alevilik gibi) gruplar. Aşağı yukarı otuz senedir din-devlet ilişkileri çalışıyorum. Şöyle bir gözlemim var. Siyasi yelpazenin neresinde olursa olsun, Türkiye'deki siyasi partilerin özellikle iktidara geldikten sonra Diyanet gibi bir mevcut örgütlenme, personel, bütçe imkânlarından ve ifade ettiği güçten ötürü Diyanet İşleri Başkanlığı kurumundan vazgeçebileceklerini düşünmüyorum. Her iktidar böyle güçlü bir yapıyı elinde bulundurmaya isteyecektir. Öte yandan Diyanet'in mevcut yapısı için birtakım iyileştirmelerin, değişikliklerin gerektiği de aşikâr. Son tahlilde Diyanet'i geçerli reel politiğe uygun bir yapı olarak görüyorum. Kamu hizmeti veren bir kurum olarak muhafaza edilmeli fakat hâkim inanç anlayışı dışında kalan gruplar Diyanet'te idari olarak temsil edilmek isteniyorsa edilmeli, temsil edilmek isteniyorsa da kendi yapılanmaları önündeki hukuki engeller kaldırılmalı.

***

Resmi İdeoloji ve Diyanet

Cafer Solgun

Cumhuriyet kurulurken çağdaştırma, medenileştirme iddiasıyla yola çıkıldı, din “gericilik” olarak nitelendirildi, ayrıca gayrimüslimler, Kürtler, ulus devlet yaratmada engel olarak görüldü ve 1924’te tek tipleştirme projesi başladı. Devletin gücüyle bir Türkleştirme operasyonuna girişildi. Dini açıdan da yeni tip bir din benimsetmek üzere Diyanet İşleri Başkanlığı kuruldu, bir tür devlet Müslümanlığı geliştirilmeye başlandı.

Diyanet, son yıllarda Alevi kurumların konuyu gündeme getirmesiyle tartışılmaya başlandı ama bu sadece Alevileri ilgilendiren bir mesele değil. Aslında en çok Sünnileri mağdur eden ve en çok onları rahatsız etmesi gereken bir devlet kurumu. Din ve inanç özgürlüğü evrensel olarak ne anlama geliyorsa, bunu Türkiye’de yaygın hale getirmek için önce Diyanet İşleri Başkanlığını tartışmak gerekir. Diyanet Türkiyenin demokratikleşme sürecinde inişli çıkışlı bir yolda ilerlerken netleştirilmesi gereken bir kurum. Resmi ideolojinin hâkim olduğu, vesayet kurumlarının bulunduğu bir duruma demokrasi diyemeyiz. Ne yazık ki Diyanet’in konumu 2011’den beri devam eden ve sonuca varmayan yeni anayasa sürecinde doğru dürüst dile getirilmedi. Türkiye toplumu yıllarca laiklik üzerinden kutuplaştırılmaya çalışıldı ama ama laiklik zaten pratikte yaşanmıyordu.

Diyanet dönem dönem askeri darbeleri de desteklemiş bir kurum. Diyanet İşleri Başkanlığı 27 Mayıs Darbesinden sonra “bu darbe çok iyi olmuştur, bu darbeye laf edenlerin bu dünyada ve ahirette çekecekleri var” minvalinde fetvalar yayınlamış. Diyanet’in sol kesimi kötüleyen bildirimleri olmuştur, o bildirimlere göre bütün darbeler solculuğa, irticaya vs. karşı yapılmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı 1980 Darbesi sonrası “irticacı” diye mahkemeye çıkarılan kişilere dair sayfalarca bilirkişi raporu hazırlamıştır. 1990’lara gelindiğinde devletin “Kürt yoktur” dayatması vardır ve Diyanet Kürtler aleyhine hutbeler vermiştir. Son olarak 28 Şubat Döneminde Diyanet’te generaller görev almış, Diyanet’in geniş teşkilatı üzerinden Türkiye genelinde fişleme faaliyetleri yürütülmüştür.

2008’e kadar Hükümet, Diyanetle ilgili talepleri not alıyordu, şimdi eleştirince Hükümet yetkilileri tepki gösteriyor, “Diyanet’in çok büyük hizmetleri var” diyorlar. Diyanet’in kaldırılmasıyla ortaya çıkacak yeni durumdan korkmamak gerekir, Diyanet kaldırılmayacaksa da devlet kurumu olmaktan çıkarılmalı, hiç değilse özerk hale getirilmeli... Cemevlerinin yasal statüsü tanınmalı. Alevileri, Şafileri mevcut sorunlu yapıya eklemek meseleyi çözmeyecektir. Başka inanç grupları ihtiyaç duyuyorsa kendi Diyanet yapılarını kurarlar. Devletin dinle ilgili alacağı tek sorumluluk, inanç gruplarının birbirlerine yönelik asimilasyon girişimlerini engellemektir.

***

Farklı İnançlar Karşısında Diyanet

Yrd. Doç. Dr. Hakan Mertcan

Türkiye Cumhuriyeti laiklik ilkesini, bu kavramın vatanı olarak görülen Fransa'dan önce Anayasasına yazmış bir devlet... Laikliğe dair ezbere bildiğimiz "din ve devlet işlerinin ayrılması" tanımı net bir tanım değil. Dinle ilgili işlerin nereden başlayıp nerede bittiği belirsiz... Bu tanım otoriter bir devlet anlayışında dinin baskılanması aracı olacaktır. Bir siyasi iktidar rahatsız olduğu bir şeyi bu "din işidir" diyerek engellemeye çalışabilir. Modern devletlerin işinin ne olduğuna dair de bir sınır yok. Kısacası laiklik konusunda Türkiye'de muğlaklıktan kaynaklı bir problem var. Laiklik aslında din ve devletin kurumsal ayrılığıdır. Dinsel kurumların siyasal iktidardan ayrılması, bağımsız bir biçimde var olması ve kendi alanında faaliyetlerini sürdürmesidir.

Diyanet'in esas görevi İslam dininin gereklerini yerine getirmek için çalışmaktır, toplumu dini konularda aydınlatmaktır. Bunun için yayınları, dergileri, hutbeleri vs. vardır. Bu aydınlatma görevini yaparken Diyanet farklı inançlara nasıl yaklaşır? Diyanet'in zaman zaman başka dinlerin özel günlerinde açıklamaları olabilir ama bunlar yeterli değildir, sistematik olarak uyguladığı anlayışa bakmak lazım. Bahailik inancı mesela, 1970'lerde bu inancı Türkiye'de de benimseyenler var ve bu kişiler dava konusu oluyor. Bahailik ayrı bir inanç olarak kabul edilmiyor. Kişisel olarak bir inanç için bunu söyleyebilirsiniz belki ama kamusal yetkilerini kullanan bir devlet kurumunun bu yaklaşımı çok tehlikeli... Mahkemelerden Diyanet'e soru yöneltiliyor, o da "İslam'a zarar verme amaçlı, arkasında birtakım Batılı güçler var" diye cevap veriyor. Yehova Şahitlerine de benzer bir şekilde bakıyor Diyanet; "bu yeni bir din değildir, Hıristiyanlığın bir koludur" diye tanım getiriyor. Diyanet bir dini tanımlama yetkisini nereden alıyor? Laik bir sistemde devlet dini tanımlayamaz, devletin "biz bu inanca mensubuz" diyenlere "sizinki inanç değildir" deme hakkı yoktur. Devlet bütün yurttaşlara aynı mesafede yaklaşmak zorundadır.

Hıristiyanlara ilgili olarak da Diyanet'in şimdilerde daha incelmış, dikkatli bir söylemi var ama erken dönemlerindeki yayınlarında Hıristiyanlar aşağılanmıştır. Yayınlarını dağıtmaya çalışan Hıristiyanlara yönelik "kökü dışarda" suçlamaları yapılmış, tehdit olarak görülmüştür. Diyanet'in tarihinde Alevilere ilişkin olarak da olumsuz yaklaşım örnekleri var. Mesela 1948'de Hatay'da görev yapan Müftü İsmail Hatip Erzen'in çevirisini yaptığı, dönemin Diyanet İşleri Başkanının da önsözünü yazdığı Bâtınilerle ilgili kitapta, Alevilere dair asla kabul edilemeyecek hakaret ifadeleri yer alır. Son dönemde Aleviler "cemevi ibadethane" diyor, Diyanet ısrarla "değildir" diyor. Hiçbir laik devlette bunun tartışılması yürütülmez. Aleviler "Cem ayini bizim ibadetimizdir" diyor, Diyanet 2004'te resmi görüş veriyor, ayin yapma biçimini eleştirip kabul edilemez

buluyor. Diyanet'in farklı inançlar konusunda olumsuz tutumunu gösteren çok sayıda örnek var. Diyanet bütün inançlara eşit mesafede olduğunu söylüyor ama yapılan yayınlarda işin aslının hiç de öyle olmadığı, ideolojik bir tutumu olduğu görülüyor. Devlet hangi dönemde, neye ihtiyaç duyuyorsa Diyanet bu tutuma uygun davranıyor.

***

Diyanetli - Diyanetsiz Türkiye'de İnanç Özgürlüğü

Yrd. Doç. Dr. Nil Mutluer

Diyanet'in ilk kuruluş amacı ulus devletle beraber dini formüle edebilmektir. Zaman içinde, 1965'ten itibaren bu durum yavaş yavaş değişti. Ahlâkın, toplumun nasıl şekilleneceği üzerine de kafa yormaya başladı Diyanet ve özellikle son yıllarda personel sayısında artış, aileye ve uluslararası ilişkilere önem vermeye başlamasıyla, yalnız camilerle sınırlı değil farklı alanlarda faaliyet gösteren bir kurum haline geldi. Diyanet 1924 yılında kuruldu, aynı dönemde tekke ve zaviyeler yasaklandı. Şu anda resmi olarak dini hizmet alınabilecek tek yer Diyanet...

Son günlerde gündemde Diyanet, Başbakanlığa yeni bağlanmış gibi yanlış bir şekilde ifade ediliyor, ama zaten hep bağlıydı, 2014'teki yeni durum doğrudan Başbakan'ın kendisine bağlanmış olması... Eski Diyanet İşleri Başkanı Ali Bardakoğlu kurumun geçmişini şöyle özetliyor: 1. Dönem 1924-1965 yılları, görevi sadece yürütme-yönetme; 2. Dönem 1965-1982 yılları, halkı daha çok dini konularda bilgilendirmek; 3. Dönem 1982-2004, toplumsal dayanışma ve bütünleşmeyi sağlama... Diyanet artık sadece dini hizmet veren, ulus inşasına destek olan bir kurum değil ibadet hizmetleri verirken toplumu nasıl şekillendireceği üzerine çalışan bir kurum... Ak Parti ile beraber Diyanet'in bütçesi ve personel sayısı arttı. Bütçesi Türkiye bütçesinin yüzde 1'inin üzerine çıkmaya başladı. Bu proje kapsamındaki araştırmayı yürütürken Diyanet Vakfı'nın bütçe rakamlarını da talep ettik ama ulaşamadık, şeffaflık açısından çok problemlili bir durum...

Siyasi ve sosyolojik yönüne bakınca Diyanet'in meselelere bakışının Türkiye'nin siyasi hayatıyla paralel şekillendiği söylenebilir. Hutbelere, kurumdan yapılan açıklamalara bakınca bunu görebiliyoruz. Mesela hutbelere 2000'lerden itibaren milliyetçi bir dil hâkim oluyor. Kürt-Türk meselesinde Ak Parti döneminde bir yandan iyileşmeler görünüyor, Kürt din adamları Meleler Diyanet tarafından istihdam ediliyor ama bir yandan da Diyanet Vakfının yayınladığı İslam Ansiklopedisinde İslam'la kesişmiş Türk, Arap, Fars bütün kültürlerden söz ediliyor ama Kürtler maddesi yer almıyor. Milliyetçilikle birlikte anılan bir diğer konu şehitlik meselesi, hutbelere mutlaka yansıtılıyor. Bunun son örneğini Soma maden faciası sonrasında da gördük. Farklı inançlara yaklaşımda Ali Bardakoğlu'yla beraber olumlu bir hava esiyor, ateistlere "bile"

felsefelerini ifade etme özgürlüğü tanınmalı deniyor. Alevilerle ilgili olarak yine bir yandan olumlu gelişmeler oluyor, Diyanet İşleri Başkanı cem evini ziyaret ediyor, sembolik düzeyde anlamlı ama hala cemevi ibadethane olarak görülüyor. Diyanet'in kadına bakışında 2010'dan sonra bir değişim oluyor, kadına önem vermeye başlıyor. Camilerde kadınlara ayrılan yerlerin iyileştirme çalışmaları yürütülüyor, hutbelerde kadın haklarına yer veriliyor, Kuran kurslarıyla kadına ulaşmaya çalışılıyor vs. Bunlar bir yanıyla olumlu fakat kadına, aileye yaklaşım, toplumu şekillendirme söz konusu olduğunda hassas bir alan ve siyasi bakış değiştiğinde meselenin bundan nasıl etkileneceği belirsiz... Diyanet hem siyasi bir yapı, hem 90 yıldır inançla ilgili işleri de yürütüyor, Diyanet'ten hemen vazgeçmek çok gerçekçi görünmüyor. Bir geçiş süreci nasıl yaşanabilir, Türkiye'de inanç alanında çoğulculuk nasıl sağlanabilir bunların tartışılması gerekiyor.